

iktisat dergisi®

sayı: 519

6 TL

son dönem kalkınma tartışmaları,
değişen dünya
değişen
paradigmalar

Ümit Akçay • Hacer Ansal • Sedat Aybar • Fuat Ercan
Işıl Ergin • Nuray Ergüneş • Hür Hassoy
Özgür Orhangazi • Özgür Öztürk • Cem Somel
Çağatay Edgücan Şahin • Emine Tahsin • Nuray Tezcan
Mehmet Türkay • Demet Özmen Yılmaz
Koray R. Yılmaz • Ferimah Yusufi Yılmaz

1943

CardFinans'tan 100 TL ve üzeri 3 akaryakıt alışverişine

Başvurmak için
IFMC yazın,
2273'e
gönderin.

40 TL ParaPuanı.

**22 Mart - 5 Mayıs arasında IFMC kredi kartınızla anlaşmalı
Total istasyonlarından farklı günlerde tek seferde yapacağınız 100 TL
ve üzeri 3 adet akaryakıt almına Total'de geçerli 40 TL ParaPuan.
Kayıt için TOTAL yazıp 2273'e SMS atın, bu fırsatı kaçırmayın!**

22 Mart - 5 Mayıs 2012 tarihleri arasında Finansbank kredi kartlarıyla anlaşmalı Total istasyonlarındaki Finansbank POS'larından farklı günlerde ve tek seferde yapılacak 100 TL ve üzeri üç adet akaryakıt almına anlaşmalı Total istasyonlarında geçerli 40 TL değerinde ParaPuan verilecektir. Bireysel kartların kampanyaya katılması için, belirtilen tarihler arasında "TOTAL" yazıp, banka sisteminde kayıtlı cep telefonu numaralarından 2273'e SMS göndererek kayıt olunması gerekmektedir. Kampanyaya kayıt için gönderilecek SMS, operatörlerin kendi tarifeleri üzerinden 1 kısa mesaj olarak ücretlendirilir. Kampanyaya dahil olunabilmesi için müşterinin kampanya katılım teyit mesajını almış olması gerekmektedir. VadeKart ve CardFinans KOBİ Business için kayıt ön koşulu yoktur. Bir müşteri kampanyadan yalnızca 1 kartıyla 1 kez faydalanabilecek ve en fazla 40 TL değerinde ParaPuan kazanabilecektir. Bireysel ek kredi kartlarıyla yapılan işlemler asıl kart sahibince yapılmış sayılacak ve kazanılan ParaPuanlar asıl karta yüklenecektir. ParaPuanlar, 10.05.2012 tarihinde banka tarafından belirlenen karta yüklenecek olup, son kullanım tarihi 16.05.2012'dir. Kullanılmayan ParaPuanlar 17.05.2012 tarihinde geri alınacaktır. Kazanılan ParaPuanlar yalnızca anlaşmalı Total istasyonlarındaki Finansbank POS'larından yapılacak alışverişlerde akaryakıt almalarında kullanılabilir. İade işlemleri, CardFinans Business, Finansbank banka kartları ve ParaPuan kullanılarak yapılan alışverişler kampanyaya dahil değildir. Yapılan harcamanın iptali/iadesi halinde, kazanılan ParaPuanlar geri alınır. ParaPuanlar harcanmış ise, ilgili tutar kredi kartına ParaPuan borcu olarak yansıtılır. Finansbank kampanya koşullarında değişiklik yapma hakkını saklı tutar. Ayrıntılı bilgi www.cardfinans.com.tr

Doğru yerdesiniz

TOTAL

iktisat dergisi

Sayı: 519 Eylül - Aralık 2011
Fiyatı: 6 TL.
ISSN 1302 5335

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin
hakemli yayın organıdır

Aylık Dergi

Kurucuları

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur

Sahibi

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Adına

Yönetim Kurulu Başkanı
Vahap Adıyaman

Genel Yayın Yönetmeni
Serhat Aligil

Yayın Kurulu

Özgün Akduran, Hikmet Akçiçek (Yazı İşleri Müdürü)
Aylin Aktükün, İlker Aktükün,
Serhat Aligil, Aysel Arıkoğlu,
Gülner Elçik, Fuat Ercan,
Başak Ergüder, Nuray Ergüneş, Özge İzdeş,
Derya Kömürçü, Kuvvet Lordoğlu,
Yasemin Öztürk, Metin Sarfatı, Sermin Sarıca,
Mehmet Türkay, Berna Uymaz,
İşaya Uşur, Sinan Yıldırım

Editör Kurulu

Özti Akgüç, Erdoğan Alkin, Mehmet Altan,
Kaya Ardiç, Cengiz Arın, Tamer Berksoy,
Ercan Eren, Nihat Falay, Tamer İşgüden,
İzzettin Önder, Murat Özyüksel,
Nail Satılğan, Ümit Şenesen, Gül Günver Turan

Yayın Kurulu Sekreteri
Emrah Cengiz

Yönetim Yeri

Galipdede Cad. Birlik Apt. No:24/1 Tünel
34420 Beyoğlu / İSTANBUL
Tel: +90 (202) 252 61 30 - 292 60 64
Fax: +90 (212) 292 60 85

E-Posta

dergi@ifmc.org.tr
iktisatdergisi@gmail.com

Web

http://iktisatdergisi.ifmc.org.tr

Dizgi ve Mizanpaj
Halim Mert İnan

Baskı

Kayhan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. No:244
Topkapı / İSTANBUL
0212 576 01 36

Dağıtım

Detay Dağıtım 0212 216 01 86

iktisat dergisi

tarafından taranmaktadır

Abone Koşulları

Yıllık 60 TL
Üyer, Öğrenci, Arş. Gör. ve Öğretim Üyesi:
Yıllık 50 TL
Yurtdışı: 90\$

Abone Hesap No:

Garanti Bankası Harbiye Şubesi: 6299680

Akbank Taksim Şubesi: 41007

İş Bankası: 709365

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz;
görüşler yazarlara aittir.

Yayın Türü: Yerel Sürekli Yayındır.

* Hakemli dergi kuralları 2. sayfadadır.

Son Baskı Tarihi:
1 Nisan 2012

İçindekiler

editörden 4

83 Özgür Öztürk

kriz ve türkiye'nin
"kalkınma" perspektifi

panel 5

son dönem kalkınma
tartışmaları, değişen dünya
değişen paradigmlar

95 Koray R. Yılmaz

türkiyede kapitalizmin
gelişme süreci ve krizler:
tarihsel bir bakış

Özgür Orhangazi 47

kalkınma, kapitalizmin mantığı
ve eşit olmayan gelişme

Ferimah Yusufi Yılmaz

110 Nuray Tezcan

sanayileşme sürecinde
krizlerle dönüşen sektörler:
türkiye örneği - İSO 500
büyük sanayi kuruluşu

Ümit Akçay

İşıl Ergin

Hür Hassoy 55

"kalkınma"nın bilançosu:
eleştirel bir değerlendirme

128 Çağatay Edgücan Şahin

yaygınlaşan işsizlik ve
sermaye birikimi bağlamında
işgücü yetiştirme ve meslek
edimne kursları

Demet Özmen Yılmaz 71

kalkınmanın yeni mekanları;
alternatif bir kavramlaştırma
denemesi

139 Emine Tahsin

ALBA deneyiminde
kalkınmaya bakış

iktisat editörden

dergisi

Sayı: 519 Eylül - Aralık 2011
Fiyatı: 6 TL.
ISSN 1302 5335

HAKEMLİ DERGİ KURALLARI

Yayın Kuralları:

- Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.
- Dergide yayınlanmak üzere gönderilen her türlü yazı, yayın kurulu tarafından bir ön incelemeye tabi tutulduktan sonra, uygun görüldüğü takdirde hakem tespiti yapılacak ve ilgili hakemlere gönderilecektir.
- Makale konuları başta iktisat olmak üzere sosyal bilim alanıyla sınırlıdır.
- Davet edilmiş olanların dışındaki yazılar hakem denetiminden geçer.

Teknik Özellikler:

- Makale Microsoft word programıyla yazılmalıdır. Dört adet A4 boyutunda çıktıyla, 200 kelimelik bir özet ve en fazla 8 anahtar kelime ile teslim edilmelidir.
- Makaleyle birlikte yazarın (yazarların) adını, ünvanını, çalıştığı kurumu, açık adresini, kolay ulaşabilecek iş ve cep telefonlarını, email adreslerini belirten bir kapak yazısı yollanmalıdır.
- Makale sonlarında yazar soyadlarına göre sıralanmış bir kaynak yer almalıdır

“Son Dönem Kalkınma Tartışmaları: Değişen Dünya, Değişen Paradigmalar” başlıklı bu sayımız, aslında İktisat Dergisi’nin 1997 yılında çıkan “Kapitalizm ve Azgelişmişlik: Kalkınma İktisadının Sonu Mu?” sayısının bir güncellemesi olarak düşünüldü. Gerçekten de kalkınma tartışmalarının 14 yıl sonra yeniden masaya yatırması açısından bu sayı, okuyucuya hem bir karşılaştırma yapma imkanı hem de son tartışmaları değerlendirme imkanı sunmakta.

Sayımız iki ana bölümden oluşuyor. İlk bölüm, sayı ile aynı başlıkla gerçekleştirdiğimiz panelin çözümlenmesi ile başlıyor. Panelde konuşmacı olarak yer alan Mehmet Türkay, Cem Somel, Hacer Ansal, Fuat Ercan ve Sedat Aybar, kalkınma iktisadı alanındaki güncel konu başlıklarını kendi bakış açılarından değerlendirdiler ve panel izleyicilerinden gelen sorular ve katkılar ile oldukça zengin bir tartışma yapma olanağı elde ettik. Yine bu bölümde kalkınma sorunsalını farklı açılardan ele alan yazarların makaleleri genelden özele doğru sıralanmış durumda. Özgür Orhangazi devletçi ve liberal kalkınma yaklaşımlarının eleştirel bir değerlendirmesini yaptığı çalışmada, “kalkınmanın sermayenin ihtiyaç ve kararlarının insafına bırakılmamasını” önermektedir. Ümit Akçay, Işıl Ergin ve Hür Hassoy, ortak çalışmalarında, kalkınma çabalarının başladığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında günümüze kadar gelen süreçte kalkınma iktisadının geçirdiği evrimi ele alıyor ve kalkınma çabalarının eleştirel bir bilançosunu çıkarmaya yöneliyorlar. Demet Özmen Yılmaz ise çalışmada, kalkınmanın mekansal boyutunu tartışmak üzere yeni bir kavramsal çerçeveye öneriyor.

İkinci bölümde ise, daha çok Türkiye üzerine odaklanmış çalışmalar yer alıyor. Bunlardan ilkinde Özgür Öztürk, dünya krizinin gölgesinde Türkiye’de uygulanan kalkınma politikalarının eleştirel bir değerlendirmesini yapıyor. Koray R. Yılmaz ise çalışmada, kapitalist sermaye birikim sürecine içkin olan krizleri yine Türkiye bağlamında ele alıyor. Ferimah Yusufi Yılmaz ile Nuray Tezcan, çalışmalarında daha spesifik bir alana odaklanarak Türkiye’de sanayileşme sürecini ve bu süreçte yaşanan krizlerle birlikte dönüşen sektörel yapıyı değerlendiriyor. Çağatay Edgücan Şahin ise, Türkiye’deki sermaye kesimleri tarafından sıklıkla yinelenen “nitelikli ara eleman eksikliği” söylemi üzerine odaklanarak, bu bağlamda işsizlik sorununu tartışıyor. Son yazarımız olan Emine Tahsin de kalkınma tartışmalarına alternatif bir perspektiften bakarak Latin Amerika’daki güncel deneyimleri tartışıyor.

Sayının okuyucuyu farklı sorulara ve tartışmalara yöneltmesini diliyor ve sayının hazırlanmasında emeği geçen ve desteği ile katkı sunan herkese teşekkür ediyoruz.

Ümit Akçay ve Nuray Ergüneş

son dönem kalkınma tartışmaları: değişen dünya değişen paradigmlar

ümit akçay - Merhabalar. İktisat Dergisi olarak düzenlediğimiz "Son Dönem Kalkınma Tartışmaları: Değişen Dünya Değişen Paradigmlar" başlıklı panelimize hoş geldiniz. Bu panel İktisat Dergisinin önümüzdeki dönem yayınlanacak "Kalkınma" sayısı için organize edildi ve yapılan sunuşlar orada değerlendirilmek üzere planlandı. İki oturumumuz var, sabahki oturumumuzda üç değerli konuşmacımız var, öğleden sonra da iki konuşmacı olarak organize ettik. Çok fazla vaktimiz olmadığından, doğrudan başlayabiliriz. İlk konuşmacı Prof. Dr. Mehmet Türkay Hocamız "Kalkınma İktisadının Gelişim Süreci ve Kalkınma Kavramı Üzerine" başlıklı bir sunuş yapacak. Şimdiden teşekkür ediyoruz.

mehmet türkay - Evet, hafta sonu bu saatte bu kadar insanın burada olması biraz şaşırtıcı. Aslında, konu da sabah sabah dinlenecek kadar cazip değil ama katılımcılara bakılırsa hala önemini koruyor. Sanırım bir hafıza tazeleme ile başlamak uygun olur. Belki çoğunuzun bir şekilde haberdar olduğunuz gibi, biz böyle bir toplantıyı yine İktisat Dergisi için 1997 yılında yapmıştık, 1997 yılında da bir sayıya dönüşmüştü o toplantı. Çıkan bu sayı izleyebildiğimiz kadarıyla akademik bağlamda işe yaradı. Bunu yeniden tekrar edelim dediğimizde de daha geniş bir toplantı düşünüyorduk, ama maalesef o dönem katılan hocaların çoğu gelemediler. Biz de böyle bir format içinde devam edelim dedik.

Şimdi tabii 1997 yılında kalkınma tartışmalarının çerçevesi farklı idi, bu günlerde daha da farklılaştı. Dolayısıyla şimdilerde kalkınma meselesi neden yeniden tartışılır hale geliyor diye baktığımızda elbette ki, bunun bir dizi nedeni var. Ama esas nedenlerden bir tanesi özellikle son dönemde yine bu kriz meselesiyle beraber karşımıza çıktı. Şimdi buradaki temel sorunumuz ne ve biz bu

sorunu nasıl ele alıp, bu sorunla nasıl baş edebiliriz diye bir noktadan başladığımızda; bizim ya da benim en azından, kalkınmayla olan ilişkimi açıklamam gerekiyor. Biraz tabii kendi tarihimizin cilvesi diyorum ben ona, biz kalkınma bölümünde kalkınmanın ciddi bir eleştirisini yaparak var oluyoruz. Bu gerekli mi? Evet, gerekli, yani kürsünün adını değiştiremeyeceğimize göre biz bunda devam edeceğiz. Yani burada da bir şekilde bizim arkadaşlar öğrenciler de "kalkınmacılar" diye geçiyor her tarafta.

Son dönem yapılan tartışmalar açısından baktığımızda esas tartışmaları tetikleyen meselelerden bir tanesi bildiğimiz, "Asya Mucizesi" diye de anılan, Kore deneyiminde özetlenebilecek bir dönüşümün, bir farklılaşmanın ortaya getirdiği bir durumdu. Bir şekilde kalkınmayı yeniden çağırmak diye tarif edebileceğimiz bir durumdu bu. Bu tabii sadece kalkınmayı değil, kalkınmaya referans olan birçok, bir dizi başka önermeyi de geri çağırmak gibi bir gelişmeye yol açtı.

1945'li yıllar itibarıyla bu tartışma aslında ilk etapta karşımıza çıkar. Yani 2. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle başlayan bir süreçtir. Bu süreçte en kritik olan şey, böyle bir literatürün oluşmasını mümkün kılan en kritik mesele Soğuk Savaş'tır. Yani bir zamanlar Ergun Türkcan hocanın söylediği gibi: "Soğuk savaş olmasaydı kalkınma iktisadı diye bir alan da büyük ihtimalle olmayacaktı, bir alt disiplin de büyük ihtimalle olmayacaktı". Gerçekten Soğuk Savaş koşulları söz konusu olmasaydı, böyle bir alt disiplin mümkün olur muydu? Çok tartışılmaya değer bir konu. Oradaki temel soru neydi? Temel soru, mevcut iktisadi araç ve kavramlarla biz bu az gelişmiş diye tanımlanmaya başlanan ülkeleri anlayamayız. Oradaki farklılıkları çözebilmek için onlar için farklı kuramlar geliştirmemiz lazım. Farklı kuramlar derken, sadece bir iktisadi kategori üzerinden değil,

Mehmet Türkay
Kalkınma meselesi son dönemde kriz nedeniyle yeniden karşımıza çıktı

Mehmet Türkay
Kalkınma iktisadi,
modernleşme
kuramının çatısı
altında kendisine
bir yer açmıştı ve
bu yer açmış olma
hali de zaman
içinde kuramın
“hegemonik”
diyebileceğimiz bir
pozisyona sahip
olmasını beraber-
inde getirdi.

örneğin, Hoselitz'te olduğu gibi davranış kalıpları üzerinden yapılan analizlere de ihtiyaç vardır.

O dönemin ilk ve en önemli itirazı neoklasik iktisatçılardan gelmiştir. Bildiğiniz gibi, iktisat evrensel bir alandır, dolayısıyla özel durumlar için yeni kuramlara ihtiyaç yoktur gibi bir itirazdır bu. Bu karşı çıkışa rağmen dönemin Keynesyen devlet müdahalesi anlayışının da meşrulaştırdığı bir ortamda sistematik müdahalenin gerekliliği kabul edilir hale geldi. Çünkü az gelişmişlik bir tür sapma olarak, bir tür gecikme olarak tanımlandığı için bu boşluğun ancak devletin sistematik müdahalesi ile doldurulacağı ileri sürüldü ve Gelişme İktisadi gibi bir alan ortaya çıktı. Tabii o dönemin en kritik ve en önemli özelliklerinden bir tanesi, yani ilk kuramcılarının gelişme iktisatçılarının asgari müştereki diyelim, gelişme sorununu büyümeye indirgemiş olmalarıydı. Yani büyüme merkezli bir noktadan hareketle büyümeyi merkeze alan, dolayısıyla büyüme gerçekleştiğinde bunun doğal sonucu olarak kendiliğinden diğer gelişmelerin de geleceğini varsaydılar. Hani o örnek vardır ya, pasta büyüyecek, paylaşılacak dilimler de büyüyecek gibi bir kabulle, yani böyle bir asgari müşterekle sürece başladılar. Tabii bunun nasıl sağlanacağına dair birbirinden farklı önermeler geliştirdiler. Tabii, burada nedenlere vurgu yaptık. Nedenleri nasıl tanımladıklarına bağlı olarak da çözüm önerileri birbirinden farklılaşıyordu.

İlk kuramcılar, dengeli büyüme, dengesiz büyüme, Nurkse'ün fakirliğin kısır döngüsü gibi bir dizi yeni ve farklı önermelerle, az gelişmişlikten, gelişmiş bir ülke olma yoluna girileceğine dair iyimser bir noktadan hareket ettiler. Tabii bunların içinde çok farklı yaklaşımlara ve çok farklı kaygılara sahip insanlar vardı. Sadece mesleki bir ilgiyle iktisatçı oldukları için bu soruna eğilenler vardı, bir soğuk savaş ideologu olarak, soğuk savaşta bir taraf olarak yaklaşanlar vardı. Farklı kaygılar vardı, ama o farklı kaygılar demin de söylediğim gibi esas itibarıyla asgari müşterekte, büyüme eksenli bir perspektifte birleşmişlerdi.

Burada tabii sadece iktisadın sınırlarına dair bir şey değildi bu dönemki tartışmalar.

Kalkınma iktisadi, daha üst bir kuram olarak modernleşme kuramının çatısı altında kendisine bir yer açmıştı ve bu yer açmış olma hali de zaman içinde kuramın “hegemonik” diyebileceğimiz bir pozisyona sahip olmasını beraberinde getirdi. Yani 1945 sonrası modernleşme kuramı içinde ve bütün diğer sosyal bilimlerin önüne bir gelişme ön takısı kullanılarak yeni bir üst kuram oluşturuldu. Yani gelişme iktisadi, gelişme sosyolojisi, siyasal gelişme gibi yaklaşımlar ortaya çıktı. Az gelişmiş olarak tanımlanan ülkeler için yeni bilgiler üretmek, anlaşılmamış olanı anlaşılır hale getirerek denetlemek gibi bir sürece de hizmet etti ve bu şekilde 1950-1960'lı yıllar büyük ölçüde yaşandı. Tabii bu kuramların operasyonel hale gelmesi kritik bir öneme sahipti.

Bu kuramların operasyonel hale gelebilmesi karşımızda bize kalkınma stratejilerini çıkartacaktı. Her deneyim tabii ki farklı biçimler altında gerçekleşti. Çünkü burada o evrensel olarak kabul edilen yapı ve ilişki sistemlerinin açığa çıkma biçimlerinin farklılaşmış olması bu stratejilerin de hangi sınırlar dahilinde nasıl gerçekleşeceğine dair bir dizi başka operasyonu da gerektiriyordu. Örneğin, Türkiye'de bu 1960 darbesini takip eden süreçte adı konulan bir strateji olarak ithal ikamecilik yaşandı. Kore'de baktığınız zaman Türkiye'den farklı olarak bir seçici ithal ikameci diyebileceğimiz bir başka var oluş olarak, bir başka strateji olarak karşımıza bu tür yeni önermeler çıktı diyebiliriz.

Şimdi 1960'larda aslında durumun farkındaydı herkes, herkes dediğim en azından dönemin Dünya Bankası Başkanı McNamara 1960'ların başında yaptığı bir konuşmada kalkınma sorununu böyle bir büyüme merkezli çerçeveden ele almanın yanlışlıklarına işaret ediyordu. Sorunu bu biçimde ele alarak, yani yoksulluk ve yoksulluğun arkasındaki temel nedeni sanayileşememe olarak koyarak ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi hareketle McNamara, o dönem kendi çerçevesinde uyarılarda bulunuyordu. Ancak yine de bu uyarıların ses getirmesi, yani yoksulluk meselesinin gündeme alınması çok daha sonraki dönemlerde yine Dünya Bankasının bir politikası olarak karşımıza çıkacaktı.

Şimdi 1970'li yıllara doğru gelirken kalkınma iktisadı tartışması çok fazla yapılmadı. 1960'ların sonu itibarıyla, McNamara'nın konuştuğu konferansta tartışılan bir dizi konu vardı, ancak daha sonraki süreçlerde 1960'ların sonu itibarıyla yeniden bir tartışma gündemi oluşmaya başladı. Burada da yine aslında dönemin Keynesyen ön kabul-leri ve o Keynesyen iktisadın sağladığı sistematik müdahale olanağını hâlâ hazırda elde tutuyor olmalarından kaynaklanarak bir dizi iktisatçı, o güne kadar yaşanan deneyimler ışığında bu dönüşümün bu çerçeve içinde gerçekleşmediğini ileri sürerek yeniden başka türlü bakmanın olanaklarını aramaya başladılar. Örneğin, Seers bu arayışta öne çıkmaya başladı, Streeten çıktı, daha sonra Amartya Sen çıktı. Aslında burada yapılan yeni önermeler büyüme meselesinin yanında büyümenin dışındaki sorunları da kuramın içine yedirmek ve bu kuramı bu şekilde çözülemeyen farklılaşmış sorunları da göz önüne alarak bu süreci yeniden tanımlamak üzere harekete geçmişlerdi.

Bu yeterli oldu mu? Olmadı, çünkü bunların ses getirmesi için aslında bir tür gecikme söz konusudur. 1960'ların sonu 1970'lerin başında yapılan böyle bir öneri tabii ki o kendi mantığı içinde bir dizi tartışmaya neden olmakla beraber dünya krizinin ortaya çıkmış olmasıyla beraber farklı bir şeye yönelmek durumunda kaldı. 1970'li yıllardaki kriz, bildiğiniz gibi esas olarak 1967'ler, 1968'lerde ortaya çıktı ve dünyadaki o ses bulma ya da karşılık bulma ve tüm dünyayı etkileme süreci de esas olarak 1973'ten sonra daha belirgin, daha net hale geldi.

Tam da 1970'lerin ortasında ortaya çıkan en önemli gelişme, bugünlerde yeniden öneri düzeyinde de olsa karşı karşıya kaldığımız, o güne kadar bütün süreçlerin meşruiyetini sağlayan bir kuram olarak Keynesyen iktisadın bu sefer krizin nedeni olarak tanımlanmaya başlanmış olmasıydı. Yani temel önermelerden bir tanesi o güne kadar geçerli olan bütün ilişki ve kuramların meşruiyetini sağlayan, devletin sistematik müdahalesinin temel referanslarından biri olan Keynesyen iktisat, ortaya çıkan krizin nedeni olarak gösterilmeye başlandı. Bu aslında 1960'ların ortasından itibaren dil-

lendirilen bir şeydi, ancak Bretton Woods sisteminin çökmesi ve onun arkasından gelişen süreçlerde bildiğimiz üzere sonradan neoliberalizm diye adlandırdığımız aslında liberalizmin pragmatik bir yeniden yorumundan başka bir şey olmayan bir yeni bakma biçimi karşımıza çıktı ve yeni bir hegemonik dil oluşmaya başladı.

Bu dil çerçevesinde bu sefer Keynesyen iktisattan kaynaklanan bütün ilişki ve akıl yürütme biçimleri bir haliyle tasfiye edilmeye başlandı ve bu ister istemez ve kendiliğinden esas referansı Keynesyen iktisat olan kalkınma tartışmalarına ve dolayısıyla kalkınma iktisadına da yansdı. Bu yansıma biraz geç oldu. 1970'lerin sonunda "kalkınma iktisadı öldü mü" tartışmasını kurucu iktisatçılar kendi aralarında yaptılar. Yani Lewis'ten tutun, Hirschman'a, bütün diğer önemli kalkınma iktisatçıları bu konuda makaleler yazdılar, tartışmalar yapıldı. Bu tartışmaların içinde doğal bir ayrım vardı. Bazıları "evet, biz bu işi beceremedik, önerdiğimiz şeyler sadece büyüme merkezli olmasından kaynaklı olarak çok başka toplumsal sorunlara yol açtı" dedi. Örneğin, Hirschman'ın temel vurgusu buydu ve terk edilmesi gerektiğini söylüyordu. Çünkü diyordu: "Ben dengesiz gelişmeyi, büyümeyi önerdiğim zaman bunun siyasi sonuçlarını öngöremedim, siyasi sonuçlarını öngördüğümde Kolombiya'da zaten iç savaş çıkmıştı". Dolayısıyla kalkınma meselesi, hani en azından Hirschman'ın kendi yaptığı vurguya da baktığımız zaman, o kadar masum bir mesele değildi.

Bir diğer kalkınma iktisatçısı, Lewis şöyle dedi: "Hayır, kalkınma iktisadı ölmedi, burada bir durgunluk vardır ve bu durgunluğun açıklarken kullandığı çok açık bir tespit vardı. Bir durgunluğa girildi, çünkü bu durgunluğun nedeni Ford Vakfı önceliklerini değiştirdi". Yani sponsorluk yaptığı, finanse ettiği çalışma alanlarını, tercihlerini Ford Vakfı değiştirdiği için araştırmacılar ya da doktora öğrencileri de kalkınma sorunlarıyla değil, onların finanse ettikleri alanlara yöneldiler. Bu geçici bir durumdur ve düzelecek denildi. Tabii burada kendi başına Lewis'in bu önermesi tartışılması gereken başka sorunları da beraberinde getiriyor. Çünkü kalkınma

Mehmet Türkay
1970'lerin ortasında ortaya çıkan en önemli gelişme, o güne kadar bütün süreçlerin meşruiyetini sağlayan bir kuram olarak Keynesyen iktisadın bu sefer krizin nedeni olarak tanımlanmaya başlanmış olmasıydı.

Mehmet Türkay
Bilgi üretme süreci, kapitalist sermaye birikiminin gereksinimlerine duyarlı bir üretim sürecidir.

İktisadi kapitalizmi veri alan bir alan olduğu için ve kapitalizme dair herhangi bir sorusu ya da sorunu olmadığı için, buradaki güç ilişkilerinin dışında bir kalkınma tartışması da yürütülmediği için, nihai olarak gelinebilen noktada böyle bir şeyin, yani güç ve para meselelerinin bu süreçte etkisini bu şekilde ifade etmiş olması açısından da önemliydi. Bu tartışma devam etti. Bu tartışmanın sonunda gelinebilen nokta nedir diye baktığımızda aslında bütün dünyadaki o hegemonyanın yeniden inşası sürecinden payını alan bir disiplin olarak kalkınma iktisadi dönüşmeye başladı. Bu dönüşmenin temel yönelişi neydi diye baktığımızda buradaki kritik meselelerden biri olan büyüme merkezli olma özelliğini kaybetmedi kalkınma iktisatçıları, yine büyümeyi merkeze aldılar. Ancak büyümeye ulaşmanın mekanizma ve yolları farklılaştırıldı. Daha önce devletin sistematik müdahalesi gibi araç ve yöntemlerle bunun sağlanacağını öngören iktisatçılar bu sefer yine aslında büyüme merkezli bir perspektiften sadece bu büyümenin artık piyasa mekanizmasıyla sağlanacağına, piyasa mekanizmasının işleyişiyle bu amaca ulaşabileceğine dair bir yeni anlayışı geliştirdiler. Bu yeni anlayış, bu alandaki tartışmalarda çok hızla yayıldı ve bu yayılmanın en temel özelliklerinden ya da en bariz, açık özelliklerinden bir tanesi de karşımıza tartışılan, ele alınan konuların makro bir düzeyden mikro bir düzeye çekilmiş olmasıyla çıktı.

Aslında iktisat tarihi ya da teorisi açısından bu çok yeni bir şey değildi. Daha önceki süreçlerde de, mesela klasiklerden neoklasiklere geçiş sürecinde de bunu görebiliriz. Klasikler, makro büyüklükler, sınıf ve emek-değer gibi kategoriler üzerinden analiz yaparken, bu kavramlar bir noktada mevcut sistemin meşruiyetini sağlayamaz oldu, tıkanmaya başladı. Bu noktadan sonra bütün analizler değiştirildi, sınıf kategorisi bireye, değer kategorisini faydaya dönüştürüldü. Hatta Jevons açıkça “öyle bir kuram yaratmalıyız ki, değer kaynağının emek olmadığını ortaya koyabilelim” demişti. Dolayısıyla kapitalist sermaye birikiminin gereksinimlerine duyarlı bir üretim sürecidir bilgi üretme süreci, tam da bu çerçeve içinde 1980’ler-

den sonra kalkınma alanında da benzer bir tartışma, benzer bir dönüşüm yaşandı.

Bu dönüşümün izlerini bugüne kadar takip edebilmemiz mümkün, ancak buradaki temel gelişmelerden birisi, yine sistematik olan bütün o Keynesyen iktisat referansı ile devletin sistematik müdahalesinin mümkün kıldığı bir alan olarak tartışma kendini 1990’lı yıllarda yeniden gündeme getirmeye başladı. Burada önemli olan, yine kalkınma ve bilgi üretme sürecinin, kapitalist sermaye birikim sürecine duyarlı bir alan olduğunu akılda tutarak daha isabetli sorular sorma şansımız olur. 1990’lı yıllarda bu krizlerin yeniden, daha doğrusu 1970’li yıllarda başlayan ve gittikçe lokalleşen krizlerin yeniden daha fazla ve etkili hale gelmeye başladığı yeni bir dönemde karşımıza bir söylem olarak kalkınma yeniden çıkmaya başladı. Ya da kalkınmanın yeniden tartışılır hale gelmesi için bir dizi çaba sarf edildi. Bu bir şekilde karşılığını buldu, ama ne kadar isabetli sorular soruldu o süreçte, bunu tartışmamız lazım. Çünkü yine kalkınma tartışmaları sermaye birikimi yani kapitalizmi veri olarak kabul eden, bunun içinden çözüm önerilerinde bulunan bir yeni aşamaya geçti. Bu yeni aşama içinde de tanım gereği yine böyle bir çerçevenin cevap bulması, daha doğrusu tespit ettiği soruna çare olmasının aslında nesnel şartlarının olmadığı bir durumdu bu. Yani yine kapitalist bir ilişki seti içinden bir kalkınma önermesi son dönemlerde yeniden önem kazanmaya başladı.

Ben burada keseyim, sorularla eksik kalan kısımları biraz daha açma şansımız olabilir.

Ümit Akçay - Mehmet hocamıza teşekkür ediyoruz. İkinci olarak Cem Somel hocamız “Kalkınmanın Zemini Kalmadı, Kalkınmanın İşlevi Kaldı mı?” başlıklı sunuşunu yapacak. Cem Somel - Teşekkür ederim. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyetine hem bu toplantıyı düzenledikleri için, hem de beni davet ettikleri için teşekkür ediyorum. Nuray hocaya bilhassa teşekkür ediyorum. Benim için duygusal bir yönü var burada konuşmanın, çünkü ben de İktisat Fakültesi mezunuyum. Arkadaşlar, ben sunuşumda kalkınma kavramını kullanmak için bir zemin olup olmadığını sorgulayacağım. Kalkınma bir projenin adıydı, kalkınma iktisadi yöneticilere fikir

vermek, yol göstermek üzere gelişen bir literatürdü. Kalkınma kavramının sosyal zemini kalmadıysa, kavramı kullanmak yanıltıcı olabilir. Her ne kadar Mehmet hocanın dediği gibi bundan ekme parası kazanıyorsak da yine de burada şimdi derslik dışında, üniversite dışında samimi bir sohbet yapmak istiyorum.

Kalkınmadan önce neoliberalizm kavramı üzerinde durmak istiyorum. 1980'li yıllarda uygulamaya başlanan politikalar bu kelimeyle isimlendiriliyor. Kanımca neoliberalizmin özü, burjuva sınıfının toplumsal hasılda emekçilere düşen payı mümkün mertebe azaltma ve emekçileri mümkün mertebe çok hâsıla üretmeye zorlama projesidir. Firmaların faaliyetlerinin ülkeler arasında yayılması, üretimin küreselleşmesi, devletin piyasalardaki faaliyetleri kısıtlamaktan, denetlemekten vazgeçmesi bu projenin somut, münferit uygulamalarıdır, görüngüleridir. 30 küsur yıldır yürütülen bu çabayı "neo" diye vasıflandırmanın acaba manası kaldı mı? Refah devletini ve ulusal kalkınma projelerini tasfiye etmek için öne sürülen fikriyata ve uygulanan politikalara 1980'li yıllarda neoliberalizm denildiğini kaydedebiliriz, ancak neoliberalizm kelimesini artık hâlihazır politikalar için kullanmak kanımca sakıncalı olabilir. Çünkü mevcut politikaları bu kelimeyle vasıflandırarak eleştirmek zımnen şimdiki şartlarda kapitalizmde bu politikaların alması gerektiği şeklinde anlaşılabilir.

Toplum hayatında geleceğe dair kestirim yapmak için mevcut eğilimleri kalıcı sayarız. Merkez ülkelerinde refah devleti projesinin ve az gelişmiş ülkelerde ulusal kalkınma projesinin artık kesin olarak tasfiye edildiğini iddia edebilir miyiz? 1945-1980 arası, 35 yıl refah devleti projesi ve ulusal kalkınma projesi uygulandı. Neden uygulandı? Bu projelerin uygulandığı ortama iki büyük cihan harbinin, bir büyük depresyonun, Rus ve Çin devrimlerinin birikim etkileri ve sosyalizm tehdidi yol açtı. Az önce Mehmet hocam da soğuk harp kelimesiyle bunları özetledi. Böyle bir tehdit oluşmadıkça egemenlerin gelecekte bölüşüm siyasetini değiştirmesi beklenemez. 2007'de iktisadi daralma başladığında neoliberalizmin sonu

geldi diye yazanlar oldu. Kanımca bu isabetli değildi.

Gelelim kalkınma kavramına, 1945-1980 yıllarında fakir ülkelerde kalkınma ulusal sermaye birikimini hızlandırmak ve bundan emekçilere de pay vermek şeklinde tasavvur edildi. Bu kalkınma fikrinden emekçilere pay verme kısmının da saiki yine burjuvaların, ağaların sosyalizm korkusuydu. Az gelişmiş ülkeler coğrafyasına şimdi baktığımızda, iddialı kalkınma politikaları uygulayan, uygulamış olan ülkelerin çoğunda kalkınma fikrinin siyasi zemini olan sınıflar arası uzlaşmanın kalmadığını görüyoruz. Öyle olunca fert başına gayrisafi yurtiçi hasıla bir genel refah göstergesi olma vasfını kaybetti.

İktisadî ve sosyal kalkınmayı bilimsel bir araştırma alanı olmaktan çıkaran başka bir etken, orta ve düşük gelirli ülkeler arasında sermaye biriktirme performansında farkın artmasıdır. Yarı çevre ülkeleri ve çevre ülkeleri arasındaki fark açılmaktadır. Yükselen piyasalar, 4. Dünya gibi ifadeler bu farklılaşmayı işaret etmektedir. Eşit olmayan gelişme ülkeler içinde bölgeler arası refah nispetlerini de bozmaktadır. Bölgesel refah farkları birçok ülkede siyasî sorunlara yol açmaktadır. Yoksulluk coğrafyası etnik coğrafyayla örtüştüğünde ayrılıkçı eğilimleri körüklemektedir.

Bu sorunlar kalkınma üzerine konuşurken bizi siyasî seçimler yapmaya zorlamaktadır. Kalkınma üzerine araştırma yapan kişi Türkiye'de İstanbul ve Diyarbakır yerel yönetimlerini doğrudan yabancı yatırım için birbirlerine karşı rekabet etmeye mi teşvik edecektir, yoksa devlete Marmara ve Ege Bölgelerinin hasılasından Doğu ve Güneydoğu bölgelerine büyük kaynak aktarmasını mı telkin edecektir? Türkiye'de böyle büyük kaynak transferinde kullanılacak kamu kurumları kaldı mı?

Öte yandan kalkınma iktisatçısı Türkiye'li müteşebbislere işgücü maliyetlerinin daha düşük olduğu ülkelerde doğrudan yatırım yapmasını, fason imalat yaptırmasını telkin edecek midir? Türkiyeli müteşebbislerin Şeria'nın batı yakasında Cenin'de organize sanayi bölgesi kurmasıyla Filistin, İsrail ve Türk sermayesinin orada İsrail devletinin

Cem Somel

Az gelişmiş ülkeler coğrafyasına şimdi baktığımızda, iddialı kalkınma politikaları uygulayan, uygulamış olan ülkelerin çoğunda kalkınma fikrinin siyasi zemini olan sınıflar arası uzlaşmanın kalmadığını görüyoruz.

Cem Somel
Modernleşme
çabalarının tasfiye
etmeye çalıştığı
geleneksel
kurumların
işlevleri olduğu,
modernleşmenin
bu kurumları
yok etmeye
yönelmesinin
toplumların
dokusunu bozduğu,
çözdüğü ve bu
tarz kalkınma
projesinin hatalı
olduğu görüşü
birçoklarınca
benimsenmektedir.

ezdiği Filistinli işçilerden yararlanması Türkiye'de kalkınma faaliyeti addedilebilir mi? Yahut Filistin'i kalkındırma faaliyeti mi sayılmalı? Türkiye'li girişimcilerin içinde yaptığı doğrudan yatırımlara ne diyeceğiz?

Kapitalizmde eşit olmayan gelişme eğiliminin sebep olduğu refah farklarını giderecek politikalara siyasi zemin kalmadı. Kalkınmak için kullanılacak kurumsal araçlar tasfiye edilmektedir. Kalkınma iktisadı üzerine genelleme yapacak asgari, homojen, mütecanis bir az gelişmiş ülke tipolojisi de kalmadı. Kalkınma kavramını sorgulamaya sevk eden başka bir etken, merkez toplumlarının kalkınma sürecinin örnek olma vasfını yitirmesidir. Kalkınma fikri sadece merkez toplumlarının refah seviyesine ulaşmayı içermiyordu, aynı zamanda merkez toplumlarında görülen siyasî, sosyal kurumları edinme çabasıydı. Oysa modernleşme çabalarının tasfiye etmeye çalıştığı geleneksel kurumların işlevleri olduğu, modernleşmenin bu kurumları yok etmeye yönelmesinin toplumların dokusunu bozduğu, çözdüğü ve bu tarz kalkınma projesinin hatalı olduğu görüşü birçoklarınca benimsenmektedir. Kanımca bu eleştirileri ciddiye almak gerekir. Zaten kalkınma fikriyatının idealleştirdiği merkez toplumlar da evrilmekte ve merkez toplumlarındaki evrim gıpta edilecek bir mecrada ilerlememektedir. Modern toplumlarda sınıfsal gerilim arttıkça, azınlıklarla gerilim arttıkça devlet, liberal demokrasiden uzaklaşarak polis devleti yapısına dönüşmektedir. Modern devletler işçi haklarını koruyan düzenlemelerden, işçilerin daha ağır şartlarda çalıştırıldığı düzenlemelere yönelmektedir. Modern toplumsal sosyal devlet uygulamalarını tasfiye eden kurumsal dönüşümler geçirmektedir.

Eskiden modern toplumlar hemen her alanda az gelişmiş toplumlarca örnek gösterilir ve örnek alınırdı. Örnek bozulunca modernleşme anlamında kalkınmanın hedeflediği değerler ne olacak ve kalkınmayı hâlâ modernleşme şeklinde tanımlayan kalkınma uzmanlarının bilimine kulak verecek miyiz? Üstelik bazı ülkelerde kırsal nüfus sanayileşme anlamında kalkınmayı da fiilen reddetmektedir. Birçok ülkede baraj projelerine karşı çıkan köylü hareketleri, Hindistan'da

madencilik şirketlerinin, kimya sanayi şirketlerinin yatırımlarını engelleyen Naksalcı hareket bunlara örnektir. Dünyanın birçok yerinde köylüler sanayileşmeyi reddederek tabii çevreyi koruyan bir sosyal güç haline gelmiştir. Kalkınma iktisadı burada ne tavır takınacaktır? Bu da irdelememizi başka bir önemli soruna getirmektedir; sermaye birikiminin yol açtığı çevre tahribatına. Şu anda Meksika Körfezinde petrol kuyusundaki kaza kapitalizm düzeninde, sanayi toplumunda dünyanın geleceğini göstermektedir. Özetle; kapitalizmde ulusal kalkınma perspektifinin, yani bir ülkede sermaye birikimini hızlandırarak emekçilere pay verme projesinin sınıfsal ve siyasî zemini kalmadı, manası da kalmadı. Sosyal adaletsizliğe, gayriinsanî uygulamalara karşı mücadele, alternatif yeni bir toplumsal proje gerektirmektedir. Mevcut iktisadî yavaşlamanın siyasî bir buhrana dönüşmemesi, insanlığın önüne yeni bir imkân çıkarmaması mağdurları birleştirecek bir toplumsal projenin olmamasındandır. Bu proje, olması gereken proje herhalde ABD veya İsveç gibi herhangi bir kapitalist toplumu örnek alamaz. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği gibi içten içe çürüyerek kendi kendini yok etmiş bir rejimi de örnek alamaz. Yeni projenin temel düsturu elbette ki paylaşma olacaktır. Kapitalizmin iktisadî büyümeyle, yani sermaye birikimiyle çözeceğini vaat ettiği işsizlik ve yoksulluk, paylaşmakla çözümlenmelidir. Bu proje büyüme yerine bölüşüm yoluyla temel ihtiyaçları karşılamayı hedeflemelidir. Büyüme değil, adil bir durağan durum hedeflenmelidir. Dolar cinsinden fert başına düşük bir gelirin adilane kullanılmasıyla temel ihtiyaçların sağlanabileceğini, Küba örneği çok güzel bir şekilde göstermektedir.

Kıymetli arkadaşlarım, internette Birleşmiş Milletler'in yayınladığı yıllık beşeri gelişme veya insanî gelişme raporlarından herhangi birinin en arkasındaki beşeri gelişme yönünden ülkelerin sıralandığı tablolara bakarsanız ve orada Küba'nın gelir sıralamasındaki ve beşerî gelişme sıralamasındaki konumuna bakarsanız bu söylediğim gerçeği, çarpıcı gerçeği, kendi gözlerinizle göreceksiniz. Düşük bir gelire nasıl yüksek eğitim ve sağlık göstergelerinin gerçekleşti-

ğini görebilirsiniz.

Ülkede bölüşümü toplumsal tercihlerle belirleyebilmek için, bölüşümü ülke içerisinde belirleyebilmek için ihracat baskısını asgariye indirmek, yani mümkün mertbe mahallî ihtiyaçları mahallî üretimle karşılamaya çalışmak gerekir. Bunu yurtiçi ihtiyaçları yurtiçi üretimle karşılamaya çalışmak diye ifade edebiliriz. Ancak hangi coğrafyaların bir mahal addedileceği, bir ülkeden geniş bir coğrafyanın mı, bir devletin sınırları içindeki coğrafyanın mı, yoksa daha küçük mıntıkların mı kendi içinde kendine yeterliliğe yönelik coğrafya olarak addedileceği siyasî, kültürel ve iktisadî bir meseledir. Ancak şurası muhakkaktır ki, işgücünün serbest dolaşımına izin verilmeyen bir dünyada mal ve sermayenin serbest dolaşımına izin vermek dünyada eşit olmayan gelişmenin başlıca mekanizmasıdır. Bu mekanizmaya karşı işçilerin serbest dolaşımını, emekçilerin, insanların serbest dolaşımını savunmak da gerçekçi değildir; insanların göçmesi travmatik bir hadise olduğu için makbul de değildir. Dolayısıyla hedeflenmesi gereken, mahallî ihtiyaçların mümkün mertbe mahallî üretimle karşılanması olmalıdır; ancak mahallî üretimle ihtiyaçları karşılamak, merkez ülkelerindeki tüketim kalıpları dışında mahallî tüketim tercihlerini ortaya çıkaran bir de kültür gerektirir. Parantez içinde söyleyeyim, İstanbul'un Beyoğlu semtinde bu cümleleri kurmanın tuhaf olduğunun da farkındayım, ama yine de ben düşüncemi size arz ediyorum.

Eğer bu söylediklerim makul ise, bu projenin kitabına rekabet ve hatta etkinlik kavramları girmemelidir. Proje sosyal adaleti sadece nesil içinde değil, nesiller arasında da gözetmelidir. Bu pratikte doğal kaynak kullanımında ve ekolojik dengelerin korunmasında gelecek nesillerin menfaatini de gözetmek anlamına gelir. Aynı zamanda şimdiki devletlerin şu anda burjuva sınıfı lehine, gelecek emekçi nesillerin omzuna yüklediği kamu borçlarını iptal etmek anlamına da gelir. Proje insanlar arasında her türlü ayrımı, imtiyazı reddetmeli, hiyerarşi üretmeye karşı uyanık olmalı ve siyasî karar süreçlerine katılımı yaymayı ilke edinmelidir. Bu birkaç ana ilkeden üretim araçları

ve toprak üzerinde özel mülkiyette, ticarete, inovasyonda ve başka konularda ilkeler kendiliğinden türer.

Kıymetli arkadaşlarım, kapitalizmin toplumalarda sebebiyet verdiği ıstırap, dengesizlik ve adaletsizlik ancak radikal bir toplum projesiyle karşılanabilir ve giderilebilir. Saydığım tarzda projelere yönelmek ahlâkî bir seçimdir ve siyasî bir duruştur. Ahlakî güdü ve endişe olmaksızın bence adalet ve adaletsizlik tartışılmaz. Teşekkür ederim.

ümit akçay - Biz teşekkür ederiz. Hızla devam edelim, "Değişen Üretim Sistemi, Değişen Paradigmalar" başlıklı konuşmasını yapmak üzere Hacer Ansal hocamıza sözü veriyoruz.

hacer ansal - Merhaba arkadaşlar, beni davet ettiğiniz için teşekkür ederim. Biliyorsunuz ben teknolojiyle ilgili konularda çalışıyorum. Teknolojinin ekonomisine, iktisat açısından irdelenmesine yönelik çalışmalar yapıyorum. Beni buraya davet ettiğinize göre üretimle ilgili neler oluyor diye merak ediyorsunuz diye düşündüm, ben de o yüzden değişen üretim sistemi, değişen paradigmlar ya da üretim sistemleri değişirken paradigmlar değişiyor mu bağlamında bir şeyler söylemeye çalışacağım.

Kapitalist üretim tarzının tarihi olarak gelişimine şöyle bir kuşbakışı bakarak neler olduğunu, bu arada paradigmların nasıl değiştiğini irdelemeye çalışacağım. Şimdi çok gerilere gidelim, kapitalizmin ilk ortaya çıktığı dönemde dağınık bir biçimde küçük aile birimleri içinde, tüm ülke sathında dağınık bir şekilde yapılan üretimin, özellikle de İngiltere'de sanayi devrimiyle birlikte değişime uğradığını görüyoruz. Üreticilerin tek bir çatı altında bir kapitalist girişimci adına, onun temin ettiği üretim araçlarıyla çalıştığı, yeni bir üretim örgütleniş biçiminin ortaya çıktığını, yani fabrikaların doğuşunu görüyoruz.

Daha sonra da, fabrikalardaki üretimde uygulanmaya başlanan işbölümüyle artan verimliliğin kapitalist gelişmeye ne kadar büyük bir ivme kazandırdığını görüyoruz. Hatta hepimiz biliyoruz ki Adam Smith, bu üretimdeki bu gelişmeyi irdelerek, analiz ederek iktisat ilmini kurmuştur diyebiliyoruz. Bu gelişmeyle birlikte, 20. yüzyıl başlarında

Cem Somel

İşgücünün serbest dolaşımına izin verilmeyen bir dünyada mal ve sermayenin serbest dolaşımına izin vermek dünyada eşit olmayan gelişmenin başlıca mekanizmasıdır.

Hacer Ansal
1950-1960'lı
yıllardan itibaren
de, Fordist üretimin
örgütleniş biçimi,
bütün dünyada
egemen üretim
paradigması haline
geliyor.

hızla büyüyen kapitalist işletmelerde üretimin organizasyonunun ve emeğin kontrolünün giderek zorlaştığı ve karmaşıklaştığı görülüyor. Bu sorunlara çözüm getirmek üzere, kapitalist gelişme açısından, kullanılan üretim teknolojisinin doğasından, yani sektörel teknolojik farklılıklardan, üretim biçiminin yapısından bağımsız olarak uygulanabilecek bilimsel yöntemlerin gerekliliği ortaya çıkıyor. Bu gereksinim üzerine de "bilimsel yönetim" diye adlandırılan Taylorizmin ortaya çıkışını görüyoruz. Çok detaylara girmeden gelişmelere bakmak istiyorum. Daha sonra 1910'larda Fordizm karşımıza çıkıyor, yani emek sürecinin Taylorist ilkelere mekanize oluşunu görüyoruz. Giderek makineler aracılığıyla emek süreci kontrol ediliyor, işçinin çalışma faaliyetleri vasıf-sızlaştırılıyor ve değersizleştiriliyor. Tabii bütün bunlar sonucunda da kapitalist emek sürecinde verimlilik, produktivite açısından son derece büyük artışların da kaydedildiği dönemler yaşanıyor. En ünlü ve etkili örnek, bildiğiniz gibi, Henry Ford'un kendi fabrikasında geliştirdiği montaj hattıdır. Aslında demin söylediğim gibi montaj hattı, emeği kontrol altına almaya çalışan Taylorist ilkelere mekanize olmuş biçimidir. Temel öğeleri de ayrıntılı işbölümü -yani ilk fabrikanın ortaya çıkışında oluşturulmuş işbölümünden çok daha detaylı bir işbölümü-, önceden belirlenmiş seri hareketlerle süreklilik kazandırılmış üretim, yani kitle üretimidir.

Bu yeni örgütleniş biçimiyle elde edilen büyük verimlilik artışları bu üretim organizasyon biçiminin Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıktığı otomobil sektöründen diğer sektörlere de bir yayılmasına, neden olduğunu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında da Avrupa sanayinde bu tür bir iş örgütlenmesi biçimine geçildiğini görüyoruz. 1950-1960'lı yıllardan itibaren de, yeni sanayileşme ve kalkınma çabası içine giren gelişmekte olan, gelişmeye çalışan ülkelerin batılı ülkelerden teknoloji transferiyle bu Fordist üretim biçimini ülkelerine transfer ettiklerini görüyoruz. Böylece, Fordist üretimin örgütleniş biçimi, bütün dünyada egemen üretim paradigması haline geliyor.

İkinci Dünya Savaşından sonra 1970'lere kadar kapitalizmin altın yıllarını yaşadığı-

nı biliyoruz. Bu altın yıllarda neler olmuş diye baktığımızda, Fordist üretimle büyük hacimlerde yapılan ve sürekli artırılan produktivite artışı ile artan üretimin, tüketiminin sağlanmasına yönelik çeşitli politikaların uygulanmış olduğunu görüyoruz. Tabii ki, Keynesyen politikalardan bahsediyoruz burada. Kapitalizmin bu altın yıllarında gelişen sendikalar aracılığıyla üretimdeki produktivite artışının emekçilere kısmi de olsa ücret artışı olarak geri döndüğünü ve üretimdeki artışın tüketimini sağlayabilmek için çeşitli Keynesyen politikaların kapitalizm açısından son derece başarılı bir şekilde uygulandığını görüyoruz. Sosyal devlet anlayışının bu şekilde geliştirildiğini hatırlamakta yarar var. Yani üretilen malların sürekli olarak tüketimin sağlanmasına yönelik, işsizlik maaşları, genel sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması, devletin bedava sağlık, eğitim hizmetleri sağlaması gibi.

Özellikle Avrupa ülkelerinde son derece yaygın ve başarılı bir şekilde -tabii kapitalist ekonomi açısından başarılı bir biçimde- uyguladılar. Bu altın yıllarda demek ki, Fordist üretim ile ulusal Keynesyen ekonomik politikaların birbirlerini tamamlar bir şekilde uygulandığını ve egemen paradigmalara haline geldiklerini görüyoruz. 1970'lerde ortaya çıkan krizin nedenlerini analiz eden çalışmalarda 1973 petrol krizinden çok bahsedilir, ama önemli bir faktör olarak Fordist üretimin krize de eğilimler. Ne olmuş Fordist üretimde dersek, dünyada değişen rekabet koşulları altında yüksek hacimde üretilen standart malların artık tüketilemez hale gelişini görüyoruz. Dünya pazarlarında hızla artan rekabet karşısında duyulan mal çeşitliliği gereksinimine büyük hacimlerde ucuz, standart mal üretimi yapan Fordist üretim karşılık veremez hale geliyor.

Diğer yandan, teknik olarak verimlilik artışı da sağlanamaz bir duruma geldiğinden, Fordist üretim, artık gelişen sendikacılığın ve işçi mücadelesinin ücret artışı talebini de karşılayamaz hale geliyor. Dolayısıyla hepimizin bildiği gibi 1970'lerde kâr oranında sürekli bir düşüş gözleniyor. Kapitalist üretimdeki bu krizden, kapitalizmin yine bir çözüm doğurarak çıktığını görüyoruz; 1980'lerde artan küreselleşme ve teknolojik

gelişmelerle birlikte post-Fordist üretim adını verdiğimiz yeni üretim örgütleniş biçimleri ortaya çıkıyor. Çok fazla detaya girmek istemiyorum, ama bir İtalyan modeli dediğimiz esnek uzmanlaşma modeli, bir de Japon modeli dediğimiz yalın üretim modeli gelişiyo-

En temelde, ne oldu üretim sisteminin bu yeni örgütlenmesinde diye baktığımızda, post-fordist üretimde üretimin esnekleştirildiğini görüyoruz. Nasıl esnekleşiyor üretim? Taşeronlaşmayla büyük şirketlerin bazı üretim aşamalarının küçük şirketlere yaptırıldığını görüyoruz. Büyük şirketlerin aynı zamanda örgütlü emeğin işçi mücadelesine de böylece karşı harekete geçmiş olduğunu görüyoruz. Çünkü küçük küçük şirketlere bölünen işçilerin sendikalaşma oranının giderek azaldığını ve kayıt dışı ekonomiye büyük bir kayış olduğunu görüyoruz. Emeğin işe alınış ve çıkarılışı son derece kolaylaştırılıyor.

Dolayısıyla bu taşeronlaşma ile sağlanan esneklik, örgütlü emeğin karşısına çok büyük bir engel olarak çıktığı gibi maliyetleri de çok daha aşağıya çekebiliyor. 1980'ler, ayrıca ekonomik politikalar açısından Keynesyen politikaların terk edildiği, biraz evvel arkadaşlarımızın da bahsettiği gibi, devletlerin piyasaya müdahale etmemesi gerektiği söyleminin egemen söylem haline geldiği, ideoloji olarak liberalizmin egemen olduğu yıllar. Yani 1980'lerde üretimde Fordizmden post-Fordizme geçişle birlikte Keynesyenizmden de, yani ulusal politikalar uygulamasından serbest piyasa ekonomisine geçişin paralel olarak yürüdüğünü görüyoruz. Öte yandan, 1980'lerde sermayenin küreselleşmesiyle birlikte finans sektöründe serbest piyasa kuralları geçerli kılınırken devletin reel ekonomiye müdahalesi acaba tamamen ortadan kalktı mı diye baktığımızda, ben hiç de öyle olmadığını düşünüyorum. Evet, finans sektöründe tamamen sermayenin serbestleştiğini, küreselleştiğini görüyoruz, ama Fordizmden post-Fordizme geçiş sürecinde, post-Fordist üretimin başarısını gerekli kılan birtakım müdahalelerin, yine devlet yoluyla, ulusal politikalarla gerçekleştirildiğini görüyoruz. Mesela, emek piyasalarının ücret esnekliğini sağlamak için çeşitli yasal

düzenlemeler yine devlet eliyle sağlanıyor. 1980'lerden sonra büyüme, ekonomik gelişme ve rekabet gücü elde etme açısından en önemli faktör olarak kabul edilen inovasyon konusunda ulusal şirketlerin başarılı olabilmesi için teknoloji ve ulusal inovasyon politikaları da yine devlet tarafından uygulamaya sokuluyor. Çünkü ulusal teknoloji politikaları sanayi ve eğitim politikalarıyla sıkı sıkıya bağlı olarak uygulanmak zorunda ve ancak devlet eliyle gerçekleştirilebilecek şeyler. Kısacası reel ekonomiye devletin müdahalesi hiçbir zaman sona ermedi diye düşünüyorum. Yani liberalizm 1980'lerden sonra egemen politika haline gelmiş olmasına rağmen uygulamada, reel sektörde gerçek anlamda hiçbir zaman egemen olamamıştır. Gelişmekte olan ülkeler açısından da meseleye baktığımızda kalkınma ekonomisinin temel hedefi büyümeyle birlikte teknolojik olarak da gelişmeyi öneriyor. Gelişmiş ülkeleri teknolojik olarak yakalama çabası ve hedefi var kalkınma iktisadında. İthal ikameci sanayileşme modeli uygulanması tamamen ulusal ekonomi politikalarıyla mümkün olmuştur. Demin arkadaşlarımız da buna değindi. İhracata dayalı sanayileşmeye geçildiğinde de yine devletin ihracatı tamamen teşvik ettiğini, post-Fordist modellerin başarısıyla uygulanabilmesi ve sanayinin uluslararası rekabet gücüne ulaşabilmesi için zorunlu olarak devlet politikalarının devreye girdiğini görüyoruz. Çünkü "yetişme" dediğimiz şey ve rekabet gücüne ulaşma, kapitalizmde ülkelerin büyük ölçüde kurumsal yenilenme kapasitelerine bağlı ve bu kurumsal yenilenme için de eğitim, bilim ve teknoloji altyapı yatırımları son derece önemli. Dolayısıyla da ulusal inovasyon sisteminin oluşturulması gerekiyor. Bu açıdan baktığımızda da yine ulusal politikaların hem gelişmekte olan ülkeler açısından, hem de gelişmiş ülkeler açısından her zaman gündemde olduğunu görüyoruz. Yani kapitalist ekonomi içinde kalkınmanın zemini reel sektörde devam ediyor diye düşünüyorum Cem Hocam. Teşekkür ederim.

ümit akçay - Biz teşekkür ediyoruz her üç konuşmacıya da, şimdi sözü salona veriyorum. Sorusu, eleştirisi, katkısı olanlar vardır diye umuyoruz.

Hacer Ansal

1980'lerde üretimde Fordizmden post-Fordizme geçişle birlikte ulusal politikalar uygulamasından serbest piyasa ekonomisine geçişin paralel olarak yürüdüğünü görüyoruz

Hacer Ansal
Kalkınma iktisadi
kapitalist gelişme
içinde çözüm
önerileri çıkarma
çabasıdır.

hacer ansal - Sanırım bütün konuşmacılar bir konuda hemfikir herhalde; kalkınma iktisadi kapitalist gelişme içinde çözüm önerileri çıkarma çabasıdır.

ümit akçay - İtirazım yok hocam.

hacer ansal - Hayır, ben sadece kendi bakışımı bir kere daha netleştirmek istedim.

özlem tezcek - Modernleşme kuramıyla kapitalizmin bugün geldiği aşamayı nasıl bağdaştırabilir miyiz? Bu süreçlerden, yani küreselleşme ve yerelleşme süreçleri bağlamında nasıl tanımlayabiliriz bu aradaki ilişkiyi bugün? Bir de Hacer hocam teknolojinin bugün geldiği aşama, sanayileşme süreçleriyle güvencesiz ya da esnek çalışma arasında bir bağlantı kurmak mümkün müdür? Ne dersiniz işçileşme süreçlerinde? Çok teşekkür ederim.

gaye yılmaz - Sunuşlar için çok teşekkür ederim. Benim sorum aslında üç konuşmacıya birden olacak. Şöyle bir düşüncem var; eğer kalkınmayı sermaye birikimi olarak tanımlıyorsak Cem Hocam, sanki zemini ve kurumları ve kuramı ortadan kalkmamış gibi görünüyor. Ben de Hacer hocama katılıyorum, özellikle Meksika örneği çok çarpıcı geliyor son dönem ve çok yakın olduğu için. Evet, orada bir çevre felaketi yaşandı ve şu anda dünya büyük bir krizin içinden geçiyor. Yine bir kapitalist kriz, eğer bunu da aşırı birikimden kaynaklanan bir sermayenin değersizleşme krizi olarak tanımlıyorsak Meksika'daki kriz aynı zamanda sermayenin kendi krizini birazcık ötelemesi için belli fırsatları barındırıyor. Yaratılan her kirlilik yeni bir üretim anlamına geldiği ölçüde sermaye birikimini hızlandıran bir duruma işaret ediyor. Böyle olunca da zemini ve kurumları sanki ortadan kalkmamış, yeni bir ivme, yeni bir dinamizm kazanmış gibi geliyor bana, ne dersiniz?

azize aslan - Merhabalar, teşekkür ederim öncelikle. Ben Cem hocama bir şey sormak istiyorum. Şimdi siz bize bir toplumsal projeden ve bu toplumsal projenin ideal bir toplumsal proje olmasından bahsettiniz ve bölüşüm alanına vurgu yaptınız. Ben şöyle anladım: "Sermaye birikimi devam etsin, ama bölüşümde adil olursak, yani bölüşüm adil gerçekleşirse sanki daha iyi bir hayat olur mağdurlar için özellikle", mağdurlar vur-

gusunu yaptınız. Burada acaba mağdurlar vurgusunu sınıf vurgusunu es geçtiğiniz için mi kullandınız? Bir onu sormak istiyorum, ikincisi, paylaşım adil olunca sömürü göreliliği bir sömürüye mi dönüşecek?

hasan uğur özmetin - Merhabalar. Benim de sorum yine Cem hocama olacak. Refah devleti vurgusundan bahsettiniz ve bölüşümün adil olması ve bölüşümün adil olmadığı bir milli gelir artışının daha çok adaletli bir duruma hizmet etmediğinden bahsettiniz. Buradaki refah devleti vurgusunda, yapının aktörlerinin yokluğu önemli, yani sınıfsal bir analizin eksikliği var sanırım. Ben bölüşüm durumunun biraz da artı değerini bölüşümü olarak ortaya çıkması durumuna neden vurgu yapmadığınızı merak ediyorum. Teşekkürler.

safiyettin çamur - Sorum Hacer hanıma. Özellikle kullanılan bir kavram var; inovasyon, yenilik yapmak. Bu yenilik yapma faaliyeti az gelişmiş ülkeler veya periferilerde nasıl sağlanabilir? Bunun olanakları nelerdir? Merkez bu kapıyı kapatmışken çevredeki ülkeler, yatırımcılar, işletmeler nasıl yapabilir? Acaba bu bir yanılsama mıdır? Teşekkür ederim.

ümit akçay - Evet, biz teşekkür ederiz. Hocam siz başlamak ister misiniz?

hacer ansal - Teknolojiyle, esnek üretim ilişkisiyle ilgili bir soru geldi, ona biraz açıklık getirmeye çalışayım. Aslında, esnek üretim organizasyon biçimlerinin ilk ortaya çıkışına ve tarihi gelişimine baktığımızda, bunların mutlaka bu mikro elektronik teknolojideki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıktığını görmüyoruz. Ya da Japon üretim biçiminin gelişimine baktığımızda 1950'lerden itibaren yavaş yavaş Toyota'da geliştirildiğini, yani teknolojik gelişmelerle birebir örtüşmediğini görüyoruz. Fakat esnek üretim organizasyon biçiminin bu kadar başarılı olması ve kapitalist üretimin 1970'lerdeki krizine bir çözüm yolu olarak ortaya çıkması teknolojik gelişmelerin esneklik sağlamaya yönelik kullanılmasına da bağlı olmuş. Yani başarının bir nedeni de mikro elektronik teknolojisinde ortaya çıkan gelişmelerin son derece başarılı bir biçimde üretim sistemine uygulanmaya başlanmış olması. Programlanabilir makinelerle mal çeşitliliği, mali-

yetleri de düşürerek sağlanabilmiş, ölçek ekonomilerinde farklılıklar yaratılabilmiş. Çeşitli sektörlerde büyük farklılıklar olmakla birlikte, mikro elektronik teknolojinin ya da bilişim teknolojisindeki gelişmelerin bu esnek üretim biçimlerini gerçekten büyük bir başarıya götürdüğünü görüyoruz. Mesela, Türkiye'den de bir örnek verirsek, tekstil sektöründeki gelişmelere tarihi olarak kısaca baktığımızda, 1980'lere kadar dokuma var, ondan sonra örme geliyor, ondan sonra yavaş yavaş konfeksiyon işi içine giriyor. 1980'lerde dışardan gelen siparişlere bağlı olarak, entegre tekstil tesislerinde konfeksiyon departmanlarının büyük bir gelişme gösterdiğini görüyoruz. Fakat, 1991-1992 Körfez krizi sırasında bütün o yurtdışı siparişlerin bıçakla kesilir gibi kesilmesiyle o fabrikalarda büyük konfeksiyon departmanlarının işsiz kaldığını görüyoruz. O zaman sektör bu İtalyan modelini, yani taşeronlaşmayı öğreniyor ve bütün bu büyük 500-600 kişinin çalıştırıldığı konfeksiyon departmanlarını kapatıyorlar. Tekrar siparişler gelmeye başladığında bu siparişler küçük küçük atölyelere dağıtılıyor. Yüzlerce küçük atölye çalışıyor. Sipariş gelince çalışılan atölye sayısı artıyor, sipariş gelmezse atölyeler kapanıyor. Tamamen kayıt dışı içinde de yürüyen bir mekanizma olduğu için işçiler alınıyor, çıkarılıyor, herhangi bir kaydı da yok. Bu yüzlerce atölye içinde, üretimin organizasyonu ve kalite kontrolü aslında son derece zor, ama herhangi bir tekstil fabrikasına gidin, o anda hangi atölyede ne kadar üretim yapılmış, hangi atölyede ne üretiliyor, kalite denetiminin aşaması nerede, bütün bunların dökümünü bilgisayar çıktısı halinde size anında verebiliyorlar. Bu bilgisayar ve bilişim teknolojisi olmadan gerçekten bu kadar başarıyla yürütülebilecek bir iş değildi. Japon üretim organizasyon biçiminde de bu son teknolojilerin -mikro elektronik ve bilişim teknolojilerinin- büyük bir başarıyla kullanıldığını görüyoruz ve dediğim gibi, post-Fordist üretimin başarısında teknolojik gelişmelerin büyük rolü olduğunu söyleyebiliyoruz.

Bunun dışında bana gelen ikinci soru inovasyon az gelişmiş ülkelerde nasıl yapılabilir sorusu. Bu konuda yapılan çalışmalarda

yine ulusal inovasyon sistemlerinin önemi vurgulanıyor. Gelişmekte olan ülkeler açısından da inovasyonun oluşabilmesi için bir inovasyon sisteminin ulusal bazda geliştirilmesi gerekiyor. Demin dediğim gibi, çeşitli politikaların iç içe geçmişliği ve birbirini besler olması çok önemli. Az gelişmiş ülkelerde de ya da gelişmekte olan ülkelerde de son dönemlerde bu ulusal inovasyon sistemlerinin benimsenmesiyle inovasyon açısından büyük gelişmeler kaydedildiğini görebiliyoruz. Bu yeni teknolojilerin aslında gelişmekte olan ülkeler için bir fırsat penceresi yaratılabilirliği konusunda da bir tartışma var. Yani yeni teknolojiler gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin arasını daha mı çok açıyor, yoksa bunlar bir fırsat penceresi olarak kullanılıp, ulusal inovasyon sistemlerini de geliştirerek bir sıçrama yaratmak için kullanılabilir mi? Bazı başarılı örnekler bize bunun başarılabilirliğini gösteriyor. Yani ulusal inovasyon sistemlerini geliştirebilmiş gelişmekte olan ülkelerin bu alanda başarılı olabileceğini görebiliyoruz. Önemli olanın, ulusal politikaların diğer politikalarla birlikte sıkı sıkıya bağlı olarak uygulanabilmesi, bu vurgulanıyor.

Bizde oldu mu hiç? Bu deminden beri bahsettiğim bilim teknoloji politikaları geliştirildi mi, uygulanmaya konuldu mu? 1980'lerde ilk bilim ve teknoloji politikalarının geliştirildiğini görüyoruz. Yani serbest piyasanın erdemlerinin söyleminin egemen olduğu Özal döneminde bilim ve teknoloji politikaları hazırlandı, son derece iyi düşünülmüş, geliştirilmiş politikalar bunlar. Ne oldu diye sorsanız, rafta kaldılar. Maalesef uygulama konusunda bir hayli geri olduğumuzu kabul etmemiz lazım. Ondan sonra 1990'larda yeni bir ulusal teknoloji politikası daha geliştirilmeye çalışıldı. Yapıldı, o da iyiydi, o da rafta kaldı. Yani uygulayabilenler başarılı olabiliyor diyebilirim. Teşekkür ederim.

cem somel - Arkadaşlarım, ben ismini yakalayamadığım bayan arkadaş modernleşme kavramıyla kapitalizmi nasıl tanımlayabiliriz diye sordular. Modernleşme üzerine tabii çok uzun boylu konuşulabilir, ona vaktimiz yok. Modernleşme İkinci Dünya Savaşından sonra tek doğrultuda bir tarihsel evrim anlayışıyla bütün toplumların o ta-

Hacer Ansal

Mikro elektronik teknolojinin ya da bilişim teknolojisindeki gelişmelerin bu esnek üretim biçimlerini gerçekten büyük bir başarıya götürdüğünü görüyoruz.

Cem Somel
İktisadi buhranların
siyasi buhrana
dönüşmesi ve
sistemi tehdit
etmesi emekçilerin
örgütlenmesine,
alternatif bir
proje etrafında
birleşmesine ve
hamle yapmasına
bağlıdır

rihteki gelişmiş olan ülkelere benzeyeceği, asimile olacağı şeklinde bir görüş idi. Daha sonra bağımlılık okulu bunu sorguladı, eleştirdi, ama günümüzde hâlâ modernleşme kavramını kullanan, Afganistan'ı modernleştirmekten bahsedenler, Suudi Arabistan'ı modernleştirmekten filan bahsedenler var. Fakat soruyu tam anlayamadım herhalde, onun için fazla bir şey söyleyemeyeceğim. Fakat bir de şunu ekleyeyim ki, yani az önce sanayileşmeyi reddeden köylü hareketlerinden falan bahsettim, yani bu reddi ciddiye almak gerekiyor ve bu ret aslında gelecekteki toplumsal yapının ipuçlarını aslında taşıyan birtakım köylü hareketlerinde görüyoruz. Onun için onları ciddiye almak gerektiği ve incelemek gerektiği, hatta desteklemek gerektiği görüşündeyim.

Gaye hocamın sorusu sürdürülebilir kalkınma cümlesinin geçtiği kısmı anlayamadım, ama "kapitalizm ivme kazanıyor" dediler. Ben zaten kapitalizmin çökeceğinden bahsetmedim, kapitalizm buhranlar geçirir ve buhranlar geçer. Her bir buhran emekçileri perişan eder ve o buhranlar geçer. O iktisadi buhranların siyasi buhrana dönüşmesi ve sistemi tehdit etmesi emekçilerin örgütlenmesine, alternatif bir proje etrafında birleşmesine ve hamle yapmasına bağlıdır. Soru şu: Kapitalizm yani mevcut bu neoliberalizm diye tabir edilen mevcut iktisat politikaları ve kurumsal değişmeler çerçevesinde bugün o ulusal kalkınma, çünkü kalkınma projesi ulusal bir kalkınma projesiydi, buydu. Yani bir ulus devletin içerisinde bir ulusun bir uluslaşma projesi ve onun içerisinde sermaye birikimini artırma ve emekçilerle paylaşma projesiydi. Yani bu tanıma bilmiyorum itirazı olan var mı? O açıdan baktığımızda sınıflar arasında uzlaşma, o proje etrafındaki uzlaşma sona erdi, sona ermesinin sebebi de belli, dolayısıyla böyle bir projenin tartışması yapılabilir mi?

Şu anda ben iktisat dersi verdiğimde aslında dikkat ederseniz burada geniş ölçüde geçmişi konuştum, hocam da geçmişi konuştum. Ben de şurada burada kalkınma iktisadi dersi verdiğimde 1960'larda, 1970'lerde, 1980'lerde Doğu Asya'da şurada burada uygulanan politikaları anlatıyorum. Başka bir şey anlatmıyorum, dolayısıyla geçmişi

anlatıyoruz. Çünkü günümüzde anlatılacak geleceğe yönelik anlatılacak bir şey yok ortalıkta, dolayısıyla kapitalizm ivme kazanabilir, ama bunun kalkınmayla ben bir alakasını görmüyorum. Lula seçildiğinde orada bir hadise olacak sanıldı, netice ortada Lula'nın Brezilya'da ne getirdiği ortada, Venezüella'ya gelince tabii çok insanı memnun eden bir ülke, fakat onun da petrol gelirlerine bağlı olduğunu da unutmamak lazım. Dolayısıyla bence bugün dünyada gerçekten örnek alınabilecek bir ülkeyse, yani düşük bir gelirle refah yaratmada örnek alınacak bir ülke varsa zikrettiğim örnektir, Küba'dır.

Azize hanım "Sermaye birikimi devam etsin mi?" dediler. Arkadaşım da buna yakın bir şey söyledi, arkadaşlarım herhalde sözlerim anlaşılmalı. Bakın, rekabeti kitabından çıkaracak dedim proje, etkinliği çıkaracak, durağan durumu ve adil bölüşüm içerisinde durağan durum dedim, ondan sonra daha fazla vakit yetmediği için lafı uzatmamak için ayrıntısına girmedim. Elbette ki, bunlar sermaye birikimiyle çelişir. Sermaye birikiminin mantığına aykırı, yani durağan durum dersiniz, rekabet etkinliği reddetmek dersiniz o zaman sermaye, kapitalist anlamda sermaye yoktur. Eğer daha fazla konuşuyorsanız bence kâr, faiz, kira bu üç gelirler ortadan kalkmalı. Ben bütün toprağın da üretim araçlarının da toplumsal mülkiyette olmasından yanayım. Esas vurgulamak istediğim nokta şu; Çin'le ticaret yaparsanız bu memlekette ücretleri Çin belirler. Yani kendine yeterliliğin arkasındaki vurgu bu, Çin'le ticaret yaparsanız Türkiye'deki ücretler Çin'de belirlenir. Onun için mademki sermayenin ve malların ülkeler arasında hareketi bölüşümü etkiliyor, bölüşümü kendi toplumsal tercihlerimize göre yapabilmemiz için, yani herkese her bir vatandaşa yeni doğmuş bebeden 90'lık dedeye kadar herkese milli gelirden eşit bir pay mı vereceğiz, yoksa ihtiyaçlara göre mi vereceğiz, yoksa aileye göre mi eşit paylaşacağız? Bunu kendi içimizde kararlaştırabilmemiz için dış dünyayla mal ve sermaye alışverişini, yani sermaye zaten ortadan kalkacağına göre mal alışverişini kontrol altında tutmak lazım. Ancak asgari ihtiyaçlar çerçevesinde tut-

mak lazım, enerji ithal edersiniz. Bu şekilde, şu anda maruzatım bu kadar.

mehmet türkay - Özlem Tezcek arkadaşımız sordu ancak, gerçekten Cem Hocanın söylediği gibi konu çok kapsamlı bir tartışmayı gerektirecek bir konu, ama ben belki bir iki şeye işaret ederek başlamak isterim. Şimdi Hacer hocanın da son söylediği gibi evet, biz kalkınma iktisadından bahsediyorsak kapitalist bir kalkınmanın formülasyonlarından bahsediyoruz. Dolayısıyla bunun bir kere öncelikli adının konması lazım. Modernleşme ve kapitalizm arasındaki ilişki meselesi de böyle aslında, biz özel olarak sosyoloji literatüründe de kullanıldığı halde saf bir ya da kerameti kendinden menkul bir modernleşmeden bahsetmiyoruz aslında. Kabuller üzerinden tanımlanmış bir modernleşmeden bahsediliyor ki, biz bu kabulleri deşifre ettiğimizde karşımıza çıkan şeyin Sovyet deneyimini ve Küba'yı paranteze alarak söylüyorum, kapitalist bir modernleşmedir. Çin dönüştü, evet Çin vardı, ama Çin o sürece çok daha başka türlü bir şekilde uyum sağladı.

Dolayısıyla kapitalist bir modernleşme dediğimiz zaman da yine özellikle kalkınma kavramı ya da modernleşme kavramı üzerinden bunu ilişkilendireceksek bunun düşünsel referansının aydınlanma olduğunu hatırlamamız gerekir. Aydınlanma ise, öncelikle mevcut olan yapı ve ilişki setine karşı geliştirilmiş, onun tasfiyesinin meşruiyetine göre tasarlanmış bir düşünce biçimidir. Kendi içinde başka bir tartışması vardır, ama öncelikle tarıma dayalı bir toplumsal yapı ve ilişki setinin, onun içindeki sınıf ilişkilerinin bir şekilde tasfiye edilmesini modernleşme süreciyle ya da modernleşme önermesiyle karşımıza çıkar. Modernleşme kuramı dediğimiz zaman bu daha sentetik bir şeydir, modernleşme kuramı tabii ki referanslarını yine "batı" merkezli bir yerden alır, ama modernleşme kuramı 1945 sonrasında eski sömürge yeni ulus devletleşmiş ülkeler için oluşturulmuş ciddi bir hegemonya aracı olarak karşımıza çıkar.

Yani bütün o farklı alanları bir şekilde bir arada tutan bir özelliğe sahiptir. Daha doğrusu toplumsal dönüşümün bütün alanlarını mevcut dünya ölçeğindeki güç ilişkilerine

ve bu güç ilişkilerinin gerektirdiği biçimde formüle eden bir yaklaşım olarak karşımıza çıkar. Tabii burada önemli olan şu: Süreç bir kapitalistleşme süreci ve kapitalizme dair, kapitalizmin sahip olduğu bütün yapısal özelliklerin bir şekilde taşındığı ve hayata geçirildiği bir süreç olacaktır bu haliyle. Dolayısıyla kalkınma dediği zaman, kalkınma herhangi bir durum değil, yani bir kendi başına yaşanmış ya da yaşanması düşünülen bir dönüşüm değil, kapitalist bir kalkınmadan bahsediyoruz. Dolayısıyla kapitalizmin içindeki bütün ilişki biçimleri, eşitsizlikler, dışlamalar, içermeler o eşitsiz ve birleşik gelişme dediğimiz mekanizmalar, her şeyinin bir şekilde devrede olduğu bir süreç olarak anlamamız lazım.

Tabii burada kritik olan meselelerden bir tanesi, az önce Cem Hocanın yaptığı tartışmada da önemli olduğunu düşündüğüm meselelerden bir tanesi, bu tartışmaları yaparken ya da bu çerçeveyi anlamaya çalışırken analiz birimizin ne olacağı meselesi, buna net karar vermemiz lazım. Şunu biliyoruz; kapitalizm ortaya çıktığı süreçler itibarıyla dünya ölçeğinde ulus devletler biçiminde örgütlendi. Dolayısıyla ulus devletler burada önemli bir aktör olarak karşımıza çıktı, sermaye birikiminin gereksinimleri doğrultusunda o parçalı egemenlik alanlarını tek bir egemenlik alanına dönüştürmek ve bu çerçevede birikimin kapitalist mantığa göre hayata geçmesini sağlamak, aslında ulus devletlerin ortaya çıkarttığı temel olacaktı.

Belirli bir egemenlik alanındaki tüm kaynak ve olanakların o süreçteki ya da oradaki birikimin ihtiyaçlarına göre denetlenmesi ve bir şekilde kullanılması olacaktı. Dolayısıyla ulus devlet meselesini böyle bir yerden okuduğumuzda analiz birimizin ulus devlet düzeyinde kalmasının ilk ve en önemli sorunlarından bir tanesi, (biliyorsunuz önce Amerikan Başkanı Wilson'un, daha sonra Lenin'in "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" gibi bir önermeyle karşılık vermesi sürecini) emperyalizm tartışmalarının emperyalizmin sınıf karakterini göz ardı ederek ve ulusal devletler arasında bir denetim meselesine dönüştürülmüş ya da indirgenmiş olmasıydı.

Mehmet Türkay

Biz kalkınma iktisadından bahsediyorsak kapitalist bir kalkınmanın formülasyonlarından bahsediyoruz

Mehmet Türkay
Sınıflar arası bütün çatışmaların ortadan kalktığı, bütün sınıflar için iyi olan bir şeye işaret eden bir kimlik olarak ulusu gördüğünüz zaman, burada bu özelliğin ortaya çıkartacağı sakıncaları da görmek gerekir.

1945 sonrası için de benzer bir perspektiften bakarsak, evet, süreç bir yeniden yapılanma süreciydi. Yeniden yapılanan şey kapitalist bir ilişki setiydi dünya ölçeğinde. Şimdi böyle bir yerde neyin analiz birimi olacağı sorusunu sorarken hangi kavrama nasıl bir anlam yüklediğimizi açık hale getirdiğimizde sanıyorum daha net ve daha rahat anlaşılır hale geliriz. Devlet meselesi tabii burada kendiliğinden işin içine giriyor. Şimdi ulus devleti kerameti kendinden menkul bir var oluş ve sürecin bütünü kendisinin bizatihi yönettiği, kendisi için yönetebilme kapasitesine sahip bir var oluş olarak ele aldığımız zaman çok başka sonuçlar karşımıza çıkar. Devlet merkezli bir bakışın ortaya çıkarttığı bütün sakıncalar böyle bir yaklaşımda karşımıza çıkar. Burada ulus kavramının kendisini tanımlayan şey ortak iyidir, yani sınıflar arası bütün çatışmaların ortadan kalktığı, bütün sınıflar için iyi olan bir şeye işaret eden bir kimlik olarak ulusu gördüğünüz zaman, burada bu özelliğin ortaya çıkartacağı sakıncaları da görmek gerekir. Dolayısıyla, genel olarak devlete, özel olarak da ulus devlete nasıl baktığımızla ilgili bir durum karşımıza çıkar.

Burada sanıyorum devleti sınıflar arası ve sınıf içi çatışmaların bir alanı olarak algıladığımız zaman ve dolayısıyla ulus devleti de bu çatışmaların üstünü örten bir tanımlama olarak düşündüğümüzde, bu haliyle ulus devleti bir analiz birimi olarak tutabiliriz. Böyle bir yerden baktığımızda o zaman modernleşme meselesinde yine kapitalist bir modernleşme ve o kapitalizmin bütün kuram, kurum ve ilişkilerinin hayata geçtiği, ancak kendi tarihsellikleri içinde hayata geçtiği, yani tarihin lineer ve önceden tanımlanmış, amaçlı bir süreç değil, yapılan bir şey olduğu, modernleşme denilen sürecin de bu haliyle bir dinamiğe sahip olduğu, dolayısıyla kapitalistleşmenin her coğrafyada kendi tarihselliği içinde farklı biçimlerde hayata geçeceğini, ortaya çıkacağını öngörmemiz bu anlamda önemli.

Tabii modernleşmenin bir başka meselesi, modernleşme ve kapitalizm ilişkisinin bir başka vechesi de yine bu ilişkiyi nasıl kurduğumuza bağlı olarak değişir. Örneğin, 1970'li yıllara kadar ortaya mevcut olan o

genel kabuller 1970'li yıllardaki birikimin kriziyle, kapitalizmin kriziyle büyük ölçüde dönüşmeye, değişmeye başladı. Çünkü yeniden yapılanma sürecinin yönetilmesi ve meşrulaştırılması gerekiyordu. Bu süreçte en önemli tartışmalar biliyorsunuz modernleşme üzerinden önce yapıldı ve post modernizm diye bir başka öneri çıktı. Yani bu aslında başka alanlarda farklı "post" teorilere tekabül etti ve aslında daha sonra neoliberalizm diye tanımlanan o liberalizmin pragmatik yorumunun bize anlamlandırdığı küreselleşme önermesi ve bu önerme içinde artık modernizmin ve post modernizmin bir şekilde yeniden tartışılması anlamına geldi.

Burada önemli olan şuydu; yani kapitalizmin geldiği aşamada o demin anlatıldı, Hacer hoca anlattı, dönüşen bütün yapı ve ilişki setine bir şekilde cevap vermek önemliydi. Bu cevap yine farklı bağlamlarda farklı biçimlerde yine de güç ilişkileri çerçevesinde verildi ve ancak bu şekilde anlam kazandı. 1980'lerde başlayan süreçte bir dizi son ilan edildi. Bu sonlardan ilki aslında kalkınma iktisadına dair bir sondu. Öldü-ölmedi tartışması yapıldı. Bunun hemen akabinde biraz özellikle soğuk savaş bittikten sonra ya da bitmesine yakın bir süreçte ulus devletlerin sonu ilan edildi, dolayısıyla ulusal kalkınmanın sonu ilan edildi. Daha sonrasında karşımıza tarihin sonu denildi ve ideolojilerin sonu çıkarıldı.

Bu tür bir dizi son ilanı yapıldı ve bundan sonraki süreçteki ilişki seti yeniden tanımlanmaya, yeniden kurgulanmaya başlandı. Bu söylediğimiz şeyleri belki tamamlayacak biçimde siyaset bilimci Huntington, modernleşme kuramının kurucularındandır bildiğiniz gibi, onun önceden kendi pratiklerine dayalı yaptığı tespit vardı. Bir sosyal bilimci olarak: "Amerikan bayrağının peşine takıldık, o nereye gittiyse biz de oraya gittik" Bu tabii bize ipuçlarını veren bir şeydi. Aynı Huntington 1990'lı yıllarda medeniyetler çatışması dedi ancak o tartışmaların olduğu zaman birden bire başka bir şey söylemeye başladı. O da evrensellik iddiası. O güne kadar bütün argümanların dayandırıldığı ya da veri olarak alındığı kapitalizmin evrensellik iddiası ve kapitalizm derken burada daha

bir özelleştirerek referansı batıyla sınırlayan ve dolayısıyla batılı değerlerin evrenselliği iddiasından vazgeçtiklerini söyledi. Çünkü şöyle bir durum vardı: Yeni gelişen, yeni gelenen noktada daha önceki gelişme literatüründe temel bir mesele siz de bizim gibi olabilirsiniz. Çünkü zaten bütün bu yapı ve ilişki seti evrenselidir. Yeter ki doğru dürüst davranın ve dolayısıyla evrensellik taklit edilebilirliği de barındıran bir önermeydi.

1990'lı yıllara gelindiğinde karşımıza şöyle bir önermeyle çıkıldı, Huntington "evrensellik iddiası peşinden emperyalizmi getirir" dedi. "Batılı değerler evrensel değildir, "unique"tir, yani biriciktir, taklit edilemezler" dedi. Yani siz bizim gibi olamazsınız dendi. Yanlış hatırlamıyorsam Mahattir Muhammed'in buna verdiği cevap şuydu, o zaman Malezya ekonomisi "yükselişte", cevap şöyleydi ; "Batılı değerler batılı değerlerdir, esas evrensel olan doğulu değerlerdir" dedi ve tabii bu tartışma birbirini tamamlayan bir biçimde devam etti. Ancak gelenen aşamaya ya da gelenen duruma baktığımızda modernizm diye bakacak olsak herhangi bir modernizmi değil, tabii ki modernleşme meselesi artık batılı bir okumanın dışında da mümkün hale geldi ve bunun yansımalarını birçok başka alanda izleme şansımız var, ama şunu biz biliyoruz: Evet, bugün gelenen noktada hâlihazırda bütün o sonlar ilan edilmişti dedik, o sonlar tabii bir söylemin içinde anlam kazanıyordu. Yeni bir hegemonyanın dilini kurmak üzere ileri sürülmüşlerdi.

Şu an gelenen noktada hâlâ ulus devletler önemli, dolayısıyla hâlâ ulus devletlerin kendi meşruiyetleri açısından "kalkınmayı" bir amaç olarak tutmak zorundalar. Biliyorsunuz, şu an Türkiye'yi yöneten parti adalet ve kalkınmaya vurgu yaparak meşruiyet sağladı. Burada kritik olan şey, gözden kaçırmamız gereken şey referanslar değişmiş olabilir, mekanizma ve araçlar değişmiş olabilir, ama her halükarda yaşanan süreci anlamlı kılan kapitalist ilişki setidir. Kapitalist ilişki setini göz ardı ettiğimiz sürece bu kavramlar açıkladıklarından çok bir sürü şeyi gizler hale gelirler. Bu haliyle de kavramlar masum değillerdir. Biz bu masum olup olmama durumuna karşı duyarlı olduğumuz sürece sanıyorum bu anlama çabamız ve

varsa hâlâ değiştirme çabamız da daha mümkün hale gelir. Teşekkür ederim.

ümit akçay - Çok az bir süremiz kaldı. Varsa bir-iki tane daha soru alabiliriz, yoksa tamamlayabiliriz.

serdar özen - Benim iki sorum olacak. Cem hocaya olan sorum: Bu kalkınmanın bir uzlaşma olduğundan bahsetti ve bunun bozulduğundan bahsetti. Sosyal devlet anlayışının da bozulduğundan bahsetti. En baştan düşünenecek olursak bu soğuk savaş koşulları ve burada devletin sistematik müdahalesinden bahsedildi. Sosyal devlet eğer devletin o sınıfsal pozisyonunu dikkate alırsak sosyal devlet ve bunun uygulamaları nereye düşer?

Hacer hocaya olan sorum da bu yine kalkınmanın aslında sınıfsal pozisyonuyla alakalı bir şey, bu Taylorizm ve Fordizmden bahsettik. Bu Fordist üretim sürecinde Henry Ford'un 5 dolarlık ücret şeyi var. Bu sizce yani sınıfsal olarak bakarsak Keynes o talebi garanti altına almaya çalışan bir Keynes'ten önce bir Keynesçilik anlayışı mıydı, yoksa işçi sınıfını dönüştürerek yeni bir işçi tipi yaratarak bir rıza alma durumu muydu? Teşekkür ediyorum.

cem somel - Ben Hacer hocama bir soru soracağım: Şimdi inovasyon meselesini anlattınız. İnovasyonun emek ve kaynak israfına yol açtığı biliniyor. İnovasyonun aynı zamanda çevrenin gereksiz yere kirlenmesine yol açtığı da biliniyor. Modası geçen ürünler tabiiata terk ediliyor. Bu açıdan inovasyona dayanan bir sistemin bir sosyal düzenin sürdürülebilirliği konusundaki kanaatinizi soruyorum. Bir de şunu sormak istiyorum: Sınıflar arası ilişkiler bugünkü vaziyetteyken, sermaye birikiminde bir araç olan inovasyon ne ölçüde bir genel refah artışı anlamında kalkınmaya yarayabilir ve bu manada biz inovasyonu Türkiye'de emekçi kitlelere, onların refahını artıracak bir araç olarak telkin edebilir miyiz?

ümit akçay - İsterseniz siz devam edin hocam.

cem somel - Serdar arkadaşımızın sorusunu tam anlayamadım. Sosyal devlet nereye düşer demekle kastınızı biraz daha açar mısınız?

serdar özen - Kalkınmanın bir uzlaşma ol-

Mehmet Türkay
Kapitalist ilişki setini göz ardı ettiğimiz sürece kavramlar açıkladıklarından çok bir sürü şeyi gizler hale gelirler.

Hacer Ansal
Kullanılmayan
ürünlerin çevre
kirliliğine yol
açması söz konusu
olabilir, ama bence
asıl kapitalist
üretim kendisi
çevre kirliliğine yol
açan bir şey

duğundan bahsettiniz.

cem somel - Sınıflar arası uzlaşmaya dayandığından bahsettim.

serdar özen - Ama onun bozulduğundan bahsettiniz ve sosyal devlet anlayışının da bir zamandan sonra kaybolduğunu söylediniz. Ben de şeyi sormak istiyorum; eğer kalkınma bir sermaye birikimiye ve o kapitalist ilişkilerin derinleşmesi ve yaygınlaşmasıysa, yani sınıfsal bir durumsa eğer devlet burada nerede durur? Yani devlet eğer kapitalistse onun sosyalliği nerede kalır, o sosyal devlet anlayışı tam olarak nereye oturur ya da uzlaşma dolaylı olarak sınıflar arasında var mıdır kalkınmanın içinde?

cem somel - Anladığım kadarıyla cevaplandırmaya çalışayım. Sosyal refah devleti İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalizmin merkez ülkelerinde inşa edildi. Bizim gibi ülkelerde de ona öykünüldü ve benzer kurumlar inşa edildi. Türkiye'de de 1961 Anayasasıyla sosyal güvenlik sisteminin gelişmesi, toplu sözleşme sisteminin benimsenmesi bu öykünmeye örnektir.

Gelişmiş ülkelerde sosyalizm tehdidi ve korkusu ve harpten sonra terhis edilen çok sayıda insanın işçi sınıfına katılması o harp şartlarında geliştirdikleri dayanışma duyguları filan, bütün bunlar burjuvaziye bu tavizleri vermeye sevk etti. Devlet de kısmen özerk olan, ama büyük ölçüde de burjuvazinin fikrini yansıtan ve ihtiyaçlarını karşılayan bir örgüt olduğuna göre bunları uyguladılar. Bilmiyorum sorunuzu cevaplandırabilirdim mi?

serdar özen - Benim takıldığım nokta o uzlaşmaydı aslında ve devletin o uzlaşmanın neresinde durduğuydu, ama zaten oradan ben cevabı aldım.

hacer ansal - Başta, Taylorizm ve Taylorist ilkelerin, yani üretimde emeğin kontrolünü tamamen ele geçirme çabasının, Henry Ford tarafından montaj hattıyla sağlandığını söyledim. Ford fabrikasında 10 yıl içindeki gelişmeye baktığımızda şunu görüyoruz: İlk önceleri Henry Ford da dahil 10 teknisyen/vasıflı işçi bir araya geliyor ve arabayı baştan sona kendileri üretiyorlar. Yani parçalarını yapıyorlar, onları bir araya getiriyorlar, o arada kullanılan aletleri taşıyorlar, kaynak yapılacaksa kaynak atölyesine götürüyorlar,

frezeyle götürüyorlar, vesaire. Bütün bu işleri o 10 kişi yapıyor. Tam bir kafa ve kol emeği entegrasyonu var.

Daha sonra Henry Ford diyor ki, bunlar çok vasıflı işçiler, bu vasıflı işçilere bu kadar alma, götürme, taşıma işlerini yaptırmak son derece anlamsız, bunlar belli bir yerde dursunlar, sadece vasıflı işi yapar hale getireyim, o sırada bol miktarda olan vasıfsız ve ucuz işçileri de getirme götürme işlerinde kullanayım. Başta böyle bir işbölümüne gidiyor, ondan sonra da montaj hattı, yani işin yapılış sırasına göre dizilmesi ve ona göre özel amaçlı makinelerle bir hatta dizilmesi geliyor. Dolayısıyla kitle üretimi ortaya çıktığı zaman artık vasıflı işçinin ortadan kalktığını görüyoruz. İşçiler artık işin çok ufacak bir parçasını yapar hale geliyorlar. Yani vasıf açısından işe işçilerin yaptığı işte, başladığı nokta ile geldiği nokta arasında inanılmaz büyük bir fark var ortaya çıkıyor. Şimdi o işçiler ilk defa uygulanan bir sistemde, Ford fabrikasına işe alınıyorlar ve inanılmaz bunaltıcı, yeknesak, monoton bu işte çok fena bunılıyorlar ve işten çıkıyorlar. Montaj hattının tam olarak uygulanmaya başladığı zaman yani 1914 yılındaki işgücü devri dediğimiz şeye baktığımızda (normal olarak şimdi fabrikalarda kabul edilebilir oran yüzde 6-8 gibi) yüzde 400, yani fabrikadaki tüm işçiler 4 kere tamamen değişmiş; işçi dayanıyor. Henry Ford kitle üretimi için geliştirdikleri dolayısıyla ucuzlatılmış T modelini herkes tarafından alınabilir hale de getirmek istiyor. Bunun üzerine işçi gücü devrini de durdurabilmek için günlük 5 dolar ödeme kampanyası başlatıyor. Yani günlük ücreti 1,12'den 5 dolara çıkartıyor, ancak işçiyi böyle fabrikada tutabiliyor. Dolayısıyla bence Keynesyen politikalarla filan hiç ilgisi yok. Ford tamamen kendi derdine çözüm bulmuş diye düşünüyorum.

Şimdi inovasyon nedir, ne değildir meselesine gelirsek, inovasyonun tarihinde emek ve kaynak israfı olduğuna dair ben bir şeye rastlamadım şimdiye kadar, yani ortaya çıkan sonuçlarına da baktığımızda.

cem somel - Bir malın yenisi icat edildiğinde, eskisi kullanılabilir vaziyetteyken çöpe atılıyor, israf orada.

hacer ansal - O açıdan israf, doğru, ama

Schumpeter'den itibaren genel olarak ekonomideki tanımına baktığımızda kaynak tasarrufuna yol açan bir gelişim, yani daha az kaynak kullanarak daha çok üretim yapan, ama bu arada da emeği ikame eden bir gelişme olduğunu görürüz. Bunu her zaman vurgulamakta yarar görüyorum. Sosyal devlet bahsinde de vurgulamaya çalıştığım gibi, o üretim-tüketim dengesini oluşturma çabası, ya da oluşturamama krizlere yol açıyor da deniliyor.

Eskiyen, kullanılmayan ürünlerin çevre kirliliğine yol açması söz konusu olabilir, ama bence asıl kapitalist üretimin kendisi çevre kirliliğine yol açan bir şey. Yani üretim sisteminin tek miline birden bakmak lazım, sadece inovasyonu çekip de ona bakınca bir çözüm önermek mümkün değil bence. Bu sistem içinde, sistemin gelişmesi için kapitalist mantığın gereği inovasyon, bunu hepimiz kabul ediyoruz herhalde. Sürdürülebilirliği tabii ki mümkün değil, çünkü zaten kapitalist üretim sistemi sürekli olarak çevreyi kirliliyor, ondan sonra inovasyonlarla buna çözüm bulmaya çalışılıyor. Demin Gaye arkadaşımız da bahsetti, Meksika körfezi kirlendi, şimdi temizlemek için teknoloji bulacaklar. Ne zaman bulunacak belli değil, ama bu bir çözüm değil ve sürdürülebilir de değil, önemli olan kalkınmayı daha bunu baştan sürdürülebilir şekilde planlamak, kirliliğin oluşmasını engellemek.

Aslında bizim istediğimiz bir sistemde, farklı/ alternatif bir toplum projesinde inovasyon ne anlama gelir diye de düşünmek gerekiyor. Bir sosyalist sistemde inovasyon nasıl olacak, neyi amaçlayacak? Uzun uzun tartışılması gerekli bir konu ama üreticilerin bizzat kendilerinin geliştireceği inovasyon tabii ki verimliliği artırmayı ya da büyümeyi hedeflemeyecek, tabii ki çevre kirliliğini ve israfı önlemeye çalışacak. Yani çok farklı bir inovasyon ya da teknolojik gelişme algılamasının ortaya çıkması söz konusu. Dolayısıyla her şeye yeniden, farklı bir bakışla bakmamız, yeniden tanımlamamız gerekiyor.

ümit akçay - Evet, bir kere daha dönebiliriz varsa sorular, hâlâ süremiz var. Yoksa ben soru sormayı düşünüyorum.

cem somel - Elbette, aslında arkadaşlar

panel dediğimiz panelistlerin birbiriyle tartıştığı, kavga ettiği bir düzendir, ama Türkiye'de böyle algılanmıyor, Türkiye'de efendi efendi geliyoruz birbirimize dokunmadan konularımızı anlatıyoruz, sorular soruluyor ve mesele bitiyor. Oysa panel tartışmanın yapıldığı bir yerdir ve konuşmacıların tartıştığı bir yerdir.

ümit akçay - Sunuşunuzun başlığında ve içeriğinde de ifade ettiğiniz üzere şöyle bir algı oluşuyor, bende derslerde de hep böyle bir şey oluyor: Kalkınma deyince devlet müdahalesinin yoğun olarak olduğu, ithal ikamecilik, vesaire bir sanayileşme olduğu ve ulusal kalkınma kavramının aslında kalkınma kavramının tanımlandığı bir yer olarak görülüyor. Şimdi böyle bakınca kalkınma bitmiş, hatta işlevi de pek kalmamış gibi görünebilir, ama metinlere baktığımızda Dünya Bankası, IMF, vesaire uluslararası kurumlar ya da bizim DPT metinlerine, Merkez Bankası metinlerine baktığımızda hâlâ kalkınma kavramı kullanılıyor. Dolayısıyla liberal kalkınma diye bir kavramı kullanabilir miyiz sizin baktığınız yerden?

cem somel - Elbette eğer fert başına gelir, hatta toplam gelirin artışını kalkınma addediyorsak ve onun ne şekilde refaha dönüştüğü üzerinde durmuyorsak elbette ona kalkınma denilebilir. Türkiye dünyada bilmem kaçınıcı en büyük ekonomi olmakla övünmüyor mu? Eğer bunu bir marifet sayıyorsak kalkınma evet, neoliberal kalkınma denilebilir.

ümit akçay - Önceki kalkınma da böyle değil miydi Hocam?

cem somel - Önceki kalkınmada sınıflar arası bir dağıtma, geliri dağıtma ve refahı dağıtma, sosyal güvenlik sistemiyle, vergi politikalarıyla, KİT'lerle bir dağıtma mekanizmaları vardı. Onlar sona erdi. Burada konuşmamızda yaş meselesi de işin içine giriyor. 60 yaşındaki insanlar o dönemi daha iyi hatırlıyor ve dolayısıyla kalkınmayı o dönemki politikalarla ilişkilendiriyor. İnsanların kelimeleri ve kavramları algılaması kendi pratik tecrübeleriyle, hayat tecrübeleriyle şekilleniyor. Dolayısıyla günümüzde kalkınmayı değişik bir şekilde, dediğin gibi, millî gelirin artışıyla ilişkilendirerek kullanabilir miyiz dersene elbette kullanılabilir. Önemli

Hacer Ansal

Alternatif bir toplum projesinde inovasyon ne anlama gelir diye de düşünmek gerekiyor.

Mehmet Türkay
Kalkınmanın piyasa
mekanizması
üzerinden
gerçekleşeceğine
dair bir
bombardıman
başladıktan sonra,
liberal kalkınma
gibi bir kavramın,
daha doğrusu
liberalizmle
kalkınma arasında
böyle bir ilişkinin
olabileceğine dair
bir algı oturmaya
başladı

olan ne dediğimizi anlamamız, ortak kavram, tanımlarla konuşmamızdır.

mehmet türkay - Ben de bir şey eklemek istiyorum. Kalkınma bölümünde ders vermeye başladığımız süreçlerde, kalkınma sorusunu sorarken liberal kalkınma dediğim zaman öğrenciler “olmaz böyle bir şey” diyorlardı. Liberal kalkınma diye bir şey olmaz, çünkü referans çok başka. Yani kalkınma kavramının ima ettiği şey liberalizmle uyuşmayan bir şey ve bir şekilde öyle bir doku uyuşmazlığı olduğuna dair bir kanaat vardı herkeste. Daha sonraki süreçlerde ısrarla artık kalkınmanın piyasa mekanizması üzerinden gerçekleşeceğine dair bir bombardıman başladıktan sonra, liberal kalkınma gibi bir kavramın, daha doğrusu liberalizmle kalkınma arasında böyle bir ilişkinin olabileceğine dair bir algı oturmaya başladı ya da görünür hale gelmeye başladı. Dolayısıyla bu algı meselesi hakikaten çok önemli bir şey ki, benim bahsettiğim dönem de 1990’ların sonudur. Arkadaşlar o dönemde bile hâlihazırda liberalizm ve kalkınma kavramını bir araya getirmekte çok zorlanıyorlardı. O da tabii kendi belirlediği, kendi tarihinden kaynaklanıyordu muhtemelen.

ümit akçay - İlk oturumumuzu bu şekilde kapatıyoruz, konuşmacılara ve dinleyicilere çok teşekkür ediyoruz.

2. OTURUM

nuray ergüneş - Herkese tekrar merhaba, Panelimizin ikinci bölümünü başlatıyoruz. İlk konuşmacımız Sedat Aybar “Eleştirel Ekonomi Politik Sonrasının Eleştirisi” üzerine bir konuşma yapacak, ardından da Fuat Ercan’la devam edeceğiz.

sedat aybar - Bu panele beni davet ettiğiniz için size ve organizasyonu yapan arkadaşlara teşekkür ederim. Son zamanlarda iktisatçılar arasında bir hayli meşhur olan eleştirel sonrası (post-critical) lafını açarak başlamak istiyorum. Bilindiği gibi her şeyin bir “post”u çıktı. Sadece iktisatçılar değil, toplum bilimciler arasında da post-modernizm, post-Marksizm gibi kavramlar, gönderme yaptıkları kökten başka bir şeyleri anlatmak için kullanılıyor. Bir ortak çıkış noktasından daha öteye gidildiği ve bu “gidiş” sürecinde

kökteki noktaya yabancılaşıldığı ima ediliyor. İktisatçılar arasında post-Keynesyenler, bu şekilde “post” lafını Keynesyen’in önüne koyarak, Keynes’in görüşlerinden hareket ettiklerini, onun temel kavramsal dayanaklarını kullandıklarını ama varılan noktada ondan farklılaştıklarını anlatmak istiyorlar. Yani, post-Keynesyenizm’de Keynes’le ilgili her şeyin bitmiş ve gömülmüş olduğu, onun yerine henüz tamamlanmamış, ama adı tam anlamıyla konulamayan yepyeni bir dönemin başlamış olduğu ima ediliyor. Post-Marksizm ile ilgili olarak da benzeri şeyler söylenebilir. Buna göre Marksizm’in bitmiş, ölmüş ve gömülmüş olduğu, şimdilerde ise yepyeni bir döneme girildiği ima ediliyor. Post-modernizm için de aynı şeyleri ekleyebiliriz; modernizmle ilgili her şey yapılmış, bitmiş ve modernizmin ötesinde henüz adını koyamadığımız bir döneme girilmiş gibi. Burada bu eleştiri sonrası lafını kullanmanın nedeni aslında bu post kelimesine çok fazla önem verdiğim ve eleştirinin kendisiyle ilgili bazı şeylerin bittiği, eleştirinin kendisinin bittiği, eleştirinin olmadığı yepyeni bir dönemin başladığını ima etmek için değil. Çünkü bu konuşmada birazcık bu eleştiri sonrası olan dünyayı açmaya çalışacağım ve eleştirinin ne kadar da bitmediğini ortaya koymaya çalışacağım. Konuşmamı planlar ken iç içe geçmiş birkaç süreci aktararak ilerlemenin yararlı olacağını düşündüm. Bu süreçlerden bazıları yaşadığımız dünyayla, bazıları ise yaşadığımız dünyanın kurgulanmasıyla ilgili. İki anahtar soruya verdiğim cevaplar etrafında konuşmamı organize etmek istiyorum. Sorulardan birincisi, yaşadığımız dünyada nelerin olup bittiğiyle, ikincisi ise bu olup biteni nasıl anlamamız gerektiği ile ilgili.

Kalkınma iktisadi özelinde bu yapısal soruları daha basit bir şekilde şöyle formüle edebiliriz: kalkınma iktisadi paradigmaları nereden geldi, nereye gidiyor, bu süreci nasıl anlamlı bir şekilde açıklayabiliriz? Yakın zamandaki savrulmaları açıklayabilmek için her şeyden önce iktisat disiplini içinde gerçekleşmiş olan bir “devrimin” yapı taşlarını tespit etmek istiyorum. Bu devrimin ilerici bir devrim olmadığını, yerleşik olan düzeni yıkp yerine daha ileri başka bir düzeni kuran

bir devrim olmadığını belirterek devam ediyim. Bu devrimin “neo-klasik iktisadi doktrin devrimi” olduğunu belirterek devam ediyim. Yani, neo-klasik iktisadın kendi içinde paradigma savrulmasını etkileyen ciddi bir gelişmeyle ilgili bir durum tespiti yapmaya çalışıyorum. Bu neo-klasik devrim, toplum bilimlerinin diğer alanlarını da etkilemeye başladı. Bir şekilde toplum biliminin diğer alanlarını kendi mantığını empoze ederek sömürgeleştirdi. Bu konuda yapılmış birçok çalışma var. Aslında İktisat Dergisi de bundan birkaç sene önce bu konuyla ilgili bir Ben Fine çevirisini yayınlamıştı. Ayrıca Fuat Ercan’la benim de orada bu konuyla ilgili birer yazımız çıkmıştı. Bahsettiğim bu neo-klasik devrimin detayları için o sayıya bakmanızı öneririm. Burada kısaca vurgulamak istediğim, bu devrimin etkili olmasında ve kalkınma iktisadının paradigmasını farklı bir zemine çekmesinde, kendi içindeki entelektüel zenginlik ve tutarlılıktan ziyade, içinde yaşadığımız dünyada vuku bulan bir takım somut gelişmelerin etken olduğu.

O halde bu devrimin temelinde olan dinamiklere, buna ivmesini kazandıran yapı taşlarına başlangıçta değinmek gerekiyor, çünkü o devrimin yapı taşlarını eleştirel bir gözden geçirme bizim kalkınma iktisadını nasıl anladığımız, nasıl çalıştığımız konusunda da önemli ipuçları verecek. Daha sonra ilk başta sözlerime başlarken konuştuğum, acaba “post-critical” dünyada eleştiri bitti mi, bitmedi mi konusuna ve Marksizm’in sunduğu anlatının, bütünlüklü olarak tekrar okunmasının ne kadar gerekli olduğu konusuna sözü getireceğim.

İktisattaki devrim, Marshall’dan itibaren iktisadi bir doğa bilimi kategorisine getirme çabasının ciddi bir şekilde sonuçlandırılmasına yol açıyor. Bunun temelinde sermayenin tanımının değişime uğraması var. Sermaye, bilinen “ölü emek” kategorisinden farklı bir biçimde tanımlanmaya başlanıyor, sermaye tanımı sulandırılıyor. 1960’larda başlayan bir süreç “iktisattaki devrim” süreci. Bu devrimin en önemli kavramı, “beşeri sermaye”, devrim bu kavramı ön plana çıkartarak ilerliyor. Bu kavramın gelişmesine en fazla katkı yapan, Gary Becker’in ilk kez 1960’larda sunduğu, “çocukların dayanıklı

tüketim malları biçiminde değerlendirilmesi gerektiği” fikri giderek daha fazla taraftar buluyor. Biraz önce bahsettiğim kaynaklarda detaylı olarak açıklanan bu yaklaşıma göre şayet ülkeler, kadınlar, Afrikalılar vs. geri kalmışlarsa veya diğerlerinden daha yoksul iseler bu “beşeri sermaye”lerindeki zayıflıktan kaynaklanmaktadır. Bu kavram etrafında sosyal alanının dışına itilmiş olan çevre, kültür, cinsiyet, sağlık, eğitim vs. gibi nosyonlar, neo-klasik iktisadi analizin matematiksel kurgusuna içselleştirilebiliyor. İktisattaki devrim bu, Marshall’dan itibaren çoğu kez komik ve saygın olmayan varsayımlara uymadığı için iktisadi alanın dışına itilen sosyal kavramın tekrar iktisadi analize içselleştirilmesidir, devrim. Kalkınma iktisadına, Becker, Acemoğlu, Romer, Rodrik gibi iktisatçıların çalışmalarına damgasını vuran devrim budur.

Bu düşünce “devrimi”, 1944’te kurulan ve buradaki herkesin çok iyi bildiği gibi 1973’de çöken, kalkınmanın altın dönemi Bretton-Woods sistemi içerisinde yeşerdi. 1973 sadece Bretton-Woods sisteminin çöktüğü değil, aynı zamanda McKinnon ve Shaw’un yazdıkları ve iktisattaki devrimi kalkınma politikalarına taşıdıkları kitapların yayınlandığı sene.

McKinnon, Shaw hipotezinin yaygın olarak bilindiğini sanıyorum. 1973 senesinde iktisadın, kalkınma iktisadının altın çağı olarak bilinen bu dönemin kapanmasında, yeni dönemin açılmasında bu iki yazarın görüşlerinin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bu farklı farklı iki ekolden gelen yazarlar bize aslında çok eskilerden beri bilinen bir şeyi söylüyordu: ‘piyasalar serbest bırakıldıkları takdirde bir denge fiyat seviyesinde arz ve talebi temizlerler’. Bu yüzden serbest piyasa ekonomisi diğer müdahaleci iktisadi sistemlerden daha üstündür. McKinnon bir Chicago iktisatçısı ve Güney Kore’de USAID için çalışıyor, Shaw ise Princeton Üniversitesi’nin Marksist temayüllü profesörü, ikisi de farklı noktalardan hareket ederek aynı yere varıyorlar. Yani piyasalar serbest kaldıkları zaman kaynak kullanımını o kadar etkin bir şekilde gerçekleştirirler ki, bu kaynak kullanımı iktisadi büyümeye neden olur. Bunun gerçekleşmesi için ise 1944 se-

Sedat Aybar

**İktisattaki devrim,
iktisadi alanın
dışına itilen sosyal
kavramın tekrar
iktisadi analize
içselleştirilmesidir**

Sedat Aybar
Enformasyon da, diğer sosyal kategoriler gibi iktisadi analizin dışında, duran bir kavram iken analizin içine çekiliyor. Bunun etrafında kurulan modellerle kalkınma senaryoları üretilmeye başlanıyor.

nesinden itibaren kalkınmanın motoru olan ulus devletin elindeki ekonomiye müdahale araçlarını, Keynesyen müdahale araçlarını vs. alıp, bunun yerine piyasaları ön plana çıkartmamız gerekmektedir.

Bu görüşleri, o zamanki kriz döneminde elinde pek de fazla alternatifi kalmamış olan IMF ve Dünya Bankası derhal benimsiyorlar ve 1973'ten sonra uygulamaya konulan serbestleşme politikaları bize "Washington Uzlaşısını" hediye ediyor.

1960'larda McKinnon'un büyük başarısı Güney Kore hükümetini ikna ederek bir deney yapması. Yapılan deney şu; Güney Kore hükümeti piyasalara müdahaleden vazgeçecek, bu müdahaleden vazgeçişin sonrasında ekonominin ne kadar büyüdüğüne bakacaklar. Tabii iktisat herhangi bir fizik bilimi gibi olmadığı için deney yapmak kolay değil ve bugüne kadar kayda geçmiş iki tane deney var. Bir tanesi McKinnon'un yaptığı bu deney, ikincisi de Paul Volcker'ın 1980'lerin başında para arzıyla ilgili yaptığı başka bir deney. Yani birtakım değişkenlerle oynuyorsunuz ve ne tür değişimler gerçekleşiyor ona bakıyorsunuz. Yapılan deney bu. Paul Volcker'ın durumunda acaba para arzı enflasyonu ne kadar etkiliyor sorusuydu ve oradaki deney daha çok türev piyasalarıyla ilgili olan bir deneyimdi.

1960'larda yavaş yavaş Filipinler de bu trende katılıyor ve liberalleşme, liberal politikalar Güney Doğu Asya'da uygulanmaya başlıyor. 1970'lerde ise Arjantin, Uruguay, Şili vs. liberalizmi uygulamaya başlıyorlar. 1970'lerdeki Latin Amerika'nın bu McKinnon, Shaw ve Fry hipotezini uygulaması Güneydoğu Asya'dakinden biraz daha farklı. Latin Amerika'da uygulanan liberal ekonomi politikaları, neo-liberalizmin tüm ilkelerini tam olarak kabul eden bir uygulama. Latin Amerika ülkelerinde karşılaşılan ise teorinin bize sunduğu beklentilerin aksine büyümenin gerçekleşemiyor olması. Gerçekleşen ciddi bir iktisadi yıkım: Neo-liberal politikalar uygulanıyor, arkasından Latin Amerika iktisadi çöküşü yaşıyor.

Tabii bu fikirleri takip eden neo-klasik iktisatçılar, IMF, Dünya Bankası iktisatçıları "ne oldu da piyasalar teorinin bize söylediği biçimde temizlenmedi ve piyasalar iktisadi

büyümeyle engelledi ve çöküşe neden oldu" sorularına cevap aramaya başlıyorlar.

Biraz önce bahsettiğim devrimin kalkınma iktisadına daha güçlü olarak sızmasına yol açan düşüncedeki gelişme bu döneme te kabül ediyor. Bunun arkasından çok tanınmış, bilinen, yakın zamanda da Nobel ödülü almış olan Joseph Stiglitz ve arkadaşlarının ortaya attığı bir teori var. O da; piyasalar serbestleşmişken, özellikle kredi piyasaları nasıl olur da bu serbestleşmeye rağmen çöker, temizlenmez? Burada ön plana çıkarttıkları bir kavram var, o da "asimetrik enformasyon" kavramı. Enformasyon da, diğer sosyal kategoriler gibi iktisadi analizin dışında, dışsal olarak kenarda duran bir kavram iken analizin içine çekiliyor. Bunun etrafında kurulan modellerle kalkınma senaryoları üretilmeye başlanıyor.

Oyun teorisinde olduğu gibi iki oyuncunun birbirleriyle bir konudaki bilgi asimetrisi temelinde hareket etmelerini iktisadi dünyaya uyguladığımız takdirde göreceğimiz şey, asimetrik enformasyonun var olduğu durumlarda piyasaların temizlenemediği ve çöktüğü. Daha doğrusu Stiglitz ve Weiss (1981), Akerloff'tan (1971) devraldıkları bu teoriyi kredi piyasalarına uygulayarak, asimetrik enformasyonun var olduğu durumlarda, piyasalar ne kadar serbest olurlarsa olsunlar, mikro birimlerin (bankalar) risk – getiri beklentileri temelinde faiz hadlerinin denge faizin dışında bir yerde gerçekleşeceğini neo-klasik iktisadın mantığına uygun bir şekilde "ispat" etmiş oluyorlar. Buna göre kredi piyasalarında bilgi asimetrisi varsa, bankalar bir noktadan sonra hâlâ borç para almak isteyen müşterilerine borç para vermezler. Çünkü bankaların projelerin ne olduğu konusundaki bilgileri proje sahibinden -borç alan kişi, firma- farklı olduğunda bankalar bunları reddedebilirler. Reddedilen bu ajanlar da başka bankalardan daha fazla faiz ödemeyi kabul ederek borç para alacaklar ve dolayısıyla piyasalar bu asimetrik enformasyon yüzünden temizlenmeyecek, çökecek.

Şöyle bir ara toparlama yaparsak, mikro ekonomik, kısmi denge analizinden yola çıkan Stiglitz ve Weiss'in iktisadi politika önermeye yatkın olarak üretilen teorisi bize

serbestleşme ile ilgili olarak çok da fazla bir sorun olmadığını, serbestleşme modelinin doğru olduğunu anlatıyor. Fakat asıl sorunun bu ortama uyum gösteremeyen iktisadi oyuncularda, bireylerde ve kurumlarda olduğunu, bunların kalkınmayı gerçekleştirmek için serbestleşme modeline uydurulması gerektiğini gösteriyor. Buna göre, enformasyon zengin ortamlar yaratılarak, sistem dışı etkiler bertaraf edilebilecek. Bu noktadan hareketle; etnik, dini, siyasi, kültürel, vs. alanların genel bir demokratikleşme açılımı çerçevesinde organizasyonu toplumsal enformasyonu zenginleştirecek ve bu ortam iktisadi süreçlere piyasaları temizleyerek yardımcı olabilecek. Bunların yapılması küreselleşmenin gerçekleştiği dönemde “ulus inşası” kavramı etrafında anlam kazanabiliyor. Eskiden kalkınma için “ulus devletin” güçlenmesini öngören politikalar artık piyasaların temizlenmesi prensipleriyle uyumlu “ulus inşa” etme politikaları olarak, gerekirse, Somali, Irak ve Afganistan’da olduğu gibi silahlı eylemlerle hayata geçiriliyor. 1980’lere geldik, burada frene basıyoruz ve şu ana kadar söylediklerimizi bir kenarda aklımızda tutmaya çalışıyoruz. Diğer taraftan 1970’lerin ortasından başlayarak dünyadaki toplumsal hareketlerin, Vietnam Savaşının, Güney Amerika’daki Fuko hareketlerinin, sosyalizmin dünyada kazanacağı, yapacağı devrimlerin yavaş yavaş sonuna geliniyor. Yani bir şekilde Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a girmesiyle birlikte başlayan, daha doğrusu Nikaragua devriminin hemen ertesinde başlayan ve Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a girmesi sayesinde de giderek hızlanan bir süreç var. O da şu: dünyada bu halk hareketleri yavaş yavaş geri çekilmeye başlıyor, yani dünya kapitalizmi kalkınmanın altın çağında uyguladığı yardım politikaları ve Bretton - Woods sistemi sayesinde artmış olan sermaye birikimi, yavaş yavaş halk hareketlerini geriye doğru itmeye başlıyor. Bunun teoride şöyle bir yansıması var: 1960’ların sonunda başlayan ve Marksizm’i indirgemecilikle suçlayan ve bütünlüklü olarak dünyayı açıklama konusunda yetersiz kaldığını ileri süren bir anlayış ortaya çıkıyor. Bu anlayış ilk başta bahsettiğimiz post-modernist anlayış. Yani modernizm bitti, ye-

rine yeni bir dönem başladı ve bu başlayan yeni dönemin içerisinde de ekonomik indirgemeci Marksizm’in bugüne kadar yapmış olduğu o deterministik, yani modernizmle birlikte sunulan bilime dayalı olan akılcılık ve bunun getirdiği somut analizlerin, somut durumların somut analizi akılcılığının, artık sonuna geldiği anlayışı. Buna göre indirgemecilik dünyayı açıklayamamaktadır, yetersiz kalmıştır. Onun için bu indirgemeciliğin ihmal ettiği, geri planda bıraktığı, ele almadığı kültürel, psikolojik, sosyolojik vs. boyutlarından hareket ederek bütünlüklü bir toplum açıklamasına doğru gitmemiz gerekmektedir diyen bir akım ortaya çıkıyor. Bu post-modernist yaklaşım yukarıda bahsi geçen enformasyon zengini ortamın yaratılmasına bir noktada soldan destek veriyor. Diyalektik materyalist düşüncenin farklı farklı soyutlama seviyelerinde ele aldığı birçok konu zayıf, akışkan, tanımı belirsiz kavramsal kurgular etrafında karmaşıklaşıp anlamsızlaşmaya başlıyor. Bir analizde anlam aramak, somut sıralamalar içinde kurgu yapmak, yapılan kurguları bozup tekrar sıralayarak inşa etmek bir kenara bırakılıyor, “düşüncenin dünyaya yön vermesinin önemi” ekseninde toplumsal alan açıklanmaya çalışılıyor. Biz bu akımın temel yapı taşlarını Michel Foucault’un, Bourdieu’nun, Lyotard’ın, Baudrillard’ın vs. çalışmalarından öğreniyoruz. Tabii burada hemen söylenmesi gereken bir şey var; acaba gerçekten Hegelci, Marksçı eleştirel yaklaşım böyle bütünlüklü bir analizden uzakta mıydı? Gerçekten indirgemeci miydi? Marksist anlatının ciddi bir şekilde okunması, Hegelci anlatının da ciddi bir şekilde okunması aslında bunların indirgemeci olmadığını gösteriyor. Nasıl olur da böyle bir gerçek-dışılık bir anda bu kadar çok inandırıcı olabilir? ‘Fransa’da Sınıf Savaşımalarına’, ‘Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’ine baktığınız zaman, yani Marks’ın toplumu açıklama biçimine baktığınız zaman mesela bir Das Kapital’de kullandığı kadar ekonomik indirgemeciliğe başvurmadığını görüyorsunuz. Das Kapital’de anlatılan aslında soyut bir kapitalizm. Bu soyut kapitalizmin üstüne diğer sosyal katmanları oturtarak onu “biçime” kavuşturuyoruz.

Sedat Aybar
Serbestleşme modelinin doğru olduğunu, fakat asıl sorunun bu ortama uyum gösteremeyen iktisadi oyuncularda, olduğunu, bunların kalkınmayı gerçekleştirmek için serbestleşme modeline uydurulması gerektiğini gösteriyor.

Sedat Aybar
Neo-liberal
ajandanın
içerisinde
neoliberalizmin
de öngöremediği
bambaşka
bir süreci
küreselleşme

Tabii, şimdi aslında solun içerisinde başlayan, ama sağcıların çok hoşuna giden o kimlik politikalarını oluşturmada enstrüman olabilecek bu post-modern gelişmenin buna eş, buna koşut olarak dünyada McKinnon-Shaw hipoteziyle vs. gelişmekte olan bir başka süreç de var. Yani bir yandan post modernizm yükseliyor, bir yandan da bunun, yükselmesine yardım edecek başka bir süreç var dünyada, biz de o süreci 'küreselleşme' olarak biliyoruz. Küreselleşme süreci, post-modernizmin yükselişi ve asimetric enformasyon modelinin önerdiği post-modern politikalar bir Marksizm eleştirisi sarmalında gerçekleşiyor. Bir noktada indirgemeci Marksizm'i eleştirerek, dünyayı açıklıyorum iddiası, post-modernizmin serbestleşme, "ulus inşa" etme, enformasyon zengini ortam yaratma türünden kavramların etrafında kalkınma sorunsalının sulandırılmasına yardımcı oluyor. Bir noktada, sermaye birikimi sorunsalı etrafında, insanların gerçek yaşamlarına, gerçek çözümler üretecek kalkınma iktisadi paradigma savrulmasını sanal bir yöne doğru çekiyor. Post-modernizm, kimlik politikaları, tüketici hakları, mantıklı tüketici vs. kavramları yönetsel bireycilik modelleri etrafında anlamlandırılmaya çalışılıyor.

Şimdilerde ise 1944 - 1973 dönemindeki kalkınmanın altın çağının en önemli dinamik unsuru olan ulus devletin yavaş yavaş içinin boşaltılarak yerine bambaşka bir sistemin geçtiği, bunun adının da küreselleşme olduğu, örneğin Negri ve Hardt'ın anlatımıyla bunun bir nevi Pax Amerikana olduğu, bu bir imparatorluktu tezleri v.s. de aslında bütün bu küreselleşme kavramının anlaşılması çabalarının bir parçası olarak karşımıza çıkıyor. Bir yandan post modernizm yükselirken küreselleşme denilen süreç de yükseliyor. Aslında McKinnon-Shaw hipotezinin içerisinde böyle bir küreselleşme kavramı yoktu. Yani olayın ilk çıkış yerine baktığımız zaman McKinnon-Shaw'un geliştirdiği teorilerde ulus devleti kurtarmak ve kalkınmayı hızlandırmak vardı. Yani kapalı ekonomi için geliştirilmiş olan tezlerdi bunlar, bir şekilde neo-liberal ajandanın içerisinde neoliberalizmin de öngöremediği bambaşka bir süreci bu küreselleşme, yani birileri tarafın-

dan rehin alınmış olan bir süreçti.

Bu teze Sovyetlerin çökmesi büyük katkı sağladı. Sovyetler Birliği'nin rekabetten çekilmesinin, tek kutuplu dünya sistemi oluşturacağı, ABD tipi kapitalizmin mutlak üstünlük sağladığı vs. türünden, aslında etkisi çok kısa süren bir algı oluşturdu. İşte "hepimiz Starbucks'tan kahve tüketiyoruz ve orada içilen kahve dünyanın dört bir yanından geliyor, hepimiz internet kullanıyoruz ve bilgi çok çabuk yayılıyor" türünden bir algılama "küreselleşme" için somut gerekçe olarak görüldü. Hiçbir şey sır değil artık. Facebook bize korkunç bir bilgi ağı sağlıyor ve 'küresel köy' söylemi gerçekleşiyor türünden sanal dünyayı açıklayan bir anlayış yaygınlaşmış durumda.

Şimdi, beşeri sermaye diye başlayan, yani insanların da sermaye olarak bir dayanıklı madde ya da makine olarak görülebileceği bir dünyaya doğru giriyoruz böylece. Bir yanda küreselleşme var, bir yanda beşeri sermayenin analitik olarak yükselişi var, bir yanda da Marksizm'in eleştirisi ve post-modernizm var. Birbirinin içerisine geçmiş olan bu süreçler küreselleşmeyle ve ulus devletin çöküşüyle v.s. ile üst üste bindiği zaman, şöyle bir dünyayla karşılaşıyoruz othodoks perspektifte: Aslında problem neo-liberal iktisadın McKinnon, Shaw ve Fry aracılığıyla bize sunduğu Friedmancı iktisadi kalkınma modellerinde değil. O modeller doğru ve doğrulukları da "matematsel kesinlikle" saptanmış. O zaman problem nerede?

Sorun toplumda, toplumlar öyle biçimde insanlar ortaya çıkartmışlar ki, bu insanlar bu modellere uygun biçimde davranmadıkları için bu "güzelim" modeller çökmektedir. O halde, kalkınma iktisadının bu "yeni dünya düzeninde" üzerinde oturacağı söylem ve mekân gayet açık ortada: modele uygun davranacak insanları oluşturmak! İnsanlar modele uygun davranmak için yeterli donanıma, bilgiye, enformasyona sahip değil. Modele uygun davranacak insanın yaratılması "kalkınma" sorunsalının temel itkisi olmalıdır, o halde.

Böylesi bir insanı ve dünyayı yaratmak için "enformasyon" önemli bir analitik kategori olarak karşımıza çıkıyor. O zaman bu kavramı biraz sorgulamak gerekebilir. En-

formasyon nedir? Enformasyon üzerinden hareket ederek piyasaların çökmeyeceği ve temizleneceği şekilde bir insan türü ortaya çıkarttığınız takdirde göreceksiniz ki, bu neo-liberal iktisadın bize sunmuş olduğu modeller çok güzel işlemektedirler. Enformasyon Stiglitz'e göre piyasadaki bir maliyet karşılığında satın alınabilecek bir şeydir. Bu bilgidir, fakat ne tür bir bilgidir? Bu bilgiyi kim kurmaktadır, neden kurmaktadır, nasıl hâkim olmaktadır? Yani enformasyonun bir toplumsal yapı olduğu, bir kurgu olduğu, enformasyonun tarihi bir geçmişinin olduğu, toplumdaki iktidar ilişkileriyle ilgili olduğu gerçekliklerini göz ardı edebilir miyiz? Neo-liberal kalkınma iktisadı, "amacımız, demokratik, piyasa ekonomisine uyumlu, çoğulcu ve çıkarlarının nerede olduğunu bilen, yani fayda maksimizasyonu yapabilen insanların var olduğu bir ulus, bir toplumu kurmaktadır" mantığıyla hareket ediyor ki bu toplum neo-liberal modele uygun olarak davranıp, beklenen büyümeyi gerçekleştirsin. Hatırlarsanız Afganistan'a yapılan müdahalede Amerikan ordusu sanki "feminist bir görev" almış ve kadınların kurtuluşu için harekete geçmiş gibi sunuluyordu. Irak'ta ise ABD ordusu, insanların serbest piyasa ekonomisi ile koşullu, etnik ve dini hassasiyetleri ön planda tutan, çoğulcu bir demokrasi içinde varacağı bir düzenin yaratılacağı türünden bir harekete kalkışmıştı. Gürcistan, Ukrayna, Lübnan, Sudan gibi diğer yerlerdeyse coğrafyanın gereklerine göre farklı müdahalelerde de bulunuluyordu.

Buradan nereye geliyoruz? Böyle bir enformasyon asimetrisi bizim post-modern ve iktisadın içindeki neo-klasik devrimle ve "küreselleş"menin olduğu bir ortam içerisinde, piyasaların çöküşünün önüne geçmek ve kalkınmayı gerçekleştirmek, işsizlik ve enflasyonla mücadelede enformasyon ortamının zenginleşmesinden geleceği için, bu zenginleşmeyi gerçekleştirecek kim olabilir? Şöyle; enformasyon ortamının zenginleşmesini gerçekleştirecek kendi çıkarları peşine düşmüş olan firmalar olamaz. O halde devletin bu işin içerisine karışması lazım, yani piyasalara dostane olan bir devlet müdahaleciliğine ihtiyaç duymaktayız. Ancak, Keynesyen devlet müdahale-

ciliği gibi bir şey değil bu. Keynesyen devlet müdahaleciliği istihdam yaratmak için yapılan bir devlet müdahaleciliğiydi. Artık bu tür devlet müdahaleciliğine yukarıda paradigmaları sunulan neo-liberallerin ihtiyacı yok, bunlara göre istihdamı piyasalar mutlaka yaratırlar. Yapılması gereken enformasyon ortamının zenginleşmesi için gerekli olan bir devlet müdahaleciliği olacak. Peki, bunu kim yapacak? Ulus devletler mi yapacak? Hayır, ulus devletler bunu yapmayacak, çünkü ulus devletin bu küreselleşme aşamasında artık bir fonksiyonu yok. Kim yapacak onun yerine? Bağımsız denetçiler yapacak. Merkez bankası bağımsız olacak, derecelendirme şirketleri ülkeleri ve şirketleri notlayacak, bir takım "audit" kuruluşları v.s. bu denetimleri yapacak. Her ne kadar bunlara bağımsız dense de, bunların bağımlı oldukları genel bir yapının bulunduğunu, söylem ve pratikte bu genel yapının mantığına bu kuruluşların teslim edildiğini söyleyebiliriz. Böylece, "checks and balances" sistemi bu şekilde demokratik süreçlerin dışına taşınmış olacak.

Yeni kavramlar kurgulayalım o zaman; şeffaflaşma gerekiyor. Şeffaflaşma gibi anlamsız bir kelime etrafında insanlar birtakım reformlar yapıyorlar. Bankacılık reformu, denetleme reformu, Basel-2, Basel-3 reformu, gibi. Şeffaflaşma olması için özelleştirmeler yapılacak. Bütün bunları, üretimin küreselleştiği, insanların yeniden yaratıldığı ve bir şekilde, insanların tekrar piyasalara uygun şekilde tasarlandığı bir toplumsal mühendisliğin dünya çapında yürütüldüğü bir dönemde, bunları elbette bu konularda profesyonel olarak etkin ve yetkin olan kurumlar yapacaklar. Bu kuruluşlar şunları önerebilecekler: Örneğin, sigara içmek sizin sağlığınıza zararlıdır. Siz bunu bilmiyorsunuz, ama biz size söylüyoruz. Örneğin Türkiye'de de, sigara içilmesini engelleyecek ya da sigara içimini azaltacak önlemler alındı. Nereden başlayacak? Washington D.C.'den başlayacak, Londra'ya gidecek, oradan Paris'e, sonra bize gelecek. İngiltere'de belli bir süre önce, pub'larda sigara içilmemesini düşünmek bile mümkün değildi. Şimdi İngiltere'deki pub'larda sigara içemiyorsunuz. Nasıl olur da aynı anda bir süreç, sigara içmek

Sedat Aybar

Neo-liberal kalkınma iktisadı, "amacımız, demokratik, piyasa ekonomisine uyumlu, çoğulcu ve çıkarlarının nerede olduğunu bilen, yani fayda maksimizasyonu yapabilen insanların var olduğu bir ulus, bir toplumu kurmaktadır" mantığıyla hareket ediyor ki bu toplum neo-liberal modele uygun olarak davranıp, beklenen büyümeyi gerçekleştiresin

Sedat Aybar
Dünyayı
bütünlüklü bir
şekilde açıklayıp,
kavrayabilmemiz
için tekrar geriye
dönüp Hegelci,
Marksçı eleştirel
ekonomi politikği,
bize dünyayı
bütünlüklü
kavramayı
sağlayabilen
yaklaşımları
tekrar okumaya
başlamamız
gerekıyor.

konusundaki süreç mesela, Brezilya'da, Türkiye'de, Güney Kore'de, Güney Afrika'da ve Washington D.C.'de her yerde aynı anda uygulanabilir? Sadece o mu? Obez olacaksınız mesela, çok fazla yemek yiyor-sunuz. Yediğiniz yemeğe dikkat etmeniz lazım. Yemeklerde kullanılan yağlarda doymuş yağ oranı düşecek. Örneğin, bir süre önce "anti-social behaviour act" diye bir kanun geçti İngiltere'de, öyle ki, 18 yaşından küçük çocuklar gece 12'den sonra sokakta bulunmayacaklar ve yataklarına yatacaklar. "Saat kaçta yatacaksınız, ne yiyeceksiniz, ne içeceksiniz" bütün bunların hepsine bu "dadı devlet" karar verecek. Yani, dünyada bu piyasaların temizlenebilmesi için biz artık öyle bir şey istiyoruz ki, herkesin birbiriyle benzer biçimde davranış kalıplarına uyup, davranış kalıplarını geliştirip piyasalara uygun bireyler olarak bu piyasalara katılmaları gerekmektedir. Böylece gelecekteki beklentileri modele uygun olarak oluşturmamız kolaylaşsın. Ben buna, 'otoriteryen serbest piyasa ekonomisi' diyorum.

Peki, sadece bu mu? Yetmiyor, çünkü bu insan denilen öge öyle bir şey ki, nerede, ne yapacağı belli olmaz. Bilinçleri öyle bir manipüle etmeliyiz ki, mesela, ruhani görüşler de aynılaşsın. Anti-sistemik olabilecek hiç bir aykırılık olmamalı ve üç aşağı beş yukarı herkes standart olarak benzeri şekilde düşünmeli. Bu küreselleşmiş, post-modern dünyada, piyasaların temizlenip, sizlerin refahının artabilmesi için davranış kalıplarını geliştirebilmeniz ancak bu şekilde olabilir ki, örneğin inanç ekseninden, örneğin İran'da olduğu gibi, anti-sistemik bir oluşum gerçekleşmesin. Sözümü şu şekilde bağlıyorum: Diyeceksiniz ki, bu kadar şey nasıl bir araya toplanır? Şu şekilde; şimdi bu küreselleşme, beşeri sermaye, ulus devletin yok olması v.s gibi kavramların ön plana çıkarılmasının anlamlı başka bir yanı daha var, o da şu: Bu 1960'larda Gary Becker tarafından başlatılmış olan iktisat içerisindeki neoklasik devrim bu kısmi denge analizlerinin sonuna geldiğini de gösteriyor.

Yani artık dünyayı bütünlüklü bir şekilde kavrayıp, bütünlüklü bir şekilde açıklayacak bir aşamaya geldik. Bu bütünlüklü bir şekilde açıklayıp, bütünlüklü bir şekilde

kavrayabilmemiz için tekrar geriye dönüp Hegelci, Marksçı eleştirel ekonomi politikği, bize dünyayı bütünlüklü kavramayı sağlayabilen yaklaşımları tekrar okumaya başlamamız gerekiyor. Oradan bugüne, böyle bir karamsar tablonun içerisinde, bu da benim kişiliğimle ilgili olan bir şey olsun, iyimser bir yan çıkartabilmek şu şekilde mümkün olabilir diyorum: Marksizm'i ve Hegelci eleştirel diyalektiği tekrar okuyup, oradan bugüne doğru dünyayı yeniden kurgulayabilmemiz ve alternatifler sunabilmemiz gerekiyor. Bunun ne yönde zenginleşerek çoğalacağı ise bu türden tartışma ortamlarının çoğaltılmasıyla geçecek. Teşekkür ederim.

nuray ergüneş - Biz teşekkür ederiz. Şimdi "Proaktif Kalkınma Stratejileri Geçmişten Günümüze Değişen Ne?" başlıklı konuşmasıyla Fuat Ercan'a söz veriyoruz.

fuat ercan - İktisat Dergisi'nde kalkınma iktisadının bir alt disiplin olarak geçerliliğini yitirip yitirmediğine dair tartışmalardan üçüncüsünü gerçekleştiriyoruz. Toplantıların ilki 1986 yılında yapılmış. 1986 yılında Ayşe Buğra, Nail Satlığan'ın yönettiği ve kalkınma iktisadının kurucularından biri olan Hans Singer'la bir tartışma var ve temel sorun başlığa taşınmış "kalkınma iktisadı yaşıyor mu?" Sevgili Nail Hocam soruyor: "Sizce gerçekten öldü mü bu kalkınma iktisadı?" Singer yılların birikimi, bu alanda çok donanımlı olan birisi ve diyor ki: "Hem evet, hem hayır." Gerçekten de bu hem evet, hem hayır sorusunun üzerine gitmemiz gerekiyor. Bir ölüm için hem evet hem hayır cevabı nasıl verilir. Toplantıların ikincisini 1997'de organize etmiştik. "Kapitalizm, az gelişmişlik kalkınma iktisadının sonu mu?" başlıklı bu toplantıya hem 1986 yılında Singer'e soru yönelten Ayşe Buğra ve hem de (kendi adıma söyleyeyim) 1980'li yıllarda üniversiteye gelenlerin düşünsel haritasında kalkınma, az gelişmişlik, sosyalizm kavramlarını ifade eden düşün hocalarımızı davet etmiştik. Haldun Güllalp, Çağlar Keyder, Nail Satlığan, Sungur Savran gibi. Orada yeniden bu soruyu sormuştuk: Acaba kalkınma iktisadı bitiyor mu? O zaman verilen cevaplar farklılaşmayla birlikte kalkınma iktisadının bittiği yönündeydi.

Bitti mi bitmedi mi tartışmaları sürerken Stiglitz'e "piyasanın herşeyi çözemeyeceği" ifadesini söyleten 1990'ların sonundaki krizle karşılaştık. Ama Stiglitz özellikle Asya krizi sonrasında bu ifadeyi olayların hemen etkisinde kalarak kullanmamıştı. Dünya Bankası baş iktisatçısı olduğu dönemde bugünlerde kalkınma iktisadının bir disiplin olarak neden önemli olduğunu anlamamızı kolaylaştıracak The State in Changing World başlıklı 1997 tarihli önemli Rapor yayınlanır. Değişen Dünyada Devlet, devlet kavramının yeni koşullara göre yeniden gündeme alınması anlamına geliyordu. Etkin devlet, devlet kapasitesinin geliştirilmesi gibi ifadelerle tanımlanmıştı. Değişim sürecinde kalkınma iktisadının tam da düştüğü, iflas ettiği dönemde kalkınma iktisadının temel değişkenlerden biri olan devlet yeniden tanımlanıyordu. Devlet dolayısıyla piyasanın etkin işleyişi için devletin yeniden gündeme alınması aslında Dünya Bankası rapor'u ile hegemonik işleyiş içinde daha bir belirgin olmuştu. Yoksa bugünlerin toplumsal pratiği için anlamlı olan kamu-özel işbirliği, yönetim, şeffaflık kavramlarının genel çerçevesini çizen çalışmalar aslında çok daha erken dönem özellikle de "Bringing the State Back In" derlemesinde yer alan A.H.Amsden, P.B.Ewans'ın çalışmalarında aslında kalkınma yazının yeniden yükselişinin ilk ipuçları verilmişti. Ama kalkınma yazının geri dönüşünü hızlandıran hiç kuşkusuz arka arkaya yaşanan ve dünya ölçeğinde etkili olan krizlerdi. Krizlerin daha kısa zaman aralıklarıyla ve daha şiddetli olması yaşanan gerçekliğin belirsizliği ve dolayısıyla artan riskleri gündeme taşımıştı. Bu risk ve belirsizlik ortamının yaratacağı olumsuz etkilerden kurtulmak için devlet yeniden ama bu sefer artık geç kapitalist toplumlarda kapitalist-sanayileşme önemli ölçüde işler hale geldiği için birikim mantığı içinde yeniden tanımlanmıştır. Bu yüzden olsa gerek egemen iktisat ile kurumsalcı yaklaşımların ittifakını açığa çıkaracak bir kavramsallaştırma ile devlet-toplum sinerjisi üzerinden bir çerçeve geliştirilmiştir. Bu çerçevenin gerçeklikle örtüşmesi daha doğrusu gerçekliğin teorik işleyiş ile etkileşimi bu günlerde proaktif kalkınma olarak tanımlayacağımız bir dizi müdahale-

nin varlığına neden olmuştur. Kalkınma iktisadına yönelik tartışmaların sağlıklı olması açısından bu son dönem gelişmeleri yeniden düşünmemiz gerekiyor. Kalkınma iktisadını analiz ederken bir teorik çerçeve ve o teorik çerçevenin neleri işaret ettiği ve kendi içinde hangi dönüşümler yaşadığını işaret etmemiz çok önemli ama daha önemlisi iktisadın bu alt disiplinin içinde biçimlendiği gerçeklikle bağlantı kurulması gerekiyor. Bu bağlantı kurulmadığında kalkınma iktisadına yönelik iflas etti-etmedi, başarılı olmadı yönündeki analizlerin çok da anlamı yok. Kalkınma iktisadının bir disiplin olarak varlığına yol açan toplumsal gerçeklik işaret edilmeden metinler arasında sürdürülecek tartışmalar ne kadar anlamlı olsa da yetersiz kalacaktır. Kalkınma iktisadı toplumsal gerçeklik içinde analiz edildiğinde iktisadın dedesi, antropolojinin babasıdır. Yani kapitalist-sanayileşmenin oluşum süreci içinde açığa çıkan bir alt-disiplindir. Ve bu alt-disiplini diğer disiplinlere göre çok daha önemli kılan özelliği ise işaret ettiği gerçekliğe doğrudan müdahale yeteneğinin çok daha fazla olmasıdır. Fakat kalkınma iktisadının teorik yönelimlerinin toplumsal pratik üzerindeki etkisi yine kalkınma iktisadını sadece bir dizi müdahaleye ve dolayısıyla kalkınma stratejilerini işaret eden politikalar üzerinden açıklanmasına neden olmuştur. Ve bu tarz açıklamalar yine Kalkınma İktisadının soğuk savaş ve benzeri tarihsel konjonktürlerden hareketle analiz edilmesine neden olmuştur. Tarihsel konjonktürler üzerinden ve çok daha önemlisi kalkınma stratejileri üzerinden yapılan analizler ise beraberinde bu analizler/müdahalelerin işaret ettiği toplumsal ortak iyiyi gerçekleştirmediği için başarısız olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Kalkınma iktisadı az gelişmiş-geri bırakılmış toplumların kalkınmasını sağlamadığı yönündeki analizler, tam da bir disiplinin kendini var etmek için işaret ettiği meşrulaştırıcı söylem üzerinden analizin yapılması anlamına geliyor. Bu meşrulaştırıcı söylem yani kalkınmanın gerçekleşmesi söylemi bir defa kabul edildiğinde ise bu sefer eleştirel analizler kalkınma iktisadını sadece ideoloji, gerçekliği gizleyen bir teori olarak tanımlanmasına neden oluyor.

Fuat Ercan

Değişim sürecinde kalkınma iktisadının tam da düştüğü, iflas ettiği dönemde kalkınma iktisadının temel değişkenlerden biri olan devlet yeniden tanımlanıyordu

Fuat Ercan
Kalkınma iktisadi
kapitalistlerin
yani her köşede
bir milyonerin
yaratılma sürecidir

Bu tarz açıklamaların tümüne hayır diyorsak o zaman kalkınma iktisadı hakkında ne düşündüğümüzü de kısaca açıklamamız gerekiyor;

i-) Kalkınma iktisadı sadece gerçekliği gizleyen ideolojik bir dizi açıklamayı içermiyordu. Erken kapitalistleşen-sanayileşen ülkelerin etkisi ile yüzleşen toplumların kapitalist-sanayileşmelerini hızlandıran bir dizi teorik çerçeve-politik müdahaleleri içeren dinamik bir süreçti.

ii-) Eğer kalkınma iktisadı kapitalist-sanayileşme ile geç yüzleşen toplumlara ilişkin bir açıklama ise, o zaman kapitalist sanayileşme sürecinden bağımsız ele alınamaz. Kapitalist-sanayileşme sürekli bir oluş ve bu oluş süreci bir işleyişi içeriyor. Oluş-işleyiş işaret edilmeden kalkınma iktisadı anlaşılabilir. Anlaşılır çünkü bu oluş ve işleyiş onbinlerce yıl süren tarım toplumlarından farklı olarak oldukça dinamik bir işleyiş ve dolayısıyla oluşa sahip. Biz bu işleyiş ve oluş sürecini kapitalist-sanayileşmenin fark yaratarak genişleyen yeniden üretimi olarak tanımlıyoruz. Bu tanımlamanın gerçeklik ve teorik düzlemde kalkınma yazınına belirlediğini düşünüyoruz.

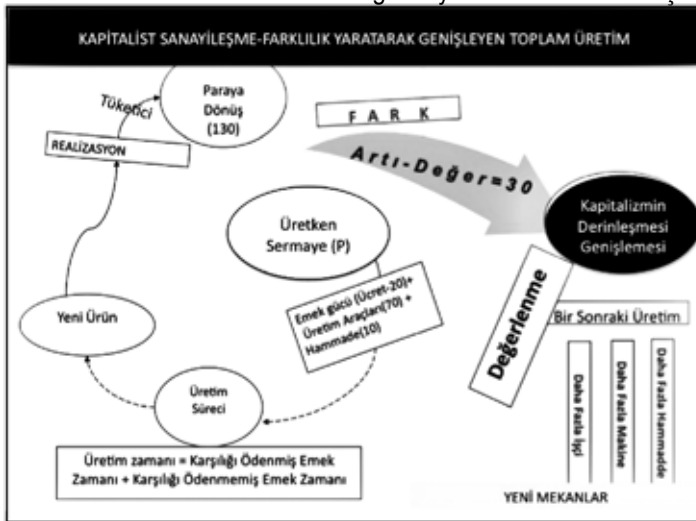
iii-) Gerçeklik düzleminde kapitalist-sanayileşme sadece üretim değil artı-değer üretimidir ve sadece artı-değer üretimi değil üretilen artı-değerin realizasyonu ve değerlendirilmesini (volarizasyonunu) içerir.

iv-) Kapitalist-sanayileşmenin fark yaratarak genişleyen yeniden üretimi için sanayileşme ve kapitalizmin tarihsel örtüşmesine bakmamız gerekiyor. Bu tarihsel örtüşme

aynı zamanda örtüşmenin gerçekleştiği mekanlarla henüz bu işleyişle tanışmayan toplumların eşitsiz ilişkiye girmesine neden olur bu yüzden de başından itibaren kalkınma iktisadı kapitalist-sanayileşmeyi gündemimize almamızı gerektirir.

v-) O zaman ilk tanım sanayileşme doğadan çekilip alınan hammaddeler üzerinde işlem yapacak emek-gücü ve makineler ve kullanılan enerji arasındaki etkileşim sonucu yeni bir ürünün (kullanım değerinin) açığa çıkması anlamına geliyor. Kalkınma süreci bu anlamda sanayileşme sürecidir. Yani doğadan elde edilen hammaddeler üzerinde işlem yapabilme yeteneğinin artırılması anlamına gelir. Ama aynı zamanda sanayileşme sürecini fetişistik bir olgu olarak analiz etmiyorsak bu değişkenlerin (üretim faktörleri, yani hammadde, emek-gücü ve makinelerin) bir araya getirilmesi gerekiyor. İşte bu bir araya getirmenin egemen biçimine sermaye düzeni yani kapitalizm diyoruz, ilk ana parası (sermayesi) olan kişiye sermayedar ve sermayedarın hukuksal varoluşuna şirket adını veriyoruz. Sermayedar üretim sürecini daha fazla sermaye kazanmak için başlatır ve bu yüzden kapitalizm Marx'ın işaret ettiği gibi sadece üretim değil artı-değer üretimidir. Kalkınma iktisadı bu anlamda kapitalistlerin yani her köşede bir milyonerin yaratılma sürecidir.

vi-) Ama bu dinamik tarihsel örtüşme erken kapitalistleşen ülke diye tanımladığımız mekanlarda başlamıştır. Bu işleyiş-oluş başladığı andan itibaren gerek hammadde (Indian Company, Bay Company), gerek emek-gücü (köle ticareti) henüz kapitalist-sanayileşmeyen ülkelerden sağlanmıştır (talan edilmiştir). Ama işleyiş bir defa başladığında sanayileşme süreci ile açığa çıkan ürünleri değişim değeri yani artı-değer için süreci başlatan kapitalist için para formuna dönüşmesi yani realizasyonunun gerçekleşmesi gerekiyor. Realizasyon süreci de önce tarım ülkeleri ve daha sonra geç-kapitalistleşen-sanayileşen ülkeleri de içine alacak şekilde gerçekleşmiştir. Bu işleyiş aslında kalkınma iktisadının ilk uğrağı olan karşılaştırmalı-mutlak üstünlüklere dayalı A.Smith, D. Ricardo'nun da temel nedenlerinden biri olacaktır.

vii-) Fakat kapitalist-sanayileşmenin en dinamik ve önemli belirleyeni açığa çıkan farkın (artı-değerin) bölüşüm (para kapitalistine faiz ödemesi ve ticari kapitaliste ticari kar) ve bireysel kapitalistin kendi kişisel tüketiminden arta kalan kısmının yeniden üretim sürecine aktarılması gerekiyor. Yani değerlendirilmesi gerekiyor. İşte bu yeniden değerlendirilme süreci verili sermaye birikiminin genişleyen üretimi değil ama farklılaşarak genişleyen üretime neden olur. Bu yeniden değerlendirilme süreci neredeyse her durumda geç kapitalistleşen ülkeler üzerinde etkisi olacak, onlar üzerinden de işleyecektir.

viii-) İşleyiş genişleyerek fark üretmek olduğu ölçüde her işleyiş-oluşu hali yeni durumları açığa çıkardığı ölçüde, bu gerçekliğin düşüncedeki inşası yani teorisi de farklı olacaktır. Yani yukarıda çok kısaca açıkladığımız fark yaratarak genişleyen kapitalist-sanayileşme süreci her aşamada kendisi için yeni bilgilenmelere ihtiyaç duyacaktır. Bilgi üretim süreci açısından haritacılık, antropoloji ve nihayet konumuz olan kalkınma iktisadı (sosyolojisi, siyasası) tam da bu işleyişin geç-kapitalist ülkeler açısından açığa çıkardığı bilme biçimleridir.

ix-) Ama bu geç-kapitalist toplumlar açısından bilgilenmede önemli olan ve hatta bizim için belirleyici olan boyut tüm bu bilgilerin zaman içinde sadece dinamik olması değil ama aynı zamanda hep verili ortama yapılacak müdahaleleri işaret etmiş olmasıdır. Bu yüzden kalkınma yazını her zaman için bir yetişme-yakalama yazını ve bunun için hep gerçekliğe müdahale etme ve dolayısıyla devleti öne çıkarma yazınıdır. Müdahaleler sadece müdahale edenlerin akıllarının ürünü değildir. Kapitalist-sanayileşmenin fark yaratan işleyiş-oluşu belirli zorunlulukların sonucu açığa çıkar. Bu zorunluluk kapitalist-sanayileşme sürecine giren ülkelerin tarihsel-toplumsal pratiklerince biçimlenir. Ama süreç süreklilik arz ettiği için bu zorunluluk yeniden tanımlanır. Yani kalkınma yazını kapitalist-sanayileşmenin her aşamasında yeniden biçimlenir.

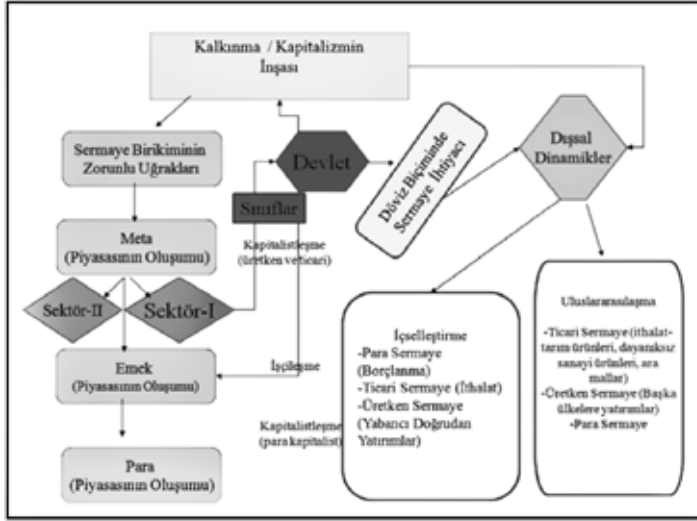
Bu tanımlama iki açıdan önemlidir:

x-) İlk olarak bağımlılık yazının aksine kapitalist sanayileşme özellikle realizasyon

ve değerlendirilme sürecinin geç kapitalist toplumlar üzerindeki etkisi eşitsiz de olsa kapitalist-sanayileşme sürecini ve kapitalist-sanayileşmenin fark yaratarak genişleyen toplumsal yeniden üretimini başlatır. Yani kapitalist-sanayileşme başlar, yani sınıflar oluşur, yani işçileşme süreci başlar. Bu işleyiş-oluşu sürecinden hareketle kalkınma yazının bizim gibi tarım toplumlarında kapitalist-sanayileşmeyi sağlayan teorik-pratikler (stratejiler) olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda kalkınma yazını geç kapitalistleşen toplumdaki tarımsal yapı-işleyişin tahrip edilerek yeni kapitalist-sanayileşme süreçlerinin gerekliliğine işaret eder ve bunun zorunlu olduğunda ısrar eder. Bu zorunluluğu kalkınma stratejileri ile bir yetişme mantığı içinde hayata geçiren değişkenleri içerdiğini söyleyebiliriz. Kalkınma teorileri ve kalkınma teorilerinin işaret ettiği pratikleri hayata geçirenlerin kendi öznel tercihlerinden, bilinçlerinden iyi niyetlerinden bağımsız olarak kapitalist-sanayileşmeyi başlattığını söyleyebiliriz. Bu anlamda kapitalist-sanayileşmeye ilişkin 1950'lerde teorik çerçevesi belirlenen uygulamalar aslında bizim gibi ülkelerde kapitalist sanayileşme için gerekli emek-gücü piyasası (kırdan kente göç- işçileşme ve bir dizi sosyal değişim) oluşumu (Lewis'in sınırsız emek arzına dayalı kalkınma stratejisini düşünsek bile yeter), para piyasası oluşumu (bankalar) ve meta piyasası oluşumuna neden olduğunu yani sınıfların (sermayedar ve ücretlilerin) oluşması/ oluşturulması anlamına geldiğini biliyoruz. Bu işleyiş her zaman için dünya ölçeğindeki kapitalist-sanayileşme ile ilişki içinde olmuştur. Bu ilişkiyi içselleştirme ve uluslararasılaşma mekanizmaları ile açıklamıştık. Gerek erken kapitalist ülke sermayeleri ve gerekse geç kapitalist ülke sermayeleri açısından bu mekanizmayı ilişkisel olarak düşünmemiz gerekiyor. Kalkınmanın inşası bu anlamda bizim gibi ülkeler açısından iki dönem içinde ele alınabilir. İlk dönem yani emek-sermaye oluşumunu sağlayacak ve bu anlamda tarımsal işleyişten bir yapısal dönüşümün gerçekleştiği aşama ile kapitalist-sanayileşme işleyiş-oluşunun ayakları üzerinde durduğu ama fark yaratarak genişlemenin devam ettiği bugünlere atfen

Fuat Ercan

Kalkınma yazını her zaman için bir yetişme-yakalama yazını ve bunun için hep gerçekliğe müdahale etme ve dolayısıyla devleti öne çıkarma yazınıdır

Fuat Ercan
Kalkıncı-ulusalcı Keynesyen analizler devlet üzerinden bir dil kullanarak daha çok sanayileşme üzerinden sınıflardan yani kapitalist işleyişten bağımız bir çerçeve geliştirirken, liberal anlayış sorunu piyasa ile devlet arasında gerilimli bir ilişki üzerinden ve piyasa merkezli bir dil üzerinden tanımlar

tanımladığımız yapı-içi dönüşüm aşaması. Kalkınma yazının bu günlerde piyasa merkezli devlet uygulamaları tam da bu yapı-içi dönüşümü işaret ediyor. Bu aşamada sadece kapitalist-sanayileşme sermaye birikiminin toplam boyunduruğu altına girmemiş fakat devlet de artık kendini yeniden üretme zorunda kaldığı oranda zorunlu olarak kapitalist mantık içinde bir girişimci gibi davranacak (Erken dönem Schumpeter'in Vergi Devletinin Krizi olarak tanımladığı işleyiş ya da O'Connor'un Devletin Mali Krizi). Son zamanlarda sıkça işaret edilen kamu-özel işbirliği ve bunun kalkınma yazını açısından devlet-toplum sinerjisi üzerinden açıklanması devlet açısından yeni kaynak arayışı-

nın yanı sıra daha önce metalaşmayan ve ama devletin egemenlik altında olan ortaklaşa kullanıma ait alanlarında (su havzaları, ormanlar, nehirler, doğal bitki örtüsü vs) kapitalist-sanayileşme sürecine çekilmesine neden olacaktır.

xi-) Oluş-ışleyiş başladığı andan itibaren de, sürece ait teorik yaklaşım sürekli olarak kalkınma ifadesi içinde biçimlenir. Kalkınmaya yönelik teorik sürecin önemli olan ve bizlerde kafa karışıklığına yol açan yanı kapitalist-sanayileşme ve modernleşmenin piyasa mekanizmasının kendiliğinden işleyiş ile mi gerçekleşeceği yoksa devlet-müdahale üzerinden mi gerçekleşeceği yönündeki tartışlık üzerinden tanımlanan analizler olmuştur. Kalkıncı-ulusalcı Keynesyen analizler devlet üzerinden bir dil kullanarak daha çok sanayileşme üzerinden sınıflardan yani kapitalist işleyişten bağımız bir çerçeve geliştirirken, liberal anlayış sorunu piyasa ile devlet arasında gerilimli bir ilişki üzerinden ve piyasa merkezli bir dil üzerinden tanımlar. Burada liberal devlet analizleri ile aynı ontolojik konuma düşen kalkıncı-ulusalcı- keynesyen analizler daha çok kapitalizmin inşası için ilk elden geç kapitalistleşen ülkelerde devletin bir dönem yaptığı müdahaleleri fetişleştirmeleri ya da son zamanlarda sanki yukarıdaki işleyişten bağımsızmış gibi teknoloji determinizmi ya

Kalkınma İktisadında Süreklilikler, Kırılmalar ve Geri Dönüşler		
	Kırılma	Süreklilik
Piyasa Merkezli ve Devlet Destekli/ Kurumsal Analizler	Kırılmadan daha çok piyasa merkezli bir devlet analizini içermekte Joseph Stiglitz	Piyasa merkezli düzenleyici devlet, sınıf ve cinsiyet körü, fetişistik
Anti-Küreselleşme Kalkıncılar Devlet Merkezli Kalkınma	Kırılma yok Kalkınmaya geri dönüş Ha-Joon Chang	Kalkıncı, sınıf körü, fetişistik kalkınma stratejileri yönelimli analizler
Dördüncü Kırılma: Post-Developmentalist/ Anti-Kalkıncı Yaklaşımlar	Kalkınma teorilerini diskur olarak analiz ediyor ve kalkınma denen üretimi mantığın kadın, çevre ve dahası bir bütün olarak Üçüncü Dünyayı egemenlik altına almayı yönelik bilgi-uygulamalar olduğunu işaret ediyor. (Escobar, Esteva, Rahnama, Kothari, geç Munck)	Kalkınma sorununun bir gerçeklik olarak kapitalizme ilişkin olduğu gerçeği göz ardı ediyor ve bu anlamda kapitalizmin Üçüncü Dünya'da içsel dinamiklerle bağlantısı kurulmadan dışsal bir olgu olarak analiz ediyor. Yerel olana dönüş tarzı bir romantik alternatif geliştiriliyor.
Eleştirel Olmayan İktisada Geri Dönüş (Tek İktisat) Washington Uzlaşması (1980'ler)	Kırılma yok. Tek iktisada geri dönüş (Williamson, Bauer, Little, Krueger, Barro, Lukas)	Dünya piyasası ve dolayısıyla piyasa mekanizması anlaşılması gereken tek değişken, yapısal uyum ve reformlarla piyasanın işlemesine yönelik teori ve stratejiler
Üçüncü Kırılma: Azgelişmişlik Teorileri (Bağımlılık okulu, yapısalcı okul, neo-marksist yaklaşımlar)	Kalkınma ideolojisinin özellikle gerçekliğe uymayan ülkeler arası eşitsiz güç ilişkileri açığa çıkarılıyor (Prebisch, Baran, Frank, Amin, Emmanuel, Wallerstein, Furtado, Sunkel)	Sınıf ve cinsiyet körü olma haline devam, dolaşım alanının belirleyici olması, fetişistik
İkinci Kırılma: Kalkınma Az Gelişmiş Toplumların Sosyal Gerçekliği Çelişkisi	İktisat disiplini azgelişmiş ülke gerçekliklerini açıklamak için yetersiz kalmakta "Ekonomi ekonomileri izleyen bir bilimdir" (Seers, Streeben, Hirschman)	Sınıf ve cinsiyet körü olma haline devam dolayısıyla ideolojik, söylemsel, fetişistik, iktisat politikası temelli
İlk Kırılma: Kalkınma İktisadı	Gelişmiş kapitalist toplumlara benzemeyen toplumların var olduğu gerçeği ve aşılması için öneriler (Nurkse, Rodan, Lewis, Gerschenkron, Rostow)	Bütüncülleştirilmiş, üretimi, sınıf ve cinsiyet körü olma haline devam dolayısıyla ideolojik, söylemsel, fetişistik, iktisat politikası temelli
İlk Geri Çekilme: Keynesyen İktisat	Bırakınız yapınlar anlayışı değişiyor ve yine piyasanın çalışabilmesi için müdahale ve devlet önem kazanıyor	Bütüncülleştirilmiş, üretimi, sınıf ve cinsiyet körü

Egemen iktisat = Eleştirel Olmayan İktisat (İktisadın işaret ettiği bilgi tüm ekonomiler için geçerlidir; para, meta ve emek piyasasının ve dolayısıyla kapitalizmin işleyişinin mutlaklığı, TRP, Rasyonel aktörler, denge)

da eğitim (beşeri sermaye) üzerinden bir dil geliştirirler. Burada ilk elden kalkınma yazınının teorik tarihini kapitalist-sanayileşmenin tarihi içinde analiz edilmesi gerektiğini, bir kaba belirleme değil (teori-gerçeklik ilişkisi anlamında) karşılıklı etkileşim süreci olarak tanımlayabiliriz. Bu anlamda zamanımız ve yerimiz sınırlı olduğu için detaylandırmaya-çağımız kalkınma iktisadının tarihsel gelişimini bir yükselme ve düşüş ya da kopuş ve süreklilik mantığı içinde değil kapitalist-sanayileşmenin farklılık yaratarak genişleme sürecinin geç kapitalist ülkelere özgü dinamikleri içinden-üzerinden analiz etmemiz gerekiyor. Kalkınma yazınına, daha önce bir çalışma için yaptığım ama daha detaylandırılması ve gerçeklikle birlikte ele alınması gereken sayfa 32 deki tabloda olduğu gibi kısaca sınıflandırabiliriz.

xii-) Yukarıda sınıflandırdığımız kalkınma yazınının teorik tarihsel gelişimi kapitalist sanayileşmenin fark yaratarak genişlemesi bir diğer ifade ile değerlendirme alanlarının oluşturulması için gerekli kalkınma stratejilerinin oluşturulması sınıflandırmadan da göreceğimiz gibi bir dizi teorik karşı çıkışın varlığına neden olmuştur. Fark yaratarak genişleyen kapitalist birikim içinde biçimlendiği toplumsal yapıda yarattığı yıkımlara bağlı olarak bir dizi yeni açılıma neden olmuştur. Eşitsiz gelişmeye karşı bağımlılık yazını, kültürel yapıların tahribine karşı bir dizi yazın, erkek egemen yapının kapitalist işleyiş-oluşla eklenmesine bağlı olarak radikal feminist kalkınma yazını ve doğayı hızla tahrip etmesine bağlı olarak ise ekolojik kalkınmacı yaklaşımların varlığına neden olmuştur. Ama tüm radikal teorik karşı çıkışlar kalkınma kavramı ya da kalkınma karşıtlığı (post-developmentalister) üzerinden gerçekleşmesi, gerçekliğin ilişkisel-bütünsel ve belirli mekanlara özgülüklerinin eş zamanlı analizlerinin yapılmamasına neden olmuştur. Bu sorunlu alanları sınıflandırma yaptığımız tablo üzerinden izlemek mümkün.

xiii-) Kalkınma iktisadı üzerinden analizler yapılırken emperyalizm ya da bağımlılık analizleri özel bir önem taşıyor. Erken ve geç kapitalistleşme ifadelerini kapitalist-sanayileşmenin iki farklı donanımını işaret etmek

için kullanıyoruz. Burada özellikle bağımlılık yazınında egemen olan kapitalist-sanayileşmenin bizim gibi geç kapitalistleşen ülkelerde sanayileşmenin gerçekleştiremeyeceği- ne sınıfsal olarak da burjuvazi-kapitalistlerin ancak ve ancak asalak ya da bağımlı olabileceklerine yönelik vurgulara katılmıyoruz. Kapitalist-sanayileşmenin fark yaratan doğası özellikle realizasyon ve volarizasyon erken kapitalistleşen ülkelerde gerçekleşen tüm ilişkilerin geç kapitalistleşen ülkelerde de zaman içinde gerçekleşmesine neden olur. Ama bu ilişki eşitsizdir. Eşitsizliğin en önemli nedeni erken kapitalist sanayileşmenin makinelerin yani ölü emeğin kullanımına bağlı olarak emeğin verimliliğini arttırmasıdır. Sermaye birikimine geç başlama ve yetersiz sermaye birikimi bizim gibi geç kapitalistleşen ülkelerde sürecin emek yoğun alanlarda başlaması ve emek yoğun üretim için gerekli olan nitelikli değişmez sermayeler/metalar (Departman-1) erken kapitalist ülkelere tedarik edilir. Geç kapitalist sanayileşmedeki her fark yaratma aynı zamanda departman-1 mallarına olan ihtiyacı arttırır. Bu ilişki ise kendisini döviz biçiminde sermaye ihtiyacında gösterir. Birikim yani kapitalist anlamdaki her fark, daha fazla döviz ihtiyacını açığa çıkarır. Döviz biçimindeki sermaye ihtiyacı dolaşım alanına ait dünya kapitalistlerinin egemenliğini işaret etmez ama aynı zamanda geç kapitalistleşen ülkelerin iç işleyişini üretim alanındaki yapısal işleyişini de açığa çıkarır. Kalkınma yazını bu döviz biçiminde sermaye ihtiyacının önünü kapatmaz tam tersine emek-gücünün sömürülmesi ve daha fazla fark (artı-değer) yaratmak için önünü açmaya çalışır. Bu yüzden 1960'lı yıllarda ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejileri bu günlerde ise ihracatı yani döviz biçiminde sermaye kazanımını arttıracak dahili işlem rejimini ve dahası katma değeri yüksek alanlara yatırım diye dillerinde tüy bitecek işleyişlere neden olacaktır. Bu anlamda eşitsiz ilişki devam etse bile, bu ilişkinin statik olmadığını, sanayileşme ve kapitalizmin bizim gibi ülkelerde gelişmesine engel olmadığını söyleyebiliriz. Son aşamada "alevere dalavere Kürt Mehmet nöbete" ifadesinde olduğu gibi dünya ölçeğinde emek-gücü üzerinden sürdürülen

Fuat Ercan

Kapitalist-sanayileşmenin fark yaratan doğası erken kapitalistleşen ülkelerde gerçekleşen tüm ilişkilerin geç kapitalistleşen ülkelerde de zaman içinde gerçekleşmesine neden olur.

Fuat Ercan
Son zamanlarda
bizim gibi geç
kapitalist ülkelerde
başlayan hızlı
değişim eğilimleri
artık kapitalist-
sanayileşmenin
inşası olmaktan
çok kapitalist-
sanayileşmenin
şartlarına uygun
davranma
biçiminde
gerçekleşiyor.

bir mekanizma ve işleyiş var. Bu işleyişten dolayı son zamanlarda yeni sektörler ve yeni mekanlara yönelik proaktif kalkınma stratejileri öne çıkarılıyor. Bu işleyişten dolayı sermaye yoğun üretim yani görece artı-değer yaratacak alanlar ile mutlak artı-değer yaratacak alanlar eş zamanlı olarak yeni kalkınma teorilerinin gündeminde yer alıyor. Kendi Çin'imizi yaratacağımız sektörler-bölge mekanlar ile kendi Almanya'mızı yaratacak sektör ve bölgeler ve bunlara uygun devlet müdahaleleri ile karşılaşılıyor. Bu gelişmelerden dolayı yani kapitalist-sanayileşmenin dünya ölçeğinde belirleyici olması ile birlikte kalkınma yazınının sorunsalı da yeniden tanımlanır oldu. Özellikle son zamanlarda bizim gibi geç kapitalist ülkelerde başlayan hızlı değişim eğilimleri artık kapitalist-sanayileşmenin inşası olmaktan çok kapitalist-sanayileşmenin şartlarına uygun davranma biçiminde gerçekleşiyor. Son dönem devletin etkinlik alanları ve artan ölçüde yeni stratejilerle biçimlenen sürecin temel nedenin realizasyon ama çok daha fazla değerlenme (volarizasyon) temelli olduğunu söyleyebiliriz. Bunun anlamı erken kapitalistleşen sermayelerle bizim gibi geç kapitalist ülke sermayeleri arasında bir dizi ittifak ve çatışma yaşanıyor. İttifak da çatışma da kapitalizmin dünya ölçeğinde egemenliğini arttırdığı anlamına geliyor. Bu artışın bir diğer boyutu ise son zamanlarda yeniden gündeme gelen/getirilen kalkınma iktisadıdır.

Kalkınma çalışıyorlar artık, kimler mi? Stiglitz, Krugman, Rodrik, Güven Sak, Hasan Ersel, Fuat Keyman ve benzerleri. Demokrasi ve kalkınma diyor. İlginç olan yan ise geçenlerde uluslararası bir toplantı da Ben Fine'in da bulunduğu bir toplantıda ifade ettiğim gibi marksizmi öğrendiğimiz insanlar da kalkınma çalışıyorlar, ama üzüleceğimiz nokta kalkınmacı bir bakışla devleti ve kalkınmayı toplam ilişkisel işleyişini işaret etmeden kalkınma çalışıyorlar. (Kimler mi A.Shaikh, J.Weeks, D.Elson, yani benim marksizmi kendilerinden öğrendiğim insanlar)

Tüm bu gelişmelerden itibaren Cem hocanın kalkınmanın nesnel temeli kalmamıştır yönündeki ifadesine katılmam olası değil.

Belki bizim işaret ettiğimiz kapitalist olmayan bir kalkınma umudumuz varsa bunun kapitalist bir işleyiş-oluş içinde nesnelliği kalmamıştır. Ama kalkınma yani kalkınma yazını hep kapitalist işleyiş içinde ve onun mekanizmalarına uygun bir çerçeve müdahale öneriyordu. Bu yeni koşullarda yeniden gerçekleştiriliyor. Tek ama önemli farkla egemen olan anlayış piyasa ile devlet ikilemi ve dışlayan dili yerine birbirini destekleyen yeni bir gerçeklik inşa ediliyor. Bu inşa aynı zamanda sermayenin değerlenme ve yeni sermayelerin oluşum sürecinin önünü açıyor. Türkiye'de gözlemlediğim bir şey varsa o da Türkiye gibi ülkelerde Türkiye'nin gündemini belirleyen, politik hayatımızı, gündelik hayatımızı belirleyen ve kendine kalkınma denen stratejik paketler geliştiriliyor olmasıdır. Bizde, "üretken sermaye gelişmedi, neo-liberal politikalar buna izin vermiyor" temelli açıklamaların yeni dönemde olup bitenlere çok bakmama halinin ürünü olduğunu düşünüyorum. Gerçek şu ki sol, Marksist muhalifler kalkınma literatürünün son dönem geliştirdiği analizlerine pek prim vermiyorlar. Ama bu analizler yeni pratik süreçlerin önünü açıyor, açılması için gerekli önerilerde bulunuyor. Türkiye'de 9. Kalkınma Planı, Orta Vadeli Planlar, Sanayi Belgesi, Ulusal İstihdam Belgesi tam da kalkınma dilinin yeni dönemde kristalize olduğunu gösteren belgeler. Ve bütün sermaye grupları ısrarla Orta Vadeli Program'ın uygulanmasını istiyor. IMF, Dünya Bankası buraya geldiğinde eylemciler dışarıda protesto ederken Başbakan önce bir kızıyor uluslararası kapitalizmin, burjuvazinin aydınlarına, diyor ki: "Elinizi başınızın altına koyun, bir düşünün bakın, dışarıda protesto ediyorlar" diye bir laf ediyor, vicdanlara konuşuyor. Sonra son cümlesinde "katma değeri yüksek alanlarda yatırım yapacağız" diyor. Bu katma değeri yüksek alanlarda yatırım yapacağız ifadesinin yanı başına başka bir şey daha koyun, Başbakanın Brezilya'ya gitmesi, Abdullah Gül'ün Kürt açılımının yanına biz bölgede yükselen bir güç olacağız demesi, meslek lisesi memleket meselesi muhabbeti. Türkiye gibi ülkeler tepeden tırnağa sistemin yapısal öznelere, aktörleri tarafından yeni bir kalkınma literatürü üze-

rinden biçimleniyor. Devletin içsel mimarisini kapitalist sermaye birikim mantığı dolayında yeniden biçimlenirken, bu biçimlenmenin hayata yansması artan güvenlik önlemleri (polis teşkilatı, özel güvenlik birimleri, kameralar) ile prekarya dediğimiz güvencesiz çalışma ortamı birlikte geliyor. İnanılmaz stratejik bir süreçten geçiyoruz ve bu geçiş hayatımızın her yanını belirliyor ve bunu da yine kalkınma adına yapıyorlar.

Ama bu karamsar tablonun yanı başında, doğrudan bu oluş-ışleyişin açığa çıkardığı bir dizi negatif enerji açığa çıkıyor. Yani bir yandan karabasan gibi bizi içine alan/alacak olan kalkınma ifadeleri ile biçimlenen bir süreçle karşı karşıyayız diğer taraftan da bu sürecin kendisi artık kendisini ayakta tutabilme dinamiklerini de ortadan kaldırdığı için umut da içeriyor. Türkiye gibi ülkelerde de kapitalizmin artık tepeden tırnağa kurgulandığı bir dönem aynı zamanda alternatifini de farklı yerlerden. Bir kale düşünün, muhkem hale getirilmiş, ama 40 bin yerden de kale artık zayıflıyor. Çünkü çalışanların karşılaştıkları ve yükselen, yükselmese bile olumsuzluklar içeren durumları, kadınlar evde sokakta, işyerlerinde patriarkal kapitalist işleyişin egemenliği altına alınmış durumda. En temel ihtiyaçlar (eğitim, sağlık, barınma ve benzeri) karşılanmıyor, daha önce kamu hizmeti olarak sunulan alanlar metalaşılıyor, çok daha önemlisi ortak yaşam alanları sistemin içine çekiliyor ve bundan daha çok köylüler olumsuz etkileniyor. Sonuçta insanlar bu sürece karşı ayakta kalma stratejileri geliştirmek zorundalar.

O stratejilerin kötü yanı şu: Genellikle popülist bir dile kayıyor. Troçki'nin güzel bir lafı vardır: "İnanılmaz bir enerji buhar açığa çıktığında onu siz bir yere yönlendirmezseniz o başka formlara dönüşür". Yönlendirme var mı? Bence yönlendirme Türkiye'de ve dünyada Latin Amerika deneyimi, Güney Afrika deneyimi şunu gösteriyor: Mücadelenin dili diyelim Türk'le Kürt arasındaki bir, Türk devletiyle Kürtler arasında olduğu zaman mücadele orada bakıyorsanız TC'ye karşı mücadele eden vatandaş kendi içlerinde Munzur suyunu satan insana dönüşüyor. Acaba neyi değerlendirsek diyebiliyorlar. Güney Afrika'da bakıyorsanız siyah-beyaz

çatışması devam ediyor, ama siyahlar kendi burjuvazisini yaratıyor. Yani daha yapısal olan işleyişe yönelmesi gereken tepkiler daha önceki geleneksel formlar üzerinden açığa çıkıyor. Burada Kürt olmak, siyah olmak, alevi olmak, kadın-erkek olmak gibi farklılıkların kendine özgü mücadelelerinin anlamsız olduğunu düşünmüyorum tam tersine bu farklılıkların kapitalist-sanayileşme karşıtlığı içinden-üzerinden biçimlenmemiş olmaları.

Sonuç olarak belki geçenlerde TOBB Başkanının şu ifadesini yeniden düşünmemiz gerekiyor; "Lenin'in çok isabetle vurguladığı, benim de çok hoşuma giden bir sözü var: Organize olmuş küçük bir topluluk, organize olmamış kitleleri rahatlıkla yönlendirebilir" dedi, ama 'Leninist' davranmadan önce de şöyle söyledi: "Zaman proaktif düşünme ve hızlı tedbir alma zamanıdır." Kalkınma literatürü artık uluslararası arenada proaktif devlet, proaktif kalkınma kavramı üzerinden yeniden biçimleniyor" Ne demek proaktif? Beklenecek mevcut durumları beklemeden daha önceden sonuçlamasını sağlamak olası sorunları oluşmadan önlem almaktır proaktif kavramı. Bu kavram 1930'larda kapitalizm iyice Avrupa kentlerinde geliştiğinde psikanalistlerin geliştirdiği bir kavram, çünkü insanların ayakta kalabilmesi için ya pasif kabullenme, ya gerçekçi olma ya da olası gelecekte kendilerini olumsuz etkileyecek koşullar üzerinde müdahale etme gibi davranış kalıpları sergiliyorlar. Psikologlara göre ayakta kalmayı başaranlar proaktif davrananlar. Bugünlerde sermayedarlar ve onların kolektif mantığını temsil eden örgütler ve sermaye mantığı içinde sermaye gibi davranan devletler kalkınma stratejilerini bu ilke yani proaktif kalkınma üzerinden biçimlendiriyorlar. Daha sonra Alan Paul Martin denilen business management uzmanı (şimdi Dünya Bankasının, IMF'nin gündeminde bu kavramlar var) bu analizi güncelleştiriyor. Ve en tehlikeli davranış eğilim olarak bekle ve gör durumu olduğunu işaret ediyor. Bekle ve gör durumu aslında yaşadığın ortama müdahale edemeyenlerin bizlerin (benim), sendikaların (DISK'i buraya koyabilirsiniz), politik meslek örgütlerinin (TMMOB'u buraya koyabilirsiniz)

Fuat Ercan

Bugünlerde sermayedarlar ve onların kolektif mantığını temsil eden örgütler ve sermaye mantığı içinde sermaye gibi davranan devletler kalkınma stratejilerini proaktif kalkınma üzerinden biçimlendiriyorlar

Fuat Ercan
Kalkınma iktisadı
kadar toplumsal
hayatımızı
belirleyen başka
bir dil, başka bir
disiplin yoktur.

konumu. Bekleyip görüyoruz. Bir de uyum itaat durumu. Kapitalizmin geldiği yeni yapısal mantıkta yeni bir davranış sergileniyor. Bizim annelerimiz hep derdi: Evladım sen mi değiştireceksin? Bir de aktif eylemlilik durumu var. Erken dönem kalkınma literatürünü tanımlarken Ziya Öniş-Fikret Şenses bu aktif eylemlilik durumu ile açıklıyorlar. Yani kalkınma iktisadı ve politikasının belirli durumlara karşı bilinen belirli reaksiyonları gösterme hali içinde olduğunu söylüyorlar. Erken dönem kalkınma yazının başarısızlığı bu davranışa bağlanıyor. Öniş ve Şenses son çalışmalarında proaktif kalkınmanın gerekli olduğunu dile getiriyorlar. Kalkınma iktisadı geleceğe ilişkin olası gelişmeleri analiz ederek önceden yapıyı inşa edecek kararlar, eylemliliklere yönelmesi gerekiyor. Ne oldu da önünü görmeme halinin bir kaygıya dönüştüğü ve önünü görmek için birtakım çerçevelerin oluşturulduğu ve geleceğe yönelik planlar, programlar yapıla geldi? İşte bu soru önemli dünya kapitalist sanayileşmenin fark yaratarak genişlemesi için sorunlar üretmeye başladı, belirsizlikler arttı ve bu yüzden bilgi çok ama çok önemli oldu. Proaktif kalkınma süreci aynı zamanda gerekli değişkenler hakkında malumatın toplanıp bilgi üretilmesini zorunlu kılıyor. Eğitim sistemindeki dönüşümün temel nedeni, düşünce fabrikalarının oluşumunun temel nedeni ve proje sözünü hayatımızın her alanında kullanmamızın temel nedeni. Yarattılan muazzam farklar, sermayeler arasında muazzam kavgalara yol açması. Emek-gücünü, tüketiciyi ve doğayı nasıl sömürüp-tahrip edileceğinin hızlı ve sürekli yeniden üretilmesi gerekiyor. Bu gereklilik bir yandan genel olarak sermayenin ortak mantığı ve çok daha önemlisi tekil sermayeler arasında süren çatışma-ittifakların oluşmasına neden oluyor. Proaktif kalkınma bu çatışma ve ittifak halindeki dinamiğin koordine edilmesini gerekli ve hatta zorunlu kılıyor. Farklı mekan ve farklı donanımdaki sermayeler arası ortak bir dilin oluşturulması yeni kalkınmacı teori. Bilgi önemli. Şeffaflık önemli. Farklı ölçekteki sermayelerin sürece katılmasını sağlayacak yönetim önemli. Koordinasyon bu anlamda yönetişimin zorunlu sonucu. Biz bunları nereden

biliyoruz? Şimdi bir yasa taslağı var: Kamu Özel İşbirliği Yasası. Nedir Kamu Özel İşbirliği Yasası? Diğer yandan tüm yatırım ortamının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi ve aktörler arasındaki bağlantıları kuracak bir Yatırım Ortamı İyileştirme Koordinasyon Kurulu var. Bunlardan biliyoruz. Bunlar teorik havada şeyler değil, kalkınma iktisadı kadar toplumsal hayatımızı belirleyen başka bir dil, başka bir disiplin yoktur.

Dany Rodrik'in 10 yıl önce yazdığı bu yazıda şöyle diyordu: "İki haberim var size: Biri good news" Nedir o good news? "Artık devlet geri döndü. Piyasa her şeyi halledemiyor, devlete ihtiyaç var" Bir de "Bad news var" diyor. O ne? Kötü haber, o da peki bu nasıl olacak? İşte kalkınma iktisadının geri dönüşü bu ama nasıl geri döndüğü de sürekli el yordamı ile gerçekleştirilen değişikliklerden sonra belirleniyor. Dany Rodrik'in söylediğini TÜSİAD ve TOBB'un toplantısında açıkça ifade ettiler. Problem nasıl bir sanayileşme, kalkınma politikası değil, sanayileşme, kalkınmaya olan ihtiyacımızın olup olmadığı değil, nasıl olacağı? Orada kıyamet kopuyor. Yani artık yeniden uluslararası arenada az gelişmiş, gelişmekte olan ülkelerin gündeminde sürece müdahale ederek kapitalist sistemin yapısal mantığını, hem uluslararası sisteme entegre olma, hem de yerelleri kapitalist mantıkla sosyalle edecek bir düzenek içinden geçiyoruz. Zaten kendisi de söylüyor, iki tane önemli bileşeni var yeni endüstri politikaları; biri özel sektörle hükümet arasındaki ilişki ki, şu an son dönem enerji alanındaki, son dönem barajlardaki bütün yatırımlara bakın, kamu-özel işbirliği yap-işlet-devret modelinin önemli örneklerini görüyorsunuz. İkincisi de devlete ilişkin. Bunu Kemal Derviş çok güzel söylemişti: "Ben sizi sahaya hazırlayacağım, sizler gol atacaksınız". Devlet geri döndü, ama geri dönüşü artık eski devlet değil. Türkiye'de kamu kamu, devlet devlet diyen solun ısrarlı, inatlı haykırılarına sadece geçmişler olsun diyelim. Zaten onlar için kapitalist sanayileşmenin gereklerini yerine getiren zaten onların olan devleti daha da donanımlı etkili bir şekilde dönüştürmek istiyorlar ve dönüştürüyorlar da. Sonuç olarak yine Stiglitz'den bahsedelim.

Stiglitz'in söylediği son dönem kalkınmanın mottosu diyeceğiniz açıklaması önemli. Kamu müdahalesinin piyasaların işleyişini bozabileceği doğrudur, ancak popüler biçimin tersine aşırı kamu müdahalesi kadar kamunun müdahale etmemesi de piyasaların işleyişini bozar. Yeni dönemin kalkınmacı dilinin arkasında yatan ve bizim son dönemlerde daha ulusalcı, daha milliyetçi, daha yer yer ırkçı dillerle karşı çıktığımız kamu yönetim temel yasa taslağının arkasında tam da bu sürecin sermaye birikim mantığının uluslararasılaşma mantığı yatıyor. Yani ulus-devleti ortadan kaldırmak değil, olan devleti dünya kapitalist işleyiş-oluş sürecinin gerekleri doğrultusunda yeniden inşa etmek.

Peki, o zaman sorun ne? Bizim sorunumuz belki de bu Rufus'un güzel bir parçasında dediği gibi "geçmiş ile şimdi arasındaki bağlantıyı kurmak oldukça zor." Bu açıklamalar bir nebze olsun kapitalist-sanayileşmenin fark yaratan işleyiş-oluşunun yarattığı birikimli geçişin/sürecin bugünü nasıl yeniden ve yeni gereklerle biçimlendirdiğini gösterme amacını taşıyor. Bu bağlantıyı kurma çabası aynı zamanda bağlantıyı kurmaya çalışan bizler arasında teorik kavgaların yapılmasını gerekli ve hatta zorunlu kılıyor.

nuray ergüneş - İki güzel konuşma için teşekkürler. Soru-cevap kısmına geçebiliriz.

zafer ülger - Kalkınma iktisadındayım, doktora öğrencisiyim. Yani aslında hem o bölümde olmam sebebiyle, hem de kalkınma literatürünün bu toplantıda aslında bayağı yetim kaldığını düşünmem dolayısıyla biraz şeytanın avukatlığını yapmak istiyorum. Hocam, Kalkınma İktisadi bölümümüz yakında kaldırılacak. Kalkınma tabii ki, var olan anlamıyla kapitalist birikim ve genişleyen yeniden üretim anlamında, emeğin artan sömürüsü ve doğanın artan tahribatı anlamına geliyor. Son 150 yılda gördüğümüz manzara buydu, fakat burada Marks'ın ve daha sonraki Marksistlerin mesela, kalkınma literatürüne verdiği anlamı yeniden hatırlatmak istiyorum. Aslında bir parça Marks'ın "niye sosyalizm merkez batı ülkelerinde olur, olmalıdır" derken, üretken güçlerin gelişimi, yani pis ve yıkıcı işlerin zamanlarının azalması ve bu anlamıyla sıra-

dan bir insanın, yani günde 3-4 saat çalışıp, ondan sonra balık tutup felsefe yapabileceği bir dünyaya kavuşmasının aracı olarak da aslında üretken güçlerin gelişimini ortaya koyuyordu. Şimdi dolayısıyla bu ütopyamız tümüyle bitti mi?

Çünkü bu tartışmanın aynı zamanda politik sonuçlarının da ciddi bir şekilde olacağını düşünüyorum. Bu birikim her türlü üretken güçlerin gelişimini ve emeğin üretkenliğini artırma anlamında biz bütün gelişme ve kalkınma politikalarına karşı mı olmalıyız, yoksa burada kalkınma ve yatırım meselelerine politik olarak farklı taleplerle mi, yatırımların demokratikleştirilmesi, toplam yatırımların emekçilerin kontrolünde ve demokrasisinde olması gibi farklı taleplerle mi ortaya çıkmalıyız? Çünkü baktığımızda hem dünya üzerindeki yıkımımız o kadar büyük ki, sadece var olan teknolojiyi durdurarak bunun üstesinden gelemeyeceğimiz gibi gözüküyor. Sırf yarattığımız tahribatı bitirebilmek için bile bu alana çok ciddi bir emek gücünü istihdam etmek, çok ciddi bir aklı buraya istihdam etmek, dolayısıyla aslında kapitalizm anlamıyla olmasa bile bir çeşit yatırım, yani ciddi bir üretken gücü buraya istihdam etmek gerekiyor. Ya da bugün baktığımızda tamam, belli sektörlerde çok ciddi bir gelişme var, yani teknoloji, ama belli sektörlerde, tarımsal alanda mesela çok ciddi bir tahribatla karşılaşılıyor Türkiye'de. Oysa bu alanlarda bile bir gelişme, tümüyle kalkınmaya karşı bir söylemle mi inşa edilmeli, yoksa yatırımların demokratikleştirilmesi, emekçi sınıfın kontrolünde olması gibi bir kavramla mı aslında biz bütün bu meseleyi görmeliyiz?

sedat aybar - Bu sizin en son söylediğiniz yatırımların demokratikleşmesi, emekçi sınıfın kontrolünde olması, bunlar bahsettiğiniz hedefler için çok güzel olan ama kanımca yeterli şeyler değil. Sabahleyin avlanacak, öğleden sonra eleştiri yazacak, akşam kitap okuyacak, yani çok yönlü insanın yaratılması konusundaki hedeflere ulaşmak için o bahsettiğiniz demokratik kontrol noktaları bunlar önemli ama yeterli değil. Hemen, sizin söylediklerinize sempati duyduğumu belirteyim. Burada sanıyorum o hedefleri önümüze koymadan önce bir durum tespiti

Fuat Ercan

Yeni dönemin kalkınmacı dilinin arkasında sermaye birikim mantığının uluslararasılaşma mantığı yatıyor.

Sedat Aybar
Yabancılaşma
olgusunun
iflah olmaz
ve önlenemez
yükselişi ile karşı
karşıyayız

yapmamız gerekiyor. Durum tespiti şu: Şimdi yerin altından çağıldayan bir suyun sesini duyuyorsunuz, böyle korkunç bir dinamik var, ama bu suyun nereden yeryüzüne çıkacağını bilmiyorsunuz. Kulağınızı yere dayıyorsunuz ve o çağıldayan suyun ne kadar çağıldadığını tespit etmeye çalışıyorsunuz ve nereden çıkacak, nasıl çıkacak onu anlamaya çalışıyorsunuz. Bu dipten gelen dalgayı, şu yaşadığımız dünyayı anlama konusunda elimizde ne tür analitik aletler var? Bunu söyledikten sonra aslında sözü bir yandan da şuna bağlamak istiyorum; Fuat hoca çok güzel bir çerçeve çizdi. Aslında o çerçevesinin tamamını çizseydi eğer, yani o slaytların hepsini gösterseydi sanıyorum çok daha iyi bir görüşe sahip olacaktık. Fakat şimdi o kadar çok şey ortaya çıktı ki, sıraya dizmemiz gerekiyor. Sıraya dizmeye nereden başlayacağız? Sanıyorum sıraya dizmeye bu dönemsel, kapitalizmin dönemsel hareketlerini anlamaya çalışarak başlayabiliriz.

Şimdi içinde yaşadığımız dönem esas olarak 1973'te başladı ve daha yakın zamanda Washington Konsensüs dedikleri süreç kendi içerisinde bir reforma uğradı. Reform, iktisadi kategorilerin dışında bırakılmış olan toplumsal kategorilerin de analize katılması gerektiğini savunanlar tarafından, yani Washington sonrası uzlaşmayı savunanlar tarafından gerçekleştiriliyor. Bunun içerisinde bu neo-klasiklerin dışarıda bırakmış oldukları bütün toplumsal kategorileri, kadın emeğini, Marksistlerin zamanında konusu olmuş ve daha sonra neo-klasiklerin dışarıda bıraktığı sosyal kategorilerin kadın emeğinden başlayarak çevreden, eğitimden, beşeri sermayeden başlayarak bütün bunların analizin içerisine tekrar katılması diye bir problemle karşılaşıyor bu post-Washingtoncular. Bunun içerisinde de sosyal kategorilerin iktisadi analizin içerisine çekilmesinde enformasyon kavramı çok önemli bir yer tutuyor. Bu enformasyon sayesinde zaten, daha doğrusu enformasyon kavramının analizin içerisine gelmesiyle kapitalist sermaye birikimi sorunlarının, dönemsel krizlerin aşılmasının gerçekleşebileceği yaklaşımları geliştiriliyor. Yani IMF içerisinde, Dünya Bankası içerisinde mesela ve bunların içeri-

sinde ön plana çıkan şeffaflaşma, yönetim (governance), iyi yönetim (good governance) gibi konular ön plana çıkıyor.

Şimdi kapitalizmin nasıl bir değişimden geçtiği, 1973'ten bugüne doğru ona bakalım. Bizim bildiğimiz şöyle bir şey vardı; kapitalist sermaye birikimi insan emeğini sömürebildiği oranda artıyordu. Batıda örneğin, insan emeğinin sömürülmesi, yani insanların proleterleşmesi denilen şey sanki bitmiş gibi görünüyor. Bugün baktığımız zaman kapitalist sermaye birikiminin kökünde olan şey üretimin coğrafi merkezinin kaymış olması, üretimin coğrafi merkezinin batıdan doğuya kaymış olması. Bu bağlamda kapitalizm son yirmi sene içerisinde bir milyardan üzerindeki insanı işçileştirdi. Kimler bunlar? Hindistan'daki, Çin'deki fabrikalarda çalışmaya başlamış olan insanlar, yani artık sermaye birikimini ve kalkınmayı bu uluslararası çerçevenin dışarısında düşünemeyecek bir noktaya gelmiş durumdayız.

Şimdi tabii birçok şey bu uluslararası çerçeve, uluslararasıdaki çerçeveyi çizdikten sonra burada ulus devletin üretimin evrenselleşmesi, globalleşmesi ve üretim kararlarının belli merkezlerde alınıyor olması yönetimin yönetim dedikleri iyi yönetimin de ön plana çıkmasını getirdi. Şimdi bunu kim yapacak? İyi yönetimi yapacak insanlar bizim geleceğimiz konusunda, yani sizin o bahsettiğiniz yere doğru gitmek istiyorum, kendi kaderimiz hakkında karar vermemizi sağlayacak bir mekanizma içinde gelişiyor. Çünkü bizim kendi faydamızı maksimize etmek, sabahleyin avlanan, öğleden sonra eleştiri yapan, türden insanlar olmamız için organize etmeyi düşündüğümüz bir toplumda, yani bizim kendi kaderimiz üzerinde vereceğimiz kararların bu çevrim'in çok dışında olan kararlar olduğunu görüyoruz. Yabancılaşma olgusunun iflah olmaz ve önlenemez yükselişi ile karşı karşıyayız gibi bir durum var. Şimdi dolayısıyla bizim vereceğimiz kararlar "good governance" için yeterli olan kararlar değil, iyi yönetimi bizim adımıza yapacak birilerinin olması lazım. Çünkü bizim gelecekteki belirsizlikleri hesap edip, onları ön görecekteki donanımına sahip olmadığımız düşünülüyor. Öte yandan bu donanımına sahip olan başkaları-

nın var olduğu, bir anlamda, iyi eğitim almak gibi belli bir bedel ödeyerek enformasyona ulaşabilen kesimlerin var olduğu, bunlarında teknik donanımları sayesinde doğru kararlar alabileceği düşünülüyor. Ulaşılan enformasyonu kullanma çerçevesinde ortaya çıkan asimetri bir bilgi otoriterliğine zemin hazırlıyor. Bilgi üzerindeki hakimiyetin asimetrik oluşu, insanlar arasında, ülkeler ve toplumlar arasında hiyerarşiler yaratıyor. Bu da otoriter bir yapının kurulmasını kanunlaştırıyor. Temsili demokrasiyi bir kenara bırakarak, "good governance" etrafında kapitalizmin yeniden inşasını öne çıkartmanın ardında belki de daha önce ortaya konulan ve enformasyon zengin ortamda liberalizme uygun davranacak bireylerin yaratılmasının güçlüğünün anlaşılması da rol oynamış olabilir. Bu hem pahalı, hem de bir hayli güç olan toplum mühendisliğinin yerine "otoriter serbest piyasa ekonomilerinin" geçmesinin tercih edilmiş olduğunu gösteriyor. Kalkınma ekonomisi bu paradigma içinde geçmiş genel-geçer bilgileri katlayarak içselleştirip ilerliyor. Kısaca içi boşaltılıp, disiplinler arasındaki en kötü durumdaki sömürge olarak var olmaya çalışıyor.

Bizim kendi geleceğimiz konusundaki kararlarımızı verme mekanizmalarımız siyasi mekanizmalar üzerinden olacağı, antik Yunan'dan itibaren bilinen bir şey. Siyasi mekanizmasının en tepesinde olan organizasyonda devlet, toplum bilimin devlet üzerine geliştirildiği en tumturaklı görüşe göre devletin, sınıfların çatışmasıyla bu sınıflar arasındaki çelişkilerin çözülmesiyle kendisine bir yol bulması gerekiyor. Bu ulus devletin görevi şu dönemde son derece azalmış durumda ya da varolabilmek için başka bir şeyle uzlaşması gerekiyor. Burada bütün bu süreç içerisinde bizim kendi geleceğimiz konusunda karar verme mekanizmaları içerisindeki aracımız, yani bir şekilde söyleyeyim, burjuva demokrasisi anlamında temsili demokrasi korkunç bir kriz içerisinde, dolayısıyla bu küreselleşme süreci içerisinde bizlerin geleceği konusundaki karar alma mekanizmalarımız bu işi en iyi bilecek olan think-thank'lere ve profesyonellere kalıyor. Biz bunların geliştirdiği kalkınma programlarına uymak zorunda bırakıyoruz.

Bu kalkınma programları Güney Afrika'da başka, Brezilya'da başka, Türkiye'de başka değil, hepsi birbiriyle benzeşiyor Çünkü orada da iyi yönetimi uygulayacak insanların söylediği biçimde organize edilmek durumunda bunlar.

Buradan şuraya geleceğim; izin verirsiniz bu temsili demokrasinin krizine değinmek istiyorum, çünkü kalkınma iktisadi paradigmaları savrulmaları açısından da çok önemli bir şey. Gencay Şaylan'ın bu konuda çok iyi çalışılmış ve mutlaka okunması gereken bir kitabı yayınlandı yakın zamanda: "Temsili Demokrasinin Önlenemez Krizi". Kitabı tavsiye ederim bu konuyla ilgili. 11 Eylül'den sonra Amerika Birleşik Devletleri bir savaş ilan etti. Bu savaş terör üzerinde savaş, "war on terror". Bu tür terör üzerindeki savaşın diğer konvansiyonel savaşlardan bir farkı var. Konvansiyonel savaşları nasıl çıkartıyordunuz? Parlamentodan bir karar geçiyor, diğer ülkenin parlamentosuyla, vs. oturulup icraatın içerisinde bulunanlar tartışıyorlar. Bu tartışmalar sonucunda bir uzlaşmaya varılıyor ve diplomatik kanallar devreye sokuluyor. Bu diplomatik kanallar çözüm buluyor ya da bulmuyor ve en sonunda çözümler bulunmazsa siyasetin uzantısı olarak ordular karşı karşıya geliyor ve biri diğerinin üzerindeki politik yaptırımını silah gücüyle dayatıyor ya da dayatamıyor, ama savaşların çıkması böyle uzun bir süreçten geçiyordu.

Şimdi "war on terror" dediğiniz zaman kime savaş açacağınız belli değil, bu savaş dünyanın her tarafında yürüyor. Peki, "war on terror"ün temsili demokrasi konusundaki getirdiği şey ne? Şu; Başkan Amerikan Başkanı ordusunu nerede angaje edecekse kendi başına karar veriyor. Yani, Beyaz Sarayın savaş açma konusundaki yetkileri temsilciler meclisinden, kongreden alınıyor ve Başkana veriliyor. Tamamıyla Başkanın ofisinin en önemli hayati kararları aldığı bir yapı ortaya çıkmış oluyor. Şimdi temsili demokrasinin içinde bulunduğu kriz dünyanın diğer gelişmekte olan bölgelerinde çok fazla ön plana çıkmış, peki gelişmiş olan bölgelerinde ön plana çıkmamış mı? Orada da çok fazla ön planda, yani şu dönemde, içinde yaşadığımız dönem bu küreselleş-

Sedat Aybar

Bilgi üzerindeki hakimiyetin asimetrik oluşu, insanlar arasında, ülkeler ve toplumlar arasında hiyerarşiler yaratıyor.

Sedat Aybar
Kimlik politikalarının rehberliğinde devletin çoğulcu düzen üzerinden kurmaya çalıştığı eşitlikçiliğin getireceği sonuçların sorunlu olabileceğini düşünüyorum

me, sermaye birikiminin bu şekilde olmasının getirildiği dönem insanların gelecekleri konusunda karar almalarının birtakım bireylerin elinde, birtakım iyi yönetişimi bilen insanların elinde toplanmış olması dönemi. Bizim ise taleplerimizi açıkça sunabilmemiz gerek. Bu, ülkenin içerisindeki demokratik süreçleri çalıştıracak siyasi parti örgütlenmeleriyle, sendikalarla, mesleki kuruluşların örgütlenmesiyle bağlantılı olarak gerçekleşecek birşey. Ulus devletin çözülmesine koşut olarak bunların bir merkezden yönetilmesi, yerel önceliklere göre kalkınma programlarının yapılmasını engelliyor.

Adım atmaya buradan başlanabilir, burada siz önceliklerinizi tespit edeceksiniz. Geleceğiniz konusunda alacağınız kararların merkezi siz olacaksınız. Fakat şu dönemde özellikle içinde yaşadığımız kriz dönemi bize şunu gösteriyor: Bu kriz döneminin içerisinde çıkarken büyük bir ihtimalle iş dünyası bir karbon köpüğü veya bir yaratıcı endüstriler köpüğü ortaya çıkartacaklar ve çevreyi, yaratıcı eylemi piyasanın bir konusu haline getirip, onun içerisinde fiyat mekanizmaları dolayısıyla suyu, soluduğumuz havayı, tasarımları v.s., bunları para kazanma aracı haline getirecekler. Daha da önemlisi, bu tür konular da kısmi denge analizlerinin ve yönetsel bireyciliğin konusu olacak. Bir iktisadi kriz kural olarak kapitalizmin biriktirdiği bir sürü çelişkiyi çözüyor ve başka bir aşamaya geçiyor. Şu dönemde şimdi buradaki çevre Akdeniz'deki çevre bizi ilgilendirdiği gibi Mısır'ı da ilgilendiriyor, Yunanistan'ı da ilgilendiriyor. Şu küreselleşme, üretimin küreselleşmesi, yönetimin, temsili demokrasinin krizi'nin boyutları uluslararası düzeyde örgütlenmeleri dayatıyor ama bu örgütlenmeler hangi prensipler temelinde gerçekleşiyor? Burada çalışan kesimlerin, işçi sınıfının sendikal ve iktisadi örgütlenmelerinin öneminin çok büyük olduğu açık. Başka bir şey daha söyleyeyim; kimlik politikaları etrafında yapılan örgütlenmeler etnik kimlik, dini kimlik, cinsel kimlik bunlar önemsizdir demiyorum. Mutlaka önemlidir ve mutlaka insanların daha özgür olmasına katkı yapmıştır. Ama bütün bunların takip etmesi gereken bir sınıf kimliği etrafında örgütlenmenin ancak ve ancak sizin bah-

settiğiniz süreci, özellikle çevre'nin, suyun, hava'nın kapitalizmin bir para yapma aracı haline getirdiği dönemde o bahsettiğiniz hedeflere doğru yaklaşılabileceğini söyleyebiliriz. Siz madem kalkınma ekonomisi çalışıyorsunuz, bu detayları ön plana çıkararak bu dinamiklerin nerelerde çatlayacağını, toprağın neresinden o çağlayan suyun yukarıya çıkacağını tespit etmeye bakın derim ben. Bence bu dönemde ön planda tutulması ve savunulması gereken şey daha çok 'evrensel eşitlikçilik'. Yani, 1789 Fransız devrimindeki, "Eşitlik, Kardeşlik, Özgürlük" prensiplerinin savunulması çok önemli. Kimlik politikalarının rehberliğinde devletin çoğulcu düzen üzerinden kurmaya çalıştığı eşitlikçiliğin getireceği sonuçların sorunlu olabileceğini düşünüyorum. Bu otoriteryen katmanların çoğalmasına yol açar gibi geliyor bana. İnsan olarak herkesin evrensel eşitliğinin savunulması, daha doğrusu devlet organizasyonunun bu evrensel ilkeler etrafında olmasını daha çok önemsiyorum.

fuat ercan - Evet kapitalist sanayileşmenin fark yaratarak genişleyen ve genişlediği ölçüde gündelik yaşam biçimlerimizi içine alan karabasan gibi üzerimize üzerimize geliyor. Böyle bir içselleştirmiş kedercilik içinde ve bunun içinden geçiyoruz. O zaman yukarıdaki açıklamalara atfen ne yapacağız. Bekleyip göreceğiz mi? Gerçekçi olmaya çağrı çıkarak sistemi çok daha derinleştirecek şekilde ekleneneceğiz mi gerçekliğe? Ama benim burada konuşmanın işaret ettikleri, senin burada olup soru sorman biraraya gelecek. Donkişot gibi verili gerçekliğe karşı çıkma halleri gerekiyor. Bu Donkişot'un Donkişotluğu gibi gerçekliğe hayır, biz bu kadar gerçeklik istemeyiz diyen bir duruş. Gerçeklikle aramıza mesafe koyarak deşifre etme gerekli. Ama bu yıkım sürecinin durması yavaşlatılması için tek başına bu bilme halleri, ışık tutma halleri yeterli değil. Bu değişime hayır diyecek öznelerle ihtiyaç var. Biraraya gelerek büyük özneye karşı, bizleri nesneleştiren işleyiş-oluşu durduracak öznelerle ihtiyaç var. Bu gerçekliği tutacak, sallayacak ve gerçekliği gerçeklik olmaktan çıkaracak, kendi gerçeği olmasını sağlayacak öznelerle ihtiyaç var. Bu anlamda siyasetin yeniden tanımlanması

gerekıyor. Siyaset artık verili olanın, sürekli olanın, rutin olanın, tekrar edenin üzerinde ek bir etki yapmaktır. Rutini, tekrarı bozmaktır siyaset. Muğla'da HES'lerin yapılmasına izin verilmediğinde siyaset yapılıyor. İkinci olarak politika yapma hakkının her alanda savunulması gerekiyor. Kapitalist sanayileşmenin fark yaratarak genişlemesi tüm toplumsal işleyişi içine alıyorsa, köylüleri ve kadınları, doğa yıkımını karşısına alanları sınıf politikası diye dışarıda bırakamazsınız. Üçüncüsü, sınıf politikaları tabiki önemli ama onu da ayırıştırmak gerekiyor. Zaten hayatın kendi içinde gerçekleşiyor; üretim alanındaki emekle sermaye arasındaki çelişki, dolaşım alanında bölüşüm çelişkisi mücadele, ücret mücadelesi verecek, ama üretim sürecinde de, aynı zamanda dolaşım alanında da tüketim mücadeleleri gündeme gelecek. Bunlar arasında bağlantı kuralım. Bir diğeri, kapitalizmin bu yapısal mantığı üzerimize geldiği ölçüde -Marksistlerin de bence orada indirgemeciliği var tabii uzun zamandır, işçi dediklerinde açıkçası böyle Alevilikten, Kürtlükten, bilmem neden arınmış bir işçi ifadesini kullanmaktan uzak durmamız gerekiyor. Kapitalizm gidip demin Sedat'ın söylediği gibi Hindistan'daki köydeki insanları alıp çalıştırıyorsa o insanların dinleri var, inançları var, değerleri var, kimlik politikaları çok önemli. Kürt olmak, Alevi olmak, Türk olmak, Müslüman olmak, göçmen olmak önemli, kimlik politikalarını gündeme almak, patriarkayla kadın olma hallerini gündeme almak lazım.

Bugünlerde eğer bir antikapitalist mücadele varsa, bir dönem baş çelişki, esas çelişki deniliyordu ya emekle sermaye arasında, ben şimdi baş çelişkinin bütün sermaye karşısındaki grupların yapacağı en önemli çelişkinin doğayı savunmak olduğunu düşünüyorum. Ekolojik kriz bugün emekle sermaye arasındaki krizin ötesine geçmiştir. Sadece fabrikada vurmuyor ki, sular gidiyor, enerji, orman gidiyor, gıdalarımız, o zaman bana kalırsa ekolojik mücadele çevre demek çok kötü, ama inanılmaz bir yıkım. Peki, ne olacak? Benim görebildiğim; her grubun sınıf mücadelesi, sınıf mücadelesi, kadın mücadelesi, kadın mücadelesi. Derelerin Kardeşliği diyor ki, bizim politik bir ideolojiyle ilişki-

miz yok, biz derelerimizi istiyoruz. Şimdi sen diyebilir misin; yok kardeşim, sen orada dur, sen gelme, senin işçi sınıfla ilişkin yok, işçi değilsin, ne işin var burada diyemezsin. Bu nedenlerden dolayı fark yaratarak genişleyen işleyiş-oluştan etkilenenlerin kapitalizmin yarattığı sorunlar üzerinden ve her bir sorunu içeren platformun tarzı örgütlenmeye gerçekleştirmeleri gerekiyor. Partiden, sendikadan, sivil toplum örgütlerinden ve farklı anti-kapitalist anlayıştan gelebilirler ama bir araya gelme nedenleri su sorunu ise su temel mücadele alanı olacak, suyu sudan mesele olarak görmeyecek.

Son olarak teknoloji neyimize yarar sorusu önemli. Ama kapitalist sanayileşmenin tanımladığı ilişkiler seti içindeki teknoloji her durumda bu ilişkilerin tanımladığı bir şeydir. Bu anlamda oluş-ışleyiş içindeki teknoloji gerçekliğini eleştiriyoruz. Sermaye üretimi için gerçekleşen üretim organizasyonu içinde kullanılan, realizasyon ve volarizasyon için ve üzerinden kullanılan her türlü teknoloji fetişizmine hayır diyorum. Ulusal innavasyon sistemi ve benzeri teknolojiyi rekabet ve kalkınma adına yücelten yaklaşımlara kendimi yakın hissetmiyorum. Kullanım değerlerinin egemen olduğu bir toplumda teknoloji ihtiyaçlar için ancak anlamlı olabilir. Tabii ki biz de teknolojiyi kullanacağız, ama o teknolojiyi kullanırken de sabahleyin balık avlayacağım, bilmem ne yapacağım, balığa da ihtiyaç duyan, yani doğayı da, çevreyi de, insanı da ortak kılan bir yeni insan gelişme artık kalkınma demeyelim.

gaye yılmaz - Aslında ben son dönemde kalkınma paradigmalarına eşlik eden ve çok tehlikeli olduğunu düşündüğüm bir kavrama değinmek istiyorum. Bununla bağlantılı da Fuat hocamın bir konuyu biraz daha açmasını rica edeceğim. Kavram access, erişim, bütün birikim stratejilerinin hemen arkasında bu kavram önümüze çıkarılıyor ve ne yazık ki toplumları yönetiminde, transparencyden çok daha fazla fetheden bir kavram erişim. Mesela, suyun metalaşmasında karşımıza access to water çıkıyor ve suya erişimi olmayan milyarlarca insan çıkarılıyor karşımıza ve o insanlara asla şu söylenmiyor: Çünkü kavramın kendisi erişim, ama nasıl bir erişim açılımını içerimi-

Fuat Ercan

Kapitalist sanayileşmenin fark yaratarak genişlemesi tüm toplumsal işleyişi içine alıyorsa, köylüleri ve kadınları, doğa yıkımını karşısına alanları sınıf politikası diye dışarıda bırakamazsınız

Fuat Ercan
Doğanın hızla tahribi sadece ücretliler işçiler değil tüm sermaye dışındaki yaşayanların en temel problemi haline gelmiştir.

yor, sadece erişimden söz ediliyor. Başbakan Diyarbakır'a gidiyor, susuz köylüye vaatlerde bulunuyor: "Sizi suya kavuşturacağım, bundan sonra suya erişiminiz olacak, tarlalarınızı sulayabileceksiniz" diyor. Sözü alkışlarla kesiliyor, yer gök inliyor, ama o insanlar erişeceğiz suya, ama acaba hangi koşullarda nasıl erişeceğiz sorusunun cevabını bilmiyor. Böyle bir soru olduğunun dahi farkında değiller.

Fuat hocamın sunuşunda yeni dönem kalkınma stratejilerinden biri de istihdamda artış, ama nasıl bir artış? Bu sorunun cevabı Türkiye'de bilinmiyor, aslında dünyada da bilinmiyor ve standart toplum kesimleri açısından bu iyi bir şey. Çünkü işsizliğin yüzde 20'lere vurduğu bir ülkede siz kalkınma stratejisi olarak istihdamda artışı birinci sıraya koyuyorsunuz, dolayısıyla bize düşen sanki sosyal bilimcilere özellikle eleştirel bakanlara düşen bu kavramları da bundan sonra mercek altına yatırıp, olabildiğince teşhir etmek. Bu bağlamda sevgili hocam, sizin çok iyi bildiğiniz bir alan precarious work'a değindiniz, ama bunun hangi biçim altında Türkiye'de gündeme geleceğini de kiralık işçi büroları, özel istihdam büroları iki satır da olsa ondan da söz eder misiniz?

serap kurt - Şimdi şöyle bir şey söyledin Fuat sen: "Emek-sermaye ilişkisi artık hani ön planda değil, çevreyle olan mesele" dedin. Aslında bunu şöyle söylesek daha doğru değil midir? Antikapitalist olan bütün mücadeleler zaten sermayeyi vurur. Sermayeyi vurduğu için de günlük yaşamda, yani kapitalizme vurulmuş her darbe aynı zamanda bir sınıf mücadelesidir. Orada baş ilişki aslında çok değışmiyor, aynı şeyi söylüyoruz.

özlem tezcek - Aslında ben Gaye'nin başlattığı yerden devam etsem, hatta Fuat hocama sorsam; hocam, eğitim konusunda okullarda çok sıkıntı çekiyoruz. Yani örneğin, teknik lise dedik, memleket meselesi dedik. Yani bir sürü öğrencimiz mezun oluyor, dil çok farklılaştı. Hayat boyu eğitim diyoruz ve bu öğrenciler kendilerini paralıyorlar. Bu süreçleri nasıl, yani eğer özne olmaktan bahsediyorsak bunun biraz yollarını da belki biraz açarsanız çok sevinirim.

fuat ercan - İlk önce evet sevgili Serap'ın uyarısı önemli. Temel ilişki doğa olmuştur derken kapitalist sanayileşmenin ulaştığı aşamada sadece emeği değil, kadınları değil yaşam ortamını tahrip ettiğini bu anlamda ilişkinin çok daha hassas bir aşamaya taşındığını düşünüyorum. Yaşam ortamımızı yani inorganik bedenimiz olan doğanın hızla tahribi sadece ücretliler işçiler değil tüm sermaye dışındaki yaşayanların en temel problemi haline gelmiştir. Sermayenin doğayı tahrip edecek sermayeye sahip olması tabii emek-sermaye arasında yaratılan farktan (artı-değerden) kaynaklanıyor. Sermayeye, kapitalist-sanayileşmeye karşı en etkili mücadelenin ya da mücadeleler arasındaki ortak hareket yeteneğini arttıran bir alan olarak doğa-sermaye ilişkisini işaret ediyorum. Örneğin suyun ticarileşmesine hayır toplantılarında sol hareketten arkadaşlarda gördüğüm şöyle bir şey var: Bütün kodlamalar, bütün tanımlamalar işçi sınıfı üzerinden kurulmuş. Kapitalizm sanki fabrika içindeki bir yaşam üzerinden inşa edilmiş gibi, bu yüzden mücadele de biraz karikatürize bir biçim alıyor. Tabii ki emekle sermaye arasındaki ilişki en önemli ilişki, fakat tamamen bir işçi sınıfı üzerinden kurulan dili diğer alanları görünmez kıldığı için böyle diyorum. Yoksa işçi sınıfı mücadelesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum, çok belirli, ama geleneksel formattaki politik yapılanmanın doğrudan işçi sınıfının tanımlanmış ve karikatürize halinden gittiği için. Mesela, ben 3,5 ay gibi kısa bir süre için de olsa Türk-İş Akademik Danışman kurulunda buldum. Kurulda bulunanlar bir çerçeve metin sunuyorlardı. Ben de sundum. Çalışanlar için alternatif bir sanayileşme ne olmalı?, İşçiler ne talep etmeli. Bu talepler içinde bir tanesi erkeklerin ertesi gün işe hazırlayan, kadınlar için de ek ödemeyi toplu sözleşmeye dahil edilmesi vardı. "Ne diyorsun" filan diye soruldu ve ciddiye bile alınmadı. Yani hiç kimse toplam yeniden üretim koşullarını göz önüne almadığını gördüm.

O yüzden kapitalizm eğer toplumsal yeniden üretim alanında kendini yeniden üret-

mek için eğitime, sağlığa, enerjiye, suya yönelmişse o zaman mücadeleyi de sadece fabrika ile sınırlı tutmamak gerekiyor.

Erişimle ilgili sevgili gaye'nin sorusu önemli. Erişim sorusu yukarıdaki işleyiş, açısından yani realizasyon açısından çok ama çok önem taşıyor. Sağlığa erişim demek sağlık hizmetinin geniş bir kesime ama meta olarak sunulması anlamına geliyor, eğitim yine öyle bir alan. Erişim olanaklarını arttırmak aynı zamanda kapitalist ilişkilerin derinleşip yayılması anlamına geliyor. Yayılması için kamu-özel ve sivil toplum örgütleri koordineli çalışıyorlar.

İstihdam alanındaki dönüşüm doğrudan fark yaratarak genişleyen kapitalist sanayileşme ile ilgili. İlk elden açığa çıkan her fark yani artı-değer yeni değerlendirme alanı olarak makine üretimine aktarılmaya başlanıyorsa, beraberinde hem yeni makinelerin dizayn, tasarım ve üretimi için daha nitelikli emeğe ihtiyaç duyulacak ve ama aynı zamanda canlı emek karşısına çıkacak her ölü emek ise, canlı emeğin çalışma koşullarını değiştirecektir. Bu değişimin bir boyutu artan işsizlik, diğer boyutu ise üretim sürecinin parçalara ayrılarak en uygun mekan ve organizasyonlara aktarılması bu ise bildiğimiz istihdam biçimlerinin çeşitlenmesine yol açacak. Yürüyen çifte merdiven gibi ölü emek miktarındaki artış az sayıda nitelikli emek ile çok sayıda işsiz ve daha değersizleşen emek-istihdam biçimlerine yol açacak. Bu aşamada artan ölü emek yani birikimin görece artı-değer üzerinden gerçekleşmesi doğrudan nitelikli eleman yani meslek lisesi memleket meselesini gündeme getirecek, diğer yandan yapılan işler için emek-gücünden istenenler emekçiler arasında işsizlikten dolayı da rekabete yol açtığı ölçüde çalışanlar kendileri arasında rekabet edecekler. Bu rekabet emek-gücünün eğitimine ve/veya rekabetine yol açtığı emek-gücü kendine yatırım yapacak yani beşeri sermaye donanımını geliştirecek. Ulusal istihdam politikaları bir anlamda bu değişim dinamikleri arasında emek-gücünü daha uygun sermaye için daha yerinde kullanmasını sağlayacak politika uygulamalarını içeriyor.

Erişilebilirlik gibi bir de istihdam değil, is-

tihtam edilebilirlik var. Yani şartlara uygun olarak donanımını artırmak. Bu donanım artışından sonra ise emek-gücü ile sermaye arasındaki ilişkiyi sağlayacak aynı iş bulmayı da metalaştıracak bir gelişme işleyiş olarak istihdam büroları düşüncesi gelişti. Türkiye'de yasa çıkmadı, ama 1300 müydü sevgili Gaye? 1300'e yakın istihdam bürosu var değil mi? Daha çok beyaz yakallılar arasında, orada da eğitimdeki dönüşümün temel mantığı bir taraftan toplumsal talepler geliyor, sermayenin talebi, diğer taraftan insanlar da buna kendisini uyarlıyor. Mesela geçenlerde beni kariyer günlerine çağırdılar toplantı yapmaya "hocam bir baltaya sap olamayacak mıyız?" dediler. Arkadaşlar, vallahi o kadar balta üretmiyor bu kapitalizm, gittikçe baltaları elinizden alıyor. İstihdam büroları da kimin hangi baltaya sap olacağını belirliyor, bu hizmeti sunuyor, pazarlıyor.

sedat aybar - 1980'lerden önce Marksist literatürü okuyup tartışanlar "hangisi önce gelmektedir, sınıf mı, sınıf savaşı mı", sorusunu kendilerine sorarlardı. Althusser ve Poulantzas'dan hareket edenler sınıf savaşımının önce ve daha önde geldiğini ve aslında sınıf savaşımının "sınıfı" belirlediğini söylerlerdi. Yani insanlar bir yerde toplanıp birbirlerine benzedikleri için bir sınıf oluşturuyorlar. Bunlar siyasi bir harekete geçiyorlar, birtakım talepleri oluyor, o taleplerin etrafında "kendisi için sınıf olmak" ve "kendiliğinden sınıf olmak" arasında bir farklılık yaratıyorlar. Tarihte sınıf savaşımı kesintiye uğrar mı, biter mi, yoksa sürekli bir şey midir? Elbette sınıf savaşımı kesintiye uğramıyor, sınıf savaşımı binbir değişik düzeyde binbir çeşitte devam ediyor. Ekonomik düzeyde sınıf savaşımı devam ediyor, çok böyle tam yüzünüze vuran bir şey, ikincisi siyasi düzeyde, siyasi taleplerle sınıf savaşımı devam ediyor, ideolojik düzeyde devam ediyor. Yani ekonomiyi, kalkınma ekonomisini Weberyen kavramsal çerçevede mi çalışıp anlayacağız, yoksa sınıf çatışmaları temelden mi hareket edeceğiz? Ben "sınıf ve sınıf çatışması" sorunsalının çok daha açıklayıcı bir çerçeve sunduğunu düşünüyorum. Şimdi şu sınıf savaşımı bugün ne durumda acaba? Bunu tespit edebilir miyiz? Bugün

Fuat Ercan

Kapitalizm eğer toplumsal yeniden üretim alanında kendini yeniden üretmek için eğitime, sağlığa, enerjiye, suya yönelmişse o zaman mücadeleyi de sadece fabrika ile sınırlı tutmamak gerekiyor.

Sedat Aybar
Yaşadığımız krizin finansallaşma krizi olduğu konusunda giderek artan bir literatür var

dünyanın dört bir yanında çalışan sınıfların tarihte eşine az rastlanır düzeyde bir tasallutla karşı karşıyalar. Buna büyük bir ihtimalle biz yaşadığımız coğrafyada çok fazla şahit olamıyoruz, ama diyelim, Çin'e ya da Hindistan'a gittiğiniz zaman ya da Afrika'nın herhangi bir bölgesini gezdiğiniz zaman gördüğünüz, oralardaki insanların bu tasallutu etlerinde, kemiklerinde hissettikleri. Şimdi bu durum, Dünya Bankasının, IMF'nin ya da UNDP'nin, Birleşmiş Milletlerin ortaya attıkları fakirlikle, yoksullukla savaşımları gerektiği söylemlerinde de yankılanıyor. O kuruluşlar da bu sınıf savaşımının bir parçası olarak konularını alıyorlar ve ulaşılmış olan düzeyde mutlaka yoksulluk sorununun halledilmesi gerektiğini düşünüyorlar. Şimdi yoksullukla savaşmak için birtakım anlamsız kavramlar geliştiriyor bu kuruluşlar. Bunlardan bir tanesi şeffaflaşmaysa diğeri "good governance", bir diğeri ise erişim. Bütün bu erişim, access, şeffaflaşma, türünden kavramlar bize belli bir tartışma çerçevesi dayatıyor. Fuat hocaya kesinlikle katılıyorum, bunlar suyun, havanın, şunun bunun metalaşması süreci içerisinde olan şeyler, ama metalaşmadan bahsediyorsak burada başka bir şeyden de bahsetmemiz lazım; o da proleterleşme. Yani proleterleşme olmadan metalaşma olayını tek başına götürmemiz mümkün değil. Kapitalizm son zamanlarda bunu finansallaşma üzerinden gerçekleştirmeye çalıştı. Yani finans sektörü, reel sektörlerden bağımsızlaşarak, artı-değere doğrudan el koymaya kalkıştı. İçinde yaşadığımız krizin finansallaşma krizi olduğu konusunda giderek artan bir literatür var. Finans kesimi işçi sınıfı üstündeki tasallutu kendi içerisinde geliştirdiği, emeklilik fonları, türev enstrümanlarıyla falan arttırdı. Gelir dağılımı, hem çalışanlar ile kapitalistler arasında hem de kapitalistlerin kendi aralarında bozuldu. Sanayi sermayesi, finans sermayesinin kontrolü altına girmeye başladı. Öte yandan, çalışanlar bu duruma toplu pazarlık yapabilecek örgütleri ellerinden alınmış olarak yakalandılar. Çalışanlar, değişik geçici birtakım otonom bölgeler içinde kendilerini rahat hissedebilir, sistem bunu sağlıyor. Yani, çoluk çocuk tale çıkılabilmesi gibi, kendisini yeniden üre-

tebilmesinde, sabaha işe gitmek için hazır etmesinde böyle bir otonom bölgede geriye çekilebilir, ama bu süreçte bunlar da yavaş yavaş çalışanların elinden alınıyor. Margaret Thatcher 1970'lerde Tory'ler iktidara geldiği zaman sanayi bakanıydı yanılmıyorsam. İlk yaptığı şey İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra işçi çocuklarına verilen süt hakkını ellerinden almak oldu. Onun için adı "milk snatcher" (süt hırsız) kalmıştır. İngiliz çalışan kesimlerine, İkinci Dünya Savaşı'nda yapmış oldukları özveriler yüzünden verilmiş olan haklar bugüne kadar, tek tek ellerinden geri alınmaya çalışıldı. Hastaneler, eğitim, işsizlik parası, burslar v.s. kaldırıldı. Yeni gelen hükümet de buna devam ediyor. Son zamanlarda gazetelerde her gün Atina, Paris ve Londra sokaklarındaki çatışmaları okuyoruz. Bütün bu gelişmelerin yoksullukla mücadele, fakirler yanlısı kalkınma iktisadi politikaları için önemli boyutları var. Son zamanlarda karşılaştığım başka bir şeyden bahsederek bitirmek istiyorum. British Petroleum'un Meksika körfezinde bir petrol borusunun patlayarak körfeze petrol yayılması etrafında gerçekleşen bir tartışmayı dikkatinize getirmek istiyorum. Bir hayli medyatikleşmiş olan Sarah Palin Cumhuriyetçilerin en son Amerikan genel seçimlerinde başkan yardımcısı adayydı. Sarah Palin Alaska valisiydi. Bu Alaska denilen yer de 20-30 bin nüfuslu bir yer, şimdi 20-30 bin nüfuslu bir Alaska'dan ki, Amerika'nın başka bir ucunda orada vali olan birisi neden acaba Cumhuriyetçilerin başkan yardımcısı adayı yapılmıştı? Galiba şunun için; Sarah Palin Alaska'da "offshore drilling" denilen kıyıda uzakta petrol arama çalışmalarına izin veren kişiydi, dolayısıyla petrol şirketlerinin de tercih ettiği adaydı. Yani onun için böyle küçük bir yerden gelen aday Cumhuriyetçilerin tercihi oldu. Gerçi Barack Obama kıyıda uzakta petrol aramalara ilk başlarda karşı çıkıyordu ama daha sonra o karşı çıkışını değiştirdi ve denizin ortasında petrol arama yapılmasına izin verdi. Sarah Palin'in yaptırdığı "bilimsel araştırmalarda" bu kıyıda uzakta petrol aranması olayında güvenlik sorunu olmadığı bulunmuştu. Yani bilim adamları böyle bir faaliyette güvenlik sorunu olmadığını söy-

luyorlardı. Tabii Meksika'daki petrol borusu patlayınca, aslında bir güvenlik sorunu olduğu ortaya çıktı ve patlayan bu borunun kapatılması epey vakit aldı. Fakat BP'nin başındaki vatandaşlar şunu tartışıyorlardı: Birincisi petrol fiyatlarını etkilemeyecek düzeyde bir sızıntıdır bu, onun için çok fazla iktisadi tehdit yoktur. İkincisi bu sızıntı 77 km.lik mesafeyi kat edip kıyıya vurmayaacaktır, çünkü bu mesafe yeterince uzaktır. Bunu tartışıyorlar ve savunuyorlardı. Başkan Obama buradaki vurdumduymazlığa son derece tepkili idi. Derhal bunu kapatın, bir an önce çözüm bulun türünden isteklerde bulunuyordu. Diğer yandan, eğer bu kaza olmasaydı kutupların altında da petrol aramaya izin vereceklerdi. Kutupların altında düşünün buzun altında böyle bir olay olsaydı dünyanın hali ne olacaktı? Şimdi bunların bizim konumuzla ilgisi ne? Bizim konumuzla ilgisi şu; petrol 77 km.yi kat etti, Mississippi kıyılarına, körfezdeki bataklıklara ulaştı, hatta Florida'nın kıyılarına vurdu. Burada BP'nin kullandığı, İngiltere'de yasaklanmış olan bir teknik var. Bu sızan ham petrolün üzerine köpük atarak petrolü enterne etme tekniği. Şimdi, kimyasal köpük petrolün üzerine atılınca bataklıkların içerisine iyice girmiş olan ham petrol köpükle birlikte dibe çöküyor. Bu çöktüğü yerde, yengeçlerin toprağı kazmaları sonucu dibe çöken ham petrol ve köpük dipten toprağın içerisine sızmaya başlıyor. Burada ki yosunları ve deniz bitkilerini etkilemeye, öldürmeye başlıyor. O yosunlar ve bitkilerin kökleri aslında bataklığın denize doğru akmasını engeller şekilde toprağı tutuyor. Ayrıca Katrina gibi fırtınaların etkisini azaltacak şekilde bir doğal baraj oluşturuyorlar. Dibe çökmüş olan petrol yengeçler yüzünden bu bitkilerin köklerini öldürmeye başlıyor. Böylece toprak denize doğru akmaya başlıyor ve oradaki yaşayan halkın özellikle balıkçıların geçim kaynaklarını etkilemeye başlıyor. Bu vatandaşlar kendi bölgelerinde bulunan şeyleri toplayıp yiyorlar, onlardan geçimlerini sağlıyorlar. Ayrıca, bu bölgede yaşayanlar da, uzunca bir süredir oradaki iktisadi faaliyetlerine uygun olan bir dili geliştirmişler. Yani kendi bölgelerinin dili ve bu dille birbirleriyle anlaşıp bir toplumsal ilişki-

ler ağı kurmuşlar.

Bölge insanları, yavaş yavaş dağılmaya başlayan toplumsal yaşamlarını kurtarmak için BP'yle bu sorunun çözümünün ne olacağı konusunda karşı karşıya geliyorlar. Hükümet aracılığıyla bir toplantı yapılıyor, bir yanda BP yöneticileri oturuyor diğer yanda halk. BP aslında bu sızıntının temizleneceğini, hiçbir şekilde bu işten kaygı duymalarını, verilen zararın tümünün tazmin edileceğini katılanlara söylüyorlar. Fakat anlattıkları, yani kendi analizlerini dayandırdıkları şey şu: bizim elimizde teknoloji var, biz bu sızıntıyı engelleyeceğiz. İşte size güzel bir "iyi yönetim" örneği. Bunu köpükle falan temizleyeceğiz ve her şey eskisi gibi olacak. İnsanların yaşadıkları günlük hayatlarında karşılaştıkları bir gerçeklik var. Onlar, dipteki toprağın erozyona uğradığını, balıkların göç ettiğini biliyorlar. Halk, başta balıkçılar olmak üzere çalışanlar, o bölgenin emekçileri BP yöneticilerine "siz bu konuda hiçbir şey bilmiyorsunuz değil mi? Bilmiyorsunuz ve orada oturup biliyormuş pozları atıyorsunuz bize" diye çıkışıyor.

Şimdi bakın, "community development" özelinde kalkınma iktisadının hangi düzeyde seyrettiğine, birincisi; şu çevreye yönelik olan bu tehdidin anlaşılması bizim yengeçlerin hayatını çalışmaktan, bitkilerin köklerinin ne kadar toprak tuttuğunu bilmemize, insanların kullandıkları dilden, yedikleri yemeklerin, kültürlerinin ne olduğunu araştırmamıza kadar bir alana yayılıyor. Sadece bu felaketle baş etmemiz, yani bu felaket bize şunu dayatıyor; eğer böyle bir çevreyle ilgili herhangi bir şey yaparsanız o halde bu işi dilden, yemek kültüründen, insanlar arasındaki ilişkilerden, sınıftan, üretimden, çevreden, bitkiden, yengeçten, balıktan anlayarak yapacaksınız. Bunların en iyi şekilde anlaşılması orada yaşayanlar tarafından olacak, onlar sorunlara sahip çıkacaklar. Yani kalkınmanın bütünlüklü bir süreç olduğunu bileceksiniz ve anlatımınızı o şekilde kurgulamanız gerekecek. BP yöneticilerinin yaptığı gibi bizde teknoloji var, biz çok güçlüyüz, para da var, şunu yaparız, bunu yaparız demekle işin bitmediğini hayatın maddi gerçekliği bize öğretiyor.

Şimdi çok önemli bir şey var: bu iş kimin ön-

Sedat Aybar

Bizde teknoloji var, biz çok güçlüyüz, para da var, demekle işin bitmediğini hayatın maddi gerçekliği bize öğretiyor

Sedat Aybar
Kimlikler, temelinde gelişen talepler de önemli ve mutlaka bunlar ilerici pozisyonlar, ama köklü bir talep geliştirmek isteniyorsa eğer bu işin öncüsünün kim olduğunu iyi tespit etmemiz gerekiyor

derliğinde olacak? Yani buradaki lokomotif güç kim olacak? Bu Meksika körfezindeki şu felaketin, çevre felaketinin bize gösterdiği şey bu işin önderliğinin sahibinin genelde çalışan kesimler olduğu. Çünkü bu tür bir felaketten maddi olarak en çok onlar etkileniyor. Eğer çalışanların sendikaları, sivil toplum kuruluşları olmasaydı, bu insanlar BP'nin karşısına çıkıp "bu işten hiçbir şey anlamıyorsunuz" diyemeyeceklerdi. Hükümetlerini bu soruna çözüm bulması için eğitip, harekete geçiremeyeceklerdi. BP'ye çok kötü davranıldığından şikayet eden Cumhuriyetçi Senatör yaptığı gaftan dolayı aynı gün özür dileyip, istifa etmeyecekti. Elbette kimlikler, oradaki insanların kimlikleri temelinde gelişen talepler de önemli ve mutlaka bunlar ilerici pozisyonlar, ama köklü bir talep geliştirmek isteniyorsa eğer bu işin sahibinin kim olduğunu, öncüsünün kim olduğunu iyi tespit etmemiz gerekiyor. Bunu yapamadığımız zaman o bütünlüklü talep ve değişen dünyaya cevap vermemiz çok fazla mümkün olmayacak.

nuray ergüneş - Sabah 10.00'dan beri gösterdiğiniz sabır için çok teşekkürler, başka bir panelde tekrar görüşmek üzere.

kalkınma, kapitalizmin mantığı ve eşit olmayan gelişme

özet

Özgür Orhangazi*

Kapitalizm, ortaya çıkışından bu yana dünya üzerinde eşit olmayan bir gelişme üretmiştir. İlk başlarda, kapitalizmin ortaya çıktığı bölgeler ve bunların uzantılarıyla dünyanın geri kalanı arasında kurulan ilişkilerin yarattığı eşit olmayan gelişme dinamikleri, sistemin mantığı tarafından sürekli yeniden üretilmektedir. Dünyanın belirli yerlerinde ortaya çıkan iktisadi gelişme, çoğu zaman başka bölgelerde 'azgelişme' yaratmaktadır. Gerek 1980 öncesinin devletçi kalkınma politikaları gerekse daha sonra devreye sokulan neoliberal politikalar, 'azgelişmiş' ülkelerin 'gelişmiş' ülkeler seviyesine ulaşmasını sağlayamamıştır. Gerçek anlamda bir kalkınmadan söz edebilmek için bu piyasacı/devletçi kalkınma ikileminden koparak yeni bir paradigmanın arayışı içerisine girilmesi ve hem iktisadi hem de insani kalkınmanın sermayenin ihtiyaç ve kararlarının insafına bırakılmaması gerekmektedir.

anahtar kelimeler: kalkınma, eşit olmayan gelişme, azgelişmişlik

abstract

Since its inception capitalism has produced uneven development in the world. The logic of the capitalist system keeps reproducing the uneven development initially created by the relationship established between the regions where capitalism first appeared and their off-shoots and the rest of the world. Development in certain parts of the world occurs, most of the time, at the expense of underdevelopment in other regions. Both the statist development policies of the pre-1980 years and the neoliberal policies that followed them did not lead to 'underdeveloped' countries' catching-up with the 'developed' ones. It might be time to break away from the state vs. market dichotomy and search for a new paradigm in order to talk about real development. Economic and human development should not be left to the needs and decisions of capital.

keywords: development, uneven development, underdevelopment

İkinci Dünya Savaşı ertesinde, savaşın yarattığı yıkımın ve Büyük Buhran'ın sürediren etkilerinin ortadan kaldırılması amacıyla, merkezinde devlet müdahale ve düzenlemelerinin yer aldığı yeni bir sermaye birikim rejimi gündeme geldi. Bu rejimde devlet doğrudan ekonomiye müdahil olurken, finansal sektör başta olmak üzere ekonominin tümü hem ulusal hem de uluslararası düzlemde birçok düzenlemeye tabi kılınıyordu. Yükselen sol ve işçi hareketleri

karşısında ise devletler, 'sosyal' bir nitelik kazanarak çeşitli sosyal güvenlik kurumları ile istihdam ve ücret artışını destekleyici politikaları uygulamaya soktular. Aynı esnada, aralarında bağımsızlıklarını yeni kazanmış eski sömürgelerin de olduğu yoksul ülkelerde ise daha yüksek refah seviyelerine ulaşmak için ne gibi iktisat politikaları izlenmesi gerektiği sorusu ortaya çıkmaktaydı. Bu ülkeler için Sovyet tipi bir iktisadi yapılanma ve Sovyetler Birliği ile yakınlaşma ciddi bir

* Kadir Has Üniversitesi,
İktisat Bölümü,
ozgurorhangazi@gmail.com

İktisadi büyüme ve kalkınma, başlangıcından beri iktisadın en büyük ilgi alanlarından birisi olagelmıştır.

alternatif olarak kendisini göstermekteydi. Esasen kapitalizm içerisinde kalarak iktisadi büyüme ve kalkınmanın mümkün olduğu, bir takım kalkınmacı politikalarla bu ülkelerin de zengin ülkelerin refah düzeyini yakalayabilecekleri tezi işte böylesi bir ortamda öne sürüldü. Her ne kadar daha önce de yer yer kullanılmış olsa da kalkınma kavramını bir anda tüm dünyaya yayan ve 'kalkınma çağı'nı başlatan Truman'ın 1949'da ABD devlet başkanlığı görevine başlarken yaptığı konuşma olacaktı:

Bilimsel gelişmelerin ve sanai ilerlememizin az gelişmiş bölgelerin büyümesine hizmet edebilmesi için cesur ve yeni bir program için işe koyulmalıyız. Eski emperyalizmin - yabancı sermayenin kâr için sömürmesi - planlarımızda hiçbir yeri yok. Bizim tasarladığımız, demokratik ve adil münasebet kavramı üzerine kurulu bir kalkınma programıdır.²

Nobel ödüllü kalkınma iktisatçısı Amartya Sen'in de işaret ettiği gibi, iktisadi büyüme ve kalkınma, başlangıcından beri iktisadın en büyük ilgi alanlarından birisi olagelmıştır. Kapitalist ekonomileri üzerine yapılan ilk çalışmalara baktığımızda, örneğin, henüz 1676'da William Petty, Fransa'nın hızlı büyümesinin nedenlerini sorgulamaktaydı.³ Adam Smith'in çalışmasının başlığı, *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Hakkında Bir Araştırma*, bu eserin de esas olarak kalkınma ve büyümenin kökenleri hakkında bir araştırma olduğuna işaret eder. Klasik iktisadın en temel soruları da zaten iktisadi büyüme ve bölüşüm üzerinden sorulmuştu. Marjinalci iktisadın yükselişe geçmesiyle bir süre de olsa geri plana düşen bu soru, 1950'lerle birlikte başlı başına iktisadın temel alanlarından birisi haline geldi. Dünya, 'gelişmiş' ve 'gelişmemiş' yahut 'az gelişmiş' olarak ikiye ayrıldı ve bu gelişmemişliğin üstesinden gelebilmek için çeşitli kalkınma teori ve uygulamaları birbiri peşi sıra devreye sokulmaya başlandı. Bir kısım teorisyen, 'geri kalmışlığı' bu ülkelerin kültürel, coğrafi, iklimsel ve benzeri özellikleriyle açıklamaya soyunurken, bir diğer kısım ise bu ülkelerin gelişme sürecinde yalnızca geç kaldıklarını öne sürdüler. Bunların en meşhur örneği Rostow'un 'ekonomik büyümenin

aşamaları' teziyle ortaya çıkacaktı. Buna göre, tüm toplumlar tarihsel olarak belli aşamalardan geçmekteydiler ve yoksul ülkeler de bu aşamaları takip ederek zengin ülkelerle aynı seviyeye ulaşacaklardı. Tabii tüm kalkınma teorileri olaya bu kadar basit bakmasalar da bir anlamda hepsi benzer bir mantığı bazen açıkça bazen üstü kapalı olarak benimsemişlerdi: 'Gelişmiş' ülkelerin iktisadi seviyelerine erişmek mümkün ve arzulanır bir şeydir. Bu amaçla kimi teori ve yaklaşımlar ülke içi tasarruf hadlerinin arttırılarak yatırıma dönüştürülmesi yoluyla bunun sağlanabileceğini öne sürerken, kimileri iç pazara dayanan ithal ikameci sanayileşme politikalarının büyüme ve kalkınmayı getireceği inancındaydılar. Kimi zamansa sorun, bir ekonomiyi takılı kaldığı düşük dengeden daha yüksek bir dengeye 'itme' sorunu olarak algılanacak ve bunun için kapsamlı bir yatırım seferberliği yapılması savunulacaktı.⁴

1950'lerden 1980'lerin başına kadarki dönem genellikle ithal ikameci sanayileşme politikalarının uygulandığı, devletlerin tasarruf ve yatırımları teşvik ettikleri ve yoksul ülkelerin en azından bir kısmında görece yüksek büyüme oranlarına ve yavaş yavaş gelişen sanayilere sahne oldu. Ne var ki 1970'lerin ortalarında dünya ekonomisi yeni bir krize girerken, yoksul ülkeler ile zenginler arasındaki fark kapanmamakla kalmamış, uygulamaya sokulan kalkınmacı politikalar uzun dönemde ürettikleri çelişkilerle bu ülkelerin çoğunu da ödemeler dengesi krizleriyle baş başa bırakmıştı. İthal ikameci sanayileşme girişimleri bir yandan kendi iç dinamiklerinin tükenmesi bir yandan da giderek küresel boyutlar alan krizle birlikte iflas ederken, 1980 sonrasında ise yeni bir kalkınma paradigması karakterize edecekti. Bu yeni paradigmanın altında da yine kalkınmanın ve ileri refah seviyesindeki toplumları yakalamanın mümkün ve arzulanır olduğu fikri yatmakta; yalnız bu kez bu amaç için farklı araçlar kullanılması gerektiği savunulmaktaydı. Bu araçlar da piyasacı, özelleştirme, liberalleşme ve düzenleme dışı bırakmanın merkezinde yer aldığı, serbest ticaret ve liberal finansal piyasaların gerekliliğini vurgulayan neoliberal iktisat politikalarıydı.

İç talebe dayalı büyüme programlarının yerini bu kez dış talebe, yani ihracata dayalı büyüme programları alıyordu. Ne var ki bu yapısal uyum programlarını uygulayan ülkeleri 'gelişmiş' ülkelere yetişme değil daha ziyade sıklaşan finansal krizler ve kırılgan ekonomiler bekliyordu. Dahası, ülkeler arası eşitsizlik bu dönemde daha da arttı. Öyle ki bu politikaların önde gelen savunucularından olan Dünya Bankası Başkanı Robert Zoellick, kalkınma iktisadının yeniden düşünülmesi çağrısında bulunurken bir anlamda da neoliberal politikaların (da) iflas ettiğini resmi ağızdan itiraf etmiş oluyordu.⁵

Kalkınma iktisadının ve politikalarının yükselişe geçtiği 1950'lerden günümüze iktisadi büyüme ve kalkınma oldukça eşitsiz bir biçimde gerçekleşmekle kalmamış, en başlarda 'azgelişmiş' ülkelerin 'doğru' politikaları uygulayarak zengin ülkelere yetişeceği iddia ve inancına rağmen ülkeler arasındaki eşitsizlikler giderek büyümüştür. Örneğin, Çin ve Hindistan ekonomileri yüksek büyüme hızları elde ederken, bu ülkeleri bir yana bıraktığımızda eşitsizliklerin azalmak bir yana çok daha fazla arttığı birçok iktisatçı tarafından gözler önüne serilmiştir.⁶ Bir yanda görece yüksek büyüme hızları elde eden birkaç ülke, diğer yanda ise zengin ülkelerle aralarındaki fark giderek daha da açılan yoksul ülkeler gerçeği, eşit olmayan bir gelişme süreciyle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Uzun vadeli bakıldığında, 1820'nin 'gelişmiş' bölgeleri (Batı Avrupa ve onun uzantıları – ABD, Avusturalya ve Yeni Zelanda) 19. ve 20. yüzyıllar boyunca dünyanın diğer bölgelerinden daha hızlı bir iktisadi büyüme sergiledi. Bunun tek istisnası 1970'lerde 'gelişmiş' ülkeleri yakalayan Japonya oldu. 1820'den 2001'e 'gelişmiş' ülkeler satın alma gücü paritesi bazında 19 kat büyürken, Doğu Avrupa 9, Latin Amerika 8, Asya 7, Afrika ise 3.5 kat büyüdü.⁷ Üstüne üstlük, Yeldan'ın da dikkat çektiği üzere, bunca yıl ve yapılan bunca araştırmadan sonra iktisatçıların büyüme ve kalkınmanın nedenleri hakkındaki bilgilerinin halen oldukça yetersiz ve parçalı olması ve iktisadi büyüme ve kalkınma nasıl gerçekleşir sorusuna tam ve doyurucu bir yanıt veremiyor olmalarıdır.⁸

Kısacası, geleneksel iktisat teorilerinin öngördüğü yakınsamanın tam tersi bir durumla karşı karşıyayız. Kapitalizm tarihte daha önce görülmemiş hızda bir iktisadi büyüme ortaya çıkarmasına rağmen, dünya ekonomisi 200 yıla yakın bir zaman zarfında esas olarak eşit olmayan bir biçimde gelişmiştir. Bu eşitsizlikleri ortaya çıkaran ise bizzat kapitalist sistemin işleyiş biçimidir ki bu işleyiş ilk andan itibaren eşit olmayan bir gelişme dinamiği yaratmıştır. Sosyal bir sistem olarak kapitalizmin neden Batı Avrupa'da ortaya çıkıp geliştiği gerek iktisatçılar gerekse tarihçiler arasında halen tartışılmakta olan bir konudur. Tartışma götürmeyen ise ilk ortaya çıkışından itibaren kapitalizmin durmak tükenmek bilmeyen bir yayılma ile her yeri ve herşeyi sermaye çevrimlerine dahil etme eğilimi olmuştur. Kapitalist merkezlerle dünyanın geri kalan bölgeleri arasında kurulan ilk ilişkiler, merkezde birikim ve büyümenin hızlanmasına, diğer bölgelerde ise bir azgelişmişlik sürecinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu ilişkinin iki boyutu vardır: Çevredeki değerli maden ve hammadde kaynaklarının merkeze aktarılması ve merkezde üretilen malların bir kısmının bu bölgelerde pazarlanması. Öncelikle, sömürgelerin kaynaklarının Batı Avrupa'da ortaya çıkan kapitalist merkezlere aktarılması bu merkezlerde birikimin hızlanmasına katkıda bulunurken aynı zamanda da sömürgelerdeki iktisadi ve sosyal dokuları tahribata uğrattırıyor, yavaş yavaş merkezin ihtiyaçlarına göre üretim yapacak ekonomilerin ortaya çıkmasına yol açıyordu.

Açıktır ki sömürgelerden merkeze çeşitli biçimlerde aktarılan kaynaklar merkezdeki gelişmeyi hızlandırmaya yararırken, sömürgelerdeki yapıyı tahrip edip onların 'azgelişmiş' olmalarının koşullarını hazırlamaktaydı. Galeano'nun klasik eserinde çarpıcı bir biçimde betimlediği üzere, sömürge sisteminin yarattığı tahribat o kadar derindi ki bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra da gerek ortaya çıkardığı iktisadi gerekse siyasi ve toplumsal yapılanmalar kaçınılmaz olarak bu dönemin izlerini taşıyacaklardı.⁹ Öte yandan, merkezde sanayileşme ve büyük ölçekli üretim sayesinde daha ucuza maledilen ürünlerin dünyanın geri

Kapitalizm tarihte daha önce görülmemiş hızda bir iktisadi büyüme ortaya çıkarmasına rağmen, dünya ekonomisi 200 yıla yakın bir zaman zarfında esas olarak eşit olmayan bir biçimde gelişmiştir.

**Başlangıçta kurulan
bu eşitsiz denge,
gelişmiş ülkeler
için olumlu bir
döngünün şartlarını
hazırlarken,
azgelişmiş ülkeler
içinse tam tersine
kırılması çok zor
bir kısır döngüye
yol açtı.**

kalan bölgelerinde pazarlanması, bu düşük fiyatlarla rekabet edemeyen yerli üreticilere havlu attırarak azgelişmişliğin koşullarına katkıda bulunuyordu. Hindistan'daki küçük üreticilerin İngiltere'den gelen tekstil ürünleri ile piyasadan silinmesi bu olgunun klasik örneklerinden birisiydi:

Bir yandan, makine, aynı şekilde hammaddeyi çoğaltıcı bir etki yaratır; örneğin, çırçır makinesinin pamuk üretimini artırması gibi. Öte yandan, makineyle üretilen malların ucuzluğu ile birlikte, ulaştırma ve iletişim araçlarındaki gelişmeler, dış pazarların ele geçirilmeleri ile silah sağlamış olur. Başka ülkelerdeki elzanaatlarını ortadan kaldırarak buraları zorla hammadde ikmal alanları haline getirir. Doğu Hindistan, bu yolla, Büyük Britanya için, pamuk, yün, kenevir, çivit üretme zorunda kalmıştı. Büyük sanayi, işçilerin bir kısmını sürekli bir şekilde "fazlalık" haline getirerek, kök saldı; bütün ülkelerde, büyük çapta göçlere ve yabancı toprakların sömürgeleştirilmelerine yol açar, ve bu ülkeleri anayurt için hammadde yetiştiren yerleşme yerleri haline getirir; örneğin Avustralya'nın, yün yetiştiren bir ülke haline sokulması gibi. Yeni ve uluslararası bir işbölümü, büyük sanayiın başlıca merkezlerinin gereksinmelerine uyan bir işbölümü ortaya çıkarır, ve yeryüzünün bir bölümünü, temel olarak sanayi alanı halinde kalan, öteki bölümünü hammadde sağlayan tarımsal üretim alanı haline getirir.¹⁰

Dolayısıyla, kapitalizmin merkezi ile dünyanın diğer bölgeleri arasında kurulan bu ilişki, bir yanda kaynakları merkeze aktararak oradaki birikimi hızlandırırken öte yandan bu hızlanan birikimin ihtiyacı olan pazarları da sağladı. Diğer bölgelerde ise kapitalizmin tahrip ettiği iktisadi ve sosyal yapılar, buralarda azgelişmişliğin üretilmesine katkıda bulundu. Eşit olmayan bir biçimde başlayan bu süreçte, merkezde sermaye birikimi hızlandıkça bu birikimi sürdürecektir dinamikler de güçlendi. İlk, artan gelir seviyesi geniş iç pazarlar yaratarak üretimin ve birikimin daha da artması için gerekli olan talep şartlarını yarattı. Birçok 'azgelişmiş' ülke, daha sonradan uygulanan kalkınma programlarına rağmen aynı genişlikte bir iç pazar yaratabilmekten uzak kaldı ve her ne kadar belirli miktarda bir sanayileşme ve üretim artışı sağlansa da bu, geniş pazarlara sa-

hip 'gelişmiş' ülkelerin pazarlarına ulaşım ulaşamamalarına bağımlı kaldı. Bu da bu ülkeler arasında da eşit olmayan bir gelişmeye yol açtı. Hindistan gibi nüfusça büyük bir ülkenin toplam pazarı dahi, onun otuzda biri nüfusa sahip Kaliforniya'ninkinden daha küçüktür. ABD pazarı, düşük ve orta gelirli 100 ülkenin pazarlarının toplamından daha geniştir.¹¹ İkincisi, birikim ve gelir seviyelerinin yüksekliği daha geniş çaplı yatırımlara izin vererek merkezdeki ülkelerde birikimin daha da hızlanmasını sağlayan koşullar yarattı. Ölçek ekonomileri önem kazanırken, potansiyel olarak riskli yatırımlar için gerekli fonların oluşmasına izin vererek inovasyonun ve dolayısıyla da daha hızlı bir büyümenin önünü açtı. Kısacası, başlangıçta kurulan bu eşitsiz denge, gelişmiş ülkeler için olumlu bir döngünün şartlarını hazırlarken, azgelişmiş ülkeler içinse tam tersine kırılması çok zor bir kısır döngüye yol açtı. Kapitalizmin ilk yıllarında ortaya çıkan uluslararası işbölümü, kalkınma yıllarına gelindiğinde azgelişmiş ülkelerin daha ziyade tarım ve hammadde ürünlerinde; gelişmiş ülkelerin ise imalatta uzmanlaştığı bir dünya ekonomisi yaratmıştı. Nitekim, bu dönemde ortaya çıkan kalkınma teori ve uygulamaları da sanayileşmeyi azgelişmiş ülkelerin ilk hedefi olarak belirleyip kalkınmanın ve gelişmiş ülkelere yetişmenin önkoşulunun sanayi yatırımları olduğunu savunurken bu ülkelerde sanayinin temelleri de atılmaya başlandı. Özellikle azgelişmişlik/bağımlılık teorisyenleri bu uluslararası işbölümünün, azgelişmiş ülkelerin gelişmişlerle ilintilenme biçiminin kalkınmanın önünde temel engel olduğunu, kalkınmanın ancak bu ilintilenme biçiminin dışına çıkan otonom bir sanayileşme politikası ile gerçekleşebileceğini savunuyorlardı. Ne var ki bu bahsedilen işbölümü, durağan bir işbölümü değildi. Teknolojik ve kurumsal yeniliklerin üretimdeki işbölümünü giderek daha da derinleştirilmesi, ulaşım ve iletişim maliyetlerindeki düşüş ve ticaret önündeki engellerin yavaş yavaş ortadan kalkması, 'azgelişmiş' ülkelerde başta ücretler olmak üzere üretim maliyetlerinin daha düşük olması birçok sanayi kolunda üretimin 'azgelişmiş' ülkelere kaydırılmasının yolunu açtı. Bugün birçok

'azgelişmiş' ülke sanayi malları da ihraç ederken, tarım ürünleri ihracatında ABD'nin geniş payı da yadsınamaz. Ancak bu gelişme, uluslararası işbölümünü daha dengeli bir hale getirip, 'gelişmiş' ve 'azgelişmiş' ülkeler arasındaki makasın kapanmasına yol açmaktansa dengesiz işbölümünü yeniden üretti. Sermaye malları ve genel olarak yüksek katma değerli malların üretimi 'gelişmiş' ülkelerde yoğunlaşırken, 'azgelişmiş' ülkeler, tüketim malları ve genel olarak daha düşük katma değerli malların üretiminde aşama kaydettiler. Bu da 'azgelişmiş' ülke ekonomilerinin 'gelişmiş' ülke ekonomilerine bağımlılığını hem sermaye malları bağlamında hem de pazar bağlamında yeni bir boyuta taşıdı. Aynı şekilde, üretkenlik ve katma değerdeki farklılıklar da çarpan etkileriyle eşit olmayan gelişmeye katkı sunmaya devam etmektedir.

Bu yeni işbölümünü belirleyen dinamiklerin en başta geleni kapitalist işletmeler arasındaki rekabettir. Kapitalist işletmeler, daha üstün teknolojileri veya kurumsal yapıları uygulamaya sokarak aralarındaki rekabette bir adım öne geçmek veyahut en azından geride kalmamak için sürekli bir mücadele içerisinde dirler. Kapitalizmin teknolojik ve kurumsal dinamizminin altında yatan en büyük etken de budur. Aynı bağlamda, gerek kaynaklara ulaşmak açısından gerekse kârın realize edilebileceği piyasalara yakın bulunmak açısından lokasyonun önemi açıktır. Bu bakımdan avantajlı bir konum elde eden işletmeler kârlılıklarını arttırarak rakiplerinin önüne geçeceklerdir. Ne var ki diğer işletmeler de aynı lokasyona veya benzer lokasyonlara kaydıkça bu fazladan elde edilen kârlar ortadan kalkacaktır. Böylelikle sermayelerin sürekli daha avantajlı lokasyonlar peşinde koşması bir yandan sürekli değişen dinamik bir yapı yaratırken, kaçınılmaz olarak da eşit olmayan bir gelişme ortaya çıkarmaktadır. Nitekim, kâr maksimizasyonu peşinde koşan sermaye, teknolojik değişim ve derinleşen işbölümünü bu amaçla kullanırken özellikle 1980'lerden sonra yatırım ve ticaretin önündeki engellerin giderek ortadan kaldırılması bu avantajların kullanılmasının önünü açtı. Sermayeler arasındaki rekabetten bahsederken bunun neoklasik

iktisat teorisinin öngördüğü biçimde tam ve mükemmel bir rekabet değil tekelci özelliklere sahip bir rekabet olduğuna dikkat çekmek gerekir. Geçmişte, ulaşım maliyetlerinin yüksekliği ve ticaret önündeki engeller nedeniyle birçok yerel tekel ortaya çıkmışken, özellikle yakın zamanlarda ulaşım maliyetlerinin azalması ve ticaret önündeki engellerin giderek ortadan kalkmasıyla tekelci daha küresel bir karakter kazanmaya başlamışlardır. Çeşitli telif hakları ve patent uygulamaları bu tekelleşmeyi devam ettirmekte, böylece birçok değişik yerdeki faaliyet bu merkezdeki güçlerin kontrolü altına girmektedir.

Günümüzde giderek derinleşen işbölümü sayesinde idari fonksiyonlar, araştırma geliştirme faaliyetleri, üretim, pazarlama ve finans giderek birbirinden ayrılabilen ve her birinin ihtiyaç duyduğu altyapı ve kurumsal yapılanma bu faaliyetleri yeryüzüne eşit olmayan bir biçimde dağıtmaktadır. Dünyanın belli bölgeleri sınıai atölyelere dönüşürken, örneğin, finansal faaliyetler sadece birkaç kentte yoğunlaşmaktadır. New York, Chicago, Londra gibi kentler finansal yoğunlaşmanın merkezi haline alırken Silikon Vadisi araştırma geliştirme, bilgisayar yazılımları vb. konusunda bir sermaye merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesi bir eşit olmayan gelişme, daha sonraki gelişmenin de eşit olmamasına yol açıyor. Örneğin, finansal merkez haline gelen bu tip kentler, sağladıkları avantajlarla giderek daha fazla finansal sermayeyi kendisine çekerek zenginliğin buralarda yoğunlaşmasına yol açmakta ve bunun yarattığı çarpan etkileri eşitsizlikleri daha da büyütülmektedir. Dolayısıyla zengin bölgeler daha fazla sermaye çekerek daha da zenginleşirken yoksul bölgeler sermayenin bu merkezlere gitmesinden ötürü daha da yoksullaşabilmekteler.

Burada bir paradoksa dikkat çekmekte yarar var. Sermaye birikiminin yoğunlaştığı alanlarda bununla birlikte yaşanan gelişmeler, örneğin işsizliğin azalması, ücretlerin yükselişe geçmesi, sendikaların gelişmesi, ortaya çıkan sosyal talepler vb. kârlılığın azalmasına yol açabilmektedir. Tersine bir süreç ise 'azgelişmiş' bölgelerde işsizliğin

Sermayeler arasındaki rekabetten bahsederken bunun neoklasik iktisat teorisinin öngördüğü biçimde tam ve mükemmel bir rekabet değil tekelci özelliklere sahip bir rekabet olduğuna dikkat çekmek gerekir

Çeşitli nedenlerle bir lokasyondan diğerine kayan sermaye gittiği yerde iktisadi canlılık yaratırken, terk ettiği yerde ise tam tersi bir etkiye yol açarak şimdi bu terk edilen yerlerin 'azgelişmişliğinin' koşullarını yaratabilecektir.

artması, ücretlerin ve sosyal taleplerin azalması şeklinde ortaya çıkacaktır. Böylece bu 'azgelişmiş' bölgeler belli alanlarda yatırıma açık hale gelir. Ve fakat, taşımacılık maliyetlerindeki düşüş ve serbest ticaret daha eşit bir gelişme sürecine yol açmıyor. Tersine sermayenin daha hareketli bir hale gelip üretim maliyetlerindeki en ufak farklılıkları (ücret, vergi, altyapı, hammadde fiyatları vs.) dahi değerlendirerek oradan oraya zıplamasının önünü açıyor. Bu ise 'azgelişmiş' ülkeleri en azından düşük ücretler vergiler vs. bağlamında 'eşitlemeye' yol açıyor. Tabii bu yoğunlaşma ve eşitsizlikler her krizde veya sermayenin herhangi bir nedenle daha avantajlı bir lokasyon bulup kaçmasıyla ciddi problemler de yaratabilmektedir. Koca kentler vergi gelirlerini kaybedip iflasın eşğine gelirken bunun önüne geçebilmek için de giderek daha fazla sermayenin mantığına boyun eğip 'yatırım dostu' ortamlar yaratmaya çalışmaktadır. Böylelikle dünya sathında eşit olmayan bir gelişme yeniden ve yeniden üretilirken bu eşitsizlikler hem ülkeler ve bölgeler arasında hem de ülkeler ve bölgeler içerisinde tezahür eder. Çeşitli nedenlerle bir lokasyondan diğerine kayan sermaye gittiği yerde iktisadi canlılık yaratırken, terk ettiği yerde ise tam tersi bir etkiye yol açarak şimdi bu terk edilen yerlerin 'azgelişmişliğinin' koşullarını yaratabilecektir. Örneğin, ABD'de eskiden sınai kuşak olarak bilinen bölgelerin şimdilerde pas kuşağı olarak adlandırılmakta ve boşalmış pas tutan fabrika binaları, demiryolları ve hayalet kasabalarla dolup taşmaktadır. ABD'nin doğu yakasında kuzey-güney hattında yapılacak bir tren yolculuğu veyahut Şikago'nun güneyinde yapılacak kısa bir seyahat eşit olmayan gelişmenin bu dinamiğinin merkez ülkeler açısından da yadsınamaz tahribatlara yol açabildiğini görmeye yetecektir. Bu noktada, şimdiye kadar kapitalist dinamiklerin yarattığı eşitsizliklere bir de ortaya çıkan tüketim kalıplarının eşit olmayan gelişmeyi ağırlaştırıcı katkısından söz etmekte fayda var. Yukarıda bahsedilen türden eşit olmayan gelişme ve yoğunlaşmalar farklı zenginlik ve güç yoğunlaşmalarına ve dolayısıyla da farklı kültür, yaşam tarzı ve sınıf mücadelelerinin ortaya çıkmasına yol

açmakta. Bununla birlikte de farklı lokasyonlarda farklı tüketim kalıplarının belirlediğini görüyoruz. Bu farklı tüketim kalıpları ise eşit olmayan gelişmeyi yalnızca yansıtmakla kalmıyor aynı zamanda da onu büyüten faktörler arasına giriyor. Örneğin, bunların gerektirdiği altyapının, otoyollar, köprüler, alışveriş merkezleri yalnızca 'gelişmiş' ve 'azgelişmiş' ülkeler arasında değil bu ülkelerin içerisinde de eşit olmayan bir gelişmenin tezahürüyle sonuçlanıyor. Buna ek olarak ortaya çıkan sosyal tüketim ve bununla ilgili eğitim ve sağlık türünden yatırımlar da bu bağlamda benzer bir işlev görüyor.

Tüm bunlara ek olarak, eşit olmayan gelişme dinamiklerine katkıda bulunan bir başka dinamik ise 'mülsüzleştirme yoluyla birikim'dir. Bu birikim tarzının özelliği, üretimden kaynaklanmayıp halihazırda mevcut olan değerlere bir şekilde el konmasıdır ki bu biçimiyle de kapitalizmin ortaya çıkmasının koşullarını hazırlayan 'ikel birikim'e benzetilebilir.¹² Günümüzde bu türden bir birikim kendisini birçok alanda göstermektedir. Kamu kaynakları tarafından yaratılan işletmelerin birçok defasında değerlerinin çok daha altında fiyatlarla özelleştirilerek özel sermayeye devredilmesi veya finansal piyasalar ve finansal krizler aracılığıyla zenginliklerin büyük finansal işletmelerin eline geçmesi buna örnek verilebilir. Bu tür gelişmeler genellikle 'azgelişmiş' ülkelerdeki varlıkların merkezi 'gelişmiş' ülkelerde bulunan işletmelerin eline geçmesi ve 'azgelişmiş' ülkelerden 'gelişmiş' olanlara kaynak aktarılması ile sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla da bu sürecin de eşit olmayan gelişmeyi daha da derinleştirdiğinden söz etmek mümkündür.

Buraya kadar özetlemeye çalıştığımız tüm bu dinamikler, eşit olmayan gelişmeyi kapitalist sistemin temel özelliklerinden birisi kıyor. Başlangıcından beri kapitalizmin dinamikleri eşit olmayan bir gelişme üretmişlerdir. İlkın, Batı Avrupa'da ortaya çıkan 'gelişme' dünyanın diğer bölgelerinde 'azgelişme' üretme pahasına gerçekleşirken, bunu takip eden süreçte kâr peşinde koşan kapitalist işletmeler arasındaki rekabet, sermayenin yeryüzünü nasıl biçimlendirdiğinde ve 'gelişme' ve 'azgelişme' dinamiklerinin ortaya çıkmasında belirleyici güçlerden birisi halini

almıştır. Yani sorun bir takım politik yanlışlar veyahut kazara ortaya çıkan etkenler nedeniyle normalde eşit bir gelişme yaratacak bir süreçten sapmak değil, tam tersine yapısal olarak eşit bir gelişmenin mümkün olmaması olarak özetlenebilir. Dolayısıyla, bugüne kadarki gerek devletçi gerekse piyasacı kalkınma yaklaşımları, başlangıçtaki iddialarına rağmen 'azgelişmiş' ülkelerin 'gelişmiş' ülkeleri yakalaması, benzer refah seviyelerine ulaşması gibi sonuçlar doğurmaktan oldukça uzak kalmışlardır. Tabii ki statik bir 'gelişmişlik/azgelişmişlik' ikileminden söz etmek mümkün değildir. Kalkınmacı politikalar, birçok ülkede belirli düzeyde bir sanayileşme yaratmış olsa da bunun ortaya çıkardığı gelişme 'azgelişmiş' ülkeler arasında da eşit olmayan bir biçimde gerçekleşmiştir. Sermayenin kârlılık ihtiyaçlarını karşılaması için en iyi ortamı hazırlayan, kaynakları bunun için seferber eden ülkelerde, mesela Çin'de, yüksek büyüme hızları yakalanırken bizzat bu gelişme diğer ülkelerin birçok sanayilerinin rekabeti kaybederek krize sürüklenmesine yol açmıştır. Bugün, özellikle de son büyük küresel finansal krizle birlikte, piyasacı ya da neoliberal kalkınma modellerinin de iflas ettiği, yukarıda da bahsedildiği gibi, geniş kabul görüyor. Ne var ki bunlara alternatif olarak yalnızca yeniden devletçi bir kalkınma politikasına dönmek gerektiği iddiaları beliriyor. Devletçi kalkınma döneminin günümüz neoliberal dönemi ile kıyaslandığında daha yüksek büyüme ve hızlı sanayileşmeye sahne olduğu kabul edilebilir. Yalnız, birkaç noktaya dikkat çekmekte fayda var. Birincisi, bu politikalar dışarıda Sovyetler Birliği içeride ise sol hareketlerin ciddi alternatifler yarattığı bir ortamda ortaya çıkmıştı ve siyasi olarak kabul edilebilirliklerinde bu etkenlerin önemi yadsınamaz. İkincisi ise, devletçi kalkınma politikalarının baskıcı özellikleri de göz ardı edilmemelidir. Gerek Güney Kore'nin kalkınmacı döneminde gerekse günümüzde Çin'de özellikle emek üzerindeki baskı, hızlı iktisadi büyümeyi sağlayan en önemli unsurlardan birisi olageldi. Dolayısıyla bu tür bir 'kalkınma'nın insani maliyetinin göz ardı edilmemesi gerekir. Üçüncüsü, devletçi kalkınma projeleri, bu projelere destek verecek

'ulusal sermayeler'in bulunduğunu varsaymaktadır. Ne var ki birçok örnekte görüldüğü gibi bu 'ulusal' olduğu varsayılan sermayeler de küresel sermaye çevrimlerine eklemlenmek, bunun getirdiği hareket serbestilerinden faydalanmak, kolay ve hızlı bir biçimde gerektiğinde sermayelerini bir yere başka bir yere aktarabilmek gibi avantajlarını kaybetmek istemezken bunlara ek olarak merkezi 'gelişmiş' ülkelerde bulunan işletmelerle girdikleri ortak girişimlerden de ciddi kârlar elde etmektedirler. Bu bağlamda, yerel sermayenin bu tarzdan devletçi kalkınma projelerine destek sunabilme kapasite ve isteği en azından şüphelidir.

Fakat bu, neoliberal politikaların alternatifinin olmadığı veya 'azgelişmiş' ülkelerde kalkınmanın mümkün olmadığı yolunda düz bir şekilde yorumlanmamalıdır. Tersine, gerçek anlamda bir kalkınmadan söz edebilmek için bu piyasacı/devletçi kalkınma ikileminden koparak yeni bir paradigmanın arayışı içerisine girilmesi gerekiyor. Nihayetinde, iktisadi kalkınma esas olarak toplumun yaşam standartlarını iyileştirmek ve iktisadi kararların geniş ölçekli toplumsal katılımı alınması gerekliliği üzerinden tanımlanmalıdır. Yani, neyin nasıl üretileceği, nasıl bir iktisadi bölüşüm gerçekleşeceği, sermayenin ihtiyaçlarının ve kapitalist işletmelerin kararlarının insafına bırakılmamalı, piyasaların en doğru kararları aldığı söylemi kökten sorgulanmalıdır. Buna ilaveten, iktisadi büyüme ve bölüşüm soruları uzmanların elinden alınıp yeniden siyasallaştırılması gereken sorulardır. Başka bir deyişle, soursallaştırılması gereken, kapitalizmin mantığı ve bunun yarattığı eşit olmayan gelişme dinamikleridir.

kaynakça

- Başkaya, F. (1991) Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bowles, S., R.Edwards ve F. Roosevelt (2005) Understanding Capitalism, Oxford University Press.
- Estava, G. (2007) "The Development Dictionary", W. Sachs (der.), Development içinde, 12. Baskı, New York: Zed Books, s. 6-25.
- Galeano, E. (1971) Las venas abiertas de América Latina, Siglo XXI Editores.
- Marx, K. (1992) Capital, c.1, New York: Penguin.

Gerçek anlamda bir kalkınmadan söz edebilmek için bu piyasacı/devletçi kalkınma ikileminden koparak yeni bir paradigmanın arayışı içerisine girilmesi gerekiyor

- Ocampo J. A. ve R. Vos (2008) *Uneven Economic Development*, New York: Zed Books
- Sen, A. (2008) "Handbook of Development Economics", H. Chenery ve T. N. Srinivasan (der), *The Concept of Development*, içinde, Cilt 1, Amsterdam: North-Holland, s. 9-26.
- Yeldan, E. (2009) *The Economics of Growth and Distribution*, Ankara: Eflatun.

dipnotlar

- 2 Aktaran G. Estava, 'Development,' 2007, s. 6, içinde W. Sachs (der.) *The Development Dictionary*, 12. Baskı, New York: Zed Books, s. 6-25.
- 3 A. Sen, 'The Concept of Development' içinde H. Chenery ve T. N. Srinivasan (der), *Handbook of Development Economics*, Cilt 1, Amsterdam: North-Holland, s. 9-26.
- 4 Bu ve benzeri tezlerin eleştirel bir özeti için bkz. F. Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, 1991, Ankara: İmge Kitabevi.
- 5 Financial Times, 4 Ekim 2010, s. 10.
- 6 Bkz. J. A. Ocampo ve R. Vos, *Uneven Economic Development*, 2008, New York: Zed Books
- 7 Bkz. J. A. Ocampo ve R. Vos, *Uneven Economic Development*, 2008, New York: Zed Books
- 8 E. Yeldan, *The Economics of Growth and Distribution*, 2009, Ankara: Eflatun.
- 9 Eduardo Galeano, *Las venas abiertas de América Latina*, 1971.
- 10 K. Marx, *Capital*, c.1, s. 462-3.
- 11 S.Bowles, R.Edwards, F. Roosevelt, *Understanding Capitalism*, 2005, Oxford University Press.
- 12 Bkz. David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, 2004, Everest Yayınları.

“kalkınma”nın bilançosu: eleştirel bir değerlendirme

özet

Modernleşme teorisi ve kalkınma kuramı, 1945 sonrası yeniden şekillenen dünya sistemi çerçevesinde, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ve “az gelişmiş” olarak tanımlanan genç ulus devletlere, kısa sürede Batı dünyasının “gelişmişlik” düzeyini yakalamayı vaat ediyordu. Bu çalışma, yaklaşık yarım asır sonra kalkınma kuramının vaatlerini yeniden ele alarak eleştirel bir çerçeveden değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede, öncelikle kalkınma teorisinin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Ardından, teorinin vaatlerine karşın, günümüzde, “az gelişmiş” olarak tanımlanan ülkeler açısından özellikle yoksulluğun ve sağlıkta eşitsizliklerin daha da derinleştiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak kalkınma kavramının teknik ya da herkes için “ortak iyiyi” ifade eden bir kavram/süreç olmanın ötesinde, sermaye birikim sürecini esas aldığı ve bu bağlamda kapitalist gelişme çerçevesinde ele alınması gerektiği ileri sürülmüştür. Sürece böyle bakıldığında ise, kapitalist gelişmenin temel dinamiği olan eşitsiz ve bileşik gelişme çerçevesinde sürecin şekillendiği ve bunun ise, kapitalizme ait eşitsizliklerin derinleşmesi ya da bunların farklılaşarak sürmesi anlamına geldiği vurgulanmıştır.

anahtar kelimeler: Kalkınma, Az gelişmişlik, Sermaye Birikimi, Yoksulluk, Sağlıkta Eşitsizlik

abstract

Within the world system being reorganized after 1945, modernization theory and development theory has promised a short-term catch up especially for the underdeveloped young nations established after the II World War considering the development level of the Western world. This study, in a critical perspective, has aimed to re-evaluate the promise of these theories after half a century. In this framework, the historical evolution of the development theory has primarily been examined. Following this, against the promises of the theory, the deepening of inequalities in health and the poverty in the so called “underdeveloped” countries has been determined. As a result, it has been asserted that, the concept of development should be dealt in the context of capitalist development and its principal aim being the capital accumulation rather than a concept/process that is technical or a “common good” for all. When it is dealt this way, it is emphasized that, development is shaped within an unequal and composite development structure which is the basic dynamics of capitalist development and that means the deepening of inequalities or their endurance in different forms.

keywords: Development, underdevelopment, capital accumulation, poverty, inequalities in health.

Ümit Akçay*,
Işıl Ergin**,
Hür Hassoy***

* Yrd. Doç. Dr. Ordu
Üniversitesi, İİBF;

**Öğr. Gör. Ege
Üniversitesi Tıp Fakültesi
Halk Sağlığı AD;

*** Uzm. Dr. Ege
Üniversitesi Tıp Fakültesi
Halk Sağlığı AD.

Kalkınma kavramı, “ölen” kavramlar sıralamasında olmasa bile, son yıllarda kalkınma iktisatçılarının kafalarının çok karışık olduğunu ve onların da kendilerini “pek iyi hissetmediklerini” söylemek hiç zor olmasa gerek

1. giriş: kalkınma iktisadı yaşıyor mu?

Bir süre önce Niel Smith, son yıllarda gelişen “postmodern durumları” nitelemek için, “aydınlanma öldü, Marksizm öldü, işçi sınıfı öldü...yazar da kendini pek iyi hissetmiyor” demişti (Harvey, 1999: 358). Kalkınma kavramı, Smith’in ironik bir şekilde ifade ettiği “ölen” kavramlar sıralamasında olmasa bile, son yıllarda kalkınma iktisatçılarının kafalarının çok karışık olduğunu ve onların da kendilerini “pek iyi hissetmediklerini” söylemek hiç zor olmasa gerek. Bu hislerin postmodernizmin hülyalı sorunsallarından kaynaklanan taraflarını bir kenara koyarak yaşanan gerçekliğe baktığımızda, kalkınma iktisadının artık cevaplamaktan kaçınmayacağı bir soru ile karşılaşmaktayız: Yarım asırı aşan bir süreçten sonra “kalkınma” kavramı ile vaat edilenlerin ne kadarı gerçekleştirilebildi?

Gerçekten de son dönemde kalkınma çalışmaları alanındaki literatüre bakıldığında, bu alandaki *kafa karışıklığı* hemen göze çarpmaktadır. Buna göre 1980’li yılların başında öncü kuramcılardan olan A. Lewis (1984: 1) kalkınma çalışmalarının giderek gözden düştüğünü ve bunun ardındaki esas nedenin Ford Vakfı’nın temel önceliklerini değiştirmesi olduğunu ileri sürmektedir. Escobar (1992) ise, bildiğimiz anlamıyla kalkınmanın son bulduğunu ve bu kavramın son dönemde gelişen yeni toplumsal hareketlerin talepleri doğrultusunda yeniden tanımlanması gerektiğini önermektedir. Kenny ve Williams (2001), kalkınma iktisadının kullandığı bilgi kuramsal (epistemolojik) ve ontolojik çerçeveyi sorgulayarak, literatürde kullanılan birçok büyüme modelinin tarih dışı varsayımlara dayandığını (Kenny ve Williams, 2001: 1), yine kullanılan çoğu modellerde var olan nedensellik ilişkilerinin aşırı basitleştirilmiş kurgulara dayandığını vurgulamakta (Kenny ve Williams, 2001: 13) ve sonuçta teorinin temel taşlarından olan ekonomik büyümenin nedenleri ile ilgili dahi, sağlıklı bir algılamının olmadığını ileri sürmektedir (Kenny ve Williams, 2001: 15). Bebbington (1993) ise, ortodoks kalkınma kavramını eleştirerek, “aşağıdan modernleşme” olarak tanımladığı süreç ile yerel kalkınma deneyimlerinin bir alternatif olup

olamayacağını tartışmaktadır. Bebbington ile paralel bir şekilde Ettliger (1994) de “kalkınmanın yerelleşmesini” savunmaktadır. Buna göre kalkınma giderek artan bir şekilde yerel bir fenomen haline gelmekte ve kamu özel işbirliği ile gerçekleştirilecek bir amaca dönüşmektedir (Ettliger, 1994: 144). Straussfogek (1997) ise, erken dönemde ortaya atılan “temel ihtiyaçlar” yaklaşımına referansla, kalkınmanın maddi üretim düzeyinin ölçülmesinden ve bunun niceliksel artışından çok daha karmaşık bir süreç olduğunu öne sürerek, ortodoks yazını eleştirmektedir. Ray (2000), kalkınma süreci sonunda “az gelişmiş” ve “gelişmiş” toplumlar arasında bir yakınsama olacağını ileri süren kalkınma yazınının, 2000’li yıllara gelindiğinde bu iddiasını yeniden gözden geçirmek durumu ile karşı karşıya olduğunu ileri sürmekte ve ortodoks iddianın aksine, yakınsama tezlerinin karşısında artık ayrışma tezlerinin daha açıklayıcı olduğunu ifade etmektedir. Kanbur (2002) ise, sorunun bir başka yönüne vurgu yaparak, kalkınma meselesinin anlaşılması için disiplinler arası çalışmaların zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Mitlin (2007), ileri sürdüğü “alternatif kalkınma” yaklaşımında, kalkınma sürecinin yeni aktörleri olarak sivil toplum kuruluşlarının giderek artan önemlerini vurgulamaktadır. Son olarak tartışmaya katılan Nixon (2006) ise yaşanan tüm bu tartışmaların sonunda, ironik bir şekilde “temellere dönmeyi”, yani kalkınma iktisadının öncü kuramcılarının ve temel varsayımlarının yeniden gündeme getirilmesini önermektedir. Yukarıda çok kısaca özetlenen tablo, kalkınma iktisadının geldiği noktayı ana hatlarıyla göstermektedir. Bu çalışma, kalkınma iktisadının çıkışında vaat ettikleri ile yarım asırı aşan “kalkınma” çabalarının sonuçları arasında var olan açığı farkının eleştirel bir değerlendirmesini yapmak amacıyla. Buna göre ilk olarak neredeyse “büyülü” olan çekiciliğine karşı belirli bir mesafede durarak, kalkınma kavramının ve pratiklerinin ortaya çıkışı ve dönüşümü değerlendirilecektir. Ardından, “kalkınma” alanının içinden, “kalkınma” çabalarının geldiği nokta, seçilen temel göstergeler ile analiz edilmeye çalışılacaktır. Son olarak ise, bu kavra-

mın açıkladıklarından çok gizleyen doğasını deşifre etmek üzere, “kalkınma” kavramının ve kalkınma sürecinin gerçekte neyi ifade ettiği açıklanmaya çalışılacaktır.

2. kalkınma kavramının ve pratiklerinin ortaya çıkışı ve dönüşümü

Kalkınma, ortaya çıktığı 1945 sonrasında, “az gelişmiş” olarak tanımlanan toplumlar için daha “ileriye” ve “iyiye” dair bir umut anlamı taşımaktaydı. Birçok açıdan “olumlu” çağrışım ile donatılan bu kavramın ortaya çıkışında pek çok faktör rol oynamıştır. Bunlardan ilki İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın siyasi coğrafyasının önemli değişimlere uğramasıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlanması, aynı zamanda kapitalizmin dünya genelinde yeniden yapılanması sürecini ifade etmektedir. Buna göre, 1945 sonrası süreçteki temel gündem, iki dünya savaşı ve sistemi temellerinden sarsan çok önemli bir kriz ardından kapitalist toplumsal ilişki sistemini dünya genelinde yeniden istikrara kavuşturmak için bir yeniden yapılanma sürecinin hayata geçmesini sağlamaktır². Bu yeniden yapılanma süreci ise, yeni hegemonik devlet olarak ortaya çıkan ABD tarafından yönlendirilmektedir. Gerçekten de gerek altın rezervleri, gerekse üretim kapasitesi ve askeri gücü açısından ABD, o döneme kadar Britanya İmparatorluğu'nun üstünlüğü ile kurulan dünya sisteminde, onun yerini almış ve sürecin sonrasının temel belirleyenlerinden biri haline gelmiştir (Jenkins, 2001). Bu bağlamda, ABD'nin egemen devlet haline gelmesi, aynı zamanda dünya sistemi içerisindeki asimetrik ilişki biçiminin değişmesine de işaret etmektedir. Bunun anlamı, Britanya İmparatorluğu ile anılan sömürgecilik sürecinin tasfiyesi ve eski sömürgelerin yeni ulus devletler olarak tarih sahnesine çıkmalarıdır. Tabii ki bu süreç, söz konusu ülkelerde geliştirilen ulusal kurtuluş mücadelelerinin sonucunda gerçekleşmiştir. Ancak dünya sistemi açısından bakıldığında sömürgeciliğin tasfiyesinin, Wilson'dan beri bir Amerikan projesi olarak dile getirildiğinin akılda tutulması gerekmektedir. Dolayısıyla gerek uluslararası sistemdeki yeniden yapılanma ihtiyacı, gerekse eski sömürge ülkelerinde geliştirilen anti kolon-

yal ulusal kurtuluş mücadelelerinin bir araya gelmesi sonucunda oluşan yeni ulus devletler, İkinci Dünya Savaşı sonrası sürecin en önemli dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Eski sömürgelerin tasfiyesi, 100'e yakın sayıda yeni devletin kurulması ve bu ülkelerdeki yoksulluk ve istikrarsızlık gibi sorunlar, iktisat literatürünün de en önemli gündemlerinden birini oluşturmaya başlamıştır (Dorfman, 1992: 573).

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki resmi tamamlamak için eklenmesi gereken bir diğer önemli aktör, yüzyılın ilk çeyreğinde kapitalist sisteme ciddi bir meydan okuma anlamına gelen ve sonuçta sisteme fiili bir alternatif oluşturan SSCB'nin kuruluşudur. Dolayısıyla savaş sonrası dünyada ortaya çıkan tablo, birbirine karşı iki toplumsal sistemin mümkün olan en geniş coğrafyayı denetleme mücadelesi olarak da tanımlanabilecek olan Soğuk Savaş ortamıdır (Arrighi, 2000: 437). Bu ortamda yeni kurulan ulus devletlerin hangi tarafta yer alacağı sorunu, giderek Batının en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir (Türkyay, 2002: 78).

İşte kalkınma kavramının ortaya çıkışı, tam da bu konjonktüre tekabül etmektedir. Bu bağlamda kalkınma, Soğuk Savaş ortamında yeni ortaya çıkan ulus devletlerin Batı ittifakının yanında yer alması için kurgulanmış bir süreç olarak anlaşılabilir. Bir başka ifadeyle, kalkınma kavramı, eski sömürge/yeni ulus devletlerin kapitalist sisteme entegrasyonları noktasında operasyonel hale gelmiştir (Akçay, 2006). Dolayısıyla kalkınma kavram ve uygulamalarının ortaya çıkışında Soğuk Savaş ortamı ve bu ülkelerin sosyalist kampın karşısında kapitalist sistem tarafından içerilmeleri zorunluluğu çok önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamıyla kalkınma, “Batı'nın bir savunma stratejisi” olarak (Noguchi, 2005: 3) ya da “Amerika'nın askeri, siyasi ve ekonomi çıkarları doğrultusunda” ortaya çıkan bir kavram ve uygulama olarak değerlendirilebilir (Tipps, 1973: 208). Sonuç olarak, Escobar'ın (1992: 24) kendi terminolojisi ile ifade ettiği gibi, Üçüncü Dünya hakkında oluşturulan bir bilgi biçimi olan kalkınma, İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte Üçüncü Dünya'nın üretimi ve yönetimi için kullanılan çok güçlü bir mekanizma olarak işlev görmüştür.

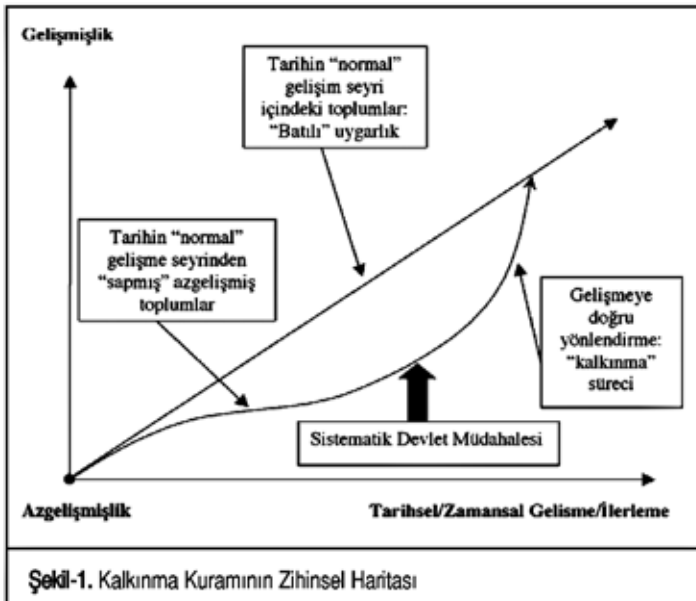
Kalkınma, Soğuk Savaş ortamında yeni ortaya çıkan ulus devletlerin Batı ittifakının yanında yer alması için kurgulanmış bir süreç olarak anlaşılabilir

Modernleşme kuramında geleneksel/modern ayrımı, kalkınma kuramında gelişmiş/azgelişmiş ayrımına dönüşmüştür.

2.2. kalkınmayı tanımlamak

Eski sömürge/yeni ulus devletlere önerilen kalkınma sürecinin çekiciliği ise, kavramın ima ettiği neredeyse “büyülü” anlamda gizlidir. Buna göre kalkınma ile öncelikle Batılı toplumların yaşadığı toplumsal dönüşüm sürecinin tekrarının mümkün olduğu ileri sürülmektedir. Bir başka ifadeyle, bu ülkelere “önerilen” kalkınma politikaların uygulanması durumunda, işsizlik, yoksulluk, düşük yaşam standartları, kötü çevresel koşullar, temiz suya ulaşım, çocuk ölümleri gibi temel toplumsal sorunların üstesinden gelineceği önerilmektedir. Bu anlamıyla kalkınma kavramının, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Aydınlanma ve ilerleme düşüncesi “iyimserliği” ile yakından akrabalığı vardır. Kalkınma kavramını tanımlamak için, bu kavramın da dayandığı temel bir kuram olarak modernleşme yaklaşımına ve bu çerçevede tanımlanan temel kategorilere kısaca değinmek gerekmektedir. Başlarken hemen belirtilmelidir ki, modernleşme kuramı, yukarıda ifade edilen Soğuk savaş ortamında ortaya atılmıştır ve bu bağlamda büyük ölçüde Amerika’lı sosyal bilimciler tarafından geliştirilmiş bir Amerikan projesidir (Tipps, 1973: 208). Trak’ın da (1984: 58) belirttiği gibi “sosyal bilimlerin gelişmesinde politik ortamın önemli bir rol oynadığı biliniyor. Ama çok az kuram, ‘modernleşme kuramı’ kadar açık bir biçimde, bir politika aracı olarak ortaya çıkmıştır”.

Modernleşme kuramı, yöntemsel olarak, açıklamaya çalıştığı toplumsal süreçlere ikilikler üzerinden bakmaktadır. Buna göre daha önceleri var olan barbar/medeni ayrımı, modernleşme kuramında geleneksel/modern ayrımına dönüştürülmüş ve gelecekte modern topluma dönüşüm sürecinin temel kodları bağlam-bağımlı olan bu kavramlar üzerinden tanımlanmıştır (Tipps, 1973: 203). Sürece oluşturulmuş ikilikler ile bakma yöntemi, kalkınma kuramı çerçevesinde de temel yöntem olarak kabul edilmiştir. Ancak modernleşme kuramında geleneksel/modern ayrımı, kalkınma kuramında gelişmiş/azgelişmiş ayrımına dönüşmüştür. Modernleşme kuramının temel çerçevesini kısaca belirttikten sonra, kalkınma kuramının temel ön kabulleri, şekil yardımıyla açıklanabilir. Şekil-1’de de görüleceği gibi, azgelişmiş ya da geleneksel toplumdaki gelişmiş ya da modern bir topluma geçiş, tarihin “normal” gelişim seyri içindeki (Batılı) toplumlar tarafından gerçekleştirilirken, azgelişmişler ya da geleneksel toplumlar, tarihin bu “normal” gelişim çizgisinin dışında kalmışlardır. Bu anlamıyla “ilerleme” düşüncesi, “kapitalizmin evrenselliği ve tüm toplumların aynı yöne evrildiğine dair inancın yaygınlaş(tırıl)ması ve yerleşmesiyle birlikte Batı, temel bir referans alanı olarak ortaya çıkmıştır” (Türkay, 2009: 107). Dolayısıyla modernleşme kuramı, Batılı toplumların, tarihsel olarak belirli bir dönemde yaşadıkları dönüşümün evrenselleştirilmesi ve bu anlamda da bu Batılı toplumların yaşadığı zaman mekân-bağımlı bu dönüşümün tekrarının mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Bir başka ifadeyle, modernleşme kuramına göre, toplumların ilerlemeleri, 19. yüzyılda Batıda ve özel olarak da Anglo-Amerikan toplumların değer sistemlerinde, kurumsal yapılarında ve ekonomik hayatlarında gerçekleşen değişimleri izlemelidir (Tipps, 1973: 206). Buna göre “azgelişmiş” olarak tanımlanan toplumların “normal” gelişim seyri “sapmalarının” nedeni ise, kendi içsel dinamiklerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de bu toplumlar, kendi gelişim süreçlerine bırakıldıklarında “kalkınmaları” mümkün değildir. Söz konusu toplumlar ancak kendi içsel yapılarında olan engelleri

Şekil-1. Kalkınma Kuramının Zihinsel Haritası

tasfiye edip, kendilerinde bulunmayan özelliklerin sistematik müdahalelerle yaratılması sonucunda gelişebilirler (Türkay, 1994, s. 81-82). Dolayısıyla kalkınma iktisadının ortaya koyduğu yaklaşım çerçevesinde “az gelişmiş” olarak tanımlanan toplumların “kalkınmaları” için tek çıkış yolu, az gelişmişliği doğurduğu düşünülen durağan toplum yapısının sistematik müdahalelerle “gelişmeye” yönlendirilmesidir (Türkay, 1997; Ercan, 2001: 90).

2.3. ekonomik büyüme merkezli kalkınma iktisadının yükselişi

Yukarıda ana hatlarıyla belirtildiği gibi modernleşme okulu ve kalkınma kuramının pek çok ortak yönleri bulunmaktadır. Bu ortak noktalardan bir diğeri de, her iki yaklaşımın öngördüğü toplumsal değişim sürecinin temelinde sanayileşmenin yatmasıdır (Türkay, 2009: 36). Bu anlamda sanayileşme tarımsal üretime dayanan geleneksel ya da az gelişmiş toplumların, modern ya da gelişmiş toplumlar haline gelebilmelerinin yegâne koşuludur.

Sanayileşme sorununa kalkınma iktisadı açısından bakıldığında, öncü kuramcılarının tümünün bu hedefe nasıl ulaşılacağına odaklandığı görülebilir. Buna göre Rosenstein-Rodan'ın (1943) “büyük itkisi”, Nurkse'nin (1953) “dengeli büyüme yaklaşımı”, Rostow'un (1956) “gelişmenin aşamaları” tezi, Hirschman'ın (1958) “dengesiz büyüme” yaklaşımı ve nihayetinde Lewis'in (1954) “sınırsız emek arzıyla büyüme” argümanı, sanayileşme sürecinin nasıl formüle edilmesi gerektiği ile ilgili “az gelişmiş” ülkelere sunulan reçeteler olarak görülebilir. Öncü kuramcılarının paylaştıkları bir başka ortak yön ise, kalkınma kavramının daha ziyade ekonomik büyüme ile yani ekonomideki belirli bir dönem içindeki toplam çıktı artışıyla tanımlanır olmasıdır. Toplam çıktı artışındaki niceliksel genişleme ise, büyük ölçüde verimliliğe bağlıdır. Dolayısıyla “sanayi sektörü –tarımın tersine- yüksek yatırım verimliliği ile özdeşleştirilmiş ve bu nedenle yatırımların büyük kısmı sanayi aktivitelerine ve altyapı projelerine yönlendirilmiştir” (Thorbecke, 2009: 129).

Yine yukarıda belirtildiği gibi, modernleşme okulu tarafından az gelişmiş olarak tanımlanan toplumların gelişmeye yönlendirilmesi sistematik müdahaleler ile mümkün hale gelecektir. Bu yaklaşımın kalkınma iktisadına tercümesi ise, savaş sonrası kapitalist sistemin yeniden organize edilmesinde kritik işlev gören Keynesyen iktisat çerçevesinde şekillenmiştir. Bir başka ifadeyle, Keynesyen yaklaşımın öne sürdüğü, piyasaların kendiliğinden dengeye gelemeyeceği, dolayısıyla bu aksaklıkların giderilmesi için devletin para ve maliye politikaları kullanarak sürece yön vermesi gerektiği argümanı, kalkınma iktisadının gelişimi için önemli referans kaynaklarından birini oluşturmuştur. Dolayısıyla, savaş sonrası dönemin egemen iktisat doktrini olan Keynesçiliğin sağladığı olanaklar sayesinde kalkınma iktisadı, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde, devletin temel aktörlerden biri olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu çerçevede gerek doğrudan devlet tarafından kurulan üretim tesisleri, gerekse yeni kurulacak olan yerli sanayinin korunması için uygulanacak koruma sistemi ya da ekonomideki yatırımların organize edilmesi anlamında uygulanan kalkınma planlaması pratikleri, ekonomik büyüme ve sanayileşmenin temel yollarından biri olarak önerilmiştir (Akçay, 2007).

Toparlamak gerekirse, genellikle kalkınma iktisadının “altın yılları” olarak anılan 1945–1970 yılları arasındaki dönem, aynı zamanda, kalkınmanın ekonomik büyüme ile özdeşleştirildiği bir süreci ifade etmektedir. Ekonomik büyüme ise sanayileşmeyle gerçekleştirilecektir. Bu sanayileşme çabaları için özel sektör değil, devletin planladığı ve uluslararası kurumlarca finanse edilen bir yatırım yapısı öngörülmüştür (Toye, 2004: 23). Savaş sonrasında 1970'li yıllara kadar geçen dönem, sadece kalkınma iktisadının değil, Keynesyen iktisadın da “altın yılları” olarak görülebilir. Dolayısıyla Keynesyen iktisadın hakim görüş olduğu bir ortamda kalkınma iktisadı içersinde devlet müdahalesinin ekonomik büyümeyi ve sanayileşmeyi sağlayacak bir aktör olarak görülmesi, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulanması ve kuramın temellerinde var olan “müdahale” mantığının bir sonucu olarak hayata geçen ve ekonominin genelini yönlendiren

Savaş sonrası dönemin egemen iktisat doktrini olan Keynesçiliğin sağladığı olanaklar sayesinde kalkınma iktisadı, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde, devletin temel aktörlerden biri olması gerektiğini ileri sürmüştür.

1980'li yılların hemen başında, belki de ilk kez, kalkınma hedefleri arasında ekonomik büyüme, istikrar hedefi karşısında daha geri plana düşmektedir.

leceği kalkınma planlaması, sürecin genel mantığa uyumlu olarak gerçekleşmiştir.

2.4. büyüme merkezli yaklaşımın eleştirisi ve kalkınmanın “insani” boyutu

1970'li yıllar, kalkınma iktisadının gelişimi açısından önemli kırılmaların yaşandığı bir dönem olarak görülebilir. Buna göre, geç kapitalistleşmiş ülkelerde yaklaşık 30 yıldır süren “kalkınma” çabaları sonunda gelinen nokta, hiç de tatmin edici olarak görülmemektedir. Bunun üzerine dikkatler, kalkınmanın ekonomik büyüme ile özdeşleştirilmesi ve bunun yaşanan toplumsal sorunların çözümü için yetersiz kalmasına odaklanmaya başlamıştır (Clark, 2006: xx-viii). Genel çerçevesini D. Seers (1969) ve P. Streeten'in çizdiği (1981) bu eleştiriye göre kalkınma iktisadı, ekonomik büyüme ile birlikte istihdam ve refahın yeniden dağıtımı gibi hedefleri de gündemine almalıdır. 1970'li yıllarda yaşanan bu eleştiri, özellikle uluslararası kurumlar tarafından da dile getirilmeye başlanmış ve “temel ihtiyaçlar yaklaşımı” olarak ifade bulunmuştur. Bu yaklaşım, özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Dünya Bankası Başkanı R. McNamara tarafından ileri sürülmüştür. ILO'nun 1976 raporunda belirtilen yaklaşıma göre, kalkınma çabaları ekonomik büyümeye dayanmaktadır. Bu anlamda önemli başarılar da sağlanmıştır. Ancak ekonomik büyümenin sağlanması otomatik olarak yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmayabilir (ILO, 1976: 15). Dolayısıyla, istihdamı artırıcı önlemler alınması ve bu önlemlerin kalkınma hedefleri arasına girmesi gerekmektedir. Temel ihtiyaçlar yaklaşımına göre, yoksulların sadece parasal gelire değil, aynı zamanda eğitim, sağlık, temiz su gibi temel mal ve hizmetlere de ulaşmaya ihtiyaçları vardır (Stewart, 2006: 15). Dolayısıyla bu dönemde kalkınma iktisadının öncelikleri, ekonomik büyümenin yanında istihdamın artışı, gelir dağılımında adaletin sağlanması, yoksulluğun giderilmesi ve dış dengenin sağlanması gibi hedeflerle genişletilmiştir (Thorbecke, 2009: 137).

2.5. washington uzlaşması ve neoliberal kalkınma

1945 sonrası ile 1970'li yıllara kadar gelinen

süreç nasıl kalkınmanın “altın yılları olarak nitelendiriliyorsa, 1980'li yıllar bu sefer kalkınmanın “kayıp yılları” olarak değerlendirilmektedir (Thorbecke, 2009: 143). Bilindiği gibi, 1980'li yıllar, 1970'li yıllarda yaşanan kriz sonrasında sistemin sermayenin karlılığını artırma yönünde yeniden yapılandırıldığı bir dönemdir. Bu dönemi niteleyen politikalar ise Washington uzlaşması olarak adlandırılmaktadır. Bu uzlaşımın temeline bakıldığında ise, o güne kadar, kalkınma iktisatçılarının ileri sürdükleri argümanların tam tersinin savunulduğu bir yaklaşımın, yani “liberal kalkınma” yaklaşımının geliştiği görülebilir. Buna göre, kalkınma olarak tanımlanan sürecin hedefleri esaslı bir dönüşüme uğramıştır. Artık “azgelişmiş” ülkelere önerilen temel reçete, devlet yönlendiriciliğinde bir kalkınma planlaması ve korumacı bir dış ticaret politikası değil, özel mülkiyetin öne çıktığı, piyasanın kendiliğinden işleyişine dayalı ve dış ticaretin serbestleştirilmesine dayalı bir ekonomik büyüme önerilmektedir. Hatta 1980'li yılların hemen başında, belki de ilk kez, kalkınma hedefleri arasında ekonomik büyüme, istikrar hedefi karşısında daha geri plana düşmektedir. Buna göre Washington uzlaşması çerçevesinde ileri sürülen liberal kalkınma yaklaşımın ana hatları şöyle özetlenebilir:

- Bütçe açıklarının sıkı denetim altına alınması gerekir (mali disiplin).
- Kamu harcamaları daraltılmalı ve özellikle sübvansiyonlar kaldırılmalıdır.
- Vergi tabanı genişletilmelidir (vergi reformu).
- Faizler serbest piyasada belirlenmelidir
- Döviz kuru, ekonominin rekabetçi yapısına katkı yapmalı ve serbest olarak belirlenmelidir.
- Dış ticaret serbestleştirilmeli ve uygulanan korumacı önlemlerden vazgeçilmelidir.
- Daha çok doğrudan yabancı yatırım çekebilmek için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.
- Devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması yolunda kamu işletmeleri özelleştirilmelidir.
- Şirketlerin piyasaya giriş çıkış koşullarını kısıtlayan ve rekabeti engelleyen

kurallar ortadan kaldırılmalıdır (kural-sızlaştırma).

- Özel mülkiyet ve buradan türeyen tüm haklar güvence altına alınmalıdır (Wayenberge, 2009: 315-6).

Yukarıdaki önlemlerden de görülebileceği gibi, liberal kalkınma yaklaşımı, sağlam para, serbest piyasa, serbest dış ticaret ve devlet işletmelerinin özelleştirilmesi gibi ilkelere dayanarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan kalkınma iktisadının temeli olan devletin aktif rolünü reddederek kendisini kurmaktadır (Krugman, 1995: 729). Bu ise, dünya ekonomisindeki yeniden yapılanma ile ve bunun iktisat literatürüne yansımaları olarak yaşanan değişimlerle yakından bağlantılıdır. Bir başka ifadeyle, bilindiği gibi 1970'li yıllarda yaşanan kriz sonrası, Keynesyen iktisat yerine neoliberal yaklaşım egemen olmuş ve yeni dönemin iktisadi politikaları da bu çerçevede şekillenmiştir. Dolayısıyla liberal kalkınma yaklaşımı, dünya genelinde yaşanan dönüşümün "azgelişmişler" payına düşen kısmını formüle etmekle yükümlü kılınmıştır.

Sonuç olarak 1980'li yıllarda birlikte gelişen liberal kalkınma yaklaşımı ile beraber, 1970'lerde kalkınma iktisadi içerisinden gelen eleştiriler ile geliştirilen temel ihtiyaçlar yaklaşımının öngördüğü, yoksulluğun önlenmesi ve gelirin yeniden dağıtımının sağlanması önerileri rafa kalkmış olmaktadır. Artık yoksulluğun önlenmesi ya da yeniden dağıtımcı politikalar yerine temel öncelik "yapısal uyum" ve istikrar politikalarıdır. Bu politikalar ise, temelde iç talebin kısılması ve büyümenin dış ticaret yolu ile sağlanmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla yapılan değişikliklerden de anlaşılacağı gibi, 1980'ler, kalkınma iktisadi açısından kritik bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Bu dönüm noktasının işaret ettiği bir diğer değişiklik ise, "azgelişmişlere" önerilen kalkınma stratejisindeki farklılaşmadır. Buna göre yeni dönemle birlikte, klasik kalkınma reçeteleri değişmiş ve "azgelişmişlere" önerilen temel kalkınma stratejisi, ithal ikamecilikten, ihracata dönük bir kalkınma stratejisine dönüşmüştür.

2.6. post-washington uzlaşması ve neoliberal kalkınmanın eleştirisi olarak binyıl kalkınma hedefleri

1980'li yıllardan itibaren uygulanan neoliberal reformlar ve istikrar politikaları, birçok geç kapitalistleşen ülke için, yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Ancak bu politikaların eleştirisinin daha yaygın hale gelişi özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısında Doğu Asya ülkelerinde ve Türkiye, Arjantin ve Rusya gibi ülkelerde görülen bir dizi kriz sonrasında gerçekleşmiştir. Bu eleştiriye göre neoliberal kalkınma politikaları, geç kapitalistleşen ülkeler açısından büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır (Stiglitz, 2002). Söz konusu politikalar ile ilgili Stiglitz'in (2009: 281) yaptığı yorum şöyledir:

"[Washington konsensüsü temelli politikalar] ... 1990'lı yıllara ilişkin verilerin ortaya çıkmasıyla ilk kez doğru olarak test edilebilmiş ve başarısızlıklar bu sayede açıklığa kavuşturulmuştur. 1990'larda gerçekleşen büyüme, kriz ve reform sürecinin öncesindeki 1950'li, 1960'lı ve 1970'li yıllardakinin sadece yarısını biraz aşan düzeyde kalmıştır. Kayda değer bir büyüme gerçekleştiren ülkelerde dahi gelir dağılımı, eşit olmaktan ziyade daha iyi durumdaki yüzde 30'luk ve hatta yüzde 10'luk üst sınıfları zenginleştirmiş, zaten fakir olanların birçoğunu ise daha kötü duruma getirmiştir... Hatta yoksul insanların ve hatta yoksulluk oranı daha da yükselmiş, halihazırda zaten yüksek olan işsizlik oranında ise üç puanlık bir artış görülmüştür"

Neoliberal kalkınma yaklaşımının hayal kırıklığı yarattığı bu dönemde, kalkınma iktisadi alanında, tıpkı 1970'lerin ikinci yarısına benzer bir şekilde, kalkınma anlayışının değişmesi gerektiği yönünde eleştirilerin ve bu yöndeki çabaların yoğunlaştığı görülmektedir. Buna göre teorik temellerini temel ihtiyaçlar yaklaşımından alan "insani gelişme" kavramı, kalkınmanın ekonomik büyümeye ya da istikrar politikalarına dayalı yapısını eleştirmekte ve kalkınmanın insanın potansiyellerini geliştirici bir süreç olmasını savunmaktadır (Sen, 2004). Yine bu yaklaşıma göre kalkınma geniş toplum kesimleri açısından "seçenekleri genişletme" süreci olmalıdır. Bu yeni tanıma göre kalkınmanın, "insanların, insanlar için ve insanlar ile" tanımlanması gerektiğini ileri sür-

1980'li yıllarda birlikte gelişen liberal kalkınma yaklaşımı ile beraber, 1970'lerde kalkınma iktisadi içerisinden gelen eleştiriler ile geliştirilen temel ihtiyaçlar yaklaşımının öngördüğü, yoksulluğun önlenmesi ve gelirin yeniden dağıtımının sağlanması önerileri rafa kalkmış olmaktadır.

**Kalkınma
teorisinin tarihsel
gelişiminin
"döngüsel" bir
seyir izlediği
söylenbilir**

mektedir (Fukudata-Parr ve Jahan, 2006: 257). Özellikle uluslararası kurumlar nezdinde önemli yankı uyandıran bu yaklaşım, çok geçmeden pratik sürece de yansımış ve Birleşmiş Milletler bünyesinde hazırlanan İnsani Gelişim Endeksi gibi ölçülebilir bir gösterge haline getirilmiştir (Sen, 2006). 1990'lar boyunca geliştirilen bu yaklaşımın devamı ise, 2000 yılında ilan edilen "binyıl kalkınma hedefleri" ile getirilmiştir. Binyıl kalkınma hedefleri yine Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen ve ulaşılmasına çaba gösterilmesi istenen hedefler için oluşturulmuş, yoksulluğun azaltılması, çocuk ölümlerinin durdurulması gibi hedeflerden oluşmaktadır (White, 2006: 382).

Ancak binyıl kalkınma hedeflerinin biraz daha yakından incelenmesi, bu çalışmanın başında sorulan soruyu yeniden gündeme getirmektedir. Yarım asırı aşan bir süreçten sonra "kalkınma" kavramı ile vaat edilenlerin ne kadarı gerçekleştirildi? Bu soruya bir sonraki bölümde daha kapsamlı cevaplar aranacaktır, ancak burada belirtilmesi gereken, binyıl kalkınma hedefleri gibi bir sürecin, kalkınma çabalarının somut olarak başladığı 1945 sonrasında itibaren 55 yıl geçmesinin ardından gündeme gelmesi, bu amaçlarda ne kadar yol alın(ama)dığının bir ifadesidir.

Buraya kadar açıklamaya çalışılan süreci toparlamak gerekirse, kalkınma teorisinin tarihsel gelişiminin "döngüsel" bir seyir izlediği söylenebilir. Buna göre yaşanan gelişmeleri Tablo-1'den takip edersek, 1930 öncesi ile 1980–2000 döneminin; 1945–1975 dönemi ile de 2000 sonrası dönemin (ikincisinin daha az olmasına rağmen) benzerlikler taşıdığı görülebilir.

Gerçekten de, tabloda yer alan ilk sütun açısından, yani kalkınma sürecinin temel aktörü açısından sürece baktığımızda karşımıza şöyle bir manzara çıkmaktadır: "1962 yılında

devlet merkezi bir rol oynamaktaydı ve kalkınmanın arkasındaki itici güç durumundaydı. Oysa 1982 yılında devlet kalkınma için temel engel olarak görülüyordu. Benzer tersine dönüşler sermaye birikimi, dış ticaret, yabancı sermaye ve dış yardımın bu iki dönem boyunca kabul edilmiş rolleri için de söz konusuydu" (Thorbecke, 2009: 160). Yine benzer bir şekilde 1930 öncesi dönemde uygulanan sağlam para ve serbest piyasa politikalarının, 1980–2000 döneminde uygulanan neoliberal kalkınma yaklaşımı ile büyük benzerlikler taşıdığı görülebilir (Krugman, 1995: 729). Buna karşın, kalkınma iktisadının tarihsel gelişimine tabloda yer alan ikinci sütun açısından, yani kalkınma sürecinin temel öncelikleri açısından bakıldığında, özellikle 1970'lerin ikinci yarısında yapılan eleştiriler ile 2000 sonrası dönemde gündeme getirilen eleştirilerin birbirinin devamı olduğu görülebilir. Aralarındaki fark, ilkinin devlet öncülüğünde geliştirilen kalkınma politikalarının yarattığı eşitsizliklerin eleştirisini gündeme getirmesi, ikincisinin ise, piyasa mekanizmasına dayanan kalkınma uygulamalarının hayata geçtiği dönemin yarattığı tahribatın hafifletilmesi için bu sürecin eleştirilmesini gündeme getirmesidir.

Ancak bu çalışma açısından kritik olan nokta şudur. Her iki dönemde de, yani kalkınmanın altın yılları olarak ifade edilen dönemde de, kalkınmanın kayıp yılları olarak değerlendirilen dönemde de, "kalkınma" adına ulaşılması vaat edilen hedeflere ulaşamamıştır. Dolayısıyla bu iki farklı dönem, bu anlamıyla birbirine alternatif olarak görüldüğü kadar, birbirinin devamı olarak da değerlendirilmelidir. Bu iki süreç arasındaki devamlılıkları izlemek, kalkınma kavramının deşifreyasyonu için de önem taşımaktadır. Dolayısıyla bir sonraki bölüme geçiş anlamında belirtilmesi gereken, her iki dönem arasında var olan süreklilik, sürece sermaye birikiminin genel mantığı açısından bakıldığında görülebilir.

3. kalkınmanın bilançosu: "içeriden" bir değerlendirme

3.1. binyıl kalkınma hedefleri

6–8 Eylül 2000 tarihlerinde 147 devlet ve hükümet başkanı ve 189 ülke temsilcisi, New York'ta Tarihi Milenyum Zirvesi için

Tarihsel dönem	Kalkınma sürecinin temel aktörü	Kalkınma sürecinin temel öncelikleri
1930 öncesi	Serbest piyasa	Ekonomik büyüme
1945–1975	Devlet	Ekonomik büyüme
1975–1980	Devlet	Ekonomik büyüme yaklaşımının eleştirisi olarak, "temel ihtiyaçlar" yaklaşımı
1980–2000	Serbest piyasa	Yapısal uyum ve istikrar
2000 sonrası	Serbest piyasa + piyasa dostu devlet	İstikrar politikalarının eleştirisi olarak insani kalkınma kavramı

Tablo 1. Kalkınma Teorisinin Döngüsel Gelişimi

buluşur. “Milenyum Deklarasyonu”, BM sekretaryası ile ve DB, IMF, OECD'nin karar verilen hedefleri gözden geçirip incelemesinin ardından Eylül 2001'de yayınlanır. Sekiz ana amaç ve onlara eşlik eden 21 alt hedef ve bu hedefleri ölçmeye yönelik 60 ölçütü içermektedir. Ana amaçlar; 1. Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak, 2. Evrensel düzeyde ilköğretimi sağlamak, 3. Cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlenmesini hedeflemek, 4. Çocuk ölümlülüğünü azaltmak, 5. Anne sağlığını geliştirmek, 6. HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla savaşmak, 7. Çevresel sürdürülebilirliği sağlamak, 8. Gelişim için küresel işbirliği geliştirmek, olarak belirtilmiştir (UNDP; 2010).

Yukarıda sıralanan sekiz amaç bugün kalkınma çalışmaları açısından en önemli konu başlıklarını ifade etmektedir. Bu hedefler yalnızca BM değil, birçok önemli uluslararası örgüt için de temel ilkeler durumuna gelmiştir. Binyıl Kalkınma Hedefleri tıpkı kalkınma çabalarının ilk başlarındaki ya da temel ihtiyaçlar yaklaşımında olduğu gibi, yoksulluğu ortadan kaldırmak iddiasındadır. Yoksulluğu azaltmaya ilişkin amaçta günlük gelirin bir doların altında olduğu nüfusu 1990–2015 arasında yüzde 50 azaltmak ve açlık çeken kişi sayısını 1990–2015 arasında yüzde 50 azaltmak hedeflenmiştir. Bir dolar sınırının yoksulluk ölçütü olarak alınmasındaki sorunsal bir tarafa koyarsak, bu amaç kapsamında, yalnızca yoksullar hedefte olup genel nüfustaki iyileşme ya da kötüleşme izlenmeye değer bulunmamıştır. Üstelik ülkelerarası eşitsizlikleri gidermeye yönelik bir bakış açısı da sürece eklenmemiştir. Bu eksikliğin önemini anlamak için dünya üzerinde beslenme yetersizliğinin dağılımını, hem ülkeler arası bir karşılaştırma yaparak hem de bunun yıllar içerisindeki değişimini eşitsizlikler açısından değerlendirerek irdelemek yerinde olacaktır. 1990 itibarı ile Dünya Tarım ve Gıda Örgütü'nün beslenme yetersizliği içindeki nüfuslara dair verilerine bakıldığında “gelişmiş” ve “gelişmemiş” ülke gruplarının beslenme yetersizliği içindeki nüfusları önemli

eşitsizlikler barındırmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yüzde 1.40 düzeyinde beslenme yetersizliği çeken nüfusa karşılık, gelişmekte olan ülke grubunda bu oran yüzde 19.88'e çıkmaktadır. “Gelişmiş” ve “gelişmemiş” ülke olarak yapılan bu gruplamanın bile aslında, “gelişmemiş” kategorisinde yer alan bazı alt bölgelerde derinleşen açlığı gizlediği bile belirtilebilir. Oysa beslenme yetersizliği, Doğu Afrika grubunda yüzde 45.07, Batı Asya'da yüzde 41.25 düzeylerine ulaşabilmektedir. Ülke ülke değerlendirme yapıldığında, beslenme yetersizliği bildirilmeyen ülkeler (Finlandiya, Kanada, Danimarka vb) ile sıklığın yüzde 69 (Etiyopya), yüzde 63 (Haiti) ve yüzde 60 (Çad) düzeylerine ulaştığı derin bir ülkelerarası eşitsizlikten söz etmek de mümkündür (FAO; 2010). Ülkelerin açlık çeken nüfuslarına dair durum, 2007'deki değerlendirmelerde nasıl bir değişim göstermektedir?

“Gelişmekte olan ülke” grubunda sıklığın yüzde 0.96'ya, “gelişmemiş ülke” grubunda yüzde 15.81'e gerilediği görülmektedir. Aç nüfusun gelir grupları arasındaki dağılımı da derin eşitsizlikler barındırmaktadır. Gıdanın azalması tüm haneler için aynı şiddette seyretmemektedir. Eşitsizlik; bölgeler arasında, aynı bölgede ülkeler arasında ve aynı ülke içinde haneler arasında giderek derinleşmektedir. 2007 ve 2009'daki iki gıda krizinin en çok etkilediği nüfuslar; yoksullar, kadın başlı haneler (female-headed households) ve topraksızlar olmuştur. Bu gıda krizlerinde en çok etkilenen ülkelerse gıda üretiminde yapısal sorunları olan, gelirin düşük olduğu, hanelerin gelirinin büyük oranda gıdaya harcandığı ülke grupları olmuştur. Bu kriz sürecinde örneğin Kongo Demokratik Cumhuriyetinde 11 milyon aç nüfus 42 milyona çıkmış, aç nüfusun oranı yüzde 29'dan yüzde 76'ya yükselmiştir (SOFI, 2009).

Şekil-2'deki artış eğrisinin dünyada artan aç nüfusları gösteren endişe verici görüntüsüne yukarıdaki saptamalar da eklendiğinde, kimlerin aç ve kimlerin tok olması pahasına aç olduklarını daha da önemli bir soru haline getirmektedir.

Eşitsizlik; bölgeler arasında, aynı bölgede ülkeler arasında ve aynı ülke içinde haneler arasında giderek derinleşmektedir.

50 yıldaki sosyoekonomik eşitsizlikler ve dünyanın çözüm ona kalkınırken aldığı yol, sağlığı da etkilemiş ve sağlık da eşitsizleşmiştir.

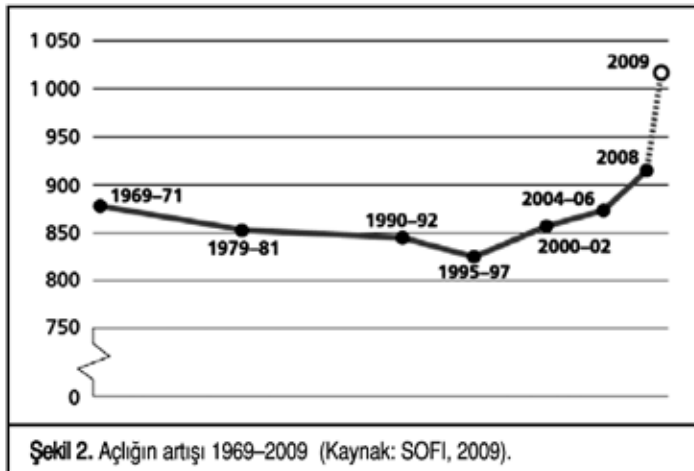
Binyıl Kalkınma Hedefleri incelenmeye devam edildiğinde, açlığa dair hedefte sadece yoksul gruplarla ilgilenen bakış açısının, bu durumun tam tersine, sağlıkla ilişkili amaçlarda (dört, beş ve altıncı amaçlar) ortalamalara odaklandığı görülecektir. Dördüncü amaç olan “çocuk ölümlülüğünü azaltmak” için belirlenen ölçütler; beş yaş altı ölüm hızı, bebek ölüm hızı ve kızamığa karşı aşılanmış çocuk oranıdır. “Anne sağlığını geliştirmek” olan beşinci amacın ölçütleri ise anne ölüm hızı ve sağlık çalışanı yardımı ile yapılan doğumların oranıdır. Sağlığa ilişkin amaçların izleminde kullanılan bebek ve anne sağlığına ilişkin ölçütler, ortalamaları yansıtmakta, dezavantajlı gruplardaki duruma ilişkin bilgi vermemektedir. Ortalamalar, dezavantajlı gruplardaki iyileşme ya da kötüleşmeyi gizlemektedir. Sağlıkla ilişkili bu amaçlarda (dört, beş ve altıncı amaçlar) yoksulluğa ilişkin amaçlarının tam tersine ortalamaların öne çıkması sağlanmıştır (UN Millenium Project; 2005). Sağlık alanında, bu ortalamalar işimizi ne kadar görecektir? Ortalamalardaki iyileşme genel popülasyondaki iyileşmeye dair fikir verirken, Binyıl Kalkınma Hedeflerinin ana teması olan yoksulların sağlık göstergelerinde herhangi bir iyileşme olup olmadığını göstermeyecektir. Üstelik herhangi bir kötüleşmeyi de gizleyebilir. Temanın en önemli hedefi olduğu iddia edilen yoksulların, sağlık durumundaki değişimin izlenmesi bu durumda tercih edilmemiş görünmektedir. Bu durum; Binyıl Kalkınma Hedeflerinin bazı gerçekleri ortaya dök-

mek yerine gizlemeyi sağlayacak ölçütleri tercih ettiğinin işaretlerini taşımaktadır. Bu ortalamaların farklı ülke grupları için ve aynı ülkede farklı gelir grupları için nasıl bir seyir izlediğinin değerlendirilmesi, “kalkınma” çabaları ile geçen son 50–60 yılın aslında eşitsizlikleri derinleştirerek ilerlediğini göstermektedir. Bu eşitsizliklerin irdelenmesi ve bundaki artışın gözler önüne serilmesine yoğunlaşılması gerekmektedir. Oysa Binyıl Kalkınma Hedeflerindeki yaklaşım her ülkenin ortalamasının kendi içinde incelenerek, iyileşmelerin sevindirici bulunmasını sağlamayı ve karşılaştırmalı bir kötüleşmenin analizinden uzaklaşmayı sağlamaktadır.

3.2. yoksulluk ve sağlıkta artan eşitsizlikler

Yukarıda da belirtildiği gibi, kalkınma iktisadının tüm vaatlerine karşın, dünyada eşitsizlikler giderek artmaktadır. 1960 yılında en zengin yüzde 20’lik nüfus diliminin gelirdeki payı en yoksul yüzde 20’lik nüfus diliminin payının 30 katıydı. Bu oran 1994’te 78’e yükselip, 1990’ların sonunda 80’leri aştı. Son 45 yılda en yoksulun toplam gelirdeki payı yüzde 2.3’ten yüzde 1’e geriledi (Belek; 2004). DSÖ’nün 2002 Dünya Sağlık Raporuna göre sağlık için en belirleyici risk faktörü yoksulluktur. Aynı rapora göre en büyük hastalık yükü yoksul ülkelere veya ülkelerin yoksul kesimlerinden kaynaklanmaktadır (DSÖ, 2002). 50 yıldaki sosyoekonomik eşitsizlikler ve dünyanın çözüm ona kalkınırken aldığı yol, sağlığı da etkilemiş ve sağlık da eşitsizleşmiştir. Bu süreçten hem bireylerin sağlıkları, hem de toplumların sağlık sistemleri nasibini almıştır.

Sağlıkta eşitsizlik kavramı, çeşitli sosyal gruplar arasında var olan ve sosyoekonomik nedenlerden kaynaklanan, bu nedenle ortadan kaldırılabılır ve engellenebilir nitelikteki sağlık düzeyi ve sağlık hizmeti kullanımındaki farklılıkları ifade etmektedir. Sağlık düzeyindeki eşitsizlikler, yaşam koşulları ve sosyoekonomik durumları aynı olmayan bireyler arasında sağlık problemlerinin sıklığındaki farklılığı anlatmaktadır. Sağlıkta eşitsizlik dendiğinde doğal veya biyolojik olmayan ve toplumsal nedenlerden

kaynaklanan, önlenebilir ve önlenebilir oldukları için de kabul edilemez ve ahlak dışı eşitsizlikler anlaşılır. Bireysel değil toplumsal düzeyde saptanması ve savaşıması gerekmektedir (Whitehead; 1992)

1978 yılında yayınlanan Alma-Ata deklarasyonu, ikinci maddesinde, sağlıkta özellikle “gelişmiş” ve “gelişmekte olan ülkeler” arasında ve ülkelerin kendi içlerinde var olan büyük eşitsizlik durumunu politik, sosyal ve ekonomik bakımdan kabul edilemez olarak belirlemiştir. 1984 yılında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Avrupa Bölgesi’ne üye ülkelerin ‘2000 yılında Herkes İçin Sağlık’ anlayışı doğrultusunda Avrupa bölgesi sağlık politikası belirlenirken kabul ettiği ortak hedeflerinin ilki “2000 yılına kadar dezavantajlı ülkeler ve ülkelerdeki dezavantajlı gruplar arasındaki sağlık düzeyi farklılıkları en az yüzde 25 azaltılmalıdır” olarak belirlenmiştir (WHO; 1978). Bu hedefe ulaşamamıştır ve dolayısıyla aynı ülkede yaşayan farklı sosyal gruplar ve coğrafi bölgeler arasında belirgin hastalık ve ölümlülük hızlarında farklılıklar sürmektedir, hatta bu fark derinleşmektedir. DSÖ bu gibi ulaşamadığı pek çok hedef nedeniyle güven kaybetmiş, inandırıcılığını yitirmiştir.

Sağlıktaki eşitsizlikler anne ve çocuk sağlığında, beklenen yaşam sürelerinde, temiz ve yeterli gıdaya, suya erişebilen nüfus oranlarında, hastalıkların sıklıklarında öldürücülüklerinde, salgınların dağılım haritalarında kendini fazlasıyla göstermiştir. Artık sağlıktaki derin eşitsizliklerin olduğu DSÖ tarafından da birinci ağızdan ilan edilmiştir. Ancak DSÖ’nün sağlıktaki eşitsizliklerin tespitlerini yaparken, süreç ve çözüm önerilerine dair bakış açısı aşağıdaki cümlelerle netlikle özetlenmektedir:

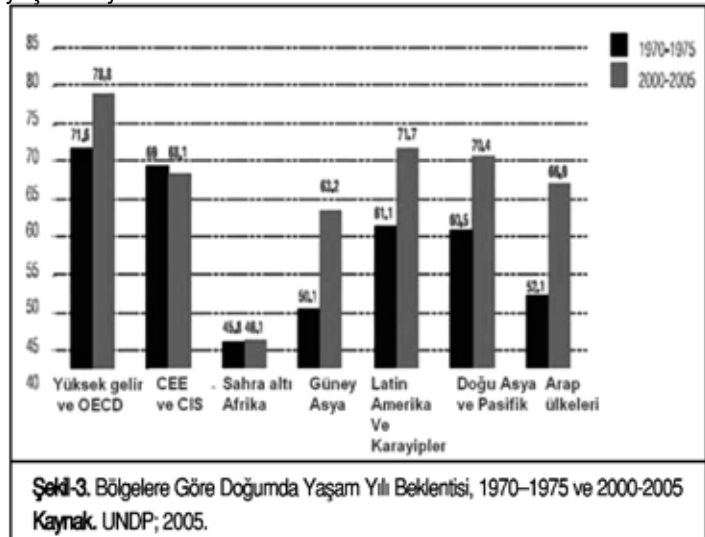
“Sosyal eşitsizliklerin kökeninin toplumdaki sosyal ve sınıfsal yapıda bulunduğu tespit, sadece toplumdaki sınıf yapısı tamamen değiştirilerek sağlık eşitsizliklerinin azaltılabileceğine işaret etmez. Ancak şuna işaret eder ki farklı segmentler arasındaki farklılıkları azaltan girişimler sağlıktaki hakkaniyeti iyileştirme olasılığı taşırlar” (WHO-CSDH; 2007).

Hizmet eşitsizliğine yol açan finansal,

coğrafi, sosyokültürel, organizasyonel erişilebilirlik düzeylerindeki engeller sağlık hizmeti kullanımını etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Finansal eşitsizliğin en önemli nedeni gelir dağılımındaki eşitsizliklerin sonucunda ortaya çıkan yoksulluktur. Bu durum hizmet kullanımı düzeyinde sosyal güvencenin olmaması ve cepten ödemelerdeki güçlüğü kendini gösterir. Coğrafi eşitsizlik ise sağlık ihtiyacına göre ülke genelinde eşit dağılımın olmaması sonucunda yoksul bölgelerde ortaya çıkan sağlık hizmeti yokluğu ya da var olan hizmetlere coğrafi olarak ulaşamamadır. Sağlık hizmetlerine dil, etnik köken ya da din nedeniyle erişememe sosyokültürel erişim eşitsizliğine neden olur. Sağlık sistemi ya da sağlık hizmeti veren kurumların yönetim, örgütlenme ve organizasyonlarındaki olumsuzluklar organizasyonel erişim sorunlarını beraberinde getirir ve bu boyutta eşitsizliklere neden olur (Hassoy; 2005).

Sağlıktaki eşitsizliklerin hem sağlık hem de sağlık hizmetleri boyutuna dair bu kısa açıklamadan sonra seçilmiş veriler ışığında, eşitsizlikler konusu kısaca değerlendirilecektir. İlk olarak Şekil-3’de 1970-1975 ve 2000-2005 yılları arasında Dünya’da bölgelere göre doğumda yaşam yılı beklentisindeki değişim görülmektedir. İnsani gelişim indeksinin üç ana bileşeni sağlık, eğitim ve gelirdir. Sağlığın değerlendirilme ölçütü olarak da doğumda yaşam yılı beklentisi kullanılmaktadır

Finansal eşitsizliğin en önemli nedeni gelir dağılımındaki eşitsizliklerin sonucunda ortaya çıkan yoksulluktur

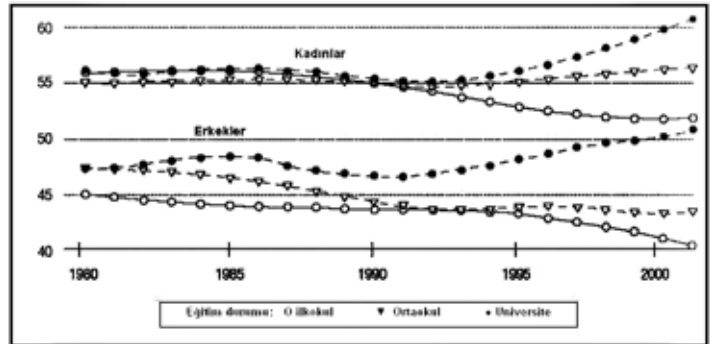
1990'lı yıllardan sonra piyasalaşmaya başlayan sağlık hizmetlerinin eşitsizlikleri derinleştirdiğini söylemek yanlış olmaz.

(HDR; 2010). Doğumda yaşam yılı beklentisi; doğumları sırasında içinde buldukları nüfus kesiti açısından geçerli olan ölüm riskleri değişmediği takdirde yeni doğmuş bebeklerin yaşamaları beklenen süredir. (UNICEF; 2005) Yıl olarak ifade edilen bu değer, yaşadığı ülke ve koşullar bağlamında yaşanması muhtemel olan ömrü gösterir. Bu göstere ülkenin sosyoekonomik durumu ve bunun sağlıktaki yansımaları görebileceğimiz değerli bir ölçüttür (Hattun; 2003). Uluslar arası karşılaştırmalarda sıklıkla kullanılır. Buna göre yüksek gelir düzeyli OECD ülkelerinde 1970–1975 yıllarında beklenen yaşam süresi 71.6 yıldır. 2000–2005 dönemine gelindiğinde bile bu değere ulaşabilmiş bölge sayısı çok azdır. Dünyanın neredeyse tüm bölgeleri yüksek gelir düzeyli ülkelerin 30 yıl önceki beklenen yaşam sürelerine ulaşabilmiş değildir. Dolayısıyla erken kapitalistleşmiş ülkeleri “yakalama” iddiasında olan kalkınma çabalarının geldiği düzeyin, en temel göstere olan yaşam beklentisinde bile hüsrarla sonuçlandığı görülmektedir. Sahra güneyi Afrika’da bu 30 yıllık süre içinde beklenen yaşam süresi 45.8 yıldan 46.1 yıla çıkmıştır. Bu değer Roma İmparatorluğu’ndaki beklenen yaşam süresine yakındır (Rosenberg; 2010).

Yukarıdaki değerlendirmeye ek olarak gelir grupları arasında da yaşama süreleri önemli farklılıklar göstermektedir. Dünyadaki insanların en yoksul yüzde 20’sinin 14 yaşından önce ölme olasılığı en zengin yüzde 20’ye göre yaklaşık 10 kat, yoksul ülkelerde yaşayan kadınların gebelik ya da doğum sürecinden kaynaklanan ölme olasılığı yaklaşık 500 kat daha fazladır. DSÖ’nün 2003 yılı raporunda 60 ülkede yapılan, 106 nüfus ve sağlık araştırmasının sonuçlarına göre, yoksul hane halkının 5 yaş altı çocuklarının ölüm riski aynı ülkelerdeki zengin hane halkı çocuklarından anlamlı derecede

yüksektir. Bu bağlamda hastalık çeşitliliği ve seyri de ülkelerin yoksulluk zenginlik durumlarına göre farklılık göstermektedir. Yoksul ülkelerde özellikle bulaşıcı hastalıklar, gebelik ve doğum sürecinde ortaya çıkan sorunlar ve çevre koşulları ile ilgili hastalıklar sağlık sorunlarının büyük kısmını oluştururken, zengin ülkelerde kalp-damar hastalıkları, ruhsal hastalıklar, kanserler ve sakatlıklar sağlık sorunlarının çoğunluğunu oluşturmaktadır. Yoksul ülkelerdeki ölümlerin yüzde 57’si bulaşıcı hastalık kaynaklıyken, zengin ülkelerde bu oran yüzde 8 civarındadır (Hamzaoğlu; 2004).

Gelirin yanı sıra eğitim düzeyleri de beklenen yaşam yılını önemli düzeyde etkilemektedir. Şekil-4’te 1980-2000 yılları arasında Rusya Federasyonu’nda eğitim durumu ve cinsiyete göre 20 yaşında beklenen yaşam sürelerinin değişimi görülmektedir (Murphy; 2006). 1980–1990 yılları arasında 20 yaşında beklenen yaşam süreleri kadınlarda yaklaşık 55 yıl erkeklerde ise 45–50 yıl arasındadır. Bu dönemde eğitim durumuna göre belirgin bir farklılaşma yoktur. 1990–2000 yılları incelendiğinde her iki cinsiyet için üniversite mezunlarında beklenen yaşam süresi 5 yıldan fazla artarken, ilkökul mezunlarının beklenen yaşam süreleri yaklaşık 5 yıl kadar düştüğü görülmektedir. 1990’lı yıllardan başlayarak eğitim düzeyine göre beklenen yaşam sürelerindeki eşitsizlikler oluşmuş ve zaman içinde derinleşmiştir. Bu durum 1991 öncesi olan sağlık sisteminin eğitime bağlı oluşabilecek sağlıktaki eşitsizlikleri ortadan kaldıracı dezavantajlıları koruyucu

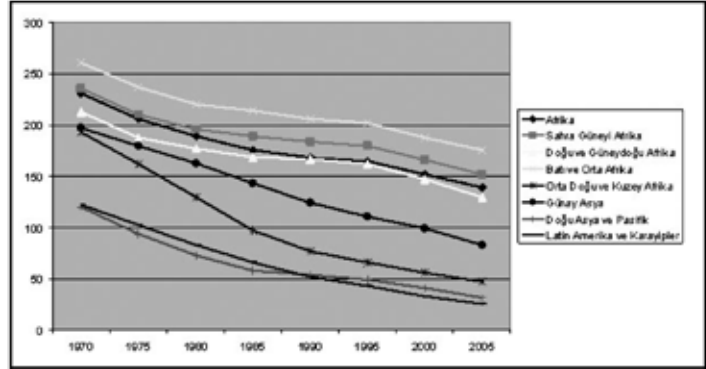
Şekil-4. Rusya Federasyonu’nda Eğitim Durumuna Göre 20 Yaşındaki Kadın ve Erkeklerin Yaşam Yılı Beklentisinin Değişimi
Kaynak: Murphy; 2006.

bir nitelik gösterdiğini düşündürmektedir. 1990'lı yıllardan sonra piyasalaşmaya başlayan sağlık hizmetlerinin eşitsizlikleri derinleştirdiğini söylemek yanlış olmaz.

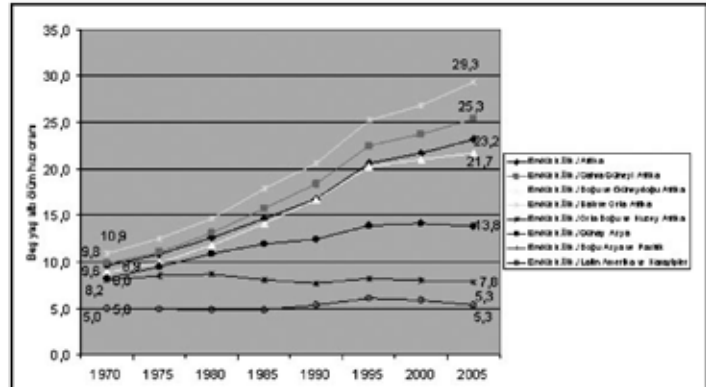
Beklenen yaşam yılına ek olarak eşitsizlikler açısından incelenmeye değer bir başka başlık da beş yaş altı çocuk ölüm hızıdır. Beş yaş altı ölüm hızı doğumdan itibaren beş yaşına kadar olan ölüm olasılığının bin canlı doğum bazında ifadesidir. Toplumlar arasında yoksulluktan etkilenen en duyarlı grup çocuklardır. Yoksulluk, çocuklarda hem hastalık hem de ölüm hızlarında artış olarak kendini gösterir. Yoksulluktan olumsuz etkilenme anne karından başlamaktadır. Annenin ağır ve tehlikeli çalışma koşulları, sigara alkol uyuşturucu kullanımı, kötü ve yetersiz beslenmesi, sağlık hizmetlerinden yararlanma düzeyinin düşüklüğü sağlıksızlık olarak gelecek nesillere de aktarılır. Yoksulluk çemberi başka türlü de oluşmaktadır; yoksul ailelerin çocukları okuyamamakta, iyi beslenememekte, sağlık hizmetinden yeterli düzeyde yararlanmamakta ve çalışma hayatına erken atılmaktadır (Dedeoğlu, 2004). Şekil-5'te dünyada 5 yaş ölümlerin tüm ülke grupları için yıllar içinde azaldığı görülmektedir. Üstelik bu topyekûn bir azalma olarak gözlenmektedir (Şekil 5). Ancak karşılaştırmalı olarak hızların oranı (rate ratio) hesaplandığında bu azalma tüm ülke grupları için benzer bir iyileşmeyi göstermemektedir. Tam aksine bazı ülke gruplarındaki sözüm ona "iyileşme" diğerlerinin çok gerisindedir ve bu fark 2005'lere gelindiğinde 1970'lerdeki düzeyinden çok daha derin bir eşitsizliği barındırmaktadır. Bu durumu anlamak için ölüm hızlarının oranına ve bunun zaman içindeki değişimine bakılmalıdır. Her yıl için, tüm ülke gruplarındaki hızları tek tek endüstrileşmiş ülkedeki ölüm hızına oranladığımızda durumun eşitsizlikler açısından analizi Şekil-6'da ortaya çıkmaktadır. Endüstrileşmiş ülkelerle diğer bölgelerin beş yaş altı ölüm hızları arasındaki oran 1970'lerde 5-10.9 kat arasındadır. 2005 yılına gelindiğinde bu oranın 29.3 kata kadar ulaştığı ülke grupları vardır.

Arasında Bölgelere Göre Beş Yaş Altı Ölüm Hızındaki Değişim

Aradaki uçurumun en fazla olduğu bölgeler Afrika'nın değişik bölgeleri, Güney Asya,

Şekil-5. Dünyada 1970-2005 Yılları Arasında Bölgelere Göre Beş Yaş Altı Ölüm Hızındaki Değişim (UNICEF, 2009 verileri kullanılarak oluşturulmuştur)

Şekil-6. Dünyada 1970-2005 Yılları Arasında Bölgelere Göre Beş Yaş Altı Ölüm Hızı Oranlarındaki (RR) Değişim (UNICEF, 2009 verileri kullanılarak oluşturulmuştur)

Doğu Asya ve Pasifik bölgeleridir. Bu bölgeler için son 35 yılda beş yaş altı ölüm hızındaki eşitsizlikler daha da derinleşmiştir. Toparlamak gerekirse, yukarıda ana hatlarıyla ve seçilerek ortaya konulan verilerle kalkınma kuramının "içerisinden" yapılan bir değerlendirmede dahi, iddia edilenlerin aksine, gerek ülke içinde, gerekse farklı ülkeler arasında eşitsizliklerin arttığını görebilmekteyiz. Bu noktada sorulması gereken soru şudur: Neden erken kapitalistleşmiş ülkeleri "yakalama" iddiasında olan kalkınma çabaları, en temel göstergelerde dahi hüsrarla sonuçlanmıştır? Bu soruyu yanıtlamak için, kalkınma kavramının içeriğinin biraz daha netleştirilmesi gerekmektedir.

4. sonuç yerine: kalkınma kimin için?

Çalışmanın buraya kadarki kısmında, genel olarak kalkınma kavramı ve özel olarak da kalkınma iktisadi, ilgili literatürün kendi gelişimi bağlamında değerlendirilmiştir. Son bölümde ise, çok da "masum" olmayan bir kav-

Kalkınma kuramının "içerisinden" yapılan bir değerlendirmede dahi, iddia edilenlerin aksine, gerek ülke içinde, gerekse farklı ülkeler arasında eşitsizliklerin arttığını görebilmekteyiz

Kalkınma kavram ve uygulamalarının sermaye birikimini esas aldığı ölçüde, döneme göre egemen olan sermaye kesimlerinin çıkarlarına hizmet ettiği söylenebilir

ram olan “kalkınma”nın işaret ettiği süreçler açık hale getirilmeye çalışılacaktır. Buna göre en basit anlamıyla kalkınma, kapitalist toplum yaratma projesidir. Dolayısıyla, kapitalist öncesi bir toplumsal formasyondan kapitalizme ait yapı, kurum ve ilişki biçimlerinin geliştiği bir toplumsal değişim süreci, kalkınma olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamıyla kalkınma kavramının ortaya çıkışı, bir kapitalist kurum ve ilişkilerin dünya geneline yayılması sürecindeki bir tarihsel dönemde inşa edilmiş bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kapitalist toplumsal ilişkilerin en temel özelliği ise, eşitsiz ve bileşik gelişme dinamiğine sahip olmasıdır (Orhangazi, bu sayıda). Dolayısıyla, kapitalist gelişme olarak kalkınma süreci, kapitalizme ait eşitsizlikleri derinleştirme ya da bunları farklılaştırarak sürdürmesi anlamına gelmektedir. Bu çerçevede, gerek kalkınma iktisadının ortaya çıkışı, gerekse bu dönemin ardından kalkınma kavramının içeriğinin farklı şekilde yeniden tanımlanması, bu kuramların muhatabı olan ülkelerdeki sermaye birikiminin ya da daha genel anlamda kapitalist gelişmenin geldiği düzey bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Böyle bir perspektiften bakıldığında, 1950’lerin ortalarından itibaren geç kapitalistleşen ülkelere önerilen ithal ikameciliğin, devlet müdahaleciliğinin ve planlamanın, bu dönemde söz konusu ülkelerde üretken sermaye oluşumunun hızlandırılması bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Buna göre, “kalkınma” kavramının bu düzeyde işlevli olmasının gerisinde, önerilen bu politikaların, sadece bu ülkelere dışarıdan yapılan bir “dayatma” olarak değil, bu politikaların her bir ülke içinde bulunan üretken sermaye kesimlerinin sahiplendiği, hatta bir çok noktada, doğrudan inisiyatif olarak sürece aktif katılımlar sağladığına işaret edilmelidir. Yine takip eden dönemlerde de kalkınma reçeteleri ve en son olarak neoliberal kalkınma ve Washington sonrası mutabakat temelli politikalar düşünüldüğünde, genellikle bu reçetelerin muhatabı olan ülkelerde sermaye birikiminin geldiği düzeye göre hegemonik olan sermaye fraksiyonunun taleplerini ve çıkarlarını yansıtır nitelikte olduğu görüle-

cektir. Bu çerçevede, kalkınma kavram ve uygulamalarının sermaye birikimini esas aldığı ölçüde, döneme göre egemen olan sermaye kesimlerinin çıkarlarına hizmet ettiği söylenebilir.

Bilindiği gibi kapitalist gelişme, sürekli kendi karşıtını yaratan ve onunla birlikte var olan çelişkili bir süreci ifade etmektedir. Bu bağlamda, örneğin üretken sermaye oluşumunun ortaya çıkması, aynı zamanda işçi sınıfının da bir sosyal aktör olarak devreye girmesini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla kapitalist gelişmenin çelişkili doğası ve eşitsiz ve bileşik gelişme mekanizmaları göz önüne alınmadığında, kalkınma kavram ve uygulamaları “herkes için iyiyi” oluşturacak bir süreç olarak algılanmaktadır. Oysa kalkınma adına harcanan bunca çabaya rağmen, geç kapitalistleşen ülkelerin günümüzde vardıkları nokta, hiç de kendisine vaat edilenlere uymamaktadır. Günümüzde, işsizlik, yoksulluk, gelir dağılımı, sosyal eşitsizlikler, temiz suya erişim, çocuk ölüm oranları, sağlık hizmetine erişim gibi temel sorunlara bakıldığında, kalkınma uygulamalarının sonucunda gelinecek nokta daha açık olarak görülebilir. Bu noktada, ironik bir soru gündeme gelmektedir: Aslında “kalkınma” adına sürecin başında vaat edilenler, şimdi gerçekleşenlerden ne kadar farklıydı?

kaynakça:

- Akçay, Ü. (2004) “Türkiye’de Planlama Deneyimi; Eleştirel Bir Değerlendirme” İktisat Dergisi, 456:28-39.
- Akçay, Ü. (2006) “Planlama” maddesi, Kavram Sözlüğü-1, Editör: Fikret Başkaya, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı, s. 467-476.
- Akçay, Ü. (2007) Kapitalizmi Planlamak: Türkiye’de Planlamanın ve DPT’nin Dönüşümü. İstanbul: SAV Yayınları.
- Arrighi, G. (2000) Uzun Yirminci Yüzyıl. Çev. R. Boztemur, Ankara: İmge Yayınları.
- Bebbington, A. (1993) “Modernization from below: An Alternative Indigenous Development?”, Economic Geography, 69(3): 274-292.
- Belek, İ. (2004) Sosyoekonomik konumda ve sağlıkta sınıfsal eşitsizlikler. Antalya’da beş yıllık bir araştırma. s.11-12
- Clark, D.A. (2006) “Development Studies in the Twenty-First Century”, The Elgar Companion to Development Studies, UK, USA: Edward Elgar Publishing, s. xxi-xli.

- Dedeoğlu N. (2004) "Sağlık ve Yoksulluk" Toplum ve Hekim Dergisi-Ocak Şubat 19(1): 51-53
- Dorfman, R. (1992) "Economic Development From the Beginning to Rostow", Journal of Economic Literature , 29(2): 573-591.
- WHO, (2002) The world health report 2002 - Reducing Risks, Promoting Healthy Life, WHO publication,Geneva, Switzerland, <http://www.who.int/whr/2002/en/>
- Ercan, F. (2001) Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Escobar, A. (1992) "Imagining a Post-Development Era? Critical Thought, Development and Social Movements", Social Text, 31: 20-56.
- Ettlinger, N (1994) "The Localization of Development in Comparative Perspective", Economic Geography, 70(2):144-166.
- FAO (2010) FAO Statistics Division. Food security statistics. <http://www.fao.org/economic/ess/food-security-statistics/en/> (Erişim tarihi:25 Ekim 2010)
- Fukudata-Parr, S. ve Jahan, S. (2006) "Haq, Mahbub ul (1934-1998)", The Elgar Companion to Development Studies, UK, USA: Edward Elgar Publishing, s. 213-219.
- Hamzaoğlu O. (2004) Yoksulların sağlığı ne durumda, etken ne, sorunlar nasıl çözülür? Toplum ve Hekim Dergisi, Ocak Şubat, 19(1):54-57
- Harvey, D. (1999) Postmodernliğin Durumu, Çev. S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hassoy, H. ve Çiçeklioğlu, M. (2005) "İzmir İli Gülyaka Sağlık Ocağı Bölgesinde 0-6 Yaş Çocukların Sağlık Hizmeti Kullanımları ve Etkileyen Faktörler" Toplum ve Hekim Dergisi, 20(5):361-371
- Human Development Report-HDR 2010 (2010) 20th Anniversary Edition.The Real Wealth of Nations:Pathways to Human Development, UNDP. UN Plaza, New York, NY 10017, USA.
- Hircsman, A. O. (1958) The Strategy of Economic Development, New Haven, Conn.: Yale University Press.
- ILO (1976) Employment, Growth and Basic Needs: A One World Problem, Geneva: International Labour Organisation.
- Jenkins, Rhys. (2001) "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi", Fikret Şenses (Der.) Kalkınma İktisadi, Yükselişi ve Gerilemesi, İstanbul: İletişim Yayınları, 211-255.
- Kanbur, R. (2002) "Economics, Social Science and Development", World Development, 30(3):477-486.
- Kenny, C. ve Williams, D. (2001) "What Do We Know About Economic Growth? Or, Why Don't We Know Very Much?", World Development, 29(1):1-22.
- Kunst, A. ve Machenbach J (1994): Socioeconomic inequalities in health. WHO; 1994.
- Krugman, P. (1995) "Cycles of Conventional Wisdom on Economic Development", International Affairs, 71(4):717-732.
- Keyder, Ç. (1979) Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Lewis, W. Arthur (1954), "Economic Development With Unlimited Supplies of Labour", Manchester School, 22:139-91.
- Lewis, A. (1984) "The State of Development Theory", The American Economic Review, 74(1):1-10.
- Mitlin, D. vd. (2007) "Reclaiming Development? NGOs and the Challenge of Alternatives", World Development, 35(10): 699-1720.
- Murphy, M. vd. (2006). "The widening gap in mortality by educational level in the Russian Federation, 1980-2001" American Journal of Public Health, 96:1293-1299.
- Nixon, F. (2006) "Rethinking Political Economy of Development: Back to Basics and Beyond", Journal of International Development, 18: 967-981.
- Noguchi, M. (2005) "Globalism and Developmentalism", Beyond Market-Driven Development, Ed. C. Lapavitsas, ve M. Noguchi, London ve NY: Routledge, 1-14.
- Nurkse, R. (1953) Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries, Oxford: Oxford University Press.
- Ray, D. (2000) "What is new in Development Economics?", American Economist, 44(2): 3-16.
- Regidor, E. (2004) "Measures of health inequalities: part 2." Journal of Epidemiology and Community Health 58:900-903.
- Rosenberg M. (2010) "Overview of Life Expectancy" <http://geography.about.com/od/populationgeography/a/lifeexpectancy.htm>.
- Rosestein-Rodan, P.N. (1943) "Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe", The Economic Journal, 53(211): 202-211.
- Rostow, W.W. (1956) "The Take-Off Into Self-Sustained Growth", The Economic Journal, 66(261):25-48.
- Seers, D. (1969), 'The Meaning of Development', International Development Review, 11(2): 2-6.
- Sen, A. (2004) Özgürlükle Kalkınma, Çev. Y. Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sen, A. (2006) "Human Development Index", The Elgar Companion to Development Studies, UK, USA: Edward Elgar Publishing, s.256-260.
- SOFI (2009) The State of Food Insecurity in the World, 2009 - Economic crisis- impacts and lessons learned. Food and Agriculture Organization of The United Nations, Rome.
- Stiglitz, J.E. (2002) Küreselleşme, Büyük Hayal Kırıklığı, Çeviren:Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, İstanbul: Plan B Yayınları.
- Stiglitz, J. (2009) "Küreselleşen Dünyada Kalkınma

- Politikaları”, Ed. Fikret Şenses, Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma, İstanbul: İletişim Yayınları, 235-306.
- Straussfogek, D. (1997) “Redefining Development as Humane and Sustainable”, *Annals of the Association of American Geographers*, 87(2): 280-305.
- Streeten, P. vd. (1981), *First Things First, Meeting Basic Human Needs in Developing Countries*, Oxford ve New York: Oxford University Press.
- Stewart, F. (2006) “Basic Needs Approach”, *The Elgar Companion to Development Studies*, UK, USA: Edward Elgar Publishing, 14-19.
- Hatun, Ş. Etiler, N. Gönüllü, E. (2003) “Yoksulluk ve çocuklar üzerine etkileri”, *Çocuk sağlığı ve hastalıkları dergisi*, 46: 251-260.
- Thorbecke, E. (2009) “Kalkınma Doktrinin Evrimi, 1950-2005”, Ed. Fikret Şenses, Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma, İstanbul: İletişim Yayınları, 177-234.
- Tipps, D.C. (1973) “Modernization Theory and the Comparative Study of National Societies: A Critical Perspective”, *Comparative Studies in Society and History*, 15:199-226.
- Toye, J. (2004) “Changing Perspectives in Development Economics”, *Rethinking Development Economics*, Ed. H.J. Chang, London ve NY: Anthem Pres, 21-40.
- Trak, A. (1984) “Gelişme İktisadının gelişmesi: Kurucular”, *Yapıt*, 5: 50-61.
- Türkay, M. (1994) “Gelişme İktisadı: Büyüme Merkezli Yaklaşımın Yükselişi ve Gerilemesi”, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Türkay, M. (1997) “Konjonktürel Bir Kavram Olarak ‘Müdahale’ ve Gelişme İktisadı”, *İktisat Dergisi*, 366-367:29-35.
- Türkay, M. (2002) “ ‘Üçüncü Dünya’ Var mıydı? Ulusal Kalkınma Mümkün mü?”, *Evrensel Kültür Dergisi*, 112: 76-80.
- Türkay, M. (2009) *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik: Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar*, İstanbul: SAV Yayınları.
- UNDP (2010) *What are the Millennium Development Goals? Basic Facts*, <http://www.undp.org/mdg/basics.shtml> (Erişim Tarihi: 25 Ekim 2010)
- UNDP (2005). *Human Development Report 2005 – International Cooperation At A Crossroads: Aid, Trade And Security In An Unequal World*. New York, NY, United Nations Development Programme.
- UNICEF (2005) *The State Of The World’s Children 2005 Childhood Under Threat Definitions of The Indicators p:109 UNICEF* [http://www.unicef.org/publications/files/SOWC_2005_\(English\).pdf](http://www.unicef.org/publications/files/SOWC_2005_(English).pdf), indirilme tarihi 22 Aralık 2010.
- UNICEF (2009) *The State Of The World’s Children 2009. Special Edition Celebrating 20 Years of the Convention on the Rights of the Child Statistical Tables.S,4*
- UN Millennium Project (2005) *Who’s got the power? Transforming health systems for women and children. Taskforce on child health and maternal health.*
- Wayenberge, E.V. (2009) “Washington Mutabakatı’ndan Washington Sonrası Mutabakat’a Kalkınma Yanılsamaları”, Ed. Fikret Şenses, Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma, İstanbul: İletişim Yayınları, 307-346.
- Whitehead, M. (1992) *The concepts and principles of equity and health. International Journal of Health Services* 3:429-445.
- WHO (1978) *Declaration of Alma-Ata. International Conference on Primary Health Care, Alma-Ata, USSR, 6-12 September* http://www.who.int/hpr/NPH/docs/declaration_almaata.pdf, indirilme tarihi 20 Aralık 2010.
- WHO-CSDH (2007) *Achieving Health Equity: From Root Causes To Fair Outcomes. Commission On Social Determinants Of Health* http://www.who.int/social_determinants/resources/csdh_media/cdsh_interim_statement_final_07.pdf, indirilme tarihi 20 Aralık 2010.
- White, H. (2006) “Millennium Development Goals”, *The Elgar Companion to Development Studies*, UK, USA: Edward Elgar Publishing, 382-389.

dipnotlar

1 Bu yeniden yapılanma sürecinde, dünya genelinde sermaye birikimi açısından en önemli dinamik ise, sermayenin uluslararasılaşması eğilimidir (Keyder, 1979: 31). Bu temel eğilim çerçevesinde şekillenen birikim modeli ise, erken kapitalistleşmiş ülkelerde görülen Keynesyen refah devleti uygulamaları ile geç kapitalistleşen ülkelerde görülen ithal ikameci/içer dönük birikim modeli olmuştur (Akçay, 2004).

2 Bu yeniden yapılanma sürecinde, dünya genelinde sermaye birikimi açısından en önemli dinamik ise, sermayenin uluslararasılaşması eğilimidir (Keyder, 1979: 31). Bu temel eğilim çerçevesinde şekillenen birikim modeli ise, erken kapitalistleşmiş ülkelerde görülen Keynesyen refah devleti uygulamaları ile geç kapitalistleşen ülkelerde görülen ithal ikameci/içer dönük birikim modeli olmuştur (Akçay, 2004).

kalkınmanın yeni mekânları; alternatif bir kavramlaştırma denemesi¹

özet

David Harvey Marks'a referansla, kapitalist sermaye birikiminin gelişim sürecinin belirli coğrafi yapıların yaratılması ile birlikte yaşandığını vurgulamaktadır. Kapitalist sistemin gelişme sürecinin mekânsallığı, içinde bulunduğumuz son yirmi-otuz yıllık dönemde küreselleşmenin yanı sıra, artan ölçekte yerelleşme/bölgeselleşme eğilimlerini gündeme getirmiştir. Diğer bir deyişle yerel ve bölge gibi ulus altı ölçeği işaret eden mekânlar, kapitalist sermaye birikim sürecinin içinde bulunduğumuz döneme özgü olarak yarattığı yeni coğrafi yapılar olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada bu çerçevede öncelikle, kalkınma yazınından hareketle yerel ve bölge mekânını öne çıkaran yaklaşımlar genel hatlarıyla ele alınacak, ardından bu yaklaşımların mekânı ele alış biçiminin sonucu olarak düşünebileceğimiz yerel ve bölge mekânına yönelik kavramlaştırmalar üzerinde durulacaktır. Son olarak bu kavramlaştırmaların mekânı ele alış biçimlerinin eleştirisi üzerinden alternatif bir kavramlaştırma önerisi yapılacaktır. Yapılan kavramlaştırmanın kapitalizmin mekânda belirginlik kazanan güncel dinamik ve niteliklerini daha iyi ifade ettiği ileri sürülecektir.

anahtar kelimeler: bölgesel kalkınma, başarılı mekânlar, arayış mekânları, sermaye birikimi

Demet Özmen Yılmaz*

abstract

David Harvey emphasize that according to Marx, capital accumulation took place in a geographical context and that it in turn created specific kinds of geographical structures. The spatial nature of capitalist development process has created a new tendency through the local/ regional (sub-national) scale as soon as global in last two or three decade. In other words, according to this study, spaces that sign sub-national scale like local/regional are new geographical structure that created by capitalist accumulation process in our times. In this framework, firstly it's discussed that some approaches that highlighted local and regional level in development literature. Secondly it's emphasized that some conceptualization of local/regional spaces that arise from these approaches. In last, through the critics of these concepts it's suggested an alternative concept: "Spaces in Search".

keywords: regional development, successful spaces, spaces in search, capital accumulation

giriş

David Harvey Marks'a referansla, kapitalist sermaye birikiminin gelişim sürecinin belirli coğrafi yapıların yaratılması ile birlikte yaşandığını vurgulamaktadır (Harvey, 2006: 9). Marx ve Engels de erken bir tarihte kapitalist sanayinin gelişmesinin mekânsal boyutlarına dikkat çekmiştir: "Büyük sanayi Amerika'nın keşfiyle yolu açılan dünya pazarını kurdu. Bu pazar ticarete, denizcilikte ve kara ulaşımında çok büyük gelişmeye yol açtı. Bu gelişme

de sanayinin yayılmasını sağladı. Sanayi, ticaret, denizcilik ve demiryolları yayıldıkça, burjuvazi de gelişti, sermayelerini artırdı ve ortaçağ artığı sınıfları bir bir arka plana itti." (Marx ve Engels, 2008: 23) Günümüz de ise kapitalist gelişmenin mekânsal boyutunun ikili bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. "Son otuz yılın uzun durgunluk döneminde mekânsal ölçek değişiklikleri belirgin bir şekilde dile getirilmektedir. Bunların en açık olanı ve en yaygın olarak değerlendirileni,

* Dr. 19 Mayıs Üni. İ.İ.B.F

Kapitalist sistemin gelişme sürecinin mekânsallığı, içinde bulunduğumuz son yirmi-otuz yıllık dönemde küreselleşmenin yanı sıra, artan ölçekte yerelleşme/bölgeselleşme eğilimlerini gündeme getirmiştir.

ölçekteki yukarı doğru kaymalardır: bireysel sermayelerin büyümesi ve bunların artan bir biçimde uluslararası, bazen küresel alana yayılan bağlantıları... Aynı zamanda yerel (yani ulus içi) düzeyde de belirli bir düzenleme yoğunluğu söz konusudur”(Gough, 2004: 186). Kapitalist sistemin gelişme sürecinin mekânsallığı, içinde bulunduğumuz son yirmi-otuz yıllık dönemde küreselleşmenin yanı sıra, artan ölçekte yerelleşme/bölgeselleşme eğilimlerini gündeme getirmiştir. Diğer bir deyişle yerel ve bölge gibi ulus altı ölçeği işaret eden mekânlar, kapitalist sermaye birikim sürecinin içinde bulunduğumuz döneme özgü olarak yarattığı yeni coğrafi yapılar olarak değerlendirilebilir. Nasıl ki Marx erken bir tarihte kapitalist sanayinin gelişmesinin bir dünya pazarı-mekânı yarattığını vurguladıysa, bugün de söylenmesi gereken, kapitalist sistemin küreselleşen dinamiklerinin, yerel ve bölge mekânının belki daha önce hiç olmadığı kadar, kapitalist ilişkilerin önemi artan mekânları haline geldiğidir. Bu tespiti yaptıktan sonra sorun, öne çıkan yerel-bölgesel mekânın nasıl anlaşılması, nasıl kavramlaştırılması gerektiği yönündedir. Bu çalışma böylece bir kavramlaştırma arayışında ilk adım olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmada bu çerçevede öncelikle, kalkınma yazınından hareketle yerel ve bölge mekânını öne çıkaran yaklaşımlar genel hatlarıyla ele alınacak, ardından bu yaklaşımların mekânı ele alış biçiminin sonucu olarak düşünebileceğimiz yerel ve bölge mekânına yönelik kavramlaştırmalar üzerinde durulacaktır. Son olarak bu kavramlaştırmaların mekânı ele alış biçimlerinin eleştirisi üzerinden alternatif bir kavramlaştırma önerisi yapılacaktır. Yapılan kavramlaştırmaların kapitalizmin mekânda belirginlik kazanan güncel dinamik ve niteliklerini daha iyi ifade ettiği ileri sürülecektir.

kalkınmada ulus altı yerel/bölge mekânının öne çıkması

Kapitalizmin gelişme dinamiği daima mekânsal yapılarla ilişki içerisinde olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist sistemin dünya ölçeğinde yeniden yapılanma sürecinin dinamikleri “kalkınma” kavramının bir amaç ve sorun olarak ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda yeni oluşan ulus devletlerin de etkisiyle 1970'lere

kadar geçen dönemde ulusal ölçekte bir kalkınma anlayışı ve “gelişmiş-az gelişmiş ülke” ayrımı üzerinden “ulusal kalkınma” kavramı öne çıkmıştır. 1970-80'lere kadar etkili olan bu kalkınma anlayışının stratejisi “devlet müdahalesi” ve “ithal ikamecilik” iken mekânı “ulusal” ölçek olmuştur². Bu dönemin başlıca projesi “merkezi planlama” yoluyla ekonomik büyüme sağlamak ve sanayileşmek olarak belirlendiğinden, yerel/bölge gibi ulus altı birimlerin bugünkü anlamda öneminden ya da belirleyiciliğinden bahsetmek söz konusu değildir. Görelî bir istikrar ve sabit büyüme koşullarının bulunduğu, 1950 ve 1960'ların ekonomik politik ve sosyal ortamında gelişen geleneksel bölgesel politikalar, etkinlik kaybı olmaksızın bölgesel dengeye ulaşılması için üretim faktörlerinin mekânsal tahsisinin yeniden düzenlenmesine yönelik merkezi yönetim çabaları tarafından karakterize edilmiştir (Edgington ve Fernandez, 2001: 3). Ulusal kaynakların “büyüme ve sanayileşme” için kullanıldığı bu dönemde hem ulus hem de bölge düzeyindeki kalkınma stratejilerinde, ulusal kalkınma anlayışının öngördüğü “büyüme” amacıyla uyumlu, “merkezi” ve “yukarıdan aşağıya” (top-down) bir planlama çerçevesinde, bölgeler arası eşitsizlikleri azaltmak amacıyla yönelik uygulamalar ağırlık kazanmıştır. “Ulusal kalkınma” anlayışının mekâna ve mekânsal farklılıklara yönelik yaklaşımında ülkenin bağımsız bir bütün olarak algılanması ve bölgeler arası dengenin sağlanması temel önemdedir.

1970'lerde yaşanan krizin ardından kapitalizmin dünya genelinde yeniden yapılanması sürecinde küreselleşme ve yerelleşme dinamiği ile birlikte, ulus altı mekânların önemi artmıştır. Daha önce ulus devlete referansla ele alınan yerel/bölge düzeyi, artık doğrudan küresel ekonomik sistemle etkileşim halinde birimler olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle daha önce benzer fiziksel, coğrafi ve kültürel özellikleri taşıyan, merkeze bağımlı, ulus altı birer birim olarak tanımlanan bölgeler, küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası ağlarla bağlantılar kurabilen, ulusal sınırlarla bağımlı olmayan, piyasa koşullarında hızla değerlendirilecek farklı özgüllükleri üzerinden birbirleriyle rekabet eden birimler olarak ele alınmaya başlamışlardır.

Yerel/bölge düzeyi artık, küresel ilişki ağları tarafından belirlenen, ulusal sınırlar anlamında mekânsal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan, sınırları değişken bir birim olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2000:7). Literatürde bu tespitin daha ileri götürüldüğü görülmektedir. Örneğin Ohmae (1996; 2000), küreselleşme sürecinde ulus devletin ölümü ile birlikte, bölgenin hem ekonomik hem de politik anlamda yeniden canlandığını vurgulamaktadır. Bu çerçevenin daha ihtiyatlı bir ifadesinde, Felbinger ve Robey (2001), ulus devletlerin ekonomik kalkınma için artık anlamlı birimler olmadığını, mekânsal sınırların küreselleşme dönemi öncesine ait olduğunu ve merkezi kentler ya da devletlerin değil, artık bölgelerin küresel ekonominin taşıyıcısı olduğunu vurgulamaktadır.

Yerelin ve bölgenin önem kazanmasında ve yeni bir içerikle kavramlaştırılmasında temel dinamiğin fordizmden postfordist birikim rejimine ve esnek uzmanlaşmaya geçiş olduğu düşüncesi, öne çıkan bir diğer yaklaşımdır (Eraydın, 1992; 2002). Bu yaklaşımlara göre 1970'li yıllarda içine girilen kriz süreci, fordist üretim biçimlerinin gerileyerek, esnek uzmanlaşmaya dayalı, küçük ölçekli üretim yapan işletmelerin önem kazanmasını beraberinde getirmiştir. Krize yanıt olarak ortaya çıkan bu süreç yeni ulus altı mekânları öne çıkarmaktadır (Piore ve Sabel, 1984). Buna göre esnek uzmanlaşma fordist dönemin istikrarlı kitlesel pazarlarını parçalamış, mekânsal salkımlanma ve bütünlüşme yoluyla bölgeyi yeniden tarih sahnesine çıkarmıştır (Webb ve Collis, 2000). Esnek uzmanlaşma yönünde krize verilen bu yanıt, Scott'a göre mekânsal kümelenmeye olanak vererek, esneklik temelinde ve bölgesel düzeyde entegrasyonun önünü açarak "yeni sanayi mekânları"ni oluşturmuştur (Scott 1998). Kalkınmanın da asıl olarak bölgesel olacağını vurgulayan Scott, ekonomik koordinasyon ve idari fonksiyonların devletlerden (ulusal düzeyden) bir yandan uluslar arası düzeye çıktığını, diğer yandan da bölgesel düzeye indiğini belirterek süreci "bölgesel rönesans" olarak nitelendirmektedir (Scott 1996). Bu yaklaşımlara göre bölgeler, küresel ekonomide endüstriyel organizasyonların asıl temelle-

rinden biri haline gelirken bu da beraberinde bölgesel kalkınmayı sağlayacaktır (Storper ve Scott, 1995). Scott'a göre coğrafi yığılma süreci kalkınma yolunda bir bölgesel itişe olanak sağlayacak temel dinamiktir (Scott 2002). Literatürde "Yeni bölgeselcilik/bölgeselcilik" olarak ifade edilen bu tür yaklaşımlara göre, küreselleşme süreci ve teknolojik gelişmeler, bölgesel dinamikleri öne çıkararak, bölgedeki sermayelerin uluslararası ağlarla eklemlenme talebini gerçekleştirme fırsatı yaratmıştır. Makro ölçekli ve merkezi planların bölgeye uyarlanması sonucu elde edilen bölge planlarında ihmal edildiği vurgulanan yerel/bölgesel potansiyeller, artık kalkınma süreçlerinin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda "bölge" ölçeği kalkınmanın yeni odağı olarak tanımlanmaktadır (Scott ve Storper 2003) Özetle bu yaklaşımların odağı, kalkınma yazınının uzun süre ulusal düzeye odaklandığı ve yerel/bölge mekânını ihmal ettiği, içinde bulunulan süreçte ise ekonomik kalkınma bağlamında asıl odağın yerel/bölge haline geldiği vurgusudur (Storper, 1995).

Kalkınmanın ulus-devlet mekânı üzerinden değil, bölgeler üzerinden gerçekleştirilebileceğine yönelik yaklaşımları ifade eden "yeni bölgeselcilik/yeni bölgeselcilik" yaklaşımları, küresel rekabet koşullarında avantaj sağlamış bazı mekânların "başarı hikâyelerine" odaklanan, geniş bir literatürü de beraberinde getirmiştir. Bundan sonraki bölümde bölgelerin ekonomik "başarısına" odaklanan ve bu bağlamda "başarı" sağlamak için bölgenin sahip olması gereken dinamikler üzerinde duran yazından hareketle, bazı yeni mekânsal kavramlaştırmalara göz atılacaktır.

ekonomik "başarı" odaklı yeni mekânsal kavramlaştırmalar

Özellikle son 20–30 yılda birçok kent veya bölge, küreselleşme süreciyle birlikte sağladıkları ekonomik "başarı" ile kapitalizmin yeni ve parlak mekânları olarak değerlendirilmekte ve bu başarı hikâyelerinin diğer mekânlarla uyarlanabileceği yönünde yaygın bir kanı oluşmaktadır. Buna paralel olarak literatürde yerel/bölge mekânına yönelik daha önce görülmedik bir çeşitlilikte yeni kavramlaştırmalar gözlenmektedir. Kavramlaştırmaların çoğu başarılı mekânda bulunan ya da başa-

Son 20–30 yılda birçok kent veya bölge, küreselleşme süreciyle birlikte sağladıkları ekonomik "başarı" ile kapitalizmin yeni ve parlak mekânları olarak değerlendirilmekte ve bu başarı hikâyelerinin diğer mekânlarla uyarlanabileceği yönünde yaygın bir kanı oluşmaktadır.

Sağladıkları üretim artışları ile öne çıkan bazı kentler yeni sanayi odakları olarak değerlendirilmektedir

rılı mekân olabilmek noktasında yaratılması gereken donanımlar bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu anlamda mekâna dair söz konusu yeni kavramlaştırmalarla ifade edilen, ekonomik bir başarıya işaret eden “başarılı mekânlar” olarak görülmektedir. Örneğin, “başarı” sağlayabilmek için “öğrenen bölge” olma, “yenilikçi (innovative) mekân” olma, “kümeleşmelerin” ve yığılma ekonomilerinin mekânı olma, “rekabetçi” bölge olma, “yeni sanayi odağı” olma, “esnek üretim”, “esnek uzmanlaşma” ya da “kurumsal donanımın” sağlandığı mekânlar olma “sosyal sermayesi” güçlü bölgeler olma... vb. Bu çerçevede söz konusu kavramlar kalkınma-büyüme amacına odaklı ekonomik “başarı” tanımlamalarının mekânsal olana giydirilmesi çabası olarak görülebilir. Bu bölümde kavramlara kısaca göz atılacak ardından kavramlaştırmaların dayandığı mekân algısının eleştirisi üzerinden farklı bir kavramlaştırma önerisinde bulunulacaktır.

“yeni sanayi odakları”

1970’ler ve öncesinde yaşanan hızlı sanayileşme sürecinin dışında kalmış, ancak 1980 sonrasında hızlı bir gelişme süreci ile ulus ötesi piyasalarla ilişkilenen ve bu yolla önemli birikim sağlayan “yeni sanayi odakları” üzerine yapılan çalışmalarda, mekânın sahip olduğu donanımlar, diğer mekânlardan farklılık ve “üstünlükler” çerçevesinde ele alınmaktadır (Piore ve Sabel 1984; Eraydın, 2002). Böylesi mekânlar, belirli bir üretim dalında kaliteye dayalı uzmanlaşmanın öne çıktığı, firmalar arası dayanışma ağlarının ve fason ilişkilerin yoğun olduğu, üretimde sağlanan verimlilik artışı ile hızla gelişme sağlayan mekânsal birimler olarak tanımlanmaktadır (Park ve Markusen, 1995). Söz konusu mekânların temel bileşenleri, sektörel olarak uzmanlaşmış ve mekânsal olarak yoğunlaşmış küçük ve orta ölçekli girişimler, pazara yönelik ve pazara yönelik olmayan mal, bilgi ve insan değiş tokuşuna dayalı ileri ve geri bağlantılar kümesi, dayanışmacı rekabet, ekonomik avantajları birbirine bağlayan, güveni kolaylaştırıp bazen kapalı bazen de açık davranışsal şifre yaratan ortak kültürel ve sosyal geçmiş, kendi kendine yeter aktif örgütler ve kümenin içinde hareket eden ekonomik

ajanları destekleyen kamu ve özel yerel kurum ağları olarak sıralanmaktadır (Varol, 2006:433). Eraydın sanayi odaklarının iki önemli özelliğinin bu “gelişme merkezlerini” diğerlerinden ayırt etmekte olduğunu belirtir. Bunlardan ilki yerel düzlemde gerçekleşen üretimin uluslar arası piyasalara yönelimi ve rekabet gücüne erişmesi, ikincisi ise buluşçuluk- yaratıcılık kapasitesidir (Eraydın, 2002:23). Başarılı sanayi odaklarını “üretimle ilişkili farklı birimlerin ortak davranma becerisine ulaştığı alanlar” olarak tanımlayan Eraydın (2002: 38), bu alanların “başarılarının” en önemli kanıtının ise, geçmiş dönemin sanayi merkezlerinden daha yüksek oranlarda dünya pazarlarına sanayi ürünleri satabilmeleri, bu bölgelerde hızla artan refah düzeyi ve rekabet gücü olduğunu belirtmektedir (Eraydın, 2002: 19). Yeni sanayi odaklarındaki aktörlerin kendi aralarındaki ilişki ağlarının oldukça önemli olduğu vurgulanırken (Porter, 1990) “*piyasa dışı ticari olmayan karşılıklı bağımlılıklar*” ve “*karşılıklı ilişkiler yoluyla öğrenme*” kavramları bu ilişkileri tanımlamakta kullanılan yeni kavramlaştırmalar olarak öne çıkmaktadır (Eraydın, 2002: 41). Almanya’nın Baden-Württemberg Bölgesi, İtalya’nın Emilia-Romagna Bölgesi, ABD’deki Silikon Vadisi yeni sanayi odaklarının ilk örneklerindedir. Türkiye coğrafyasında da son yıllarda sağladıkları üretim artışları ile öne çıkan bazı kentler yeni sanayi odakları olarak değerlendirilmektedir.

Almanya’nın en güçlü bölgesel ekonomilerinden bir tanesi olarak tanımlanan Baden-Württemberg Bölgesi’nde otomotiv ve elektronik alanında Mercedes-Benz, Bosh gibi büyük firmalar ve onların etrafında küçük ve orta ölçekli tedarikçi firmalardan oluşan bir sanayi yapısı hâkimdir ve makine sanayinde ise küçük ve orta boy işletmeler ağırlıktadır (Cooke ve Morgan, 1996). Bölgenin ekonomik gücünün üç önemli dayanağı olduğu ileri sürülmektedir. Bunlar; “firmalar arası dikey ve yatay, dinamik ağ ilişkileri, zengin bir kurumsal mesleki eğitim sistemi ve bölgesel kalkınma, yenilikçilik ve teknoloji transferinde tam anlamıyla kamu ve özel yatırımı” olarak sıralanmaktadır (Cooke ve Morgan, 1994:394).

“esnek üretim ve esnek uzmanlaşma mekânları”

Esneklik ve esnek üretim kavramları ile ilişkili olarak esnek uzmanlaşma da mekânların “başarı” koşulları arasında yer almaktadır. Çünkü esnek üretim temelli yaklaşımlara göre, üretim süreçlerini küresel ekonomik sistemdeki dalgalanmalara göre ayarlayabilen, uluslar arası pazarlarda rekabet edebilen ve yeni teknolojilere uyum sağlayan firmalar, sürece ayak uydurabildikleri ölçüde başarı sağlayabilirler. Hudson (1999), başarılı bölgelerin önemli bir karakteristiğinin “işbirliği temelli endüstri ilişkileri ve esnek çalışma düzenleri” olduğunu belirtmektedir. Örneğin İtalya'nın kuzeyinde yer alan Emilia-Romagna Bölgesi belirli alanlarda uzmanlaşmış KOBİ'lere ve zanaat üretimine dayanan ekonomik yapısı ile gayrisafi hâsıla bakımından AB ortalamasının oldukça üzerinde bir bölge haline gelmiştir. Bölge, seramik, ayakkabı, tekstil ve giyim, inşaat, makine gibi farklı alanlarda üretim yapan küçük ve orta ölçekli zanaat firmaları tarafından karakterize edilmektedir (Murray 1987). Üçüncü İtalya da denilen bölgenin fordizm sonrası esnek uzmanlaşmanın en iyi örneklerinden birini oluşturduğu, bölgenin esnek uzmanlaşma modelinde, beceri ve birikimleri ile üretim sürecine katkıda bulunan işçiler, ürün farklılaştırması, yeni üretim süreçleri geliştirilmesi ve bu süreçlerde destek sağlayan yerel aktörler gibi bileşenlerin öne çıktığı vurgulanmaktadır (Piore ve Sabel 1984). Diğer taraftan esnek uzmanlaşma ve küçük ölçekli, ileri teknolojili, ev içi üretime dayalı post-fordist üretim sistemlerinin, işçilerin fordizm ile kısıtlanan yaratıcılıklarını ve becerilerini arttıracığı da ileri sürülmektedir (Piore ve Sabel 1984).

“rekabetçi bölgeler”

Diğer taraftan esnek uzmanlaşma ve esnek birikim ile birlikte, küçük ve orta ölçekli firmaların üretken yapılar haline dönüştüğü saptamasından hareketle, mekânsal anlamda birbirine yakın yer seçiminin sağladığı yığılma ekonomilerinin de “başarı” için önemli faktörlerden birisi olduğu düşüncesi önem kazanmıştır. Söz konusu yığılma ekonomilerinden yararlanan firmaların yer aldığı bu mekânlar “rekabetçi bölgeler” olarak tanımlanmaya başlamıştır (Piore ve Sabel, 1984; Storper ve Scott, 1995; Scott 1988). Bu ya-

kınlık Porter'ın kümeleşme (cluster) olarak ifade ettiği mekânsal toplulaşmaya işaret etmektedir. Porter'ın tanımında kümelenme, belirli bir coğrafi alanda yakın bir dizi şirket, kurumsal yapı, ağ ve ilişkilerin ortaklık ve tamamlayıcılık ilişkisi ile birbirine bağlanmasını ifade etmektedir. Bu çerçevede firmalar, üniversite, endüstriyel ortaklıklar ve standart aktörlerden oluşan bir mekân işaret edilmektedir (Porter 1998; Felbinger ve Robey, 2001). Bu bölgeler sermaye ve emeğin en verimli bileşimini sağlayacak fason ilişkilerin oldukça yoğun yaşandığı bölgeler olarak değerlendirilmektedir. ABD'deki Silikon Vadisi kümeleşmenin önemli örneklerinden birisi olarak gösterilebilir.

“yenilikçi bölge – öğrenen bölge”

Buluşçuluk ve yaratıcılık kapasitesi de söz konusu “başarılı” mekânların önemli bir bileşeni olarak ortaya konmaktadır. Mekânların “başarısı”, rekabet koşullarında yeni teknolojiler geliştirerek maliyet avantajı sağlayan firmaların “yerel bilgi” “yenilikçilik” ve “öğrenme” kapasitelerini harekete geçirmeleri ile ilişkilendirilmektedir (Malecki, 2000; Mackinnon, Cumbers ve Chapman 2002). Bölgede fason üretim yapan firmalar, yedek parça üreticileri, tedarikçiler, müşteriler ve rakipler gibi aktörler arasındaki karşılıklı ilişkilerden kaynaklanan, etkileşim sonucu elde edilen bilgi, bölgelerin başarısında önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Özellikle kullanımla aktarılan sözsüz bilginin, bölgelerin “başarısında” kritik önemde olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda bir diğer kavramlaştırma da “öğrenen bölgelerdir”. “Öğrenen bölgelerin” özelliğinin sinerji yaratarak ortak öğrenme sürecini hayata geçirebilmek ve böylece bilgi paylaşım fırsatları ve yaratıcılık potansiyelini ortaya çıkarabilmek olduğu ileri sürülmektedir (Florida, 1995; Eraydın, 2002). “Öğrenen bölgeler” ortak çıkarların bireysel çıkarların önüne geçtiği, piyasa dışı karşılıklı bağlılıkların öne çıktığı, karşılıklı etkileşim sonucu üretilen ve paylaşılan bilgi ile yenilikçilik ve buluşçuluğun odaklandığı alanlar olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda “bilgi ve fikirlerin toplandığı depolar” olarak da tanımlanan “öğrenen bölgeler” inovasyonun ve ekonomik büyümenin kaynağı ve küreselleşmenin taşıyıcısı olarak değerlendir-

Esnek üretim temelli yaklaşımlara göre, üretim süreçlerini küresel ekonomik sistemdeki dalgalanmalara göre ayarlayabilen, uluslar arası pazarlarda rekabet edebilen ve yeni teknolojilere uyum sağlayan firmalar, sürece ayak uydurabildikleri ölçüde başarı sağlayabilirler.

Mekânda gömülü olarak bulunduğu ileri sürülen bilgi ve teknolojinin üretim süreçlerine aktarılabilirdiği oranda “başarı” sağlanabileceği öngörülmektedir.

rilmektedir (Florida 2002). “*Sosyal sermaye*” de bu çerçevede söz konusu başarının öne çıkmasında rol oynadığı ileri sürülen bir diğer olgudur. Sosyal sermaye, sosyal organizasyonun ağ ilişkisi, kurallar, toplumsal güven, ortak kâr için koordinasyon ve beraber iş yapmaya yönelik mekânsal bir nitelik olarak öne çıkartılmaktadır (Putnam, 1995). Storper (1995), böylesi bir mekânsal yapının özelliği olarak “*ticari olmayan karşılıklı bağımlılıklara*” vurgu yapmakta ve güven unsuru üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşımlarda mekânda gömülü olarak bulunduğu ileri sürülen bilgi ve teknolojinin üretim süreçlerine aktarılabilirdiği oranda “başarı” sağlanabileceği öngörülmektedir.

başarılı mekânlar ile ilgili yazında yer alan diğer kavramlaştırmalar

Diğer taraftan mekâna özgü olarak tanımlanmayan merkezi devletin kurumsal mekanizmalarının da önemine dikkat çekilmektedir. Mekânların “başarısında” kamu-özel, yerel-merkezi kurumların işbirliği ile oluşturulan kurumsal yapıların da önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır (Amin 1998). Bu anlamda mekânın “*kurumsal donanımı*”, kamu-özel sektör işbirliğine dayalı yapıların varlığı ve “*yönetişim*” anlayışının başarının sağlanmasında önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bireysel çıkarlardan ortak çıkarlara kayış, kendi kendini yönetim ağlarının, çatışma yerine uzlaşmanın, kamu-özel sektör ortaklıklarının ve yerel yönetimler ve kurumların varlığı, başarılı bölgelerdeki “yönetişim” anlayışının önemli nitelikleri olarak değerlendirilmektedir (Eraydın 2002: 41–50). Örneğin Emilia Romagna Bölgesinin “başarılı” olarak değerlendirilmesinde, kamu ve özel ortaklığına dayalı ajansların ve yerel kurumlar tarafından geliştirilen politikaların, küçük sanayiye destek sağlayan kooperatif bankacılığının ve belediyelere ait bankalar ve yerel bankaların varlığının da önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Baden Württemberg Bölgesinin gelişme çizgisinde de özel sektör, merkezi hükümet ve yerel yönetim ortaklıklarının önem kazandığı ve bu ortaklıkların geliştirdiği bilim parkları, teknoparkların teknoloji transferinde ve teknoloji geliştirmede sanayi firmalarını desteklediği vurgulanmaktadır (Eraydın 2002). Yönetişim ve kurumsal yapıların varlığının

yanı sıra merkezi hükümetin refah politikaları ve düzenlemelerinin de bölgesel ekonomik “başarıda” önemli rol oynadığı ileri sürülmektedir (Hudson, 1999). Örneğin Türkiye bağlamında Anadolu Kaplanlarının başarı hikâyelerine odaklanan çalışmalarda, kalkınmanın sağlanabilmesi konusunda “yerel kurumsal buluşçuluk, yerel öncülük, ekonomik yenilenme ve sosyal ilerlemenin sağlanmasında farklı ilişki sistemleri, gelenekler, normlar, yerel-merkezi aktörler, kamu-özel sektör gibi katmanlar halindeki kurumsal formlar” gibi bir dizi kavramın önemine dikkat çekilmektedir (Özelçi Eceral, 2006: 479). Benzer şekilde yönetim, kamu-özel işbirliği ve merkezi kurumlara daha az bağımlılık gibi kurumsal düzenlemelerin bu mekânların “başarı” sağlamaları için gerekli olduğu ileri sürülmektedir (Felbinger ve Robey, 2001).

Buraya kadar anlatılanlardan “başarı” sağlayanın, ya da “başarının sahibinin” küçük/büyük ölçekli firmalar ya da şirketler olduğu, merkezi kurumlar, yerel yönetimler, yerel finans kuruluşları gibi kurumsal yapıların da genel olarak söz konusu firmaların gelişmesi, kârlılığı, verimliliği ve etkinliği üzerinden ele alındığı görülmektedir. Buradan da şirketlerin gelişmesinin ekonomik anlamda toplumun da yararına olacağı, dolayısıyla şirketler için iyi olanın herkes için “ortak iyi” olduğu sonucuna varılmaktadır. Gelgelelim ilk bakışta herkes için olumlu bir dönüşüm olarak görülen bu sürecin, kapitalist sermaye birikimi sürecinin sadece ekonomik değil aynı zamanda politik de bir süreç olduğu gerçeğinden bakıldığında, “başarıların” sınıfsal ve çelişkili yapısını gizlediği açıktır. Ekonomik bir “başarı” arayışının mekânsal ifadesi olarak görebileceğimiz bu kavramlaştırmaların, mekânı nitelerken ya da daha doğru bir ifadeyle kapitalizmin gelmiş olduğu aşamada farklı bir içerikle ortaya çıkardığı bu yeni mekânları nitelerken, dar bir ekonomi çerçevesine hapsoldüğü söylenebilir. Kapitalist sistemde ekonomik süreçlerin aynı zamanda politik bir niteliğe sahip olduğu, mekânsal bir süreç olarak sermaye birikim sürecinin çelişkili, sınıfsal/politik bir içeriğe sahip olduğu düşünülürse bu kavramlaştırmaların mekânın algılamasına, kavranmasına ve nitelendirilmesine dair yetersizliği görünür olacaktır. Takip eden

bölümde bu sav biraz daha açılacak ve alternatif bir kavramlaştırma yapılmaya çalışılacaktır.

sermaye birikim süreci ve mekân ilişkisi üzerinden alternatif bir kavramlaştırma denemesi: “arayış mekânları”

Bu çalışmanın temel argümanı kapitalist sistemin gelmiş olduğu aşamada küreselleşen sermaye birikim süreçlerinin, farklı mekânsal yapıları kendi bütünlüğüne içermeye süreci ile birlikte, kent ve bölgelerin birer “arayış mekânı” haline geldiği tespittir. Diğer bir deyişle bu çalışmada, D.Harvey’in (2006) vurguladığı çerçevede kapitalist sermaye birikiminin gelişim sürecinin günümüzde yarattığı yerel/bölgesel ölçekteki mekânlar, yaygın kavramlaştırmalardan farklı olarak “arayış mekânları” kavramıyla ifade edilmektedir. Bu ifadenin arka planını kapitalist sistemin temel aksı olan sermaye birikim süreci ile mekânsal yapıların ilişkisi ve bu ilişkinin çelişkili, politik/sınıfsal ve dinamik bir niteliğe sahip olduğu düşüncesi oluşturmaktadır.

Önceki bölümlerde bahsedilen ve yazında çeşitli biçimlerine rastlanabilecek olan “başarılı bölgeler”, “cazibe merkezleri”, “yeni gelişme merkezleri” ya da herhangi bir mekânın ya da mekânsal ölçeğin teknik-organizasyonel bir ifadesi olan örneğin “bölgesel kümelenmeler” (clusters), “öğrenen bölgeler” (learning regions) gibi kavramlaştırmalar, yerel/bölge mekânının öne çıkmasını, sermaye birikimi sürecinin sınıfsal ve politik dinamiklerinden bağımsız (Gough 2004) olarak ele alan, yaygın yaklaşımın sonucudur. Yine bu kavramlaştırmalar, yerel/bölge mekânını ise Massey’in (1993) eleştirisinde işaret ettiği gibi apolitik ve statik bir epistemoloji ile ele alan bir yaklaşıma dayanmaktadır. Kuşkusuz içeriklerinde öne çıkardıkları nitelikler bakımından bir takım farklılıklara sahip olan bu kavramlaştırmaların ortaklaştığı nokta, sermaye birikim sürecinin zorunlulukları ve temel mantık ve işleyişlerinden arındırılmış içerikte kavramlar olmalarıdır. Dolayısıyla bu kavramlar mekânı, “arayış” kavramı ile ifade etmek istediğimiz politik/sınıfsal, çelişkili ve dinamik bir içerikten ziyade, toplumsal ilişkilerden ayrı, çelişkisiz, apolitik ve statik bir içerikte ele almaktadır.

Mekânsal süreçlerin kapitalist gelişme süreç-

leriyle ilişkili olarak ele alınması bu çalışmanın temel vurgularından biridir. Harvey’in de belirttiği gibi, sermaye birikimi hep son derece coğrafi-mekânsal bir mesele olmuştur. Bu çerçevede Harvey’de ikili bir vurgu önem kazanır: Sermaye birikim ve sınıf mücadelesi. Harvey bunları bir madalyonun iki yüzü olarak değerlendirir. Birikim ve sınıf mücadelesi bu anlamda biri diğeri ile bütünleşmiş bir halde var olur (Harvey, 1981). Bu çerçevede “arayış mekânları” kavramlaştırması başarılı, cazip, gelişen gibi mekâna dair kavramlaştırmaların işaret ettiği, herkes için iyi anlamından farklı olarak, sosyo-mekânsal sürecin sınıfsal/politik niteliğine dikkat çekmektedir. Kapitalist toplumsal ilişkilerin çelişkili ve eşitsizlikler üreten yapısı çeşitli talepler bağlamında belirlenen mücadeleler ortaya çıkarır. Bu mücadeleler emek ve sermaye arasındaki mücadeleleri ve/veya sermayelerin birbirleri ile rekabetini içermektedir. Zira arayışın gerek yerel/bölgesel gerekse de uluslararası düzeylerde taşıyıcılarına baktığımızda karşımıza uluslararası kurumlar, sermaye örgütleri, devlet ve devletin yerel kurumları, sivil toplum kuruluşları veya bunların oluşturdukları çeşitli organizasyonlar çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle “kimin arayışı” sorusunun cevabı “sermayeler” ve onlarla işbirliği halindeki “kurumlar” olarak netleşirken, “ne arayışı” sorusunun cevabı ise arayışın sahibi sermayelerin taleplerine ve önceliklerine göre değişmektedir. Bu çerçevede “arayış mekânları” kavramlaştırması “başarılı”, “cazip”, “gelişen” gibi kavramların herkes için iyi anlamından farklı olarak çelişkili bir süreci işaret eder.

Sınıf mücadelesi ve mekân ilişkisine odaklanan çalışmada Harvey, sınıf mücadelesinin sosyo-mekânsal bir süreç olduğunu vurgular. Harvey’e göre kapitalist toplum kendi imajına uygun bir mekânsallık yaratmak zorundadır. Bu, üretim ve yeniden üretime uygun olarak inşa edilen bir mekânsallıktır. Dolayısıyla mekân yaratım süreci, sınıf mücadelesinin çelişki ve gerilimlerini de içermektedir (Harvey, 1976). Gelgelelim söz konusu kavramlaştırmalar bir yandan apolitik bir dil oluştururken, “başarı” sağlama yolunda oldukça politik bir içeriğe sahiptir. Diğer bir ifadeyle mekâna dair niteleme son derece apolitikken bu niteliğin kazanılması

“Başarılı bölgeler”, “cazibe merkezleri”, gibi kavramlaştırmalar, yerel/bölge mekânının öne çıkmasını, sermaye birikimi sürecinin sınıfsal ve politik dinamiklerinden bağımsız olarak ele alan, yaygın yaklaşımın sonucudur

**“Başarılı”
“cazip” gibi
kavramlaştırmalar,
kent ya da bölge
mekânının
tarihselliğinden,
toplumsallığından
soyutlanarak,
sermaye birikim
sürecinde bir meta
haline geldiğine
işaret etmektedir**

süreci ise son derece politiktir. Bunu en açık olarak, bir mekânsal birimde çelişkili ve çatışmalı toplumsal süreçler sonucu oluşmuş olan bir dizi özgül niteliğin, sadece ekonomik anlamda şirketlere kâr sağlaması ile ilişkili olarak değerlendirilmesi noktasında görebiliriz. Böylelikle mekân ve mekânın sahip olduğu nitelikler metalaştırılmaktadır. Bu noktada Lefebvre'nin vurguları önem kazanır. Lefebvre, kapitalizmin kent mekânını kullanmasının, mekânın kapitalizm tarafından metalaştırılması ile gerçekleştiğini vurgular. Lefebvre'ye göre kapitalizmin mekânı soyut mekândır ve kapitalizm için mekânın “kullanım değeri” değil “değişim değeri” önemlidir. Mekânın değişim değeri onun metalaşması anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile kapitalizm için mekân, değişim değeri içerdiği ölçüde önemlidir. Mekânın sahip olduğu diğer tüm tarihsel-toplumsal nitelikler ise ancak onun değişim değerine katkı yaptıkları oranda önem kazanır (Lefebvre 1991) Kapitalizmin rekabet koşullarında emek maliyetlerinin düşük olduğu, sendikal mücadelelerin zayıflığı dolayısıyla düşük ücret düzeylerine sahip bölgeler özellikle sanayi sermayesi için “cazip” olarak görülmekteyken, finansal sermayeler açısından ise, uluslar arası finansal piyasalar ve dolaşım ağları ile eklemlenmiş, sermayelerin serbestçe girip çıkabildiği mekânlar daha “cazip” sayılacaktır. Diğer taraftan ulaşım ağlarına ve pazarlara yakınlık, teknolojinin ve ulaşım ağlarının gelişmesine rağmen hala önemli bir “cazibe” unsuru olarak görülmektedir. Bazı yerel ve bölge ölçeklerinin tarihsel gelişim sürecinde örneğin belirli bir iş kolunda “uzmanlaşma”, “el becerisi”, “birlikte iş yapabilirlik”, “ticari olmayan bağımlılık ilişkileri” gibi mekâna gömülü bulunan özgülükleri de o mekânın “cazip” olarak kabul edilmesinde önemli rol oynamaktadır. Çünkü Lefebvre'nin ifadesiyle kapitalizmin mekânı soyut mekândır ve mekâna özgül nitelikler metalaştırılabildikleri ölçüde sermaye birikimi sürecine konu olmaktadır. Dolayısıyla “başarılı” “cazip” gibi kavramlaştırmalar, kent ya da bölge mekânının tarihselliğinden, toplumsallığından soyutlanarak, sermaye birikim sürecinde bir meta haline geldiğine işaret etmektedir. Son derece apolitik görünen bu kavramlaştırmalar bahsedilen bu içeriği ile

yine aslında son derece politiktir. “Arayış mekânları” kavramı, yukarıda belirtildiği gibi arayışın öznelere ve sınıfsal/politik dinamiklerine dikkat çektiği ölçüde kapitalizmin mekânda belirginlik kazanan niteliklerine, diğer bir deyişle mekânın kapitalist gelişme süreci ile olan ilişkisine dikkat çekici bir nitelik taşımaktadır.

Yine benzer şekilde başarılı, cazip vb. kavramlar salt ekonomik etkinlik, verimlilik, avantaj ve başarıya gönderme yaptıkları ölçüde mekânı nitelerken, ekonomik olan ve politik olan ayrımı üzerinden parçalanmış bir mekânsal ontolojiden hareket ederler. Dolayısıyla bu “başarı” ya da “cazibe” kavramı da salt ekonomik bir süreci nitelemek için kullanılır görünür, ancak politik olmayan salt ekonomik bir mekânsal süreç söz konusu olamaz. Çünkü toplumsal ilişkilerden bağımsız salt bir mekân yoktur. Dolayısıyla bu kavramlaştırmalar ile ekonomik olanın aynı zamanda politik olduğu gerçeğinin üzeri örtülmektedir. Her ekonomik “başarının” belirli sınıfsal mücadelelerin sonucu ortaya çıktığı ve bu başarının bedelini ödeyen sınıfların varlığı bu tür kavramlarla görünmez hale getirilmektedir. Bununla birlikte ekonomik başarının yani yatırım çekmenin, uluslararası piyasalara eklemlenmenin ve ekonomik büyüme sağlamanın toplumsal gelişmeyi de beraberinde getireceği savunulmakta, “yerel/ bölgesel kalkınma” kavramı ise sürecin taşıyıcısı kavram haline gelmektedir. Böylelikle süreç herkes için iyi, bölgede veya kentte yaşayan herkesin lehine bir süreç olarak meşrulaştırılmaktadır. Bir mekânı içerdiği toplumsal ve sınıfsal mücadele süreçlerinden bağımsız, “başarılı”, “cazip” olarak tanımlamak o mekândaki eşitsiz ilişki biçimlerinin üzerini örtmekte ve mekânı homojenleştirmektedir. Daha da önemlisi, “başarılı örnekler” karşısında “kaybeden” ve “başarısız” olanların, ya da “başarının” bedelini ödeyen toplumsal kesimlerin durumu tartışılmamaktadır.

Ayrıca söz konusu mekânlar üzerine yapılan eleştirel çalışmalarda yatırım çeken bölgelerin “kalkındığına” dair bir bulgu olmadığı belirtilmelidir. Aksine düşük ücretle ve kötü çalışma koşullarıyla sağlanan “kalkınmanın” sadece emek sömürsünü arttırmak suretiyle sermayenin kârlılığını yükseltmeye ya-

radığı, buna karşılık yaşam koşullarının ve/veya çevrenin tahribatına yol açtığı daha da önemlisi kapitalizmin eşitsizliklerini bu yeni mekânlar arasında yeniden ürettiği söylenebilir. Örneğin Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en gelişmiş ili konumundaki Gaziantep'in belirli bir "ekonomik kalkınma" düzeyi sağlamış olmasına rağmen, eğitim, sağlık, doğurganlık, kadının toplumsal durumu gibi bir dizi "kalkınmışlık" göstergesi bakımından düşük düzeylerde olduğu belirtilmektedir. Bu durum Gaziantep'in şimdiye dek, kalkınmanın kaliteli işgücü gerektirmeyen, bir anlamda kolay sağlanabilecek aşamasını gerçekleştirmesi ile ilişkilendirilmekte, bundan sonra daha nitelikli işgücüne dayalı bir kalkınma aşamasının gündeme gelmesinin kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır (Pınarcıoğlu ve Işık, 2004). Ancak bu süreçte mekânın sunduğu düşük ücret ve esnek çalışma koşulları sayesinde birikim sağlayan sermayeler karşısında bu sürecin mağdurları, kaybedenleri ekonomik analizlerin dışında kalmaktadır.

Benzer şekilde yerel/bölge veya kent mekânı ile ilişkilenen yerli veya yabancı sermayelerin örneğin ne yatırımı yaptığı veya bölgede ne kadar istihdam yaratacağı da ikincil bir sorundur. Çünkü sermayenin öncelikli amacı mekândaki toplumsal koşulların iyileşmesi değil, mekânın olanaklarını azami şekilde kullanmaktır. Üretim sürecinde doğal çevrenin tahribatı veya çalışma koşullarının elverişsizliği gibi olumsuzluklar ise mekânın "başarılı" addedilmesi ile bir anda görünmez kılınır. Diğer taraftan sermayeler "cazip" ulus altı mekânsal birimler arayışındayken, yereldeki sermayeler de uluslararası sermayeler için cazibe yaratabilmek konusunda birbirleriyle yarışmaktadırlar. Bu anlamda bir başka yeni mekânsal kavram olan "yarışan yerellikler" (Pınarcıoğlu ve Işık, 2004:102) kavramı da söz konusu "cazibeyi" yaratmak ve sermayeler için yeni yatırım alanları olabilmek hedefiyle birbirleriyle yarışan kent ve bölgeleri ifade etmektedir. Bu yarış örneğin ücretler düzeyinin düşürülmesi noktasında açıkça görünür olmaktadır.

"Başarılı", "cazip", "gelişen", "öğrenen" vb. mekânsal nitelermeler, sosyo-mekânsal süreçlerin sınıfsal dinamizmini, her an değişen ya da uygulamaya konulan strateji ve politika

arayışlarının yarattığı dinamizmi, her ölçekte ve her toplumsal konumda sürece yön verme arayışını ve en önemlisi kapitalizmin gelişme dinamiklerinin mekânda yarattığı dinamizmi göremediği ya da mekânın bu niteliğine işaret edemediği ölçüde statik bir içeriğe sahip olmaktadır. "Arayış mekânları" kavramı eleştirilen kavramların statik içeriğinin aksine bir dinamizme işaret etmektedir. "Arayış mekânları" kavramı bu noktada, 1980 sonrası sermayenin küresel ölçekte hareketliliğinin artmaya başladığı, 1990'larla birlikte ise bu sürecin iyice hızlandığı bir konjonktürde, şehir, kent, bölge gibi ulus altı mekânsal ölçeklerin, sermayenin bu artan küresel hareketliliğine bir biçimde ekleme çabası içinde olması ve bunun için de toplumun farklı kesimlerinin kendi politikaları doğrultusunda yapılması gerekenler yönünde bir "arayış" içine girmelerine işaret etmektedir. Sermaye birikimi süreci düşünüldüğünde arayış hali sermayeler için biçimleri ve yolları değişse de sürekli ve zorunlu bir niteliğe sahiptir. Küreselleşen sermayelerin maliyet avantajı veya pazar olanağı sağlayacak yeni mekânlar arayışı, yeni teknolojiler geliştirmesi zorunluluğu dinamik sınıfsal bir süreç olduğu kadar mekânsaldır da. Bugün bilinmektedir ki 1990'lı yılların pek çok yerel sanayi odağı, başarılı örnekleri piyasalardaki değişimlere ayak uyduramamaları rekabette geri kalmış ve parlak dönemlerini sonlandırmışlardır. Örneğin Emilia-Romagna bölgesinde üretilen orijinal ürünlerin, olgunlaşmış ürün haline geldiklerinde, üretimin daha ucuza yapıldığı yerlere kaydırıldığı, (örneğin; ayakkabı üretiminde marka sahibi lider firmalar üretimini ücretlerin daha düşük olduğu Romanya'ya kaydırmaktadır), bölgenin küresel rekabet baskısı altında daha fazla orijinal ürün üretmek konusunda yaratıcı olmaya zorlandığı, ifade edilmektedir (Müftüoğlu, 2006). Benzer şekilde küresel rekabet koşullarında Emilia-Romagna'da üretilen ürünleri daha ucuza üreten gelişmekte olan bölgelerin ortaya çıkmasıyla bölgenin rekabet avantajını sadece, yüksek değerli mallar olan gıda makineleri ve makine aletleri sanayinde sürdürdüğü ifade edilmektedir (Cooke ve Morgan, 1995). Müftüoğlu 2006). Bu noktada Müftüoğlu'nun "başarı" ve maliyet ilişkisine dair tespiti oldukça anlamlıdır.

Üretim sürecinde doğal çevrenin tahribatı veya çalışma koşullarının elverişsizliği gibi olumsuzluklar ise mekânın "başarılı" addedilmesi ile bir anda görünmez kılınır

**Mekânın “başarısı”
ise ancak
sermayeye daha
avantajlı koşullar
sunan başka bir
mekânın öne
çıkmasına kadar
sürebilir.**

“Ortak paylaşım, işbirliği, kolektif etkinlik, yaratıcılık ve yerel bölgesel yönetimde kamu özel birlikteliğinin sağlandığı “iyi yönetişimin” varlığı üretimin sürdürülebildiği ve küresel rekabetteki başarı için yeterli koşul değildir. Küresel rekabetteki olmazsa olmaz koşul ucuz üretimin gerçekleştirilmesidir... Yerel/ bölgesel alanlarda toplaşan firmalar için çetin rekabette başarı, en az maliyetle üretimin gerçekleştirilebilmesidir” (Müftüoğlu, 2006). İtalya'nın kuzey bölgelerindeki gelişmenin kapitalizmin eşitsiz gelişme dinamiği ile birlikte düşünülmesi gerektiğinin bir kez daha altını çizerek şu alıntıyı da aktarmak anlamlı olacaktır. “Son 10–15 yılda özellikle kuzeydoğudaki bölgeler bir ekonomik mucize yaşadılar, sıfıra yakın işsizlik, yabancı işgücü ihtiyacı, yüksek üretkenlik ve kişi başına yüksek gelir... güneydeki bölgeler ise her zamanki gibi kalkınmada geri kaldılar... ülkenin kuzeydoğusundaki pek çok şirket bugün tesislerini Doğu Avrupa'ya taşımakta, bu nedenle İtalya'da iş kaybı yaşanmaktadır” (Corbino ve Pennella, 2005). Diğer taraftan başarı sağlamanın koşullarından biri olarak gösterilen “esnek uzmanlaşma” ile ilgili olarak Murray (1987), işçilerin yeni esnek emek süreçlerinden maddi ve politik olarak yararlandıkları argümanını reddederek, bölgenin işçilerin ütopyası bir yer olmadığını iddia etmektedir. Dolayısıyla arayış hali rekabet noktasında, kapitalist sistemin yapısal bir zorunluluğu olarak ortaya çıkmakta ve sermayenin bu zorunlu arayışı aynı zamanda bir süreklilik niteliği de taşımaktadır. “Başarılı örnekler”, “yeni sanayi odakları”, “cazibe merkezleri” gibi kavramlar ise bu sürekliliği ve dinamizmi içermediği ölçüde statik bir içeriğe sahiptir. Mekânın “başarısı” ise ancak sermayeye daha avantajlı koşullar sunan başka bir mekânın öne çıkmasına kadar sürebilir. Harvey'in de belirttiği gibi, coğrafi yayılma, uzamsal (mekânsal) düzenlemeler ve eşitsiz coğrafi gelişmenin bünyevi imkânları olmasaydı eğer, kapitalizm bir siyasal-ekonomik sistem olarak işlerliğini çoktan kaybederdi (Harvey 2007). Dolayısıyla çita sürekli daha çok birikim, daha çok kâr yönünde yükselmekte, bir toplumsal ilişki olarak mekânsal yapılar da bu süreçlere göre yeniden ve yeniden üretilmektedirler. Bu çevrimde, sermaye-

nin düşük ücret düzeyleri, pazarlara yakınlık gibi çeşitli öncelikleri doğrultusunda belirli bir mekânda yoğunlaşması, kapitalizmin eşitsiz gelişiminin yeniden üretilmesini de beraberinde getirmektedir.

Asuman Türkün Erendil'in (2000) Türkiye'nin “başarılı kentlerinden” birisi olarak değerlendirilen Denizli üzerine yaptığı çalışması bu düşünceyi destekler niteliktedir. Erendil Denizli'de yaşanan gelişmenin küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin yıllar içinde edindikleri bilgi, beceri ve girişimcilik yeteneklerine dayandırılmasına rağmen aslında söz konusu gelişmenin temel aksının her dönemde ucuz ve becerili emek üzerinden sermaye birikimi sağlanması olduğunu vurgulamaktadır. Diğer taraftan sağlanan bu gelişme oldukça kırılmalı bir yapıya sahip olduğundan güç ilişkilerinin giderek eşitsizleşmesi ile birlikte piramidin altında yer alan zayıf ve fason nitelikteki firmaları sistemin dışına itilmesine yol açmaktadır. Varol da (2006:441) Denizli ve Gaziantep örneklerini firmalar arası ve firma dışı ağlar bağlamında ele alan çalışmasında üreticiler arasındaki ilişkilerin, 1980'ler sonrasında güç kazanan bazı firmaların ağ içinde merkez konuma gelmesiyle dayanışmacı ve eşitlikçi olan konumdan asimetrik hale dönüştüğünü, bu asimetrik ilişkinin uluslar arası firmaların yerel düzlemdeki taşeron üreticileriyle olan ilişkilerinde de görüldüğünü vurgulamaktadır. Sönmez ise, Denizli'nin merkez ilçesinde ve bazı ilçelerinde gözlenen “müthiş gelişmelerin”, kayıt dışı ekonomiyi de hesaba katan milli gelir hesaplarıyla birlikte düşünüldüğünde, Denizli'nin 1980 öncesinde bugünkünden daha iyi durumda olduğunu gösterdiğini vurgulamaktadır (Sönmez 1998). Dolayısıyla Erendil'in (2000:114) “*bu sistem içerisinde emeğin güç kaybetmesine yol açmayan, gelişmenin bedelini belli gruplara ödetmeyen bir kalkınma modelinin önerilip önerilemeyeceği*” sorusu hala cevaplanmamış olarak ortadadır.

sonuç

“Arayış mekânları” kavramlaştırmasıyla öncelikle kapitalizmin mekânının yukarıdaki kavramlaştırmaların işaret ettiğinin aksine dinamik bir mekân olduğu vurgulanmak istenmektedir. Bu dinamik olma hali, mekânsal süreçlerin aynı zamanda toplumsal süreçler

olduğu ve kapitalizmde toplumsal süreçlerin sınıf, etnisite, cinsiyet gibi bir dizi çelişkili unsuru içinde barındırdığı tespitine dayanmaktadır. Farklı toplumsal sınıfların ya da sınıfların kendi içlerindeki farklılaşmaların, devletin ve diğer yerel, ulusal ya da küresel aktörlerin farklılaşan talep, politika ve stratejilerinin mekânsal yapıya yansıdığı ve bunun da yine farklı kesimler açısından farklı sonuçları olduğu düşünüldüğünde yukarıdaki kavramların ima ettiği “ortak iyi”ye olanak sağlayacak homojen bir toplumsal yapının söz konusu olmadığı dolayısıyla bir mekânın toptancı bir biçimde “başarılı” ya da “başarısız” olarak tanımlanmasının anlamsız ama ideolojik olduğu görülebilir. Diğer yandan arayış mekânı kavramı, mekânsal süreçlerin aynı zamanda ekonomik ve politik olduğuna işaret etmektedir. Oysaki yukarıdaki kavramlaştırmalar salt ekonomiye odaklanan bir “başarı” ya da “cazibe” etrafında oluşturulmuş ve mekânsal herhangi bir sürecin ya da “ekonomik” herhangi bir sürecin aynı zamanda politik bir süreç olduğunu gözden kaçırmıştır. Dolayısıyla “arayış mekânları” kavramı, aynı zamanda mekânsal süreçlerin toplumsal ve politik süreçler olduğu ve mekâna yönelik herhangi bir projenin de aynı şekilde toplumsal içerikli ve politik bir müdahale olduğuna işaret etmektedir. “Arayış mekânı” kavramlaştırması sermaye birikim sürecinin dinamik yapısından esinlenmiştir. Bu arayış hali farklı toplumsal-politik kesimlerin farklı talepleri, kişisel çıkar ilişkileri, siyasal çekişmeler, ideolojik farklılıklarla birlikte yaşanmakta ve bu sürece zemin hazırlayan tarihsel sermaye birikim sürecinin sınırlılıklarını ve olanaklarını taşımaktadır. Bu tespitler aynı zamanda, yeni kalkınma anlayışının örtük olarak dayandığı “yerel/bölgenin” homojen olduğu, bu nedenle politik bir ölçek olmadığı varsayımının da geçersizliğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak, “başarılı”, “cazip”, “gelişen” vb. sıfatları taşıyan mekânsal kavramlaştırmaların, yukarıda üzerinde durulan nitelikleri dolayısıyla, günümüzde kapitalizmin mekânda belirginlik kazanmış niteliklerini açıklamaktan uzak olduğu, “arayış mekânı” kavramlaştırmasının ise, mekânın politik/sınıfsal, çelişkili ve dinamik niteliklerine işaret etmesi dolayısıyla buna daha fazla olanak sunduğu söylenebilir.

kaynakça

- Amin, A., (1998) “An Institutional Perspectives on Regional Economic Development”, www.econ-geog.org.uk/pdfs/amin.pdf
- Cooke P.ve K.Morgan, (1994), “The Regional Innovation System in Baden-Württemberg”, *International Journal of Technology Management* Vol: 9, Is: 3-4, (394-429)
- Cooke P.ve K.Morgan, (1996) “Growth Regions under Duress: Renewal Strategies in Baden-Württemberg and Emilia-Romagna”, içinde: *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe* (der.) Ash Amin ve Nigel Thrift, Oxford University Press
- Corbino A., G. Pennella, (2005) “Avrupa Bağlamında Yönetişim: İtalya Örneği ile Karşılaştırma ve İliştirme”, içinde: *Yerel Kalkınma için Ortaklıklar*, İstanbul Politikalar Merkezi Konferans Bildirileri Kitabı
- DPT, (2000) VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu
- Edgington D.W. ve A.L. Fernandez, (2001) “Changing Context Of Regional Development” içinde: *New Regional Development Paradigms: New Regions*, (ed.) D.W.Edgington, A.L.Fernandez, Claudia Hoshino, Westport: Prens De Bosque Verde, s.3–21
- Eraydın A., (1992) *Post-Fordizm ve Değişen Mekânsal Öncelikler*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları
- Eraydın A., (2002) *Yerel Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramsallaştırılması*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları
- Erendil, A.T. (2000) “Mit ve Gerçeklik Olarak Denizli, Üretim ve İşgücünün Değişen Yapısı: Eleştirel kuram açısından bir değerlendirme”, *Toplum Bilim*, sayı:86, Güz-2000, s. 91–117
- Felbinger, C.L., J.E.Robey, (2001) “Globalization’s Impact on State and Local Policy: The Rise of Regional Cluster-Based Economic Development Strategies” *Policy Studies Review*, Autumn, Vol: 18 No:3
- Florida, R.L. (1995) “Towards The Learning Region”, *Futures*, Vol: 27, No:5, 1995, 527–536.
- Florida, R.L (2002) “The Economic Geography of Talent”, *Annals of The Association of American Geography*, Vol: 92, No: 4, , 743–755
- Gough, J., (2004) “Changing Scale As Changing Class Relations: Variety and Contradictions in the Politics of Scale, *Political Geography*, Vol:23, Is: 2, Feb. 2004, 185–211
- Harvey, D. (1976) “Labour, Capital and Class Struggle Around the Built Environment in Advanced Capitalist Societies”, *Politics and Society*, Vol. 6, No:3, 265–295
- Harvey, D. (1981) “The Urban Process Under Capitalism: A Framework for Analysis” içinde *Urbanization and Urban Planning in Capitalist*

Çıta sürekli daha çok birikim, daha çok kâr yönünde yükselmekte, bir toplumsal ilişki olarak mekânsal yapılar da bu süreçlere göre yeniden ve yeniden üretilmektedirler.

- Society, ed: Michael Dean, Allen Scott, s. 91–123
- Harvey, D. (2006) "The Geography of Capitalist Accumulation: A Reconstruction of the Marxian Theory", *Antipode*, Volume: 7, Issue: 2, May 2006 s. 9–21
- Harvey, D. (2007) *Umut Mekânları*, (çev.) Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis Yayınları
- Hudson, R. (1999) *What Makes Economically Successful Regions in Europe Successful? Implications for transferring success from west to east*, RGS/IBG, Economic Geography Research Group, Working PAper Series, 99/01
- Lefebvre, H.(1991) *The Production Of Space*, Oxford: Basil Blackwell
- MacKinnon, D., A. Cumbers, K. Chapman, (2002) "Learning, Innovation and Regional Development: A Critical Appraisal of Recent Debates" *Progress in Human Geography*, Vol: 26 No: 3, 293-311.
- Malecki, E.J., (2000) "Creating and Sustaining Competitiveness: Local Knowledge and Economic Geography", Bryson J. R. (ed.), *Knowledge, Space, Economy, USA: Routledge*, 103-119.
- Marks, K. ve F. Engels, (2008) *Komünist Manifesto*, (çev.) Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap
- Massey, D. (1993), *Politics and Space/Time*, *New Left Review*, April: 65–84
- Morgan, K. (1997) "The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal", *Regional Studies*, Vol: 31, No: 5, 491–503.
- Murray F. (1987) "Flexible Specialisation in the Third Italy", *Capital&Class*, Vol: 33, Is: 84–95, s. 84
- Müftüoğlu, B.G., (2005) *Fason Ekonomisi: Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Ohmae, K. (1996) *Ulus Devletin Sonu*, (çev.) Zülfü Dicleli, İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları
- Ohmae, K. (2000) *Görünmeyen Kıta*, (çev.) Zülfü Dicleli, İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları
- Özelçi, T.E. (2006) "Ekonomik Coğrafyaya Kurumsal Yaklaşım: Denizli Örneği", içinde: *Değişen Mekân*, (der.) Ayda Eraydın, Ankara: Dost Yayınları, 458–80
- Park, S.ve A. Markusen, (1995) "Generalizing New Industrial Districts –A Theoretical Agenda and an Application form a Nonwestern Economy", *Environment and Planning A*, Vol: 27, No:1, 81–104
- Pınarcıoğlu, M., O. Işık, (2004) "Yeni Kalkınmacılık, Bölgesel Kalkınmada Yeni Arayışlar", Ankara: GAP-GİDEM Girişimci Destekleme Merkezleri Yayınları
- Piore, M. ve C.Sabel, (1984) *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, New York: Basic Books
- Porter M., (1998) *On Competition*, Harvard Business Scholl Press: Boston
- Putnam, R. (1995) *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*, *Journal of Democracy*, 6 (1), 65–78
- Scott, A.J., (1988) "Flexible Production Systems and Regional Development, The Rise of Industrial Spaces in North America and Western Europe, *International Journal of Urban and Regional Research*, 12, 171–186
- Scott, A.J., (1996) "Regional Motors of the Global Economies" *Futures*, 28: 391–411
- Scott, A.J. (2002) "Regional Push: Towards a Geography of Development and Growth in Lowand Middle Income Countries", *Third World Quarterly*, , Vol: 23, No:1, 137–161.
- Scott, A. J., M. Storper (2003) "Regions, Globalisation, Development" *Regional Studies*, 37 (6&7): 2003, 579-593.
- Sönmez, (1998) *S. Bölgesel Eşitsizlik*, İstanbul: Alan Yayınları, s. 59
- Storper M., A.J.Scott, (1995) "The Wealth of Regions" *Futures*, Vol: 27, No: 5, 505–526,
- Storper, M. (1995) "The Resurgence of Regional Economics, Ten Years Later, The Region as a Nexus of Untraded Interdependencies" *European Urban and Regional Studies*, 1995, Vol: 2, s. 191–221
- Varol Ç.(2006) "Üretim Örgütlenmesine Yeni Bir Bakış, Denizli ve Gaziantep'teki Girişimci Ağları", içinde *Değişen Mekân*, (der.) Ayda Eraydın, Ankara: Dost Yayınları, 421–457
- Yılmaz K. (2006) "Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru; Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek", *Praksis*, Yaz 15, 183–207
- Webb D. ve C. Collis (2000) *Regional Development Agencies and the New Regionalism in England*, *Regional Studies*, 34. 9, s.857–873

dipnotlar

- 1 Bu çalışmaya yorum ve önerileriyle katkı sağlayan Sevgili Koray R. Yılmaz'a çok teşekkür ederim.
- 2 Kalkınma sorunsalını tarihsel, mekânsal bir perspektifle ölçek sorunu bağlamında ele alan bir çalışma için bkz. Yılmaz (2006).

kriz ve türkiye'nin “kalkınma” perspektifi

özet

Özgür Öztürk*

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin küresel krizden ne şekilde etkilendiği incelenmekte ve önümüzdeki dönem için olası “kalkınma” senaryoları tartışılmaktadır. Bu amaçla, ilk olarak son otuz yılın dinamiklerine bakılmaktadır. Türkiye kapitalizmi, 1980 sonrasında dünya kapitalist sistemi ile giderek artan bir hızla bütünleşmiştir. Ana hatları ile söz konusu bütünleşme 1980'li yıllarda ticari ilişkilerle, 1990'larda finansal akımlarla, 2000'li yıllarda ise doğrudan yatırımlar ve üretken sermaye hareketleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Son on yıla damga vuran doğrudan yatırımlar finans ve ticaret alanlarında ilave bir canlılık yaratmış, buna bağlı olarak Türkiye ekonomisi dünya sistemi ile her açıdan ileri bir ölçüde bütünleşmiştir. Bu bütünleşme nedeniyle Türkiye küresel krizden hayli olumsuz biçimde etkilenmiştir. Dış ticaret, istihdam, sanayi üretimi gibi alanlarda ciddi gerilemeler yaşanmıştır. Bir toparlanma başlamış gibi görünse de krizden çıkış ancak dünya piyasalarındaki olası gelişmelere bağlıdır. Bu çerçevede, yabancı sermaye girişleri eski seviyesine dönerse son yıllarda geçerli olan “gelişme” modelinin devam edeceği, ama böyle bir düzelmeye yaşanmazsa yeni bir modele geçişin gündeme gelebileceği tahmin edilebilir.

anahtar kelimeler: Küresel kriz, kapitalizm, Türkiye ekonomisi, kalkınma, yabancı sermaye

abstract

In this study, the effects of the global crisis on the Turkish economy are investigated, and then possible “development” scenarios are discussed for the near future. For this aim, dynamics of the last thirty years are analyzed first. Turkish capitalism has integrated with the world capitalist system at an increasing pace after 1980. This integration has proceeded via commercial relations in the 1980s, financial currents in the 1990s, and direct investments and productive capital movements in the 2000s. Foreign investments that has marked the last 10 years has provided an additional impetus for financial and commercial relations, hence the Turkish economy has integrated with the world system at a high degree in all aspects. And because of this integration the global crisis has effected the Turkish economy very negatively. It seems that a recovery is on the way, but the exit from crisis depends on the possible developments in world markets. In this context, it can be guessed that the development model of the last period will continue if the foreign capital inflows recover; but if no such recovery happens, passage to a new model can come into question.

keywords: Global crisis, capitalism, Turkish economy, development, foreign capital

* Dr. Ondokuz Mayıs
Üniversitesi
İktisat Bölümü Öğretim
Görevlisi

Dünya sistemi ile daha ileri bütünleşme yalnızca nicel bir artış anlamına gelmemiş, süreç içinde belirli niteliksel dönüşümler de yaşanmıştır.

giriş

Küresel kriz Türkiye ekonomisini hiç kuşkusuz ciddi biçimde etkiledi. Dünya kapitalizmi kendi tarihinin en önemli bunalımlarından birine yuvarlanmışken, bu sistemle hayli ileri bir ölçüde bütünleşmiş olan Türkiye'nin bundan etkilenmemesi beklenemezdi. Nitekim "teğet geçer" söylemi iç politikaya yönelik bir propaganda hamlesi olarak kaldı. Buna karşılık imalat sanayiinde ve özellikle de ihracata yönelik olarak şekillenen otomotiv, beyaz eşya, elektronik gibi sektörlerde kayda değer daralmalar ve kitlesel bir işsizlik dalgası yaşandı. Bugün gelinen noktada, sanayi sektörlerinde belirli bir "toparlanma" başlamış gibi görünse de Türkiye için krizden çıkışın aslında dış pazarlardaki gelişmelere bağlı olduğu bir gerçek.

Kriz, Türkiye'nin son otuz yıldır sürdürmekte olduğu "kalkınma" (daha doğrusu, kapitalist gelişme) modelinin sorgulanmasını da beraberinde getirdi. Özellikle krizin netlik kazandığı ilk aylarda, iç talebe öncelik veren ve dolaylı yoldan geniş halk kitlelerinin refahını artırması beklenen Keynesyen tarzda ekonomi politikalarına dönüşmesi gerektiği öne sürülmekteydi. Bununla birlikte, ilk dalga bir şekilde atıldıktan sonra, ekonomi politikalarında bu tarz köklü bir dönüşümün kısa vadede gerçekleşmeyeceği açıklık kazandı. Artık iktisadi bilgeliğin bir parçası haline gelmiş olan ve talep canlandırmaya yönelik standart anti-kriz tedbirleri dışında, en azından şimdilik "refah devletine" dönüşün hiçbir şekilde gündeme girmeyeceği az çok kesinleşti. Uzun vadede ne olacağı elbette belirsizdir, ancak çeşitli olasılıklar aşağıda değerlendirilecektir.

Yazı üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türkiye'nin 1980 sonrası dışa açılma sürecinin başlıca özellikleri ana hatları ile incelenmekte, ikinci bölümde ise küresel krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri kısaca ele alınmaktadır. Son bölümde önümüzdeki döneme dair olası gelişmeler tartışılacaktır. Nihayet sonuç bölümünde yazıda öne sürülen fikirler toparlanmakta ve sonuçlar çıkartılmaktadır. Türkiye'nin hakim sınıf kesimleri doğal olarak neoliberal politikaların devam etmesinden yanadır. Eğer politik düzeyde kayda değer bir değişim

yaşanmazsa, son otuz yıldır çeşitli biçimler altında uygulanan ve günden güne derinlik ve yaygınlık kazanan bu tarz ekonomi politikaları sürdürülecektir. Ancak bunun için yabancı sermaye girişlerinin yeniden belirli bir seviyeye çıkması şart görünmektedir.

1. türkiye ekonomisinin 1980 sonrası dışa açılma süreci

Kuşkusuz, Türkiye ekonomisi 1980 öncesinde de "dışa kapalı" değildi. Az miktarda da olsa ülke içinde yabancı doğrudan yatırımlar, ortaklıklar, lisans-patent alımı gibi teknolojik türde işbirliği biçimleri, ayrıca 1970'lerden itibaren yurtdışı inşaat işleri, işçi göçü ve günümüze kıyasla daha sınırlı ölçülerdeki ihracat ve ithalat, 1980 öncesinde Türkiye'nin dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmesinin ana kanallarını oluşturmaktaydı. Bir diğer bütünleşme yolu, yine 1970'lerden itibaren giderek hızlanan dış borçlanma olarak ortaya çıktı. Bununla birlikte, genel olarak 1980 öncesinde dış açıklık hayli sınırlı bir ölçekteydi. 24 Ocak Kararları ve ardından 12 Eylül darbesi ile Türkiye'nin uzun zamandır iç pazara yönelik olarak gelişen kapitalist sistemi dünya ekonomisi ile daha ileri bir bütünleşme arayışına girdi.

Dünya sistemi ile daha ileri bütünleşme yalnızca nicel bir artış anlamına gelmemiş, süreç içinde belirli niteliksel dönüşümler de yaşanmıştır. Bu çerçevede 1980 sonrası dışa açılma macerası üç ayrı dönemde ele alınabilir (Gültekin-Karakaş ve Ercan, 2008: 47):

(i) 1980'li yılları içeren birinci dönemde bütünleşme esas olarak dış ticaret alanında, bir başka deyişle meta-sermaye devresinde yaşandı.

(ii) 1989 sonrasında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile başlayan ve 2001 krizi ile sona erdiği söylenebilecek ikinci dönemde finansal akımlar daha büyük önem taşıdı.

(iii) 2001 yılından bugüne kadar geçen süreyi kapsayan üçüncü döneme ise üretken sermayenin uluslararası hareketi damgasını vurdu. Bu üçüncü dönem, üretken sermayenin (bu yazı bağlamında "sanayi sermayesi" olarak da alınabilir) yanı sıra ticari ve finansal ilişkilerde de ilave bir canlılıkla karakteri-

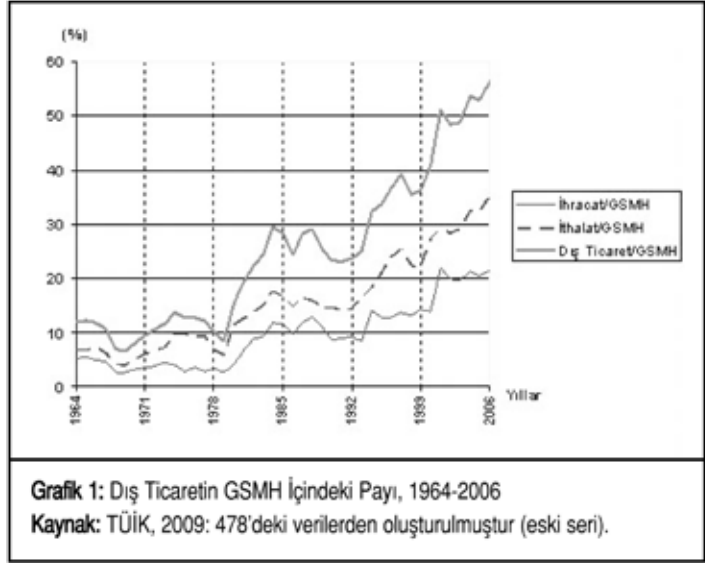
ze oldu. Bir başka deyişle, üretken sermaye ile birlikte tüm sermaye devrelerinde bütünleşme hayli ileri boyutlara ulaştı.

1.1 1980'li yıllar

Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası dış açılma macerası öncelikle dış ticaret aracılığıyla başladı. Bir yandan ithalatta liberalizasyona gidilir ve birçok üründe gümrük vergileri çarpıcı oranlarda düşürülürken, bir yandan da ihracatı arttırmak amacıyla abartılı teşvikler getirildi. Bu tarz politikaların dolaysız sonucu, Türkiye'nin dış ticaretinin kısa süre içinde ciddi ölçüde artması oldu (Grafik 1). İhracat ve ithalatın toplamı olarak dış ticaretin Gayrisafi Milli Hasıla içindeki payı 1980 öncesi yıllarda yüzde 10 civarında dalgalanmış, ancak hiçbir zaman yüzde 15'in üzerine çıkmamıştı. Bu oran 1980'lerin ortalarında yüzde 30'a kadar yükseldi. Daha sonra, 1980'lerin ikinci yarısında bir miktar gerilemekle birlikte 1990'lardan itibaren yeniden hızla artmaya başladı ve 2000'li yıllarda yüzde 50'lerin de üzerine çıktı. Dolayısıyla, dış ticaret, Türkiye'nin dünya ekonomisiyle entegrasyonunda önemli bir kanal oldu.

1980 sonrasındaki 30 yıl boyunca az çok düzenli biçimde artmış olan dış ticaretin bazı yapısal özelliklerine bakalım. İlk olarak, ithalat daima ihracatın üzerinde seyrettiği için, dış ticaret ve dolayısıyla cari işlemler açıkları süreklilik kazandı. Bu durum özellikle ithalat-ihracat farkının açıldığı yıllarda önemli bir kriz kaynağı olageldi. Krizde birlikte yaşanan "düzeltmeler" genellikle kısa ömürlü oldu ve dış ticaret, kriz öncesi seviyenin de üzerine çıkarak genişlemeye devam etti. Zira özellikle ana ihracat kalemlerini üreten sektörlerde üretim ağırlıklı olarak ithalata dayanıyor, bu nedenle üretimin ve dolayısıyla ihracatın toparlanması ancak ithalatta da buna paralel artışlarla sağlanabiliyordu. Sonuç, kısa süreli duraklamalar ve daha sonra öncekinden de hızlı atılımlar sergileyen dış ticaretin spiral biçimli bir hareketle yükselmesiydi.

İkinci olarak, Türkiye'nin ihracatı içinde sanayi ürünlerinin payı kısa sürede hızlı bir artış sergiledi. Sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı 1979 yılında yüzde 35.8 seviyesindeydi. Bu oran 1982 yılında yüzde 60'a, 1990'da

yüzde 81'e, 2000 yılında yüzde 92'ye, 2008'de ise yüzde 95'e yükseldi (TÜİK, 2009: 483). Kısacası Türkiye, 1980 sonrası dönemde birincil mal ihraç eden bir ülke olmaktan uzaklaşarak önemli miktarda sanayi ürün ihraç eden bir ülkeye dönüştü. Bununla birlikte, ihracatın bileşimindeki hızlı değişime ülke içinde üretim yapısının dönüşümü aynı hızla eşlik etmedi. Nitekim sanayi ürün ihracatında 1980'lerin başlarındaki artış doğrudan doğruya ihracat teşviklerinden ileri gelmişti ve aslında önemli bir bölümü "hayali" ihracattı. Günümüzde önemli miktarda ihracat yapan bazı sektörler ancak 1990'ların ikinci yarısında, Gümrük Birliği'ni izleyen dönemde ya da sonrasında gerçekten de "ihracata dönük" olarak yapılandılar. Örneğin, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı kalemler içinde "işlenmiş mallar" (başlıca sınıflara ayrılarak) adı altında sınıflandırılan grubun ihracatı, 2000 yılında (8.2 milyar dolar) 1990 yılı değerinin (3.8 milyar) iki katından biraz daha fazlaydı. 2008 yılına geldiğinde ise 2000 yılı değerinin beş katına (40.6 milyar) ulaşmıştı. Makine ve ulaştırma araçları sektörünün ihracatı 1999 yılına kadar beş milyar doların altında kalmışken, 2008 yılında bunun yaklaşık sekiz katı (39.1 milyar) ihracat söz konusuydu (TÜİK, 2009: 480). Kısacası ihracata dönük üretim ancak zaman içinde bir gerçeklik haline geldi. Bunun için gereken yatırımlar ise özellikle 1990'ların sonlarına doğru hayata geçmeye başladı. Üçüncü olarak, 1980'lerde dış ticaretteki genişlemenin esasen yurtdışındaki büyük

Türkiye, 1980 sonrası dönemde birincil mal ihraç eden bir ülke olmaktan uzaklaşarak önemli miktarda sanayi ürün ihraç eden bir ülkeye dönüştü

1980'lerde dış ticaretteki genişlemenin esasen yurtdışındaki büyük sermaye gruplarına avantaj sağlayan bir gelişme olduğunu belirtmek gerekiyor

sermaye gruplarına avantaj sağlayan bir gelişme olduğunu belirtmek gerekiyor. Türkiye kapitalizminin dışa açılması hükümetin büyük sermaye kesimlerine dolaylı-dolaysız destekleri ile ilerledi. Doğrudan ihracat teşvikleri ve sürekli devalüasyonların yanı sıra bu dönemde uygulamaya giren "Dış Ticaret Sermaye Şirketleri" modeli de büyük sermaye gruplarına bağlı dış ticaret firmalarının ihracatı arttırmalarında önemli bir unsur oldu¹. Bu model dış ticaretin az sayıda firma elinde merkezleşmesini beraberinde getirdi. Koç, Enka, Tekfen, Yaşar gibi holdinglerin bünyesinde faaliyet gösteren dış ticaret şirketleri, yüzlerce irili ufaklı şirketin ürünlerini pazarlayarak dış ticaretteki genişlemeden en fazla yararlanan firmalar oldular. Bununla birlikte, ihracat prosedürlerinin kolaylaşması ve GATT hükümleri nedeniyle 1989 sonrasında teşviklerin satıştan ziyade üretime kaydırılması, "Dış Ticaret Sermaye Şirketleri" modelinin etkisini kısmen yitmesine yol açtı (Sönmez, 1992: 57-8).

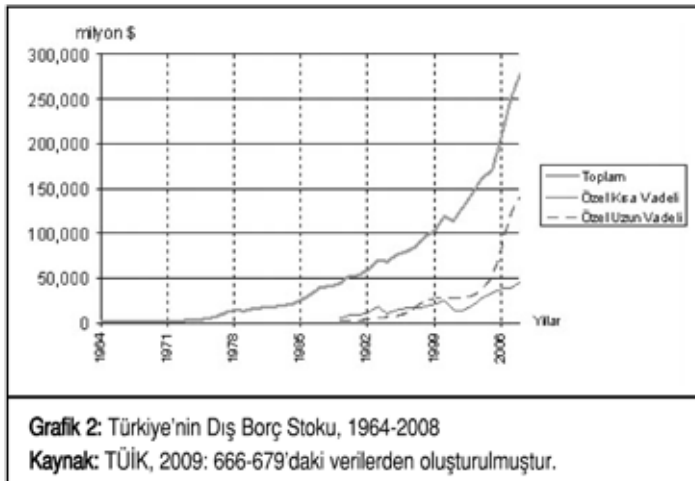
1980 sonrasında dışa açılma, büyük sermaye kesimleri için denetimleri dışında kalan bir alanda rekabet etme anlamına gelmiştir (Ercan, 2004: 11). Bu nedenle devlet, öncelikle dış ticarete yönelik teşviklerle sermayenin arkasında durdu. Yine de sürecin gelişimi, öncelikle iç pazara dönük üretim yapan sermayelerle finansal olanakları daha zayıf olan sermayelere büyük bir darbe vurdu. Bu bakımdan, uluslararası rekabette yer alma şansı daha düşük olan "verimsiz" sermayeler elendiler ya da el değiştirdiler (Sönmez, 1992: 153-4). Dönemin bir diğer karakteristiği, yurtdışı pazarda rekabet etmek için

gereken ölçek ekonomisi yaratmaya dönük yatırımların gerçekleşmemiş olmasıydı. 1980 sonrasında yüksek faiz ortamında sanayi yatırımları duraklar veya gerilerken, ihracat hamlesi reel ücretlerin baskı altında tutulması sayesinde devam etti. 1980'lerin sonlarında canlanan işçi hareketi, ücretlerde kayda değer bir düzelme sağlayarak bu modelin artık sürdürülebilir olmadığını açıkça ortaya koydu (Köse ve Yeldan, 1998: 52). 1989'dan itibaren dışa açılma süreci daha farklı bir biçime büründü ve devletin büyük sermaye kesimlerine desteği de öncekinden giderek farklılaştı.

1.2 1990'lar

1990'lı yılları içeren ikinci dönemde Türkiye burjuvazisi yurtdışı finansal piyasalarla olan bağlantılarını hızla derinleştirdi. Bu dönem temel olarak bankalar aracılığı ile büyük miktarda artı-değere el konulan zorlu bir paylaşım dönemi olarak tarihe geçti. Burada ana mekanizma, bankaların yurtdışı finans piyasalarından buldukları düşük faizli kredileri devlete yüksek faizle iç borç olarak plase etmeleriydi (Kansu, 2004: 157). Böylece bankacılık kesiminin ve dolayısıyla bankaları ellerinde tutan holdinglerin kârları çarpıcı biçimde artarken, devlet iç borçlanması giderek Ponzi tarzı finansmana dönüştü. Nitekim toplam iç borç stokunun GSMH'ya oranı 1990'ların ortalarında yüzde 18-20 civarındayken 2000 yılında yüzde 29, 2001 yılında ise krizin etkisiyle yüzde 69 oldu (TÜİK, 2009: 658). Bu süreçte özel kesimin dış borcu da arttı, devletin dış borçları ise iç borç niteliği kazanmaya başladı (Grafik 2). Bununla birlikte, dış borçlar söz konusu olduğunda kamu-özel ayrımının fazla anlam ifade etmediği 2001 krizi döneminde açıklık kazanacaktı.

1990'lı yıllara devletin yüksek faizle iç borçlanması ve büyük sermaye kesiminin bundan bankaları aracılığı ile yararlanmasında damga vurdu. 1980'lerin dış ticaret teşviklerinin yerine, bir anlamda, 1990'larda finansal teşvikler geçti (Gültekin-Karakaş ve Ercan, 2008: 49). Özellikle Gümrük Birliği'ni izleyen dönemde Türkiye imalat sanayii ciddi bir rekabet sarsıntısı yaşarken, finans alanında elde edilen aşırı birikim büyük sermayeye soluklanma ve yeni yatırımların gerçekleştirilmesine olanak sağladı.

rımlarını belli bir ölçüde gerçekleştirebilme olanağı sağladı. Örneğin beyaz eşya sektöründe bu dönemde önemli miktarda yeni kapasite yatırımı gerçekleştirildi (Öz, 1998: 10). Böylece Türkiye imalat sanayii, Avrupa pazarına yönelik ihracatını hızlandırdı. Bununla birlikte, söz konusu ihracat ciddi ölçüde ithalata dayanmaktaydı². Türkiye, giderek, Uzakdoğu'dan ithal edilen yarı mamul malların montajlanarak nihai ürüne dönüştürüldüğü bir ara üretim istasyonuna dönüştü. Bunda "Dahilde İşleme Rejimi" adı verilen uygulamanın önemli etkisi oldu. Bu sistem ihracata yönelik üretim yapmak için gereken ara mallara gümrük muafiyeti tanımakta, dolayısıyla hem ihracatı hem de ithalatı bir arada arttırmaktaydı. Süreç 2000'li yıllarda giderek kalıcı bir biçim kazanacaktı. Örneğin 2004 yılında 63 milyar dolar olan ihracatın yüzde 53'ü Dahilde İşleme Rejimi ile yapılmış, bunun yapılabilmesi için 22 milyar dolarlık ithal girdi kullanılmıştı. Bu miktar toplam ithalatın yüzde 22.5'ini oluşturuyordu. Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde yapılan üretimde ithal girdi kullanımı ise yüzde 66 seviyesindeydi (Sönmez, 2005: 24).

1990'ların finansal genişlemesi 2000-2001 krizleri ile darbe aldı. Bu iki kriz 90'lı yıllara damgasını vuran finansal teşviklerin önemli ölçüde sona ermesi anlamına geldi. Bunun somut sonucu, banka sisteminin reformdan geçirilmesi ve birçok bankanın TMSF bünyesine alınmasıydı³. Buna bağlı olarak, tıpkı Doğu Asya krizinde Asya ülkelerinde yaşandığı gibi, büyük sermaye kesimi içinde bir yeniden yapılanma gerçekleşti. Ayakta kalan büyük holdingler hem yurtiçinde hem de uluslararası alanda üretken yatırımlarını hızlandırarak süreçten daha da güçlenmiş biçimde çıktılar. Yeni dönemde söz konusu üretken yatırımların karakteristik biçimi ise – bazen özelleştirmeler bazen de satın almalar yoluyla – mevcut varlıkların el değiştirmesiydi.

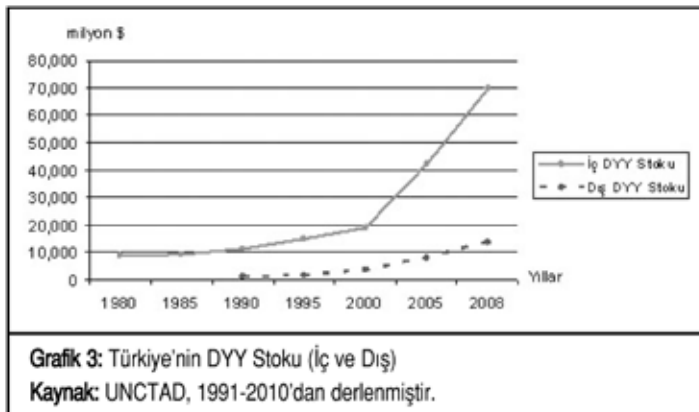
1.3 2000'li yıllarda hızlanan uluslararası bütünleşme

Türkiye kapitalizminin dünya sistemi ile bütünleşmesinde 2000'li yıllarda en önemli süreç üretken sermaye alanında yaşandı. Bu dönemde yurtiçine doğrudan yabancı yatırım (DYY) girişleri özellikle 2003-2004

yıllarından itibaren çarpıcı bir artış sergiledi. Bunda etkili olan ana faktörler, AKP hükümeti tarafından büyük özelleştirmelere hız verilmesi, TC vatandaşı olmayanlara gayrimenkul alma izni veren bir yasanın birkaç yıl boyunca yürürlükte kalması ve bankacılık sektöründe yaşanan yeniden yapılanma sonrasında bazı bankaların tamamen ya da kısmen yabancı yatırımcılara satılması olarak sıralanabilir. Bu dönemde yabancı sermaye, Türkiye'ye sıfırdan tesis kurarak değil mevcut tesisleri veya gayrimenkulleri satın alarak giriş yaptı. Öte yandan, aynı dönemde Türkiye'nin büyük sermaye grupları da yurtdışında üretken yatırımlarını (özellikle satın almalar yoluyla) hızlandırdılar. "Küresel oyuncu" haline gelen bazı büyük holdingler yurtdışında önemli satın almalar gerçekleştirdiler. Buna bağlı olarak hem yurtiçi hem de yurtdışı DYY stoku önemli ölçüde arttı (Grafik 3).

2000'li yıllar salt doğrudan yatırımlar açısından değil dış borçlanma ve portföy yatırımları gibi diğer türde sermaye hareketleri açısından da ciddi bir artışla karakterize oldu. Dünyada bu dönemde yaşanan likidite bolluğu, yasal mevzuatta gerçekleştirilen yeni düzenlemelerin de devreye girmesiyle, Türkiye'ye fazlasıyla yansıdı. Aynı zamanda, üretken sermaye hareketleri finansal ve ticari alanlarda yeni bir canlılığa yol açtığından, uluslararası akımlar tüm sermaye devrelerinde olağanüstü boyutlar kazandı. Böylece Türkiye kapitalizmi uluslararası kapitalist sistemle her açıdan bütünleşmiş bir yapı oluşturdu. Kısacası 1980 yılında başlayan "dışa açılma" projesi ancak 2000'li yıllarda tamamlandı.

Türkiye kapitalizminin dünya sistemi ile bütünleşmesinde 2000'li yıllarda en önemli süreç üretken sermaye alanında yaşandı.

Türkiye kapitalizminin 1980'li yıllarda dış ticaretle başlayan "dışa açılma" sürecinin uluslararası kapitalist sistemle bütünleşmenin hemen her alanı kuşatacak bir ölçeğe ulaştığını söylemek olanaklıdır.

Kuşkusuz, salt büyük sermaye grupları değil orta ve hatta küçük boy sermaye kesimleri de son yıllarda uluslararası pazarlarla bütünleşmeyi arttırmış durumdadır. Öncelikle iç pazara dönük üretim yapan gıda ve hizmet sektörleri gibi alanlar dışında, özellikle Anadolu'da yeni sanayileşen Denizli, Gaziantep, Kayseri gibi kentlerde ihracata yönelik üretim yapan çok sayıda küçük ve orta boy işletme bulunmaktadır. Yine de Türkiye'nin toplam ihracatı içinde KOBİ'lerin payının ancak yüzde 10'lar seviyesinde olduğu da bir gerçektir.

Türkiye'nin dünya sistemi ile bütünleşmesinde önem taşıyan bir diğer sektör inşaattır. 1970'li yıllarda önce Ortadoğu ülkelerinde başlayan yurtdışı inşaat işleri 1990'larda Rusya pazarında yoğunlaşmış, özellikle bağımsızlıklarını yeni kazanan Türki cumhuriyetlerde büyük ölçekli inşaat projeleri gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, inşaat, Türkiye'nin dışa açılmasında kilit sektörlerden biridir. Nitekim 2007 yılında dünya genelinde ABD ve Çin'in ardından en fazla inşaat işi yapan, Türkiye kökenli firmalardır (Milliyet, 24.08.2007).

Sonuç olarak, Türkiye kapitalizminin 1980'li yıllarda dış ticaretle başlayan "dışa açılma" sürecinin 1990'larda finans alanını içerdiğini, 2000'li yıllarda ise öncelikle üretken yatırımlar olmak üzere her açıdan geliştiğini, böylece uluslararası kapitalist sistemle bütünleşmenin hemen her alanı kuşatacak bir ölçeğe ulaştığını söylemek olanaklıdır. Söz konusu bütünleşme, 2007 yılında ilk emareleri görülen, 2008 yılından itibaren finans kesiminden başlayarak dalga dalga reel sektöre yayılan ve tüm dünyayı etkisi altına alan küresel kriz ortamında ağır bir darbe yemiştir. Türkiye, özellikle imalat sanayi açısından, dünya genelinde krizden olumsuz etkilenen ülkelerden biri olmuştur⁴. Aşağıda Türkiye'nin krizden etkilenme biçimleri kısaca ele alınmaktadır.

2. küresel kriz ve türkiye ekonomisi

Türkiye küresel krizden birkaç farklı kanaldan etkilenmiştir. Bunların içinde en önemlisi, hiç kuşkusuz, ihracattaki tıkanmaya bağlı olarak imalat sanayiinde yaşanan ciddi daralmadır. Nitekim imalat sanayi genelinde 2007 Kasım ayındaki üretim miktarına

halen ulaşamamıştır (Grafik 4). Otomotiv, beyaz eşya, elektronik gibi dış pazarlara ihracata yönelik üretim yapılan sektörlerde gerileme daha belirgindir. Örneğin ticari araçlarda yüzde 60 civarında üretim kaybı yaşanmış, ağır ticari araçlarda bir önceki yıla göre 2009 yılında ihracatta yüzde 31, toplam üretimde ise yüzde 24 daralma gerçekleşmiştir (OSD, 2010: 2-3). Buna karşılık, öncelikle iç pazara dönük üretim yapan sektörlerde krizin etkisi görece olarak daha hafiftir. Örneğin ihracat içindeki payı yüzde 5 civarında olan gıda ve içecek sektöründe, 2009 yılında cari fiyatlarla yüzde 4, sabit fiyatla ise yüzde 0.1 oranında büyüme söz konusudur (TGDF, 2010: 33, 35). Bir başka deyişle, dış pazarlarla daha fazla bütünleşmiş olan sektörlerde krize bağlı olarak büyüme negatife dönerken, dışa açılması daha sınırlı olan sektörlerde büyüme durmuştur. Bununla birlikte, ekonominin geneli içinde dışa açıklığı yüksek olan sektörlerin payı daha fazla olduğu için, üretimde ve sonuç olarak milli gelirden ciddi bir gerileme yaşanmıştır.

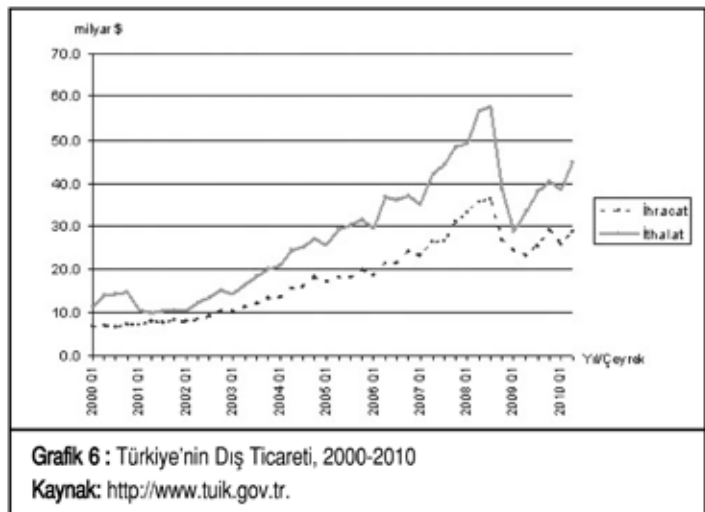
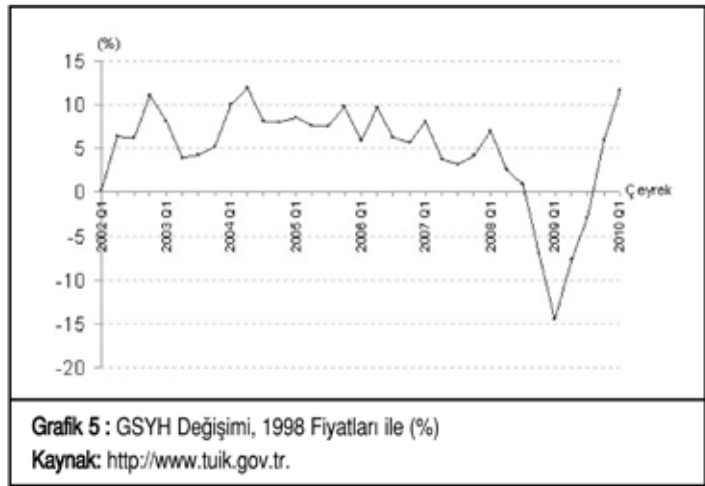
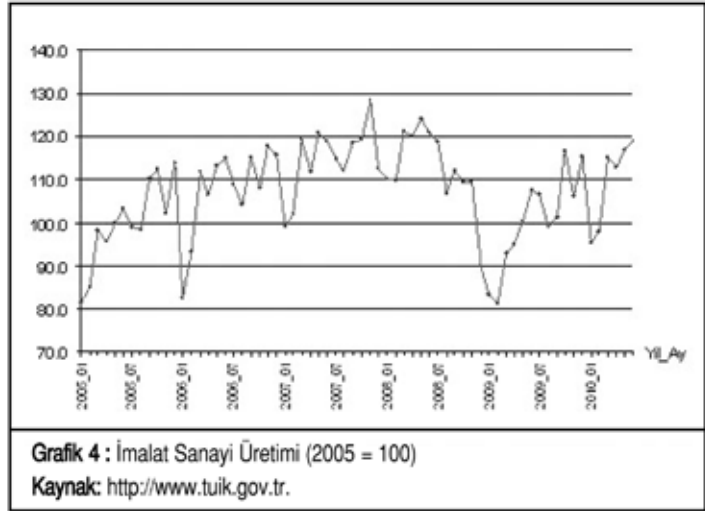
Üretimdeki gerileme sonucunda Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'da keskin düşüşler olmuştur (Grafik 5). Nitekim 2009'un ilk çeyreğinde yüzde 14.5 küçülme söz konusudur. 2008'in üçüncü çeyreği ile 2009'un üçüncü çeyreği arasındaki bir yıllık dönemde negatif düzeylerde seyreden GSYH değişimi, daha sonra – baz etkisine bağlı olarak – kısmi bir "toparlanma" da sergilemiştir. Bununla birlikte, uzun vadede, Türkiye ekonomisinin krizden çıkışının esasen dış pazarlardaki gelişmelere bağlı olarak şekilleneceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Genelde, krizin sermaye kesimi için iki önemli etkisini dış ticaretteki ve yabancı doğrudan yatırımlardaki çarpıcı gerilemelerde görmekteyiz (Grafik 6 ve 7). 2008'in üçüncü çeyreğinden itibaren Türkiye'nin dış ticareti hızla gerilemiş, 2005 yılı seviyelerine düşmüştür. Bu alanda da belirli bir "toparlanma" gözlenmekle birlikte, süreç henüz eski dinamizmini kazanmış olmaktan çok uzaktır. Yine göz ardı edilmemesi gereken önemli bir nokta, 2008 yılı üçüncü çeyreğinde muazzam bir ölçeğe ulaşan dış ticaret açıklarının da krizin etkisiyle hızla azalmış

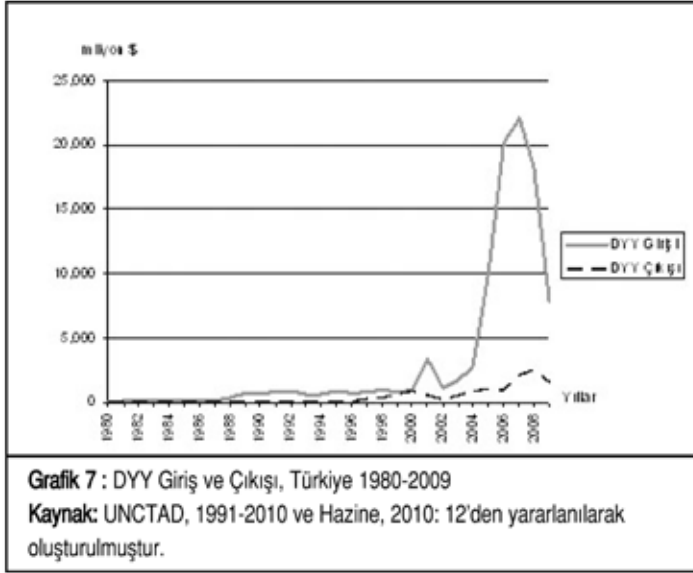
olmasıdır. Küresel kriz, öyle görünüyor ki, Türkiye ekonomisinin krizi için bir kılıf olmuştur. Böyle bir kriz gerçekleşmeseydi, Türkiye ekonomisi büyük olasılıkla kısa süre sonra kendi krizi ile karşılaşacaktı. Zira daha önce bir çeyrekte en fazla 17.6 milyar dolara çıkmış olan dış ticaret açığı, 2008 yılının ikinci ve üçüncü çeyreklerinde sırasıyla 21.1 ve 21.3 milyara yükselerek rekor kırmıştır. Açıkça kriz alameti olan bu durum “küresel” krizin başlamasıyla hızla tersine dönmüş, üretimde ve ithalatta yaşanan daralma sonucunda dış ticaret açığı 2008 yılı 4. çeyreği ile 2009 ilk çeyreğinde sırasıyla 11.6 ve 4.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Küresel krizin Türkiye ekonomisini etkilediği en önemli kanallardan bir diğeri, yabancı doğrudan yatırımlardır. Grafik 7’de görüleceği gibi 2003 yılı sonrasında hızlı bir artış gösteren yabancı doğrudan yatırım girişleri krizle birlikte yine aynı hızla düşüşe geçmiştir. Bu alanda da henüz kayda değer bir canlanma söz konusu değildir. DYY girişlerine benzer biçimde, Türkiye sermayesinin yurtdışı doğrudan yatırımlarında da bir gerileme yaşanmıştır. Sonuç olarak, Türkiye kapitalizminin dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmesinde son birkaç yıla damga vuran uluslararası üretken sermaye hareketleri her iki yönde de yavaşlama ile karşı karşıyadır. Tıpkı dış ticarete olduğu gibi DYY akımlarında da uluslararası ekonomik durum belirleyici olacaktır.

Kamuoyunda iyi bilindiği gibi krizin Türkiye açısından önemli bir faturası işsizliğin artışı olmuştur. Kriz öncesi yıllarda zaten hayli yüksek olan ve yüzde 10’lar civarında dalgalanan işsizlik oranı krizle birlikte yüzde 16’nın üzerine çıkmış, daha sonra ise kısmi bir gerileme sergilemiştir (Grafik 8). Bununla birlikte, esasen mevsimsel etkilere bağlı olarak gerçekleşen bu gerileme kalıcı olacak gibi görünmemektedir. Kriz, Türkiye’de işsizliğin yeni ve eskisine göre daha yüksek bir “platoya” yerleşmesine yol açmıştır. Durumun vahameti mutlak rakamla ve kriz öncesi dönemle kıyaslama içinde ortaya koyulabilir: 2008 Nisan ayı ile 2009 Nisan ayı arasında işsiz sayısı yaklaşık 1 milyon 300 bin kişi artmıştır ve bu bir yılda yüzde

55'lik artış anlamına gelmektedir. Bu ölçüde bir değişim “normal” koşullara dönülse bile birkaç yıl içinde ortadan kaldırılamaz. Türkiye İstatistik Kurumu'nun geriye dönük ‘revizyon’larının mahiyeti de göz önüne alın-

Türkiye'de çalışma çağına gelen gençler açısından, iş bulabilmek giderek bir "ayrıcalık" halini almaktadır

diğında, küresel krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki en kalıcı etkisinin istihdam alanında yaşanacağı tahmin edilebilir. Üstelik, genç işsizliği (15 – 24 yaş grubu) çok daha yüksektir ve açıklanan işsizlik oranlarının iki katı civarındadır. Bir başka deyişle, Türkiye'de çalışma çağına gelen gençler açısından, iş bulabilmek giderek bir "ayrıcalık" halini almaktadır. Yeni kuşaklar açısından çalışma hayatı, öyle görünüyör ki, "normal" durum kabul edilen işsizlik ve iş arama kariyerlerini rastlantısal olarak kesen kısa süreli "ara dönem"lerden ibaret olacaktır.

Öte yandan, işsizlik oranındaki artışın yanı sıra krizle birlikte emekçilerin çalışma koşulları da bozulmuş; daha doğrusu çalışma koşullarındaki sürekli gerileme hızlanmıştır. Kısa çalışma ödeneği, çağrı üzerine çalışma, 6 aya kadar "stajyer" işçilik, geçici işçilik gibi uygulamaların sonucu, krizin faturasını işçi sınıfının ödemesi olmuştur. 2010 yılı

Temmuz ayı itibariyle çalışan nüfusun yarıya yakını (10.6 milyon kişi) kayıt dışı, önemli bir bölümü de (1.9 milyon kişi) geçici olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda, güvencesiz çalışma ve "esnek çalışma" hayli yaygınlık kazanmış durumdadır (Disk-Ar, 2010). Kısacası, "krizi fırsata çevirme" sloganı ve pratiği emekçilere yönelik bir saldırıda somutlaşmıştır.

Son olarak, Türkiye'de küresel krizden hiç etkilenmeyen, hatta olumlu yönde etkilenmiş olan ayrıcalıklı bir sektöre, bankacılık sektörüne bakarak bu bölümü sonlandırabiliriz. Dünya genelinde kriz öncelikle bankacılık alanında başlamış ve ABD, İngiltere gibi ülkelerde birçok büyük banka batmışken, Türkiye'de bankalar krizden güçlenerek çıkmış, rekor miktarda kâr açıklamıştır. Sektörün yarısına hakim olan dört büyük özel bankanın (İş Bankası, Akbank, Garanti, Yapı Kredi) kârlılığı, krizin en ağır biçimde yaşandığı 2009 yılı genelinde ciddi bir sıçrama sergilediği gibi, 2010 yılında da artmaya devam etmiştir (Grafik 9). Bu durumun bir nedeni 2001 krizi sonrasında Türkiye bankacılık sektörünün reformdan geçirilmiş olması ise bir diğer önemli nedeni de krize bağlı olarak faiz oranlarının düşmesidir. Türkiye'de banka sektörünün topladığı mevduatların ortalama vadesi çok kısadır, verdikleri krediler ise genelde uzun vadeli-dir. Buna bağlı olarak, faiz oranındaki düşüş mevduatlara hemen yansıtılabilmiş, ancak kredilere yansıtılmamıştır. Böylece, bankalar kısa vadeli ve düşük faizle topladıkları mevduatı uzun vadeli ve yüksek faizli kredilerde ya da yatırımlarda değerlendirdiklerinden, faiz gelirleri hızla artmıştır (TBB, 2010: 70). Öte yandan, bankalar krizi fırsat bilip kıdemli çalışanlarının bir kısmını çıkartarak yerlerine part-time, stajyer vb. güvencesiz çalışanları geçirmiş, şube başına personel sayılarını da azaltmıştır. Tüm bu faktörler sonucunda, Türkiye dünya genelinde krizden en olumsuz etkilenen ülkelerden biri olur ve işsizlik rekorlar kırarken, bir yandan da bankalar kâr rekorları kırmaktadır. Salt bu durum bile sözde "kalkınma" modelinde bir şeylerin gerçekten yanlış olduğunu anlamak için yeterli sayılmalıdır.

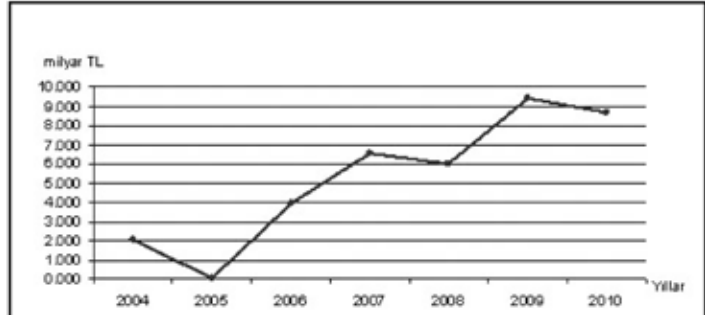
Kuşkusuz, bankalardan söz ederken bun-

ların büyük sermaye grupları bünyesinde faaliyet gösteren bağlı kuruluşlar oldukları gerçeğini göz ardı etmemek gerekiyor. Koç, Sabancı, İş Bankası gibi büyük tekeli gruplar, krizi fırsata çeviren sermaye kesimleri arasında en önde gelenlerdir. Bunda bir yandan kriz vesilesiyle işçi sınıfına yönelik saldırının şiddetlendirilmiş olması, bir yandan hükümetin anti-kriz tedbirler adı altında büyük imalatçılara özel korunma olanakları sağlaması, bir yandan da bankacılık sektöründe elde edilen aşırı kârlar etkili olmuş sayılabilir. Son aylarda hızlandırılan ve önümüzdeki dönemde daha da yoğunlaşacak olan özelleştirmeler de esas olarak büyük sermaye gruplarının ilgi alanındadır (örneğin elektrik dağıtım şebekeleri, kara yolları, köprüler). Sonuçta, Türkiye ekonomisinde belirgin bir ağırlığa sahip büyük sermaye kesimleri küresel krizden güçlenerek çıkmıştır. Bu durumun önümüzdeki dönemin olası gelişmeleri üzerinde belirleyici bir etki yapacağı söylenebilir. Zira ekonomi politikaları kural olarak büyük sermaye gruplarının ciddi baskılarıyla şekillenmektedir.

3. olasılıklar

Türkiye'nin 1980 sonrası izlediği kalkınma (kapitalist gelişme) modeli, yalnızca "ihracata dönük" değil genel olarak "dışa açık" bir gelişme modeli olarak şekillenmiştir. Yukarıda ele alındığı gibi Türkiye'de sermaye birikimi süreci 1980 sonrasında dünya kapitalist sistemi ile giderek artan bir oranda bütünleşmiştir. Bu süreçte 1980'li yıllar boyunca dış ticaret önemli bir kanal olmuşsa da daha sonraki dönemlerde bütünleşme farklı boyutlar kazanarak ilerlemiş ve gündün güne derinleşmiştir.

Özellikle son on yıl içinde giderek belirginlik kazanan genel resmi şu şekilde betimlemek olanaklıdır: üretimin ithalata bağımlı olduğu bir ortamda, ihracatı arttırabilmek için ithalatı da arttırmak zorunludur. Son bir yıla kadar hayli yüksek seviyelerde tutulmuş olan faiz oranları sayesinde büyük miktarda sermaye girişi yaşanmış, dolayısıyla düşük kur ve değerli TL söz konusu olmuştur. Bu mekanizma ihracata yönelik montaj tipi üretimin temelini oluşturmuştur. Ancak, bu tarz bir üretimi gerçekleştirenler esas olarak hem ithalatı hem de ihracatı bir arada yürü-

Grafik 7 : 4 Büyük Özel Bankanın Toplam Kârı, 2004-2010

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği İstatistik Raporları, <http://www.tbb.org.tr>.

Not: 2010 yılı verisi yalnızca ilk altı aylık toplamı göstermektedir.

tebilen büyük sermaye kesimleridir. Küçük ve orta ölçekli "yerli" imalatçılar ise düşük kurdan dolayı uğradıkları görece zararı emek üzerindeki baskının genel olarak artmış olması ile telafi etmektedir.

Türkiye ekonomisinin uluslararası pazarlardaki "rekabet" gücü, esasen ve öncelikle işçi sınıfı üzerindeki baskının dolaylı-dolaysız çeşitli yollarla arttırılması sayesinde kazanılmıştır. Örnek olarak, imalat sanayinde 1997 yılı reel birim ücretleri 100 olarak alındığında, bu rakam 2007 sonunda 50'lere düşmüştür (Birleşik Metal-İş, 2008: 8). Türkiye ekonomisinin rekabet gücünün arttığı ve Türkiye'nin bir "bölge gücü" olmaya yönelik dış politika hamleleri yaptığı süreç, aynı zamanda, çalışanların ve geniş halk kitlelerinin yaşam standartlarını hayli aşağı seviyelere çekmiş ve yoksulluğu arttırmıştır. Türkiye büyük ve güçlü bir ülke haline gelirken, ülkede yaşayanların büyük çoğunluğu işsizlik ve yoksullukla karşı karşıyadır. Bu elbette bir gelişme ya da "kalkınma", daha doğrusu "kapitalist gelişme" sürecidir. Ulusal kalkınmacılığın iflasının gürültülü biçimde ilan edilmesinin üzerinden çok kısa bir zaman geçmişken, küresel entegrasyon yoluyla kalkınma modeli de açıkça iflas etmiş gibi görünmektedir.

Burada göz ardı edilmemesi gereken, 1980 sonrasında izlenen politikaların merkezinde büyük sermaye gruplarının yer almış olduğudur. Son otuz yılın gelişme dinamikleri az sayıda büyük sermayenin öncelikleri ve ihtiyaçları tarafından belirlenmiştir. Uluslararası kapitalist sistemle bütünleşmenin derinleştiği süreçte, tekeli büyük sermaye kesimleri büyümüş ve güç kazanmış, böylece "küre-

Türkiye ekonomisinde belirgin bir ağırlığa sahip büyük sermaye kesimleri küresel krizden güçlenerek çıkmıştır

**Ulusal
kalkınmacılığın
iflasının gürültülü
biçimde ilan
edilmesinin
üzerinden çok
kısa bir zaman
geçmişken, küresel
entegrasyon
yoluyla kalkınma
modeli de açıkça
iflas etmiş gibi
görünmektedir.**

sel oyuncular” haline gelmiştir. Zira Türkiye ekonomisinin dünya ile bütünleşmesi öncelikle bu tarz sermaye grupları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Devlet, bu süreçte büyük sermaye kesimlerinin arkasında büyük bir kararlılıkla durmuştur. Nitekim ana hatları ile 1980’li yıllarda dış ticaret teşvikleri, 1990’larda finansal türde teşvikler ve 2000’li yıllarda ise hızlanan özelleştirmeler, temelde, dışa açılan büyük sermaye kesimlerini güçlendirmiştir. Sonuç olarak, genel ve özel arasındaki çelişki daha da büyümüş, Türkiye’nin genel ekonomik durumu ile büyük sermaye gruplarının durumu arasında farklılık görünür hale gelmiştir. Bugün yaşanan durum, yani üretimin gerilemesi ve işsizlik artışına rağmen banka kârlarının rekor seviyelere yükselmesi, bunun yalnızca bir dışa vurumdur.

Dolayısıyla, önümüzdeki döneme dair öngörülerde bulunurken Türkiye’de son otuzkır yıldır hakim konumda bulunan tekeli büyük sermaye olgusunu unutmamak gerekir. Bu elbette hükümetlere her istediğini yaptıran küçük bir grubun var olduğunu öne sürmek anlamına gelmez. Daha ziyade, genel ve özel arasındaki ilişkinin niteliğine dair bir farkındalığın ortaya konması gerekliliğine işaret eder. Örneğin tek bir sermaye grubunun (Koç grubu) toplam cirosu ve ihracatı sırasıyla Türkiye’nin milli gelirinin ve ihracatının yüzde 10’u seviyesindeyse, ekonomi politikaları şekillenirken bu tarz grupların ihtiyaçlarının göz önünde tutulacağı açıktır. Bununla birlikte, sonuç, özel kârların ve varlıkların hızlı artışı, buna karşılık genel durumun yine aynı hızla bozulmasıdır. F. Engels’in (1977: 430) ifadesiyle “toplumsal üretim ile kapitalist temellük arasındaki uyumsuzluk”, yani üretimin toplumsal niteliği ile mülkiyetin bireysel niteliği arasındaki çelişki herhalde bundan daha açık olarak gözlenemezdi.

Önümüzdeki döneme dair olası senaryolara bakalım. Politik alanda herhangi bir değişiklik gerçekleşmezse, büyük sermaye kesiminin ve onun ihtiyaçlarına öncelik tanıyan hükümetin son on yıldır sürdürülen ekonomi politikalarına devam etmek isteyecekleri açıktır. Zira dünya genelinde oyuncular haline gelen ve küresel entegrasyonlarını

hayli ileri seviyelere taşıyan büyük sermaye gruplarının bundan geri adım atmaları beklenemez. Ancak, bu tür politikaların izlenmesi yabancı sermaye girişlerinin seviyesi ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, yabancı sermaye çekmek üzere reel faiz oranının yükseltilmesi ve özelleştirmelerin hızlandırılması, aynı zamanda enerji vb. sektörlerde mevzuatta yeni düzenlemeler (örneğin, HES’ler için) gündeme gelecektir. Küresel krizde darbe alan sermaye girişleri toparlanma yoluna girerse, birinci senaryoda, dışa açık kapitalist gelişme süreci daha da hızlanarak devam edecektir. Bu senaryo, ülke nüfusunun geniş kesimleri için gerçekte bir felaket senaryosudur ve yalnızca sefaletin daha da artışı anlamına gelir.

Peki sermaye girişleri toparlanamazsa ne olabilir? Dünya ekonomisi çift dipli bir kriz olasılığının çok uzağında değildir. Eğer küresel krizde yeni bir evreye girilir ve sermaye akımları orta ve uzun vadede düşük düzeylerde kalırsa Türkiye ekonomisi birçok açıdan ağır bir darbe yiyecek ve üretim seviyesi bu kez belki daha derin bir gerileme trendine girecektir. Böyle bir durumda salt Türkiye ekonomisi değil dünya kapitalist sistemi yeniden yapılanmak gerekliliği ile karşı karşıya kalabilir. Ancak, yeni sistemin ne yönde evrileceği şimdiden elbette söylenebilir. Dünya kapitalizmi mutlaka Keynesyen refah devletine dönüş yapmak zorunda değildir. Tıpkı neoliberalizme geçişin 1970-1980 arasında yaklaşık on yıl süren bir el yordamı ile arama süreci sonucunda netlik kazanması gibi, krizden çıkışın kısa vadede söz konusu olmadığı durumda, önümüzdeki birkaç yıla yeni bir sisteme dair arayışların damga vuracağı tahmin edilebilir.

Özetle, Türkiye için önümüzdeki döneme dair olasılıkların her ikisi de dünya ekonomisinin sergileyeceği gelişmelere bağlıdır. Bütünleşmenin bu denli arttığı bir ortamda farklı olması da beklenemezdi. Kapitalist gelişme modeli bunların dışındaki olasılıkları epey zayıflatmaktadır. Yine de politik düzeyde dönüşümler gerçekleşebilirse daha insani ve eşitlikçi bir toplumsal üretim sisteminin kurulması büsbütün imkansız değildir. Bu elbette şimdilik zayıf olasılıktır, ancak kapitalizmin ve özellikle de onun neoliberal

versiyonunun günümüz koşullarında geniş halk kitlelerine olumlu içerikte ne vaat ettiği gerçekten de merak konusudur.

sonuç

Yazıda ortaya konulan görüşleri kısaca toparlayalım. Türkiye ekonomisi dünya kapitalist sistemi ile olan bütünleşmesini 1980 sonrasında giderek artan bir hızla derinleştirmiştir. Bu süreç ticaretten finansal akımlara ve oradan da üretimin uluslararasılaşmasına uzanmış, çeşitli boyutlar kazanarak ilerlemiştir. İkinci olarak, bu bütünleşme büyük sermaye kesimlerinin öncülüğünde ve inisiyatifinde gerçekleşmiştir. Üçüncüsü, Türkiye'nin üretim yapısı dünya sistemi ile bütünleşmesinde yabancı sermaye girişlerine büyük bir önem kazandırmaktadır. Son olarak, sürecin önemli bir boyutunu da ülke içinde çalışan sınıfların durumlarındaki sürekli bozulma oluşturmaktadır. Türkiye'nin rekabet gücü, işçi sınıfına uygulanan sistematik baskıya dayanmaktadır.

2008-2009 küresel krizi bu "modele" belirgin biçimde darbe vurmuştur. Bununla birlikte, ilk dalga bir şekilde atlatılmış ve toparlanma sinyalleri gözle görünür hale gelmiştir. Buna göre Türkiye'nin krizden çıkmak üzere olduğu ve modelin eskisi gibi işlemeye devam edeceği düşünülebilir. Ancak, dünya ekonomisi ile bütünleşmenin dolaysız sonucu, ülke ekonomisinin gidişatının dünya genelindeki gelişmelerle belirleniyor olmasıdır. Bu nedenle, Türkiye'nin krizden gerçekten çıkıp çıkamayacağı esas olarak dünya piyasalarına bağlıdır. Öte yandan, ülke içinde izlenen ekonomi politikaları üzerinde açık etkisi bulunan büyük sermaye kesimleri şu ana dek sürdürülen politikanın devamından yanadır. Sonuç olarak, politik düzeyde kayda değer bir değişim gerçekleşmezse, Türkiye'nin izlemesi muhtemel yollar, sermaye girişlerinin seviyesine bağlı olarak başlıca iki tanedir: dünya ekonomisi toparlanır ve sermaye girişleri yeniden hızlanırsa son on yıla damga vuran politikalar bir şekilde sürdürülmek istenecektir. Aksi takdirde ise Türkiye'nin de içinde yer aldığı daha geniş bütünde, yani kapitalist dünya ekonomisinde yeni bir düzenleme gündeme gelebilecektir.

kaynakça

- Birleşik Metal-İş (2008) *Metal İşçisinin Gerçeği 2008*, http://www.birlesikmetal.org/kitap/kitap_08/mig_08.pdf (indirilme tarihi: 30 Ağustos 2010).
- Disk-Ar (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü) (2010) *İstihdam Bahane, Sömürü Şahane! 2010 Temmuz Ayı (Haziran, Temmuz, Ağustos) Dönemi İstihdam Raporu*, <http://www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=1019> (indirilme tarihi: 10 Eylül 2010).
- Engels, F. (1977) *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol.
- Ercan, F. (2004) "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", Balkan, N. ve S. Savran (der.), *2000'li Yıllarda Türkiye, Cilt 2 : Neoliberalizmin Tahribatı, Türkiye'de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet* içinde, İstanbul: Metis.
- Ergüneş, N. (2008) *Bankalar, Birikim, Yolsuzluk: 1980 Sonrası Türkiye'de Bankacılık Sektörü*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Erkan, G. (1994) *Dünya'da ve Türkiye'de Dış Ticaret Sermaye Şirketleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Gültekin-Karakaş, D. ve F. Ercan (2008) "Türkiye'de Uluslararasılaşma Sürecindeki Sermayenin Üretken ve Para Sermaye Arasındaki Zaman Yönelimli Stratejik Tercih", *İktisat, İşletme ve Finans*, 23 (262): 35-55.
- Gültekin-Karakaş, D. (2009) *Hem Hasımız Hem Hısımız: Türkiye Finans Kapitalinin Dönüşümü ve Banka Reformu*, çev. Şahika Tokel, İstanbul: İletişim.
- Hazine (Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü) (2010) *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2009*, <http://www.hazine.gov.tr> (indirilme tarihi: 1 Eylül 2010).
- Kansu, A. (2004) *Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri*, İstanbul: Derin.
- Kozlu, C. (1988) *A Study of the Sogo Shosha, Japanese Foreign Trade Companies as a Model for Turkey*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Boğaziçi University.
- Köse, A. H. ve E. Yeldan (1998) "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997", *Toplum ve Bilim*, 77: 45-67.
- Milliyet (24.08.2007) "Libya Deneyiminden Dünya Liginde..."
- OSD (Otomotiv Sanayii Derneği) (2010) "Otomotiv Sanayinde 2009 ve 2010 Yılına Bakış", <http://www.osd.org.tr> (indirilme tarihi: 4 Eylül 2010).
- Öz, G. P. (1998) *Türkiye'de Beyaz Eşya - Televizyon Sektörünün Durumu ve Gümrük Birliği'nin Sektör Üzerindeki Olası Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.

Türkiye'nin rekabet gücü, işçi sınıfına uygulanan sistematik baskıya dayanmaktadır.

- Sönmez, M. (1992) *100 Soruda 1980'lerden 1990'lara 'Dışa Açılan' Türkiye Kapitalizmi*, İstanbul: Gerçek.
- Sönmez, M. (2005) "Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı: 2000-2004", <http://bagimsizsosyalbilimciler.org> (indirilme tarihi: 6 Aralık 2008).
- TBB (Türkiye Bankalar Birliği) (2010) "2009 Yılında Türkiye'de Bankacılık Sektörü", *Bankacılar*, 73: 70-89.
- TGDF (Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonu) (2010) *2009 Envanteri*, <http://www.tgdf.org.tr/turkce/2009envanter/2009envanter.pdf> (indirilme tarihi: 10 Eylül 2010).
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2009) *İstatistik Göstergeler, 1923-2008*, <http://www.tuik.gov.tr> (indirilme tarihi: 8 Eylül 2010).
- UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) (1991-2010) *World Investment Report*, çeşitli yıllar, <http://www.unctad.org> (indirilme tarihi: 2 Eylül 2010).
- Uygur, E. (2010) "The Global Crisis and the Turkish Economy", Third World Network Global Economy Series, <http://www.twinside.org.sg/tit-le2/ge/ge21.pdf> (indirilme tarihi: 10 Eylül 2010).

dipnotlar

- 1 Dış Ticaret Sermaye Şirketlerini inceleyen iki çalışma için bkz. Kozlu (1988) ve Erkan (1994).
- 2 Türkiye ihracatının ithalat bağımlılığı için bkz. Sönmez (2005).
- 3 Bankacılık sisteminde yeniden yapılanma için bkz. Ergüneş (2008) ve Gültekin-Karakaş (2009).
- 4 Türkiye ekonomisinin krizden nasıl etkilendiğinin ayrıntılı incelemesi için bkz. Uygur (2010).w

türkiye’de kapitalizmin gelişme süreci ve krizler: tarihsel bir bakış

özet

Koray R. Yılmaz*

Türkiye’de kapitalizmin gelişme süreçleri farklı çalışmalarda farklı teorik-olgusal düzeylerde ve farklı kavramsal zeminlerde analiz edilmiştir. Burada yapılması amaçlanan Türkiye’de kapitalizmin gelişme sürecini krizleri merkeze koyarak ele alma yönünde bir denemdir. Bu çerçevede krizler, birikim sürecinin döviz edinme-üretim kapasitesinin sınırlılığı bağlamında ticari sermaye birikim sürecinin krizleri (1929 ve 1954-8 krizleri) ve sanayi sermayesi birikim sürecinin krizleri (1978, 1989, 1994, 2001, 2008) olarak ele alınacaktır. Sanayi sermayesi birikim sürecinin krizlerinden 1978 krizi içe yönelik sermaye birikim sürecinin krizi, 1989 ihracata yönelik sermaye birikiminin krizi, 1994, 2001, 2008 ise ihracata yönelik finans merkezli sermaye birikiminin krizleri olarak değerlendirilmektedir. Krizleri onu önceleyen birikim süreci ve takip eden farklılaşan birikim süreçleri bağlamında okumak, krizlerle kapitalizmin gelişme süreci arasındaki bağa işaret edecektir.

anahtar kelimeler: Sermaye Birikimi, Krizler, Türkiye, Geç Kapitalistleşme, Döviz Sorunu

abstract

The development processes of capitalism in Turkey have been analyzed in different theoretical-empirical levels and conceptual frameworks. In this study, it is aimed that analyzing the development processes of capitalism in Turkey by focus on the relation between crises and capital accumulation processes. These crises have been addressed in the context of structural limits of capacity of exchange acquisition-production of different capital accumulation processes. In this framework crises have been analyzed in two main periods: Crises of commercial capital accumulation process (1929, 1954-8) and crises of industrial capital accumulation process (1978, 1989, 1994, 2001, 2008). Also crises of industrial capital accumulation process have been discussed in three sub-periods: The crisis of inward led capital accumulation process (1978-1979), the crisis of export led capital accumulation process (1989) and crises of export led finance centric capital accumulation process (1994, 2001, 2008).

key words: Capital Accumulation, Crises, Turkey, Late Capitalization, Foreign Exchange Problem

“... Yaygın açıklamayı tersine çevirerek, iktisat politikalarının dış açığı değil, dış açığın iktisat politikalarını oluşturduğunu söylemek gerçeğe daha yakın olacaktır.

Korkut Boratav, 1984: 260

“... Türkiye’de devletin asla sınıflar üstü olmadığı, tersine kalkınma aşamasına bağlı olarak sermaye birikimi yasalarına uygun hareket ettiği [söylenebilir]. Her gelişme aşaması, iç sınıf yapısınca ve dünya işbö-

lümüyle bütünleşme tarzınca belirlenen özgül bir sermaye birikimi biçimiyle ayırt edilir. Dolayısıyla her aşama, özgül bir birikim biçiminin gerekliliklerini yansıtan belirli bir gelişme stratejisi ile tanımlanır. İkinci olarak her aşama yapısında yeni bir aşamaya geçişi belirleyen unsurlar taşıyan bir kriz ile son bulur.”

Haldun Gülalp, 1993: 29

“... Nihai olarak şu söylenebilir, kapitalist

* Dr. 19 Mayıs Üniversitesi, İİBF

Farklı dönemlerde görülen krizleri bir tarihsel süreklilik içerisinde okuyabilmek, krizleri ortak kesen bir kavramsal çerçeveyi zorunlu kılmaktadır.

sermaye birikiminin asli mekanizmalarının tarihsel işleyişi, yine bu tarihsellik içinde anlam kazanan birikimin eşitsiz ve bileşik yapısal işleyişi, bu coğrafyada yaşanan kapitalist gelişme için de geçerlidir.”

Mehmet Türkay, 2006: 35

“... Geç kapitalistleşen ülkelerde de kapitalizmi tanımlayan sermaye birikim mekanizması ve bu mekanizmayı tanımlayan sosyal ilişkiler ağından bahsetmemiz gerekiyor.”

Fuat Ercan 2002: 42-43

Türkiye’de kapitalizmin gelişme süreçleri farklı çalışmalarda farklı teorik-olgusal düzeylerde ve farklı kavramsal zeminlerde analiz edilmiştir. Burada yapılması amaçlanan Türkiye’de kapitalizmin gelişme sürecini krizleri merkeze koyarak ele alma yönünde bir denemdir. Nurhan Yentürk’ün de işaret ettiği gibi (2003: 3) “Türkiye ekonomisinin tarihi, bir krizden diğerine geçiş süreçleri olarak incelenebilir ve bir “ekonomik krizler tarihi” olarak adlandırılabilir.” Böylesi bir yaklaşımın tartışma noktası bir bütün olarak ekonomi tarihi okumasında merkezi bir konuma getirilen krizlerin nasıl okunduğu olacaktır. Farklılaşan kriz okumalarına göre serimlenen tarih de farklılaşacaktır. Kriz okumalarının genellikle krizin açığa çıktığı ana odaklanması, kısa erimli olma niteliği ve en önemlisi krizlerin birbirleriyle bağlantısız olarak ele alınması kendi sürekliliği içinde krizleri merkeze koyan bir tarih okumasının yapılabilmesine engel olacaktır. Diğer bir deyişle bir ülkedeki farklı dönemlerde görülen krizleri bir tarihsel süreklilik içerisinde okuyabilmek, krizleri ortak kesen bir kavramsal çerçeveyi zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda yukarıdaki alıntılarda da önemi vurgulanan toplumsal/sınıfsal bir süreç ve ilişki olarak sermaye birikimi, bu çalışma açısından bir ortak kesen olarak önemli bir hareket noktası oluşturmaktadır. Sermaye birikim süreci, kapitalist gelişmenin temel dinamiği olarak karşımıza çıkar ve özellikle geç kapitalistleşen ülkelerde kapitalizmin gelişme süreci söz konusu olduğunda, Güllalp’in yukarıda dikkat çektiği gibi o coğrafyanın iç/sınıfsal yapısı ile sermayenin uluslararası birikim süreci arasındaki ilişki noktasında belirginlik kazanır. Krizler de bu çerçevede belirginlik kazanan sermaye birikim süreçlerinin tıkanması bağlamında görünür olmaktadır. Ancak Türkiye örneğinde kapitalizmin gelişme sürecini krizler üzerinden analiz etmenin başka bir güçlüğü söz konusudur. Bu bağlamda Türkiye kapitalizminin gelişim süreci üzerine yapılan analizlerin çoğunun, bu süre-

cin kapitalizmin gelişme süreci olduğunu görünmez kılan bir dil ve içeriğe sahip olduğunu vurgulamak gerekir. Örneğin, karma ekonomi vurgusu ya da iktisat politikaları düzleminde yapılan analizlerin sistemin bütünü adlandırmada sessiz kalışı ya da çağdaşlaşma, modernleşme, batılılaşma kavramları üzerinden okunan tarihsel sürecin kapitalizmi görünmez kılmaya olanak sunması gibi.

Diğer yandan süreci açıklarken kapitalizme işaret eden analizlerin de bunu kapitalizmi çarpıklaştırarak, “çarpık kapitalizm” yaklaşımı etrafında yaptıkları söylenebilir. Bu yaklaşım bir yanda ideal bir kapitalizm, diğer yanda da ondan sapmalar içeren çarpıklaşan kapitalizm kabulünden hareket eder. Hâlbuki tarihsel gelişme süreçlerine bakıldığında farklı coğrafyalarda kapitalizmlerin benzer yapısal özelliklerinin yanı sıra farklılaşan nitelikler taşıdığı görülebilir. Dolayısıyla kapitalizmin gelişme süreçleri farklı coğrafyalar için farklı biçimlerde olabilmektedir. Bu durum “çarpık bir durum” olarak değil yukarıda Türkay’ın dikkat çektiği gibi kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişme eğiliminin bir sonucu olarak düşünülmelidir. Herhangi bir coğrafyada kapitalizmin gelişme sürecinin, “ideal” olana göre içerdiği farklılıklar, “olması gerekene” göre daha ileri ya da arkaik olarak değerlendirilebilecek olan kurumsal yapılar, toplumsal ilişki ve üretim biçimlerini içermesi, gelişme sürecinin kapitalizm dışı olduğunu göstermez.

Marks (2007: 17), Kapital’in Almanca Birinci Baskı’sının önsözünde Almanya’da kapitalist gelişme üzerine not düşerken şöyle demektedir:

“Kapitalist üretimin Almanlar arasında iyice yerleştiği yerlerde içinde bulunulan koşullar, Fabrika Yasalarına benzer yasaların bizde bulunmaması nedeniyle, İngiltere’den daha da kötüdür. Öteki bütün alanlarda, biz, Batı Kıta Avrupa’sının tüm geriye kalan yerlerinde olduğu gibi, yalnızca kapitalist üretimin gelişmesinin değil, bu gelişmenin tamamlanmamış olmasının da acısını çekiyoruz. Modern kötülüklerin yanı sıra dünün mirası olan bir sürü kötülüklerin; çok eski üretim biçimlerinin alttan alta hala sürüp gitmelerinden doğan ve bunların kaçınılmaz olarak beraberinde getirdikleri çağdışı toplumsal ve siyasal ilişkilerin altında eziliyoruz. Yalnızca yaşayanlardan değil, ölülerden de acı çekiyoruz. “*Le mort saisit le vif*”²

Geç kapitalistleşme kavramı böylesi bir zemin üzerinden “geç kapitalistleşen” coğrafyalardaki gelişme sürecinin kav-

ramlaştırılması çabası olarak karşımıza çıkar. Bu çerçevede, özgüllükler taşıyan bir kapitalistleşme sürecini ifade eden geç kapitalistleşme kavramını, Ercan (2002: 43), gelişmiş-az gelişmiş vb. gibi değer yüklü kavramlardan uzak durabilmek için ve kapitalizmin tarihsel gelişme sürecine eklenme açısından yapılan bir ayırım olarak ortaya koymaktadır.³ Yaman Öztürk (2006: 64)'de, geç kapitalistleşmenin sahip olduğu ikili niteliği vurgulamaktadır: “söz konusu olan hem **geç** kapitalistleşme hem de geç **kapitalistleşmedir**.” Yani gelişme süreci Ercan'ın girişte dikkat çektiğimiz vurgusunda olduğu gibi, “kapitalist” olmanın verdiği yapısal ilişkileri içerirken, diğer yandan “geç”liğin özgüllüklerini de bünyesinde taşımaktadır.⁴ Türkiye kapitalizmi de bu bağlamda bir yandan kapitalizmin yapısal dinamiklerinin etkisinde gelişirken diğer yandan da geç kapitalistleşmenin özgüllüklerinin görünür olduğu bir süreç olmaktadır.

Bu çerçeveden bu çalışmada, geç kapitalistleşmenin önemli bir özgüllüğü olarak karşımıza çıkan, üretim yapısının döviz üretme-edinme kapasitesinin darlığından hareketle Türkiye’de farklı dönemlerde yaşanan kriz süreçleri ele alınacaktır. Burada amaçlanan her bir krizin ayrıntılı ve yapısal bir analizi değildir. Bu bağlamda krizlerin “asıl” nedenlerini araştırmak (döviz üretme kapasitesinin sınırlılığının yapısal nedenleri) gibi bir iddiadan uzak durmaktayız. Amacımız krizlerin sermaye birikim sürecinde tıkanma olarak ortaya çıkan temel niteliğinin yukarıda da belirttiğimiz gibi geç kapitalistleşmenin bir özelliği olarak ekonominin döviz üretme-edinme kapasitesinin sınırlılığı olduğunu vurgulamaktır. Türkiye kapitalizminde yaşanan tüm önemli krizler farklı birikim süreçlerinin döviz üretme-edinme kapasitelerinin tıkandığı noktalarda ortaya çıkmıştır ve her yeni birikim sürecinin temel yöneliminin döviz tasarrufu ya da döviz edinimini olduğu görülmektedir. Çünkü döviz geç kapitalistleşmiş bir ekonominin üretim ve birikim sürecinin devamlılığını sağlayan temel bir unsurdur. Burada kullanılacağı biçimiyle sermaye birikim sürecinin krizi kavramı işte geç kapitalistleşmiş bir ülke olarak Türkiye kapitalizminin döviz üretme kapasitesinin sınırlılığının farklı birikim süreçlerinde yol açtığı tıkanmanın bir şemsiye kavram olarak ifadesidir. Bu bağlamda döviz edinme

kapasitesinin tıkanması bir yandan kendini önceleyen sermaye birikim süreci ile ilişkili iken diğer yandan da içine girilen yeni birikim sürecinin temel çerçevesini belirleyici olmaktadır.⁵ Krizleri onu önceleyen birikim süreci ve takip eden farklılaşan birikim süreçleri bağlamında okumak, krizlerle kapitalizmin gelişme süreci arasındaki bağa işaret eden bir niteliğe sahiptir.

Türkiye kapitalizmi gelişim süreci birçok önemli krizi de beraberinde getirmiştir. Bu krizlerin sıklıkları 1980 sonrası süreçte artsa da Türkiye kapitalizmi için krizlerin tarihi daha eskidir. 1929 kriz süreci, 1950’li yılların ortalarında yaşanan kriz ve 1970’li yılların sonlarında yaşanan krizler Türkiye kapitalizminin 1980 öncesine etki eden ve takip eden sürece yön vermesi noktasında da damgasını vurmuş olan krizlerdir. 1989, 1994, 1999-2001 ve günümüzde yaşadığımız kriz süreçleri de farklı etki ve önemde olsa da 1980 sonrası sürece damgasını vuran ve yön veren krizler olarak görülmektedir. Metnin devam eden kısmında, bu krizler yukarıdaki çerçeve ile de uyumlu olarak *ticari sermaye birikim sürecinin krizleri* (1929 ve 1954-8 krizleri) ve *sanayi sermayesi birikim sürecinin krizleri* (1978, 1989, 1994, 2001, 2008) olarak ele alınacaktır. Sanayi sermayesi birikim sürecinin krizlerinden 1978 krizi *içe yönelik sermaye birikim sürecinin krizi*, 1989 *ihracata yönelik sermaye birikiminin krizi*, 1994, 2001, 2008 ise *ihracata yönelik finans merkezli sermaye birikiminin krizleri*⁶ olarak değerlendirilmektedir.

ticari sermaye birikim sürecinin krizleri

Gülalp’in de belirttiği gibi (1994: 172), Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nden kökten bir kopuş olarak değil, daha ziyade Osmanlı Devleti’nin kapitalist dünya ekonomisiyle çevresel bütünleşme sürecinin yarattığı kapitalist dönüşüm sürecinin doruk noktası olarak düşünülmelidir. Diğer bir deyişle Türkiye’nin dünya ekonomisi ile bütünleşme tarzı Osmanlı Devleti’nin dünya ekonomisi ile olan bütünleşmesi ile bir süreklilik arz eder. Bu süreklilik kendini dünya kapitalizmi ile ticaret ilişkisi üzerinden bütünleşme noktasında ortaya koyar.⁷ 1929 dünya bunalımının Türkiye’de bir kriz olarak ortaya çıkması tam da bu süreklilik ile ilişkili olarak hâkim birikim sürecinin niteliği ile ilgilidir.⁸

Bu birikim sürecini biz ticari sermaye birikim

Türkiye kapitalizminde yaşanan tüm önemli krizler farklı birikim süreçlerinin döviz üretme-edinme kapasitelerinin tıkandığı noktalarda ortaya çıkmıştır ve her yeni birikim sürecinin temel yöneliminin döviz tasarrufu ya da döviz edinimini olduğu görülmektedir

Krizleri birikim süreçleri bağlamında okumak, krizlerle kapitalizmin gelişme süreci arasındaki bağa işaret eden bir niteliğe sahiptir.

süreci olarak ifade edebiliriz. Bu çerçevede Türkiye’de kriz *ticari sermaye birikim sürecinin tıkanması* olarak karşımıza çıkmaktadır. Ticari sermaye birikim sürecine dayalı sermaye birikiminde iki aks öne çıkmaktadır. Birincisi tarım ürünleri ihracı ikincisi de sanayi ürünleri ithalatı ve bunların aktörleri olarak da tüccarlar. Var olan birikim süreci gerekli ithalatın sürdürülebilmesi noktasında döviz harcamaya dayalı bir birikim sürecidir. Bu süreç ancak ihracatta aynı oranda bir döviz girdisi ile yürütülebilir. Dolayısıyla ticari sermaye birikim sürecinin sürekliliği bu dövizin elde edilebilmesine bağlıdır. 1929 krizi böylesi bir birikim sürecinin önünü tıkamıştır.⁹ 1920’li yıllar boyunca var olan ticaret açığı 1925’ten sonra dış ticaretin azalmasıyla birleşince ekonominin önemli bir unsuru olan yabancı kredilerde de azalma gözlenmektedir.¹⁰ Böylelikle birikim sürecinin niteliği gereği döviz sorunu gündeme gelmiş, ithalat ve ihracat arasındaki makas daha sonra krizin de etkisiyle iyice açılmıştır.¹¹ 1926’da 48.277 milyon TL olan dış açık 1929’da 101.082 olmuştur (Tekeli ve İkin, 1983: 41). Aslına bakıldığında bu dönemde ihracatın miktar olarak azaldığı hatta arttığı görülmektedir. Ancak sorun Türkiye’nin ihraç ürünlerinin uluslararası piyasalarda gözlenen fiyat düşüşleridir. Dünya buhranının bu etkisi yani Türkiye’nin ihraç ettiği malların fiyatlarındaki düşüşün ithal ettiği malların fiyatlarındaki düşüşten fazla olması¹², 1929’da gümrük vergilerinin arttırılacağı beklentisindeki Türkiyeli tüccarın aşırı ithalatı ile eklenince dış açık önemli noktalara ulaşmıştır. Bu dinamikler geçerli olan ticari birikim sürecinin de tıkanmasını beraberinde getirmiştir. Diğer yandan var olan cari açık, TL’nin artarak değer kaybetmesine yol açmıştır. Bu da krizin yaşandığı dönemde para buhranı adıyla anılmasını beraberinde getirmiştir. Bir yandan ödemeler dengesi açığı, bir yandan TL’nin değer kaybı ve döviz sorunu var olan ticari sermaye birikim süreci ile dünya krizinin iç içe geçtiği durumun sonuçları olarak karşımıza çıkar. Tekeli’nin (1985: 192) ifade ettiği dünya buhranının ekonomik açıdan yarattığı sorunlar da bu sürecin sonucu olarak düşünülmelidir: 1) Dış ödemeler dengesi, bunalımın ilk yılında büyük açık verecektir 2) Türk parasının Sterline göre değerinde hızlı bir düşme yaşanacaktır 3) Türk ekonomisi de dünya ekonomisiyle birlikte deflasyona girecektir 4) Dış ticaret hadleri Türkiye aleyhine hızla gelişmiştir 5) İç ticaret hadleri de tarımsal ürünler aleyhine hızlı bir gelişme

göstermiştir¹³ 6) Tarımsal alanda, özellikle sanayi bitkilerinin ekim alanında bir daralma olmuştur

Böylesi bir süreç cumhuriyetin dayandığı sınıfsal yapı olarak tüccar ve tarımsal üretim yapan toprak sahiplerinin kendi arasında “sorunlara” yol açmıştır.¹⁴ Diğer yandan bu koalisyon dayalı olan sermaye birikim sürecinin sürekliliği daha esaslı bir sorun olarak gündeme geliyordu. Bu noktada Gülp’in yukarıda girişte belirttiği gibi devletin sermaye birikim sürecindeki rolü belirginlik kazanmaktadır. Böylelikle amaçlanan birikim sürecindeki tıkanmanın aşılabilmesidir. Burada birikim sürecinin yarattığı sorun döviz sorunu etrafında dögümlenir. Kriz sürecinin aşılabilmesi öncelikle döviz harcanmasının kısılanması ve döviz kazancının arttırılması ile mümkündür. Devletin ekonomiye müdahalesinin de zemini budur. İthalata sınırlamalar, tarımsal ihracat kooperatifleri, Türk parasını koruma kanunu, Merkez Bankasının kurulması gibi çeşitli uygulamalar bu bağlamda düşünülmelidir. ¹⁵ Bu ortam aynı zamanda ithalat kısıtlandığı ölçüde içeride sanayiye yönelme için elverişli ortamı sağlamıştır.¹⁶ Bu elverişli ortam diğer yandan bakıldığında bir zorunluluk olarak görülür. İthalatı yapılmayan ürünlerin tedarik zorunluluğu ilk kurulan fabrikaların da daha önce ithalatı yapılan ürünlere yönelik olmasını beraberinde getirmiştir. “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulandığı dönemde dokuma, ağır sanayi, maden sanayi, selüloz sanayi, seramik, şişe, cam, kimya sanayi dallarından 16 fabrikanın kurulduğu görülmektedir. Bunlar daha önce ithal edilmekte olan ancak hammaddeleri ülkemizde bulunan sanayi kollarıdır” (DİE, 1973: 155-156). Bu yatırımların gelişmesinde devletin de önemli bir rolü olduğu bilinmektedir.¹⁷ Bir ilk sanayileşme denemesi olarak düşünülebilecek bu dönemin uzun süreli hâkim bir birikim süreci olamamasında, özel sektörün büyük ölçekli sanayiye yeterince dâhil olmamasının yanı sıra, 1935’lerde iç ve dış ticaret hadlerinde tarım aleyhine olan olumsuz koşulların düzeltilmeye ve dünya ekonomisinin de yavaş yavaş genişlemeye başlamasının da rolü olduğu söylenebilir. Böylelikle yeniden ticari sermaye birikimi için elverişli koşullar oluşmuş ve ticaret yeniden hâkim birikim süreci olmuştur. İkinci Dünya savaşı ve takip eden Kore Savaşı konjonktürü ticari birikim için bu elverişli ortamın devamını sağlamıştır. İkinci dünya savaşında uluslararası ticaret daralsa da tüccar içeride karaborsa ve enflasyon

nedeniyle önemli bir birikim sağlama olanağı bulmuştur.¹⁸ Burada öne çıkan, yeniden hâkim birikim süreci olan ticaretin artık buhran ve sonrasındaki savaş döneminde devletin sistemin sürekliliğini sağlamak noktasındaki kurumsal-hukuksal müdahaleleri ile birlikte yürütmesi ama donanımını ve nüfuzunu arttırmış olan ticari sermaye birikim sürecinin aktörlerine bu düzenlemelerin dar gelmesidir. Birikimin gelmiş olduğu aşama-donanım ve bahsedilen bu düzenlemelerin yarattığı sıkıntılar siyasal düzeyde Demokrat Parti'nin oluşumuna giden yolu da açmıştır.

Gerek Demokrat Parti'yi iktidara taşıyan içerideki süreç gerekse de İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden yapılanan uluslararası kapitalizmin dinamikleri Türkiye'de ticaretin hâkim sermaye birikim süreci olma durumunu devam ettiren nitelikte olmuştur. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yönü ve iktisat politikaları genellikle Demokrat Parti ile özdeşleştirilir. Örneğin 1950'lerin krizi olarak ortaya koyduğumuz 1954'de başlayan ve 1958'de sürdürülemezliği iyice ortaya çıkan kriz süreci genelde Demokrat Parti'nin ithalatı da liberalize eden tarım ve ticarete dayalı liberalizasyon politikaları ile açıklanmaya çalışılır.¹⁹ Böylelikle bir yandan CHP ile DP'nin politikaları arasında büyük bir farklılaşma varmış gibi bir izlenim yaratılırken, diğer yandan kriz DP'nin özellikle ithalat liberalizasyonu bağlamındaki yanlış politikalarına atfedilir. Hâlbuki rakamlara biraz daha yakından baktığımızda İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ithalat artışının DP ile başlamadığı, dolayısıyla DP'nin başlayan bir süreci sürdüren konumda olduğu görülebilir. Diğer yandan bu sürecin aslında bizzat savaş döneminde 1942'de başlayan bir süreç olduğu söylenebilir. Örneğin 1940 ve 1941'de Türkiye'nin ithalat hacmi sırasıyla 50.034 (bin dolar) ve 55.348 (bin dolar) iken 1942'de bu rakam 112.878 ve 1943'de 155.340'a çıkmıştır, 1944 ve 1945'deki azalmayı arkasından sürekli bir artış izlemiştir. Diğer yandan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ama DP iktidara gelmeden önce yani 1946-1950 döneminde ithalattaki artış yaklaşık 2.4 kat iken DP'nin iktidarı ile ithalatın sınırlandırıldığı 1953 arası dönemde bu oran 1.8 kat civarında olmuştur (DİE, 1994: 121). Bu anlamda DP dönemindeki 1950-53 dönemi için önemli bir fark ithalattaki artışın ihracattaki artıştan önceki döneme göre daha fazla olması ve dış ticaret açığının daha fazla artması-

dır, yoksa Türkiye kapitalizmi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonrasında dış ticaret açığı vermeye 1947'de başlamıştır. Bu tespitler aslında İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ticarete dayalı birikim sürecinin sürekliliğine yönelik yaptığımız vurguları destekler niteliktedir.

İhracat İkinci Dünya Savaşı sonrası ticarete dayalı sermaye birikiminin devam etmesini sağlayan önemli bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir yandan savaş sonrası Avrupa ülkelerine yönelik ihracat, diğer yandan Pamuk ve Owen'ın (2002: 145) da belirttikleri üzere "Amerika'nın Kore Savaşı boyunca uyguladığı stoklama programı nedeniyle dünya piyasasında buğday, krom ve diğer ihracat maddelerine olan talep artışı sayesinde, Türkiye'nin dış ticaret hadleri 1948-1950 ile 1951-1953 yılları arasında kalan dönemde yüzde 44 gibi yüksek bir artışa sahne olmuştur." Ancak ihracata yönelik bu olumlu konjonktürün sonlanması ve ithalattaki artış döviz harcamaya dayalı bu ticari sermaye birikim sürecinin sürdürülebilirliğini sorunlu hale getirmiştir. 1953'deki ithalat sınırlamalarına rağmen kredili ithalatlarla ithalatın devam etmesi (Kazgan, 2005: 106) süreci daha da olumsuz etkilemiş ve ithalat için döviz ihtiyacına dayalı olan ticari sermaye birikim sürecinde yeni bir tıkanma yaşanmıştır.²⁰ Biz bu süreci *ticari sermaye birikim sürecinin ikinci krizi* olarak nitelendiriyoruz. Sorun birinci krizle benzer şekilde döviz edinme kapasitesine bağlı olarak ticari sermaye birikim sürecinin tıkanması olarak ortaya çıkar. İthalatı karşılayamayan bir ihracat ve döviz harcamaya dayanan bu birikim sürecinin krizi ödemeler dengesi açığı ve döviz sorunu biçiminde kendini göstermiştir. İhracatın arttırılmamasında 1950'lerin ortalarında dünya ekonomisinin durgunluk yaşaması ve Türkiye'nin ihracat mallarının uluslararası piyasalardaki fiyat düşüşlerinin de etkisi vardır. Kriz, önceki krizle farklılıklar içerse de benzer biçimde döviz tasarrufu sağlamaya yönelik politikalarla atlatılmaya çalışılmış,²¹ ithalata sınırlama ve daha önceden ithal edilen malların içeride üretilmeye başlanması yani tüccarın sanayiye atılmasıyla birleşince ithal ikameci strateji, ya da içe yönelik sanayi sermayesi birikimi süreci krizden bir çıkış olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ticari sermaye birikim sürecinin kendi içinde taşıdığı çelişkiler dünya konjonktürü²² ile de birleşince içe yönelik sanayi sermayesi birikim sürecinin önünü açmıştır. Yine sermaye birikim sürecinin taşı-

Gerek Demokrat Parti'yi iktidara taşıyan içerideki süreç gerekse de İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden yapılanan uluslararası kapitalizmin dinamikleri Türkiye'de ticaretin hâkim sermaye birikim süreci olma durumunu devam ettiren nitelikte olmuştur.

İthal ikameci strateji, iç pazara yönelik sanayi sermayesi birikimi sürecinde henüz dış pazarlarda rekabet edebilmekten çok uzak olan sanayi sermayesi için elverişli koşulları yaratmıştır

diği bu çelişkiler serbestleşme ile yola çıkan DP'nin iktidarının daha erken dönemlerinde sınırlamacı önlemleri almasına yol açacaktır.

sanayi sermayesi birikim sürecinin krizleri

içe yönelik sanayi sermayesi birikim sürecinin krizi, 1978-1979

Ticari sermaye birikim sürecinde yaşanan tıkanma ile birlikte (Gülalp, 1987; Yılmaz, 2005), ülke içinde tüccarın sanayiciye dönüşme eğiliminin (Eralp, 1981; Ercan 2002) ve küresel ölçekte üretken sermaye dinamiğinin uluslararasılaşmasının (Eralp, 1981; Yağhmaian, 1990; Türkay, 1998) sermaye birikim biçiminde bir değişikliği beraberinde getirdiği söylenebilir. Gülalp (1993)'in de ifade ettiği gibi, bu değişiklik, ağırlıklı tarım ve ticaret sermayesinin birikimine dayalı bir modelden, ağırlıklı iç pazara yönelik sanayi sermayesi birikimine dayalı bir modele geçiştir. İthal ikameci strateji, iç pazara yönelik sanayi sermayesi birikimi sürecinde henüz dış pazarlarda rekabet edebilmekten çok uzak olan sanayi sermayesi için elverişli koşulları yaratmıştır. Sanayi sermayesi bağlamında iç sermaye birikiminin sağlanmasını amaçlayan bu stratejinin hayat bulmasında, uluslararası üretken sermaye hareketlerinin de önemli bir etkisi olmuştur. Eralp (1980: 619)'in çalışmasında belirttiği gibi,

“Uluslararası üretken sermayenin az gelişmiş ülkelerin iç pazarına kayması ve korumacılığın etkisi ile genişleyen iç pazarda yüksek karlar elde ederek satma sorunlarına çözüm getirmesi pek de öyle küçümsenecek bir işlev değildir. Tüccarlıktan sanayiciliğe dönüşüm süreci içinde olan yerel sermaye açısından ise korunmuş bir iç pazar gelişmek için çok elverişli bir ortam yaratmıştır. Bugünün sanayicileri doğuş sorunlarını böyle bir ortam içinde çözmüşlerdir.”

Bu çerçevede daha önceleri iç piyasaya, ithal ettikleri malları satan ticaret sermayesi artık yabancı ortaklarla birlikte bu malların yurtiçinde üretimini yapmayı hedeflemektedir. Bunun anlamı daha önce ithalat yoluyla ilişki kurulan dış sermayenin, artık yerli ortak ile birlikte, korunmuş ve yüksek kar vaat eden iç piyasaya üretim yapmasıdır (Alpar, 1980). Bu sürecin iç sermaye için anlamı ise, genişlemiş meta ithali ile tipik bir tüccar formunda iç piyasaya satış yaparken, artık üretken sermayenin ulus-

lararası toplam döngüsüne eklemleme yoluyla yurtiçinde üretim gerçekleştirerek sanayici formuna dönüşmektir. İthal ikamesi ile öne çıkan ticarete korumacılık ilişkisi sonucunda, “daha önce ithal mallarına olan talebin yerli sanayici için hazır bir pazar oluşturacağı da açıktır” (Gülalp, 1980: 50). Bu süreç yeni yeni gelişen sanayi sermayesi için yüksek kârları da beraberinde getirecektir. Eralp'in de belirttiği gibi Türkiye örneğinde sanayicilerin doğuş koşulları bu dönemde sağlanmıştır.

Ancak 1970'li yılların başlarında bu sistemin döviz harcayan yapısı kendisini belli etmeye başlamıştır. İşçi dövizleri, krediler bir süre tıkanmayı geçiştirse de 1970'lerin sonlarında içe yönelik sanayi sermayesi birikim süreci sürdürülemez noktaya gelmiştir.²³

Tüketim malları değil ama ara malı ve hammaddenin sanayileşme süreci için zorunlu olan ithalatı ile birlikte birikim sürecinin döviz harcayıcı olmasına rağmen ürünlerin ancak iç pazarda satılabilemesinin yarattığı TL getirisine dayanması, dünya ekonomisinin içine girdiği süreç de düşünüldüğünde üretim için gerekli olan ara malı ve hammaddenin ithali için gerekli olan dövizin elde edilememesi, içe yönelik birikim sürecinin de tıkanmasını beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle ithalatı kısıtlayarak içinden çıkılması arzulan ticari sermaye birikim sürecinin krizine benzer şekilde, içe yönelik sanayi sermayesi birikim süreci de, tüketim malı değil ama özellikle hammadde ve ara malı ithaline dayandığı için gerçekte döviz harcayıcı bir yapı arz etmiştir.²⁴ Birikim sürecinin pazarının “iç pazar” olması yani üretilen sanayi mallarının – ki genellikle montajdır- iç pazarda satılması nedeniyle birikim sürecinin döviz elde etmeye uygun bir yapıda olmaması sonuçta yine bir döviz sorununu gündeme getirmiş ve birikim sürecinin tıkanmasına yol açmıştır. Anlaşılacağı gibi sorun bir kez daha ekonominin döviz elde etme kapasitesinin sınırlılığının birikim sürecinde ortaya çıkardığı tıkanma ile ilgilidir. Soruna çözüm önerisi noktasında iki yaklaşım belirginlik kazanmıştır. Bir grup yazar, ithal ikameciğin ileri aşamalara taşınması ve iç paza-

rı tüketmiş ürünlerin-sanayilerin ihracata yönelmesini savunurken (Korum, 1977; Boratav, 1983), bir grup da Türkiye'nin dünyanın en kapalı ekonomilerinden biri olduğunu (Akat, 1980), bu sebeple hızla dışa açılması gerektiğini, ihracatın yeni dönemde en önemli unsur olduğunu vurgulamakta ve devalüasyon ile birlikte liberalizasyona yönelik bir dizi uygulama önermektedir. (Krueger, 1979)²⁵ Bu ikinci öneri Türkiye'deki ithal ikameci dönemde belirli bir büyüklüğe ulaşmış sermaye gruplarının olduğu kadar²⁶ uluslararası kurumların da önerisi görünümündedir. Sonuçta, ihracata yönelik sanayileşme stratejisi galebe çalmış ve ekonomideki döviz sorununun, dış piyasalara mal satmak yoluyla giderilmesini hedefleyen bir uygulama hayata geçirilmiştir. Bunun en önemli ayağı da devalüasyon olarak görünmektedir. Diğer bir deyişle bir önceki dönemin birikim sürecindeki tıkanmanın nedeni olarak görünen döviz edinimindeki yetersizlik, yani üretimin bağlı olduğu ara malı ve hammadde ithalatını sürdürecektir döviz kazanma kapasitesinin yetersizliği, ihracata yönelinerek ve bunu da devalüasyonla yani TL'nin değerini düşürerek desteklemek suretiyle döviz kazanımı sağlayarak aşılmaya çalışılmıştır. 1980'li yıllarda ihracata yönelik gelişme stratejisinin oluşturulmasının nedenleri arasında iç pazara yönelik olan birikim sürecinin tıkanmasının yanı sıra, kapitalist sistemin küresel ölçekte içine girdiği kriz koşulları ve bu krizden çıkmak yönünde sermayenin küresel ölçekteki değerlenme arayışları (Ercan 2004; Altrok, 2002), ülke içinde belirli bir donanımına ulaşmış sermayenin dışa açılma, dış pazarın imkânlarından yararlanma talebi (Sönmez, 1980; Ercan, 2002; 2004) ve belirli alanlarda iç pazarın imkânlarının hızla tüketilmesi de sayılmalıdır (TÜSİAD, 1979; Boratav, 1983; Meriç, 1989; Ercan, 2002).

ihracata yönelik sermaye birikiminin krizinden, ihracata yönelik finans merkezli birikimin krizlerine; 1980 sonrası krizler

1978-1979 krizinden çıkış için gerekli olan dövizin sağlanması için yukarıda da belirtil-

diği gibi devalüasyon yoluyla ihracatın artırılması amaçlanmıştır.²⁷ Bu politika ihracata yönelik sermaye gruplarının talebi olduğu kadar onların çıkarına da işleyen bir süreç oldu. Örneğin, ithalatın liberalizasyonu ve zaman içinde iç pazarın uluslararası rekabete açılması sanayileşme stratejisi açısından dışa açılmayan sadece iç pazara üretim yapan sanayiciler aleyhine, ihracata yönelik sanayiciler lehine bir gelişme sunacaktı. Diğer yandan devalüasyon aynı zamanda ithal ikameci sanayilerin yararlandığı ithal girdilerin maliyeti arttırarak onlar aleyhine durumu daha da zorlaştıracaktı. Dışa yönelme arzusundaki sanayi sermayesi için iki uygulama daha oldukça önemli görünüyordu: Tarımda fiyat ve gelirlerin düşmesi ve sanayide ücretlerin düşürülmesi. Güllap (1993)'in de belirttiği gibi, sanayi sermayesi birikimi yerli tarımsal girdiler kullanıp ihracata dönük olacağı için, bir bütün olarak tarım kesimi iç pazarın bir unsuru olarak önemini kaybeder ve sanayi için ucuz girdi kaynağı haline gelir. Aynı şekilde sanayide ücretler ithal ikameci sanayileşme sürecinde iç pazarın büyümesine katkıda bulunurken, ihracata yönelik bir birikim sürecinde esas olarak bir maliyet unsuru haline gelir. Sanayide ücretlerin düşük tutulması diğer yandan iç talebi kısarak ihraç edilebilecek malları arttırmaya yaramaktadır. İhracatçılar lehine bu uygulama sonuç da verdi ve ihracat bu dönemde artış gösterdi. 1980'de 2.910 milyon dolarken, bu rakam 1989'da 11.662 milyon dolara çıkmıştır (DİE, 1994: 279).

İhracata yönelik bu birikim süreci devalüasyon yoluyla uygulamaya konan düşük değerli TL politikası (Tablo 5) ile 1980'lerin sonlarına kadar sürdürülebildi. Ancak 1980'lerin sonlarına doğru bu birikim süreci tıkanmaya başladı, özellikle 1987 sonrasında ihracattaki artışın yavaşlaması, ithalat-ihracat dengesini gösteren mal hesabında açığın 1989'da 1988'e göre 2.3 kat artış göstermesi²⁸ gibi dinamikler bu durumun bir göstergesi iken bu açıklar turizm gelirleri ve işçi transferleri ile karşılanmaya çalışılmış ancak takip eden süreçte ekonomide ihracat-ithalat dengesi yani üretim yoluyla döviz elde etme kapasitesi giderek bozulmuştur. 1980'li yılların sonlarında büyük ölçekli

Aynı şekilde sanayide ücretler ithal ikameci sanayileşme sürecinde iç pazarın büyümesine katkıda bulunurken, ihracata yönelik bir birikim sürecinde esas olarak bir maliyet unsuru haline gelir.

**İthalat serbestisi
cari açığın
sürdürülemez
noktalara ulaşması
ekonomiyi kendi
içinde tekrarlanan
bir büyüme,
cari açık, kriz,
devalüasyon,
büyüme döngüsüne
sokmuştur.**

sanayi şirketlerinin satışlarındaki düşme, verimlilik ve kârlılıklarındaki azalma, baskılanan ücretlerin işçi mücadeleleri yoluyla yükseltilmeye başlanması, artan enflasyon ve bunun büyük sanayi şirketlerinin işletme sermayeleri üzerindeki olumsuz etkileri de ihracata yönelik birikim sürecinin diğer bazı sıkıntılarını işaret etmektedir. Bu bağlamda 1980'li yılların sonlarındaki bu sıkıntıların 1990'ların ilk dönemi için de süregelen bir nitelik arz ettiği söylenebilir. Bu durumun en iyi göstergelerinden biri büyük ölçekli sanayi şirketlerinin 1990'ların ilk yarısında ihracat artış oranlarındaki düşüşlerdir (Tablo 1). Bu durum ihracata yönelik sermaye birikim süreci içerisinde yeni bir arayışı gündeme getirmiştir. Bu bağlamda ihracata yönelmenin yanı sıra ithalatı ucuzlatacak temel uygulamalar önem kazanmıştır. Bunlardan en önemlisi 1989 itibarıyla gündeme gelen ve günümüze kadar devam eden yüksek değerli TL uygulamasıdır (Tablo 5). Bu uygulamayla ithalatı ucuzlatarak büyük oranda ithal girdiye bağlı üretim sürecinin sürekliliğini sağlamak hedeflenmektedir. Yani geç kapitalistleşmenin yapısal sorunu olarak döviz sorunu ihracat çabalarına ek olarak bu sefer ithalatın ucuzlatılması yoluyla giderilmeye çalışılmıştır. Beklenen bir diğer sonuç bu şekilde enflasyonun da düşeceği'dir.

Bu yıl (1989) uygulamaya konan 32 sayılı karar da daha önceki dönemlerden farklı olarak ithalatı ucuzlatmanın ve döviz ihtiyacını karşılamının bu döneme özgü önemli bir kaynağı olacaktır. Böylelikle ülkeye gelecek olan sıcak para ekonominin ihtiyacı olan döviz edinimine olanak sunacaktır. Yani bir yandan ithalatı ucuzlatarak döviz ihtiyacını karşılayan değerli TL uygulaması, diğer yandan da sıcak parayı çekerek buna olanak yaratacaktır. Bu birikim sürecinde ihracata yönelme temel bir süreç olarak devam etmekte ancak sermaye hareketlerine serbestlik getirilmesi bu süreci önceki dönemden ayıran önemli bir özellik olarak görülmektedir. İhracata yönelik sermaye birikim sürecinin sürekliliğinde sermaye-finance hareketlerinin bu önemi nedeniyle biz bu süreci *ihracata yönelik finans merkezli birikim süreci* olarak değerlendiriyoruz. Yeni sürecin bu niteliği, ihracata yönelik sermaye

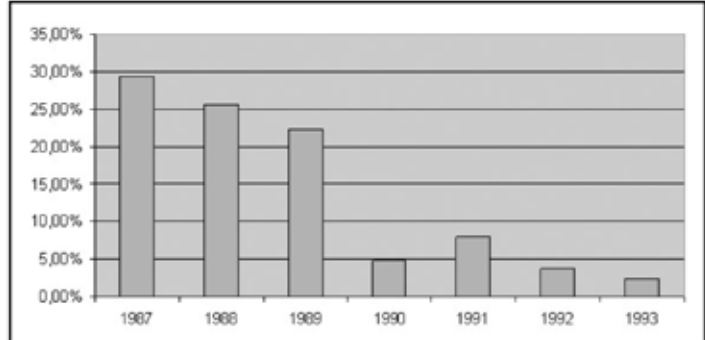
birikim sürecindeki tıkanmaya bir yanıt olarak ortaya çıkacak ve daha önemlisi geç kapitalistleşmenin yapısal bir sorunu olan döviz üretme-edinme sorununa bir biçimde yanıt üretecektir.²⁹

Ancak zaman içerisinde - 1994, 2001 ve 2008 yıllarında olduğu gibi - bu modele dayalı olarak ithalat serbestisi ve dolayısıyla cari açığın sürdürülemez noktalara ulaşması (Tablo 6) ekonomiyi kendi içinde tekrarlanan bir büyüme, cari açık, kriz, devalüasyon, büyüme döngüsüne sokmuştur. Kısa vadeli sermaye girişleri cari açık soruna karşı bir tampon olarak görünürken, cari açığın sürdürülemez noktalara gelmesi, ekonomiye dış kaynak girişi üzerinde de sınırlayıcı olmuş ve risk algısı yükselen sıcak para ekonomiyi terk ederek cari açığın sürdürülebilirliğini oldukça zorlaştırmış ve ekonomi 1994, 2001 ve 2008 dönemlerinde kriz süreçlerine girmiştir.³⁰ Krizleri takip eden yıllar ekonomide devalüasyon uygulamaları görülmüş böylelikle cari açığın azalması umulmuştur, ancak yapısal olarak birikim sürecinin ithalat ve dolayısıyla döviz gereksinimi ve bunu mümkün kılan sıcak para girişleri, TL'nin, devalüasyonu takip eden dönemlerde yeniden değerlendirilmesini beraberinde getirmiş ve ekonomi yeniden aynı döngünün içine girmiştir. Dolayısıyla süreç 1989 sonrasında cari açığa yol açan birikim süreçleri, -ki değerli TL ve yüksek faiz bu sürecin önemli araçlarıdır- bu süreçleri izleyen krizler ve krizleri takip eden devalüasyon süreçleri üzerinden döngüsel olarak işlemektedir.

Diğer yandan 1989 yılında 32 sayılı karar ile sermaye hareketlerine serbestlik getiren uygulama, bu dönemden sonra yaşanan 1994, 2001 ve 2008 krizlerine bir takım özgünlükler katmıştır. Örneğin daha önceki krizlerde döviz varlığı ile birinci dereceden uluslararası mal hareketleri ya da genel olarak cari işlemler ilişkili görünürken, bu krizlerde sermaye hareketlerinin de döviz varlığı üzerindeki etkileri görünür olmuştur. Bu bağlamda sıcak paranın ekonomiye giriş ve çıkış serbestliğinin ya da hareketliliğinin yüksek olmasının özellikle çıkış anında ekonomiler için oldukça olumsuz durumlar yarattığı görülmüştür. Örneğin Gabel (1995)

ve Yeldan (2006) sıcak paranın bu hareketliliğinin spekülative niteliğini öne çıkarttıkları çalışmalarında bu süreci kısa vadeli sermaye girişlerine dayalı *spekülative yönelimli büyüme-kalkınma* olarak değerlendirmiş ve bu büyüme modelinin kriz yaratıcı ve istikrarsız niteliğini öne çıkarmışlardır. Onlara göre model şöyle işlemektedir: Yüksek faiz karşılığında kısa vadeli finansal sermaye (sıcak para) girişleri döviz bolluğu yaratıyor, böylelikle de ithalat artırılabilirdi. Ancak bu süreç, kısa vadeli sıcak para girişlerine dayanmakta olduğundan kalıcı bir nitelikte olmayıp, spekülative bir nitelik arz ediyordu. Ülkeden kolayca çıkabilen bu sıcak para istikrarsız bir büyüme yaratıyor ve çoğunlukla da krize yol açıyordu. Örneğin Boratav (2010)'da bu çerçevede Türkiye'deki bahsi geçen bu krizleri sermaye çıkışları bağlamında açıklamaktadır.

Bu noktada tartışılması gereken nokta şudur: Bahsi geçen krizler sermaye çıkışlarının bir sonucu, spekülative nitelikli finansallaşmış kapitalizmin bir krizi midir, yani başlı başına birer finansal kriz midir, yoksa sermaye çıkışları üretim sürecindeki yapısal bir problemin açığa çıkışının bir sonucu mudur? Bu çalışmanın yukarıdaki çerçeveden ayrıldığı nokta burasıdır. Bu ayrım noktası çalışmanın başından bu yana geliştirilen çerçevenin de bir sonucudur. Bize göre ekonomiden sıcak para çıkışı salt finansal-spekülasyon sorunu değil, büyük oranda cari açığın sürdürülemez noktaya ulaşmasına yol açan üretime dair bir problemdir. Çünkü cari açığın sürdürülemez noktaya ulaşmasının nedeni, ekonominin baştan bu yana altını çizdiğimiz döviz üretme-edinme kapasitesinin geç kapitalistleşmeden kaynaklanan yapılaşmış niteliğidir. Dolayısıyla sorun bizim baktığımız noktadan başlı başına finansallaşmış kapitalizm sorunu değil, geç kapitalistleşmenin yapısal sınırlılıklarının aşılammaması, üretim yapısının döviz edinme kapasitesinin genişletilememesi sorunudur. Bu sorunun kaynağı da büyük oranda üretim sürecinde, artı değer yaratma sürecinde yatmaktadır. Bu sorun ekonominin uluslararası ilişkilerinde cari işlemler açığına yol açmakta, sermaye girişleri (büyük oranda sıcak para) bu açığı kapama noktasında

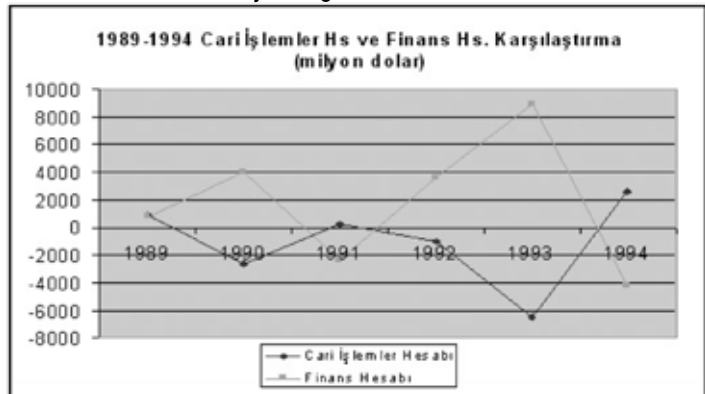

Tablo 1: 1987-1993 500 Büyük Sanayi İşletmesi İçindeki Özel Firmaların İhracat Artış Oranı

Kaynak: İlgili yıllar için ISO (İstanbul Sanayi Odası) anketlerinden hesaplanmıştır.

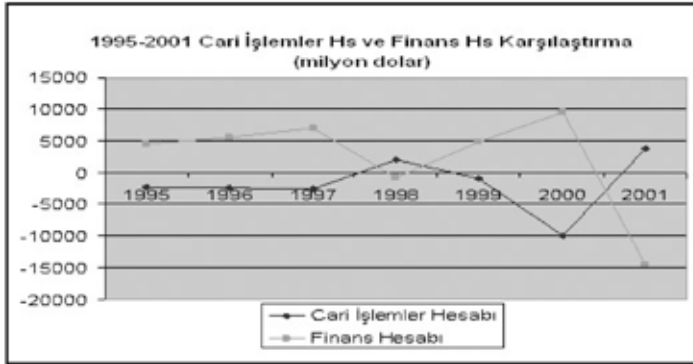
rol oynamakta ancak açığın sürdürülemez noktaya ulaşması ile risk algısı artan sıcak para ekonomiyi terk etmekte ve kriz görünür olmaktadır. Aşağıdaki üç tablo sırasıyla 1989-1994, 1995-2001 ve 2002-2010 dönemleri için cari açık ve sermaye hareketlerinin gözlendiği finans hesabının gelişimini vermektedir.³¹ Görülecektir ki sermaye çıkışlarının maksimum olduğu yıllar (1994, 2001, 2009) cari açığın maksimum olduğu yılları (1993, 2000, 2008) izlemiştir. Buradan da görülmektedir ki sermaye çıkışları, cari açıkların sürdürülemez olduğu noktalarda yaşanmaktadır. O halde sorun ekonominin döviz edinme-üretme kapasitesinde yatmaktadır. Bu kapasitenin sınırlılığı da kendini cari açıklar olarak göstermektedir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: 1980 sonrasında önemli görünen krizler olarak karşımıza 1989, 1994, 2001 ve 2008 krizleri çıkmaktadır. 1980-89 dönemi devalüasyon yoluyla düşük değerli TL uygulaması ve döviz sorununun bu yolla giderilmesinin

Ekonomiden sıcak para çıkışı salt finansal-spekülasyon sorunu değil, büyük oranda cari açığın sürdürülemez noktaya ulaşmasına yol açan üretime dair bir problemdir

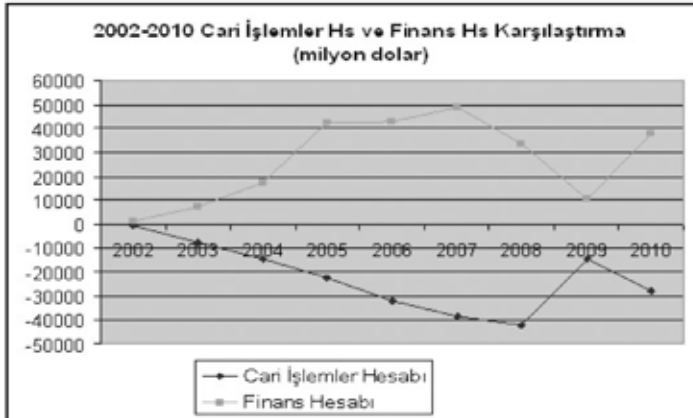
Tablo 2: 1989-1994 Cari İşlemler Hs. ve Finans Hs. Karşılaştırma (milyon dolar)

Kaynak: <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html> ind. tar: 01.10.2010

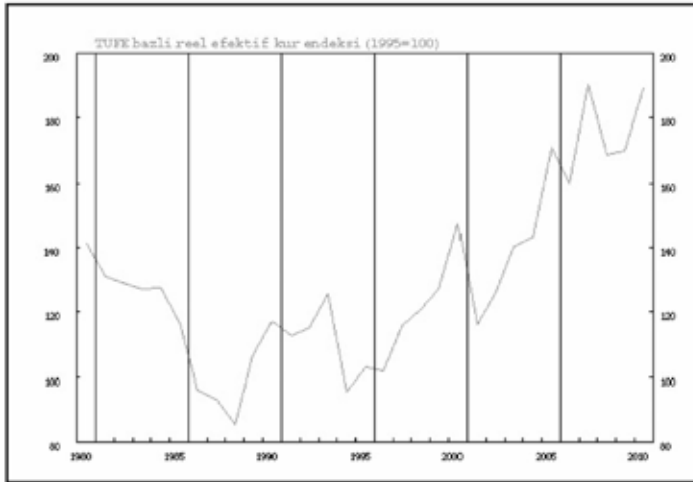
Tablo 3: 1995-2001 Cari İşlemler Hs. ve Finans Hs. Karşılaştırma (milyon dolar)

Kaynak: <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html> ind.tar: 01.10.2010

Tablo 4: 2002-2010 Cari İşlemler Hs. ve Finans Hs. Karşılaştırma (milyon dolar)

Kaynak: <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html> ind.tar: 01.10.2010

Tablo 5: TÜFE Bazlı Reel Efektif Kur Endeksi

Kaynak: <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html> ind.tar: 01.10.2010

amaçlandığı bir dönem olmuştur. Döviz edimi yolunda karşılaşılan zorluklar 1980'lerin sonunda bir krize yol açmıştır. 1989'dan sonra döviz sorunu ithalatın ucuzlatılması ve kısa vadeli sermaye hareketlerini ülke içine çekme arayışının bir sonucu olarak değerli TL uygulamasıyla çözülmeye çalışılmış, ancak bu sürecin periyodik olarak yarattığı cari açıklar krizlere yol açmıştır. Cari açıklara karşı tampon olarak görünen kısa vadeli sermaye hareketleri de risk algısı nedeniyle bu dönemlerde ekonomiden çıkış göstermiştir. Bu süreç 1989'dan bugüne düzenli bir görünüm arz etmektedir. 1980 sonrasında TL'nin değerindeki değişimleri ve cari açığa yaşanan gelişmeleri gösteren tablolar aşağıdadır.

Görüldüğü gibi 1980'den 1989'a TL'nin değeri düşmekte, 1989'dan sonra ise bir artış trendi göstermektedir. Bu artışlar 1994'ü, 2001'i ve 2008'i takip eden dönemde resmi ya da gayri resmi devalüasyon uygulamaları ile düşürülmüş ancak hemen sonrasında TL değerlenmeye devam etmiştir.

Görüldüğü gibi kriz yıllarını hemen önceleyen 1993, 2000 ve 2008 cari açığının maksimum olduğu yıllardır.

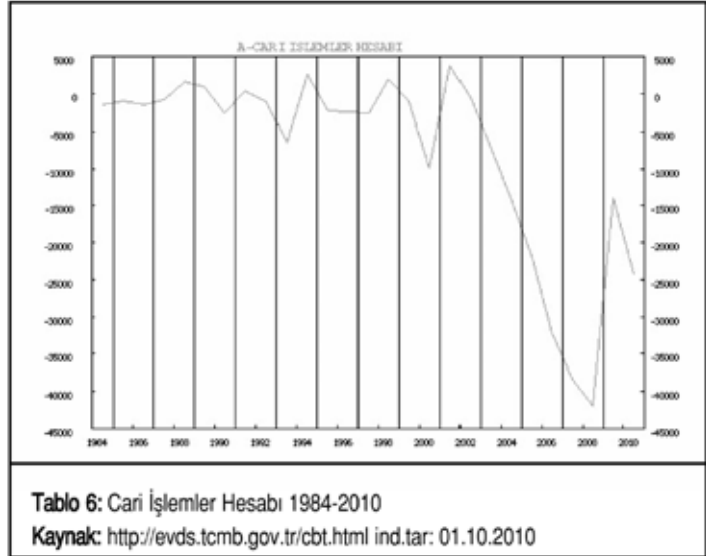
Sonuç

Geç kapitalistleşen bir ülke olarak Türkiye kapitalizminde temel sorun üretimin devamlılığı için gerekli olan döviz yaratma-edinme kapasitesinin darlığı olarak görünmektedir. Bu sorun tarımsal üretimin ağırlıkta olduğu ticari sermaye birikim sürecinde de, içe yönelik sanayileşme sürecinde de, sonrasında da kendini gösteren ve kriz süreçlerinin zeminini hazırlayan yapısal bir unsur olarak görünmektedir. Diğer yandan Türkiye'de kapitalist gelişme sürecindeki tüm önemli dönemlerin, bu yapısal sorunun kriz olarak karşımıza çıktığı dönemlerde, bu sorunun çözümüne yönelik yeni arayışlarla birlikte geliştiği söylenebilir: 1929 krizi ve sonrasında sanayileşme denemesi, 1950'lerin ortalarındaki kriz ve sonrasında sanayileşmenin başat unsur olarak belirmesi, 1980 krizi ve sonuçları itibarıyla belki de en önemli dönüşüm olan dışa açılma, 1989 krizi ve ihracata yönelik birikimin sermaye hareketliliğine serbestlik getirilmesi ile birlikte gelişmesi ve bu sürecin sürekliliği ile birlikte 1994, 2001

ve 2008'de yaşanan krizler.

Türkiye açısından bu kriz sarmalı yaratan birikim sürecinin bu şekilde sürdürülmesinin zor ve oldukça maliyetli olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle döviz ediniminin önemli oranda değerli TL ve kısa vadeli sermaye hareketlerine bağlı olmasının, birikim sürecinin kendini sürdürülebilir kılmasının önünde bir engel olduğu söylenebilir. 2008 sonrasında sıcak para girişindeki artış ve TL'nin yeniden değerlendirilmesi - doların değer kaybına da bağlı olarak - 1989'dan bu yana süren modelin devamına işaret eder gibi görünse de, en azından bunun süreklilik taşımayan bir niteliğe sahip olduğu artık daha net görülmektedir. Krizden çıkabilmek noktasında dünya piyasalarına pompalanan yoğun kaynağın yarattığı likidite bolluğu ve erken kapitalistleşen ülkelerdeki düşük faizlerin beslediği sıcak para girişi açık ki sürekli bir niteliğe sahip değildir. Birikim sürecinin bu sorunu aşabilmesi tarihsel gelişmelerle de ilişkili olarak üretimin döviz kazandırıcı niteliğinin gelişimi ile ilgilidir.

Bu çerçevede Türkiye'de kısa vadede, var olan döviz edinme biçiminin sürdürülmeye çalışılacağı anlaşılmaktadır. Diğer yandan bu sürece ek olarak, harcanan döviz azaltıcı tedbirlerin alınması, bu bağlamda büyüme haddinin düşürülmesi yoluyla ithalatı azaltıcı, böylece cari açığın aşırı yükselmesini engelleyici politikaların uygulanması beklenebilir. Ancak en azından orta vadede kriz öncesi süreçte de öne çıkan üretim sürecinin, daha bir önem kazanması ve müdahalelerin-politikaların da üretim sürecini merkeze koyan bir nitelikte olması beklenebilir. Bununla ilişkili olarak teknoloji, verimlilik ve yeni sanayileşme politikaları ile artı değeri artırma yollarının aranması, aynı saiklerle mikro reform arayışlarının hızlanması, rekabetin emek süreçlerine doğrudan müdahaleleri içeren, mekânsal farklılıkların birikim süreçlerine daha fazla içerildiği bir yapıya bürünmesi de olası gelişmelerdir. 2001 sonrasında beliren ama 2008 krizi sonrasında daha çok adlandırılan yeni sanayi politikaları arayışları bu bağlamda düşünülmelidir. Bu arayışların sadece Türkiye için değil küresel ölçekte de geçerli olduğu düşünülürse rekabetin orta vadede, şu an

giderek şiddetlenen biçiminde olduğu gibi artı değer uluslararası piyasalarda parasal ifadesinin değerindeki değişikliklere (ulusal paranın diğer paralara göre değerli tutulması ya da değersizleştirilmesi yoluyla rekabet) bağlı değil, bizatihi üretime bağlı olarak metanın değerinin düşürülmesine (verimlilik, teknoloji vb. yollarla artı değerin artırılması yoluyla rekabet) bağlı olması beklenebilir. Uluslararası finansal yapının (istikrarsızlığı artırıcı dinamikleri nedeniyle) en azından orta vadede yeniden düzenleyici politikaların etkisine girmesi de bu süreci besleyecektir. Uygulanması bazı ülkelerde söz konusu olan ve giderek politika oluşturucu çevrelerde de dillendirilen Tobin vergisi gibi uygulamalar da bu süreci destekleyici olacaktır. Diğer yandan birikim sürecinde uluslararası sermaye hareketlerinin önemli bir yeri olan Türkiye gibi ülkeler açısından bu süreç var olan birikim sürecinin sürdürülebilirliğini sorunlu bir noktaya taşıyacaktır. Bugün dillendirilmeye başlanan sürdürülebilir yeni bir büyüme modeli arayışı da bu bağlamda düşünülmelidir.

Kaynakça

- Akat, A.S. (1980) "Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler" Toplum ve Bilim, Kış 1980, sayı 12, 72-112
- Alpar, C. (1980) Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, Üçüncü Baskı, Ankara: Turhan Yayınları.
- Altıok, M. (2002) "Yeni Liberal İstikrara ve Yapısal Uyum Programları: Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz" Praksis, Kış 2002, 5: 77-131
- Aruoba, Ç. (1982) "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında

Türkiye kapitalizminde temel sorun üretimin devamlılığı için gerekli olan döviz yaratma-edinme kapasitesinin darlığı olarak görünmektedir.

- Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", içinde Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü S.B.F ve TEK, SBF Yayınları: 513, Ankara 1982, s.79-87.
- Boratav, K. (1977) "1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi" içinde Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, İ.T.İ.A., Mezunlar Derneği, İstanbul, 1977, s. 39-61.
- Boratav, K. (1983) İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları: İktisat Yazıları 1969-81, Birinci baskı, İstanbul: Belge Yayınları
- Boratav, K. (1984) "Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları" (ed) İ.Tekeli vd., Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım içinde, Birinci Baskı, Ankara: Yurt Yayıncılık, s.257-275
- Boratav, K. (1998) Türkiye İktisat Tarihi, Altıncı Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları
- Boratav, K. (2010) "Üç Krizde Dış Kaynak Hareketleri" http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/BoratavMayis10.pdf ind.tar 11.12.2010
- DİE (1973) Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, DİE Yayınları: Ankara
- DİE (1994) İstatistik Göstergeler, 1923-1992, DİE Yayınları: Ankara
- Ebiri, K. (1980) "Turkish Apertura" ODTÜ Gelişme Dergisi, 7, (3/4): 209-254
- Ekzen, N. (1984) "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi", İ.Tekeli vd., (ed), Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayıncılık içinde, s. 165-188.
- Emrence, C. (2003) "Turkey in Economic Crisis (1927-1930): A Panoramic Vision", Middle Eastern Studies, Vol.39, No.4, Oct: s.67-80
- Eralp, A. (1981) "Türkiye'de İzlenen İthal İkameci Kalkınma Stratejisi ve Yabancı Sermaye" ODTÜ Gelişme Dergisi, 1981 Özel Sayısı
- Ercan, F. ve Ş. Oğuz (2007) "Rethinking Anti Neoliberal Strategies through the Perspective of Value Theory: Insights from the Turkish Case", Science and Society, Vol.71, No.2
- Ercan, F. (2002) "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi – I, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi" Praksis, Kış 2002, 5: 25-77
- Ercan, F. (2004) Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği, Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış, (ed) N.Balkan ve S.Savran içinde, Neoliberalizmin Tahribatı, 2000'li Yıllarda Türkiye 2, Birinci Baskı, İstanbul: Metis
- Ercan, F. ve G. Tuna (2006) "İç Burjuvazinin Gelişimi: 1960'lardan Günümüze Bakış", içinde İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar, Prof. Dr Kemali Saybaşıllı'ya Armağan, 141-173, İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Grabel, I. (1995) "Speculation-Led Economic Development: A Post-Keynesian Interpretation of Financial Liberalization Programmes In The Third World", International Review of Applied Economics 9 (2): 127-249
- Gülalp, H. (1980) "Türkiye'de İthal İkameci Bunalımı ve Dışa Açılma" ODTÜ Gelişme Dergisi, 7 (1/2), 37-66
- Gülalp, H. (1987) Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, İkinci Baskı, Ankara: Yurt Yayınları
- Gülalp, H. (1993) Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet, Birinci Baskı, İstanbul: Belge Yayınları
- Gülalp, H. (1994) "Capitalism and the Modern Nation State: Rethinking the Creation of the Turkish Republic", Journal of Historical Sociology, Vol.7, No.2, s.155-176
- Kazgan, G. (1977) "Türk Ekonomisinde 1927-1935 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler", içinde Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, İ.T.İ.A., Mezunlar Derneği, İstanbul, 1977, s.231-274.
- Kazgan, G. (2005) Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Korum, U. (1977) Türk İmalat Sanayi ve İthal İkameci: Bir Değerlendirme, Ankara: SBF Yayınları
- Krueger, A. (1974) "The Political Economy of the Rent-Seeking Society" The American Economic Review, June, vol.64, no 3
- Krueger, A. (1979) "Ekonominin Dışa Açılmasında Kambiyo Kuru Politikası", içinde Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları, 107-138
- Kuruç, B. (1981) "Atatürk Döneminde Dünya Ekonomisinde Gelişmeler", içinde 100. Doğum Yıldönümünde Atatürk Dönemi İktisat Politikası, İ.Ü İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, s.27-35.
- Kuruç, B. (1987) Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ankara
- Marks, K. (2007) Kapital, Birinci Cilt, Alaeddin Bilgi (çev), İstanbul: Sol Yayınları, Sekizinci Baskı.
- Marks K. (2006) Kapital Üçüncü Cilt, Alaattin Bilgi (çev), Ankara: Sol Yayınları, Beşinci Baskı.
- Meriç, H.A. (1989) "İhracata Katkısı Yüksek Sanayi Dallarında İhracat – Üretim – İç Talep İlişkisi, Türkiye 1970-1987" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul
- Merkez Bankası, İstatistik Veri Tabanı, <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>
- Owen, R ve Ş. Pamuk. (2002) 20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi, Sabancı Üniversitesi Yayınları
- Öztürk Yaman, M. (2008) Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi, SAV Yayınları: İstanbul
- Pamuk, Ş. (1987) "İthal İkameci, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1974 – 1979" Keyder, Pamuk, Boratav Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, içinde 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, s.37-69
- Silier, O. (1981) Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları,

İstanbul.

- Sönmez, M. (1980) Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası, 1. Kitap, Birinci Baskı, İstanbul: Belge Yayınları
- Tekeli, İ. ve S. İkin (1983) 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları ODTÜ Yayınları: Ankara
- Tekeli, İ. (1985) "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikasına Geçişin Ekonomik Nedenleri: Devletçilik Deneyiminin Ege Bölgesinde Çeşitlenmesi", içinde İzmir Ticaret Odası, 1885-1985, Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, s.190-211
- Tezel, Y.S. (1977) "1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri" içinde Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, İ.T.İ.A., Mezunlar Derneği, İstanbul, 1977, s.193-229
- TUSİAD (1979) The Turkish Economy 1979, İstanbul 1979
- TUSİAD (1980) The Turkish Economy 1980, İstanbul:1980
- Türkay, M. (1998) "Uluslararası Sistemle Entegrasyon Süreci Olarak Kalkınma" MÜ İİBF İktisat Bölümü İktisat Yazıları Yayın No:1998-005-2
- Türkay, M. (2006) "Türkiye'de Kapitalist Sermaye Birikiminin Ulusal Dönüşümü", içinde Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi, haz (D.Yılmaz v.d), Dipnot Yayınları: Ankara, s.19-37
- Yaghmaian, B. (1990) "Development Theories and Development Strategies: An Alternative Theoretical Framework", Review of Radical Political Economics, vol 22, (2-3), 174-188
- Yeldan, E. (2006) "Neoliberal Global Remedies: From Speculative -Led Growth to IMF Led Crisis in Turkey", Review of Radical Political Economics, 38:193, s.193-213
- Yentürk, N. (2003) Körlüklerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, İstanbul.
- Yılmaz, R.K. (2004) "1980 Dönüşümünün Nedenleri Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi", İktisat Dergisi, sayı 452, 76-80
- Yılmaz, R.K. (2005) "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişim Evreleri: Sermaye Birikimi/Sınıf Merkezli Bir Çerçeve", içinde Kapitalizm ve Türkiye I, Kapitalizm, Tarih ve Ekonomi, (ed) Y.Akkaya, F.Ercan, Ankara: Dipnot Yayınevi, s. 211-239
- Yılmaz, K. (2006) "1978-1979 Krizi Üzerine Türkiye'de Yürütülen Tartışmalar ve Gelişme Stratejilerini Yeniden Düşünmek", içinde Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi, haz (D.Yılmaz v.d), Dipnot Yayınları: Ankara, s.259-293
- Zarakolu, A. (1982) "1929-1930 "Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", içinde Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü S.B.F ve TEK, SBF Yayınları: 513, Ankara, s.89-103

dipnotlar

- 1 Ölü diriyi yakalar. Diğer yandan Marks her ne kadar, kapitalizmin eski üretim tarzlarını çözücü etkisine vurgu yapmış olsa da, yukarıda da vurgulandığı gibi eski üretim tarzlarında meydana gelecek değişimin yani kapitalizmin bu coğrafyalarda gelişmesinin eski üretim tarzının kendisinin niteliğine, sağlamlığına ve iç yapısına bağlı olduğunu vurguladığını da unutmamak gerekir. (Marks, 2006: 291)
- 2 Türkay (2009)'da kalkınma ve az gelişmişlik gibi kavramlarla süreci okumanın belirli ön kabullerle hareket etmek olduğunu vurgularken, sürecin analizi için kalkınma kavramı yerine "kapitalist sermaye birikim süreci" kavramlaştırmasını önermektedir (Türkay, 2009: 115-128).
- 3 Ercan ve Oğuz 2007; Ercan ve Tuna, 2006; Yılmaz, 2006 bu kavramın önemine işaret eden diğer bazı çalışmalardır.
- 4 Birikim süreçlerindeki bu farklılaşma sınıfsal/toplumsal/politik bir çalkantı ve yapılanma ile birlikte yaşanır. Burada ele alındığı biçimiyle Türkiye'de kapitalizmin gelişim süreci ekonomik kategoriler dolayımında tanımlanan bir süreç olarak değerlendirilmiş görünse de kullanılan her kavramın toplumsal/sınıfsal bir ilişkiler bütününe referans verdiğini vurgulamak gerekir. Bu anlamda burada ilgili kavramlar dar anlamda iktisadi birer kavram olarak ele alınmaktadır.
- 5 Bu kavramlaştırma, bir yandan içinde bulunduğu süreçte temelde ihracata yönelik bir sermaye birikim süreci olduğuna vurgu yaparken, diğer yandan da döviz edinmenin yeni yolu olarak sermaye hareketlerinin önemine dikkat çekmektedir. Sermaye hareketleri, ödemeler dengesinde finans hesabında yer aldığı için ve bu dönemde finans hesabı döviz edinme noktasında mal hareketlerine ek olarak önem kazandığı için bu kavramlaştırma önerilmiştir. Kastedilen finansın ihracata yönelik olması gibi bir şey değildir. Bu kavramlaştırmanın diğer bir önemli boyutu üretimden bağımsız finansal bir birikim sürecinden ziyade birikim sürecinin temelde ihracata yönelik sanayileşme doğrultusunda olduğunu vurgulamasıdır. Diğer yandan "finans merkezli" ifadesi finansın, birikim sürecinin merkezî-asıl noktası olduğuna değil, sermaye hareketlerinin yeni birikim sürecinde önem kazanmasının, bir önceki döneme göre merkezî-ayırıcı bir gelişme olduğuna işaret etmektedir. Bu birikim süreci bugün de sürmektedir.
- 6 Yahya S. Tezel'in de belirttiği gibi (1977: 196) "Kurtuluş Savaşı'ndan çıkan siyasal yapı, 1920'lerde, Türkiye'nin kapitalist dünya piyasasıyla bütünleşmesi açısından Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha çok dışarıya açık bir dönem yaşamıştır."
- 7 Türkiye'de 1929 krizinin dünya buhranının etkisiyle mi çıktığı yoksa krizin Türkiye'nin kendi dinamiklerinden mi kaynaklandığına yönelik eski tartışma dolaylı da olsa dünya krizinin etkisini kabul etmek yönünde uzlaşmış görünmektedir. Bu uzlaşma Türkiye ekonomisini zayıf yapısı ile dünya ekonomisinin içine girdiği kriz sürecinin değişik makro ekonomik parametreler bağlamında ilişkisi üzerine odaklanmakta-

dır. Örneğin bahsedilen krizi 1927-1935 depresyonu olarak değerlendiren Gülten Kazgan, (1977: 244-245), Türkiye’de yaşanan bu krizin 1929 bunalımıyla doğrudan değil ancak dolaylı biçimde ilişkili bir kambiyo krizi olduğunun altını çizer. Bu dolaylama bazı etkenler üzerinden yapılır. Kazgan bunları şöyle sıralar: 1) Buğday ithalatındaki artış 2) Spekülatif ithalat artışı 3) Demiryolu politikasının yarattığı döviz ve fon talebi 4) Osmanlı borçlarının ödenmesi. Bu etkenler Türkiye ekonomisinin sıkıntılı yapısı ile birleşerek 1929 krizi ile birlikte ekonomide şiddetli bir gerilemeye neden olmuştur. O. Silier (1981: 50)’de Kazgan’a benzer şekilde Türkiye ekonomisindeki buhranı 1929’dan önceki bir tarihten başlatmaktadır. “Türkiye’deki buhran içsel ve dışsal nedenlerle daha 1926 yılında başlamış dışsal nedenler giderek etkisini arttırmış ve Dünya buhranı Türkiye tarımındaki ekonomik çıkmazın en üst düzeylere çıkmasına yol açmıştır.” “... Dünya buhranı Türkiye’deki buhranı doğurmamış, sadece var olan buhranı keskinleştirmiş ve buhranın etkileri de iddia edildiği gibi az olmamıştır.” (1981: 50) Buradaki haklı vurgu 1926 ile başlayan süreçte ilk olarak Türkiye ekonomisinin kredi darlığı içine düşmesi dolayısıyla ithalat ve ihracatta problemlerin çoğalmasında ikinci olarak da özellikle tütün gibi önemli tarımsal ürünlerin dış pazar taleplerindeki sıkıntı ve buğdaydaki fiyat düşüşleri ile 1927-1928 yıllarındaki kıtlık sorunudur.

8 Bu dönemde dünya ekonomisinin genel bir görünüşü için bkz. Kuruç (1981)

9 Bkz. Kazgan (1977); Tekeli (1983).

10 Tezel (1977: 194) Cumhuriyetle başlayan bu dönemi ithalat “boom”u dönemi olarak tanımlamaktadır.

11 A. Zarakolu (1982: 90) Tarım ürünleri fiyatları 1929-1933/34 arasında ortalama olarak yüzde 60-70 oranında düşerken, Türkiye’nin dışarıdan satın aldığı sanayi mallarının fiyatlarında yüzde 10-27 oranında bir düşme olduğunu belirtir.

12 C. Emrence (2003: 68) bunalımın kırsalda etkisinin özellikle liman kentlerin hinterlandında daha yoğun yaşandığının altını çizmektedir. Manisa, Adana gibi şehirler bu bağlamda öne çıkarken, “Orta Anadolu’daki piyasa yönelimli köylülerin 1927 fiyatları ile karşılaştırıldığında bir kilo şeker alabilmek için yüzde 22, bir litre petrol alabilmek için yüzde 37 ve elbisenin metresi için yüzde 84 daha fazla buğday satmak zorunda olduğunu” belirtir. Ç. Aruoba (1982: 86) ise buhranın etkilerini en ziyadesiyle kırdı göstermesine rağmen tarım fiyatlarını koruyacak, kırsal refah kaybını önleyecek doğrudan politikalara pek rastlanılmadığını, bunun nedeninin de Türkiye’nin ihracatının hemen tamamını oluşturan tarım ürünlerindeki fiyat düşüşlerinin Türkiye’ye dünya pazarlarında rekabet imkânı verebileceği yönündeki düşüncenin olduğunu vurgulamaktadır.

13 “Bu dönemde sanayi burjuvazisi gelişmediği için, iktidar blokunun temel öğeleri, aralarına son yıllarda bürokrasi kökenli olanların da katılmasıyla genişlemiş olan ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleridir. Bunalım içinde yaşanan ekonomik konjonktür, bu iki kesim arasındaki ilişkileri arttırıyor ve ara-

larındaki koalisyonu çözüyordu” (Tekeli, 1985: 193). Bu dönemdeki sınıfsal ilişkilerin oldukça anlamlı bir anlatımı için Bkz. Kuruç (1987)

14 Boratav (1977: 44) bu uygulamaların siyasi iktidar ile dış ticarete yönelik sermaye çevreleri arasındaki samimi ilişkinin bozulmasına yol açtığını vurgulamaktadır. Bu ilişkinin bozulması sermaye birikiminin sürekliliğinin sağlanması ile gerekçelendirilmelidir. Çünkü yine Boratav’ın belirttiği gibi (1977: 43) “1929 yılına geldiğinde siyasi iktidarın 1923-1929 döneminin ana çizgilerini sonraki yıllara da uzatmaya esas olarak kararlı olduğunu saptamak mümkündür.” 15 Tekeli (1983: 222) “Dış ticaretteki kontenjanlar ve gümrük duvarları yerli sanayinin gelişmesine ve buhrandan en karlı çıkan şehirli kesim olmasına sebep olmuştur” demektedir.

16 Devlet yatırımlarının Türkiye kapitalizminin gelişimi açısından uzun dönemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Ancak buna rağmen bu dönemde sanayi sektörüne devletin yaptığı katkı sınırlı görünmektedir. “... sanayileşme sürecine devlet sektörünün yaptığı katkı, İkinci Dünya Savaşı’na kadar ekonomik açıdan oldukça önemsiz bir boyutta kalmıştır. Bir kere imalat sanayi ve diğer pek çok alandaki devlet teşekküllerinin işletmeye açılması ancak 1933’den sonra gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde sanayi ve madencilik alanlarında çalışır durumda olan devlet teşekküllerinin toplam sayısı 20’nin üzerinde değildi. Resmi rakamlar, 1938 yılında imalat, kamu tüketim hizmetleri ve madencilik alanlarında istidam edilen toplam işçi sayısının 600.000’in altında kaldığını ve ülkedeki toplam işgücünün yüzde 10’u kadarnya eşdeğer olduğunu ortaya koymaktadır. Devlet teşekkülleri, bu miktarın sadece yüzde 11’ini ya da ülkedeki toplam istihdamın yaklaşık yüzde 1’ini teşkil etmekteydi. İmalat sektöründe ki işgücünün yüzde 75 dolayındaki bölümü, hala küçük ölçekli özel teşebbüs kuruluşları tarafından kullanılmaktaydı.” Pamuk ve Owen, (2002: 31). Pamuk ve Owen aynı çalışmada 1930’lu yıllardaki imalat sanayi büyüme hızının hatalı hesaplandığını ve gerçek rakamın daha düşük olduğunu vurgulamaktadır: “... tek hesaplama yapan Tuncer Bulutay ve ekibi başkaca kanıt olmaması yüzünden, imalat sektörünün tamamına ait büyüme hızının, hakkında bilgi olan ve Teşvik-i Sanayi Kanunu uyarınca hükümetten teşvik ve yardım alan çoğunlukla büyük ölçekli kuruluşların büyüme hızına eşit olduğunu varsaymıştır. Bu yanlış varsayım yüzünden imalat sektöründeki üretim artış oranı, belirgin bir biçimde olduğundan daha yüksek gösterilmektedir. Gerçekten bu tarihten sonra ortaya çıkan diğer bağımsız kanıtlar, küçük ölçekli imalat kuruluşlarının 1930’lu yıllarda gerçekleştirdiği üretim artışının çok daha önemsiz boyutta kaldığını ortaya koymuştur. Bunun sonucu olarak Bulutay’ın yaptığı hesaplamaların gözden geçirilmesiyle, imalat sanayinin yıllık toplam büyüme oranı yüzde 10’dan yüzde 5’e inmiştir. Pamuk ve Owen, (2002: 34)

17 1942 ile birlikte Türkiye’nin dış ticaret hacminde önemli gelişmeler olduğu görülmektedir. 1940 ve 1941’de sırasıyla 130.939 ve 146.405 (bin dolar) iken

1942'de 238.994 ve 1943'e 352.074'e çıkmış 1944 ve 1945'deki azalmayı sürekli bir artış izlemiştir.

18 Kazgan (2005: 97-98) liberalizasyonun sınıfsal içeriğine işaret etmektedir: "Böylece dönemin güçlü sınıfları olan büyük toprak sahipleri ve tüccarlar, hem siyasal güvence ve demokrasi rejiminin pekişmesi, hem de ortaya çıkabilecek ekonomik olanaklardan yararlanabilmek için serbestleşmekle dışa açılmayı gerekli gördüler. Daha bu sınıfların önderliğini yapan DP 1950'de iktidara gelmezden önce, CHP iktidarı döneminde bunun ilk adımları atıldı. Benzer vurgular Gülalp (1993)'de de görülebilir.

19 Krizden 1958 yılında IMF ile imzalanan istikrar programı aracılığıyla çıkmak amaçlanmış, daha doğrusu uluslararası kredi ihtiyacı bu anlaşmayı dayatmıştır. Bu programda Nazif Ekzen'in (1984: 179) de belirttiği gibi "... beklenen tam bir liberalizasyondan ziyade dış ticaret üzerindeki engelleyici kayıtların zaman içinde giderek kaldırılmasıdır. Örneğin 1958 programı ithalatın serbestleştirilmesi konusunda taahhütte bulunmakta ancak bunun zaman içinde olacağını vurgulayarak altı ve on iki aylık kota uygulamasına gitmektedir." Bizim de katıldığımız bir içerikte, ithal ikameci sanayileşme modelinin 1950'li yılların ortalarında plansız bir şekilde ortaya çıktığını ve bunda da krizin etkili olduğunu vurgulayan Gülalp (1993), 1958 paketi ile ilgili olarak şunları belirtmektedir: "1958 paketinin içinde standart devalüasyon ve istikrar önlemleri yanı sıra, kalıcı önem taşıyan iki madde vardı. Bunlardan biri, liberalleştirici olmayıp tam tersine, izleyen o yıllardaki ithal ikameci sanayileşme politikasının temel mekanizmalarından birini oluşturan bir ithalat rejiminin kurulmasıydı. Bu rejim ithalat lisansları aracılığıyla yurt içinde üretilen (ya da üretilecek olan) malların ithalatına kotalar ya da tamamen yasaklamalar yoluyla fiziksel sınırlamalar getirirken, yatırım malları ve ara girdilerin ithalatını serbest bırakıyordu." Ekzen (1984: 186) de "1958 modelinin öngördüğü gelişme biçimlerinin kimi unsurlarının 1960 sonrasında planlama ile yürürlüğe konduğu anlaşılmaktadır" demektedir.

20 Örneğin bu kriz 1958 devalüasyonunu beraberinde getirirken, 1929 krizinde Türkiye ekonomisinde devalüasyon yapılmamıştır. Bu dönemde döviz kazanmaya yönelik uygulamalardan bazıları şunlardır: Tevzin Fonu (1953), Döviz Komitesi (1955), İthal Malları Fiyat Kontrol Komitesi (1956), Türk Parasını Koruma Kanunu-tam döviz kontrolü (1956), İthalattan Hazine Hissesi alımı (1957) vb bkz. (Kazgan, 2005)

21 Bu dönemde kapitalist sistemin uluslararasılaşmasında meta sermayeden ziyade üretken sermaye taşıyıcı konumdadır.

22 Ebiri (1980) erken dönem, Yılmaz (2006) ise daha yakın dönem için kriz açıklamalarının bir dökümünü ve değerlendirmesini sunmaktadır.

23 Boratav (1984: 263), tam da bu nedenle Türkiye'de ithal ikameciliğin yetersiz derecede uygulandığını belirtir. Milli hâsıla içinde ithalat payının artma eğilimini ortaya koyan bulgular, dönem boyunca ekonominin tümü için negatif bir ithal ikamesi süreci gerçekleş-

tiğini göstermektedir. Dolayısıyla ekonominin dönem sonunda karşılaştığı tüm tıkanmaları ithal ikamesine bağlayan görüşlere karşı, aksine sorunlar kısmen de olsa yetersiz ithal ikamesinden doğmuştur savını ileri sürmek daha geçerli görünmektedir. Pamuk (1987: 48) ise bu özelliğin zaten ithal ikameci stratejiye içsel bir özellik olduğunu vurgulamaktadır. Yani onun için bu durumun kaynağı ithal ikamesinin az ya da fazla uygulanması değil bizatihi kendisidir.

24 Krueger (1974) ise benzer şekilde, ithal ikameci sanayileşme modelinin döviz kaybına neden olduğu, verimsiz ve yüksek maliyetli bir sanayi yapısı oluşturduğu, korumadan dolayı oluşan koruma rantlarının ekonomik rasyonelle uyuşmadığı, dolayısıyla bu stratejiden vazgeçilip, ekonomiye sorun yaratan devletin müdahalesinin azaltılması, piyasa koşullarının ekonomiye hâkim olması, özel kesimin öncelik kazanması gibi ilkeler etrafında beliren liberal ve piyasa merkezli iktisadi politikaların tercih edildiği ihracata yönelik sanayileşme stratejisi talebini dile getirir.

25 İhracata yönelik sanayi modeli lehine sanayileşme stratejisinin değiştirilmesi yönündeki vurgular için bkz. TUSİAD, The Turkish Economy 1980.

26 1978-1979 krizi, kriz olgusu ile sınıf mücadelesinin en belirgin biçimde iç içe geçtiği bir kriz sürecidir. Bu krizde sınıf mücadelesinin rolü tartışmaya muhtaç bir konu iken, krizden çıkış sürecinin sınıfsal içeriği oldukça açıktır. Bu süreç işçi sınıfının ve örgütlerinin çeşitli biçimlerde baskılandığı bir süreç olmuştur. Dolayısıyla burada ifade edilen döviz edinişi, daha önceki kriz dönemlerinde de olduğu gibi teknik bir hadise değil, politik, toplumsal, sınıfsal, sınıf içi ve sınıflar arası ilişkilere yönelik çıktısı olan bir süreç olarak düşünülmelidir. Yani dövizin elde edilmesi süreci basitçe bir yerden döviz bulmak değil, sosyo-ekonomik yapıyı döviz edinmeye uygun bir biçime dönüştürme sürecidir. Bu süreç oldukça bütünsel, her alana yayılan etkileri olan bir süreçtir ve yukarıda bahsedilen dinamikleri içerir.

27 <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>

28 Diğer yandan sıcak paranın ülke içine çekilmesi iç sermaye birikim sürecinin taleplerinden kaynaklanan tek yanlı bir süreç değil aynı zamanda uluslararası sermayenin kendine yeni değerlenme arayışlarının da bir sonucu olarak okunmalıdır. Zira oldukça yüksek bir faiz getirisine ek olarak değerli TL politikasının olanak sunduğu kura bağlı getiri de oldukça önemli görünmektedir.

29 Burada krizlere tek tek değil kendi bütünlükleri içinde bakmak amaçlanmıştır. Ancak 2008'in bilindiği gibi dünya genelinde bir kriz dönemi olduğunu yeniden vurgulamak gerekir. Türkiye kapitalizminde krizin birincisi daralan kredi ortamında döviz biçimindeki para sermaye ikincisi daralan piyasalar bağlamında ihracat noktasında ortaya çıktığı söylenebilir. Bu krizde de cari açık ve arkasından sıcak para çıkışı (girişinde önemli bir azalma) gözlenmektedir.

30 Bu hesaplama cari işlemler hesabı ve finans hesabının daha alt kalemlerine bakılarak da yapılabilir, ama genel gelişim değişmeyecektir.

sanayileşme sürecinde krizlerle dönüşen sektörler: Türkiye örneği - iso 500 büyük sanayi kuruluşu

Özet

Ferimah Yusufi Yılmaz*
Nuray Tezcan

Ekonomik krizler ülke ekonomilerinde toptan tahribata yol açan bir faktör olarak ele alınmaktadır. Krizler sermaye birikim sürecindeki tıkanmalarla oluşmakta ve sektör formasyonlarının değişimine sebep olmaktadır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerde kendini daha çok hissettiren krizlerin etkileri büyük firmalarda da görülmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de yaşanan kriz dönemlerine ait sektörel veriler kullanılarak kriz yıllarını belli finansal oranlar açısından karşılaştırmaktır. Bu amaçla İstanbul Sanayi Odası tarafından açıklanan “Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu”na ait firmaların verileri sektör bazında ele alınmıştır. Sektör sayısının az olmasından dolayı, kriz yıllarına ait ortalamaların karşılaştırılmasında parametrik olmayan teknikler kullanılmıştır. Parametrik olmayan teknikler, gözlem sayısı az olduğunda ya da ana kütle dağılımı hakkındaki varsayımlar sağlanmadığında sıkça kullanılan tekniklerdir. İlk olarak, sektör ortalamalarını karşılaştırmak için Kruskal-Wallis testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlara ek olarak, sektörler ile ilgili diğer veriler, Türkiye’nin sanayileşme stratejileri ile yaşanan yerel ve uluslararası krizler bağlamında tablo ve şekiller aracılığı ile açıklanmıştır. Analizler sonucunda, sektörlerin her krizden farklı ölçülerde etkilendiği ve sektörlerin finansal göstergelerinin her kriz döneminde değiştiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Sektör, Sanayi, Sermaye Birikimi, Parametrik Olmayan Teknikler, İstanbul Sanayi Odası

Abstract

The general issue is that economic crises are considered to be a devastating factor in overall economies of the countrys’. Crises are occurred by the bottlenecks of the capital accumulation process and they bring about changing of sector formations’. Besides small and medium sized enterprises, effects of these crises are seen in big enterprises. The aim of this study is to compare crisis years in terms of financial ratios using sector-specific data set that belongs to crisis years that occurred in Turkey. Within this purpose, companies that are listed Turkey’s Top 500 Industrial Enterprises according to Istanbul Chamber of Industry (ICI) have been considered in terms of sectors. In this study, non-parametric technique is employed to compare sector averages of crisis years because there are a few sectors. These techniques are commonly used when the sample size is too small or they don’t satisfy assumptions about distribution of population. First of all, Kruskal-Wallis test is conducted to compare averages. In addition to the results obtained from this statistical analysis, in line with industrialization strategies of Turkey and local and international crises experienced, other data set about sectors has been interpreted through tables and figures. Accordingly, it has been found that sectors are affected in different amount and financial indicators of sectors’ have been changed in each crisis year.

Keywords: Crisis, Sector, Industry, Capital Accumulation, Non-Parametric Techniques, İstanbul Chamber of Industry

* Yrd.Doç.Dr.
Haliç Üniversitesi,
İşletme Fakültesi
**Yrd.Doç.Dr.
Haliç Üniversitesi,
İşletme Fakültesi

1. giriş

Türkiye'nin kapitalistleşme süreci ya da başka bir ifade ile "sanayileşmesi" yaşanan krizlerle yeniden ve yeniden inşa olarak devam etmektedir. Krizler, birikim sürecinin geçirdiği dönüştürmelerde, sistemin işleyişine dair yapısal sorunlar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Ancak yaşanan krizlerin görünümüleri sektörel olarak izlenebilir. Bu nedenle, her kriz her sektör için farklı etkiler anlamına gelebilmektedir.

Türkiye'de üretken sermayenin uluslararasılaşmasının temelleri 1960'lardan itibaren atılmıştır. Türkiye'de sanayinin gelişimine dair çabalar 1930'lardan itibaren ele alınabilir. Ancak DPT'nin kurulmasından sonra sanayileşmeye yönelik planlı çabalar genel olarak iki dönemde ifade edilmektedir. İki 1963 – 1980 yılları arasındaki içe yönelik sermaye birikim süreci, ikincisi 1980'den sonra devam eden dışa yönelik sermaye birikim sürecidir. Bu tarz dönemlendirme sermaye birikim sürecinin gelişimiyle beraber, birikim sürecinin hangi alanda etkin olduğunu da ifade etmektedir. Sermaye birikim süreci sadece çıktı artışı değil, bütünsel bir süreç olarak ele alındığında sürecin gelişiminde; sermaye biçimlerinin¹ gelişim aşamalarını, bu aşamalar süresince oluşan tıkanıklıkları yani sermaye biçimlerinin şekillenmesinde etkili olan krizleri ve uygulanan sanayileşme politikalarını irdelemek anlamlı olacaktır.

Bu çalışmada Türkiye'de 1980 sonrası dönemde yaşanan son dört büyük krizin sektörler üzerindeki etkisinden hareketle, incelenen krizler esnasında ve sonrasında uygulanan sanayileşme politikaları ve yaşanan krizlerin sektörlerin dönüşümüne yön verip vermediği incelenecektir. Çalışmada ele alınan kriz dönemleri 1994, 1998, 2001 ve 2008 krizleridir. Dört kriz döneminin ikisi (1994-2001) Türkiye'deki koşullar dolayında gerçekleşirken, diğer ikisi (1998-2008) uluslararası düzeydedir. Çalışmada sektörlerdeki değişimi göstermek amacıyla istatistiksel analiz kullanılmıştır. Yapılan istatistiksel analizin amacı, her krizin sektörleri farklı ölçüde etkilediğini göstermektir. Bununla birlikte, sonuçların daha yorumlanabilir olması için Türkiye'deki sermaye birikim sürecinin

geldiği aşamadan hareketle, sektörlerin durumu grafikler yardımıyla incelenmiş, sektörlerle ait veriler finansal oran analizleriyle desteklenmiştir. Elde edilen analiz sonuçları doğrultusunda sektörlerin yaşanan krizlerden toptan olumsuz etkilenmediği anlaşılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'de sanayinin gelişimine dair dönemlendirme çerçevesinde sektörlerin gelişimi ve krizler açıklanmıştır. Üçüncü bölümde uygulama yapılarak, istatistiksel analiz sonuçları verilmiş, ayrıca sektörlerin yapısal analizi yapılmıştır. Değerlendirme bölümünde ise elde edilen sonuçlar çerçevesinde sektörlerdeki değişim, sektör temsilcilerinin krizlerin olumsuz etkilerinin giderilmesine dair politika taleplerine yer verilmiştir.

2. türkiye'de sektörlerin gelişimi ve krizler

Türkiye, geç kapitalistleşen bir ülke olarak, aynı sınıflamaya dâhil diğer ülkeler gibi sermaye birikim süreçlerini benzer aşamalarla gerçekleştirmektedir. Geç kapitalistleşen ülkelerde sanayileşme sürecinin ilk etabı tarım ürünleri ve tüketim mallarının üretimiyle dünya ölçeğindeki sermaye birikim sistemine eklenmektedir. Bu aşamadaki ülkelerde çoğunlukla sermaye donanımı yetersizliği nedeniyle üretim/sermaye mallarının üretimi gerçekleşmemektedir. Kalkınma yazınındaki genel kabul, geç kapitalistleşen ülkelerde genellikle sanayinin gelişimi ve uluslararası sistemle bütünleşmesi için geleneksel ve tarımsal mal ve hizmet üretiminden, sanayi mallarının üretimine doğru gelişmesi yönündedir. Böyle bir gelişim sonucunda nitelikli/katma değeri yüksek malların üretimi mümkün olabilir. Sanayi sermayesi geliştirmek ve daha nitelikli malları üretebilmek için para sermaye donanımına ve özellikle de döviz biçiminde sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç ise uluslararası sisteme, yabancı sermayeye ve dolayısıyla uluslararası finans hareketlerine bağımlılığı getirecektir (Ercan vd., 2008: 221-223).

Türkiye'de sanayinin gelişim süreci incelendiğinde, sermaye birikim sürecinin gereklilikleri² nedeniyle, bu sürece geçişin aşamalı bir şekilde mümkün olduğu görülmektedir. Sanayileşme sürecine geçiş,

Geç kapitalistleşen ülkelerde sanayileşme sürecinin ilk etabı tarım ürünleri ve tüketim mallarının üretimiyle dünya ölçeğindeki sermaye birikim sistemine eklenmektedir

Türkiye’de dışa açık birikim döneminden itibaren ticari, para ve üretken sermayenin uluslararası piyasalarla bütünleşmesinin gerçekleşmesi, üretim yapısının değişimine ve sektörel dinamiklerin de dönüşümüne sebep olmuştur.

diğer geç kapitalistleşen birçok ülke gibi iki aşamalı olarak değerlendirildiğinde ilk aşama *ithal ikameci birikim süreci* ve sonraki aşama ise *dışa açık birikim süreci* olarak tanımlanabilir. Türkiye’de ilk aşamaya tekbül eden dönem tarihsel olarak 1960’lardan itibaren 1980’lere kadar olan yıllardır ve sanayi yapısında iç piyasalara yönelik olarak tüketim mallarının üretiminde yoğunluk bulunmaktadır. İthal ikameci birikim döneminde ihracat belirli alanlarda gerçekleşmiştir. Ancak Haldun Gülalp’ın ifade ettiği gibi geç kapitalistleşen ülkelerde ithal ikameci birikim süreçleri içinde ihracatın yapısı “*geleneksel ihraç ürünleri ile sınırlı kalır*”, bu dönemde “*ara ve yatırım malları açısından ithalata bağımlı bir sanayileşme*” gerçekleşir ve bu üretim yapısı ise sürekli dış kaynak akışına bağımlı haldedir (Gülalp, 1993: 36). Türkiye’de de benzer bir süreç işlemiştir.

Yıl	Yatırım malı + Hammadde	Tüketim
1963	94,6	5,4
1970	91,1	8,9
1975	92,3	7,7
1980	93,5	6,5
1985	94,1	5,9
1990	90,6	9,4
1995	93,5	6,5
2000	86,9	13,1
2005	87,5	12,5
2009	87,0	13,0

Tablo 1: İthalatın Mal Grupları İtibarıyla Yüzde Dağılımı
Kaynak: TCMB

İkinci aşama olan dışa açık birikim süreci ise Türkiye’de 1980’lerden sonraki dönemleri kapsamaktadır. 1980’den itibaren gelişen dönemde, özellikle 1990’ların sonu ve 2000’li yıllardan itibaren tüketim mallarının yanı sıra üretim mallarının da üretimine geçişi sağlayacak şekilde, ara ve sermaye mallarının üretimini ve ihracatını gerçekleştirecek bir sanayi yapısı oluşmuştur. Ancak yine, 1980 sonrası dönem için ithalata bağımlı üretim devam etmekte ve ithalatın mal grupları itibarıyla dağılımı incelendiğinde (Tablo 1) halen

ara ve sermaye malı ithalatının sanayi üretimi içindeki payının yüksek olduğu görülmektedir.

Türkiye’de dışa açık birikim döneminden itibaren ticari, para ve üretken sermayenin uluslararası piyasalarla bütünleşmesinin gerçekleşmesi, üretim yapısının değişimine ve sektörel dinamiklerin de dönüşümüne sebep olmuştur. Dışa açık sanayileşme süreci kendi içinde dönümlendirildiğinde; ilk aşama döviz biçiminde sermaye kazanmak amacıyla ticari faaliyetlerden doğan ihracatı özendirmek, sonraki aşama uluslararası finans piyasalarına açık para ve sermaye piyasasını oluşturarak üretim yapısını destekleyecek ve geliştirecek şekilde döviz biçiminde para sermaye teminine işlerlik kazandırmaktır. Son aşama ise sanayide üretim yapısının uluslararası rekabeti sağlayacak şekilde dönüşümü ve gelişimidir (Bina ve Yaghmanian, 1991: 125-126). Türkiye’de son aşamaya geçiş sürecinin kronolojik başlangıcı 2000’li yılların ilk dönemleri olarak görülebilir. Bu yıllardan itibaren Türkiye’de katma değeri yüksek olarak tanımlanan “nitelikli” mal ve hizmet üretimini sağlayacak sanayi politikaları³ uygulanmaya başlamıştır.

Sektörlerin gelişimi ve gelişim süreci içinde krizlerin sektörlere etkileri üzerindeki genel kanı krizlerin “toptan” olumsuzluğudur. Çünkü krizler, çoğunlukla aniden ortaya çıkan, tek bir nedene dayanan ve ekonominin genel gidişatını olumsuz yönde etkileyen olgular olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte, krizlere dair bu varsayımlar problemleri bir bakış açısını ifade etmekte olup, krizlerin sanki tek bir olayın tetiklemesiyle başlayan, belirli bir zaman ve mekânda “bir anda” ortaya çıkan bir olguymuş gibi görülmesine neden olmaktadır. Gerçekte krizler, sermaye birikim sürecinin eşitsiz ve çelişkili yapısına içkindir ve birikim sürecinin geçirdiği aşamalara bağlı olarak, her kriz kendine özgün koşullarla gerçekleşmektedir. Bu sebeple yaşanan her kriz farklı mekânlarda, farklı toplumlarda, farklı etkilerle ortaya çıkmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse her kriz bir birinden farklı şekilde oluşmakta ve yaşanmaktadır. Krizler sermaye birikim süreci içinde değerlendirildiğinde; krizlerin açığa

çıkış biçimleri farklı olsa da, krizlerin ortaya çıkış biçimleri şöyle gelişebilir. Krizler, genel olarak sermaye birikiminin geçirdiği yapısal dönüşümlerle; örneğin birikim süreci içinde ticari ya da para sermaye biçiminin görece ağırlığından, temel dinamiğin üretken yatırımlar/sermayeye yönlendirilmesi, benzer şekilde ifade edilen üç sermaye biçiminin görece ağırlıklarının değişim ve dönüşümünde ya da bu yapılar arasındaki karşılıklı etkileşimlerde ortaya çıkmaktadır (Ercan, 2009b). Krizlerin bu çerçevede değerlendirilmesini sektörler üzerinden anlamaya çalıştığımızda ise; krizler sektörler arasındaki ileri ve geri bağlantıların oluşum ve kopuş süreçlerinde ve birikim sürecinin getirdiği dönüşümün yaşanması sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Krizler, genellikle makro ekonomik veriler üzerinden yorumlanmakta ve yapılan analizler yalnızca bu verilerle açıklanmaktadır. Bu tarz bir analiz krizin oluşumuna etki eden aktörleri ve birikim sürecinin işleyiş mantığını dikkate almadığı için olgusal düzeyde kalmaktadır. Mevcut olan makro ekonomik veriler, sürece etki eden aktörler, uygulanan ve geleceğe yönelik politikalar, stratejiler ile beraber değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Bu nedenle veriler, kriz dönemlerindeki sanayileşme politikaları ve sektör/sermaye temsilcilerinin krize dair görüşleri çerçevesinde ele alınarak incelenmiştir.

Teknik olarak ülkelerin kriz analizlerinde ilk incelenen göstergeler GSMH'de gerçekleşen değişimdir. Türkiye'de 2008 krizinin etkilerinin görüldüğü 2009 yılında sabit fiyatlarla GSYİH yüzde 4,7 oranında küçülmüştür.

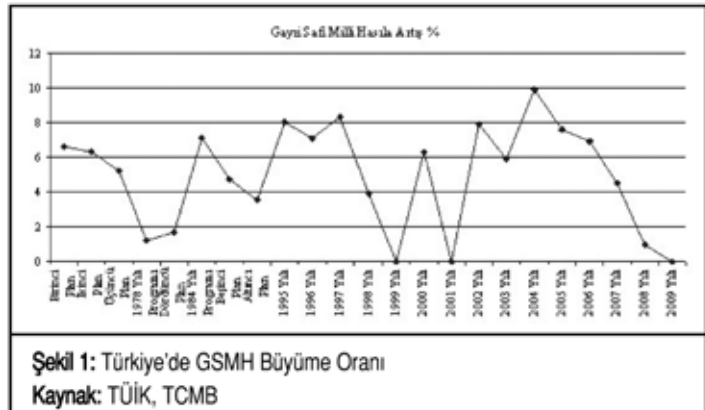
Diğer bir kriz göstergesi ise cari açıklar ve yabancı sermaye akımlarındaki dengesizliktir. Türkiye'deki krizlerin çıkış noktası olan döviz krizleri, döviz biçimindeki para sermayenin sanayi sektörü ile etkileşimi sonucunda gerçekleşmektedir. Dani Rodrik'in de ifadesi ile "Türkiye her krizde yabancı sermaye çıkış ve girişleri ile karşı karşıya kalmakta ve bu dengesizlik üretim ve ihracatta tıkanmalara ve dolayısıyla cari açıklara neden olmaktadır" (2009: 5). Türkiye'de 2007 yılında cari işlemler açığı 38,3 iken 2008 krizinde cari açık 41,9 Milyar Dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Sermaye girişlerinin gelişimin-

de; 2007 yılında 48,3 Milyar Dolar olan sermaye girişi, 2008'de 44,3 ve krizin etkisini gösterdiği 2009 yılında 3,4'e gerilemiştir (Hazine, 2010: 64). Daha açık bir ifade ile döviz biçiminde para sermaye giriş ve çıkışlarının sanayi üretiminin ihtiyaçlarını karşılama zamanlama ve miktar olarak yeterli olmaması, cari açıkların oluşumuna ve dolayısıyla krizlere neden olmaktadır.

Krizler ekseninde "sanayileşme" süreçleri incelendiğinde; Türkiye'de yaşanan krizlerin genel olarak ortaya çıkış şekli "döviz krizleri"dir. Döviz krizlerinin gerçekleşmesinin en önemli sebepleri arasında üretimin gerçekleşebilmesi için sanayinin dövize olan ihtiyacı bulunmaktadır. Geç kapitalistleşen ülkelerde ağırlıklı olarak döviz ihtiyacının doğuşu kapitalistleşme sürecinin gelişimine paraleldir. Krizler, özellikle döviz krizleri, sanayinin döviz ihtiyacının karşılanması sürecinde yaşanan aksaklıklardan doğmaktadır. Rodrik, geç kapitalistleşen ülkelerde döviz ihtiyacının karşılanmasına yönelik bu aksaklıkların giderilmesi için hükümetlerin finansal liberalizasyonu gerektiren tedbirler uyguladığını, bu uygulamaların da krizi tetiklediğini, dolayısıyla bu ülkelerde dalgalı bir ekonomik yapı oluştuğunu ifade etmektedir (2004: 5).

Türkiye'de yaşanan krizler "dışa açık birikim süreci" üzerinden değerlendirildiğinde; 1980 sonrası sürece geçişte 1979 krizinin önemli etkileri görülmektedir. O dönemde yaşanan krizi aşmak için uygulanan 24 Ocak Kararları dışa açık birikim sürecine geçişte belirleyici olmuştur. 1980 sonrasında döviz sağlayıcı politikaların hataya geçirilmesi Ercan'ın da işaret ettiği gibi "farklı donanımdaki üretken kapitalistler için, yapısal zorunluluğun

Krizler sektörler arasındaki ileri ve geri bağlantıların oluşum ve kopuş süreçlerinde ve birikim sürecinin getirdiği dönüşümün yaşanması sonucunda ortaya çıkmaktadır.

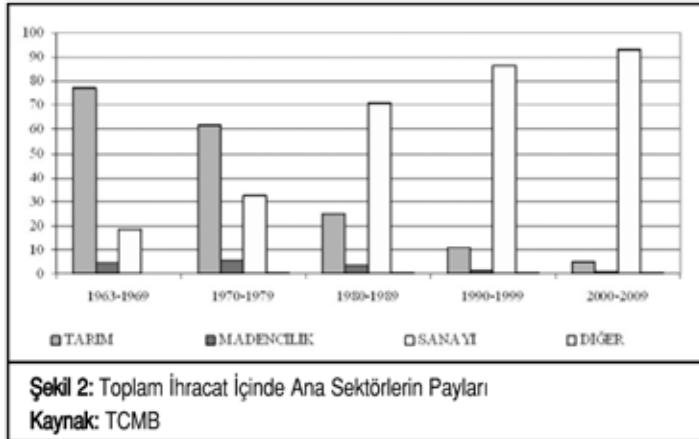

Şekil 1: Türkiye'de GSMH Büyüme Oranı

Kaynak: TÜİK, TCMB

en basit ve aynı zamanda en zorunlu dile geliş biçimi döviz ihtiyacı” şeklinde ifade edilmiştir. (2004: 102). Dolayısıyla 24 Ocak Kararlarından sonra uygulanan politikalar da “dışa açılma stratejisi” sanayinin döviz ihtiyacının karşılanmasına yönelik alanlar sağlamıştır.

Dışa açılma stratejisi planlı dönemden son yıllara kadar olan süreç içinde ele alındığında, Türkiye’de sanayi yapısının dönüşümünü, toplam ihracat içindeki sektörlerin gelişiminde net olarak görmek mümkündür. Planlı sanayileşme stratejilerinin uygulandığı 1963 yılından itibaren ele alınan yaklaşık elli yıllık dönemde ihracat içindeki tarım sektörünün payı giderek gerilemiş ve sanayi sektörünün payı ise özellikle 1980 sonrasında yüksek oranlara ulaşmıştır. Aşağıdaki şekilde Türkiye’nin toplam ihracatı içinde sektörlerin payları görülmektedir.

Şekil 2: Toplam İhracat İçinde Ana Sektörlerin Payları
Kaynak: TCMB

Türkiye’de, iç ve dış kaynaklı krizlerde, uluslararasılaşmanın farklı aşamalarında olan, birbirleri ile bağlantılı ya da etkileşimli sektörler her zaman eşit düzeyde etkilenmemiştir.

Türkiye’de dışa açılma politikalarını, sektörlerin gelişimini anlamak açısından üç döneme ayırtmak mümkündür. İlk dönem yani 1980–1988 yılları arası, ticari sermayenin uluslararasılaşması olarak nitelenebilir. Bu dönemde iç talebin kısıtlanması, tarımsal ürünlere destekler, ihracata yönelik gelirlerin artırılmasına yönelik teşvikler ve destekler, uygun kredi politikaları, ülkeye döviz girişinin teşvik edilmesi sağlanmıştır. 1988–1999 yıllarındaki dönem; Türkiye’deki para sermayenin uluslararası finans piyasalarında yer almasını ve uluslararası fonlar ve yabancı paranın da ülkeye girişini serbest bırakacak stratejiler uygulandığı yıllardır. Uygulamalar arasında 32 Sayılı

Kararnamenin çıkarılması, dış fonları çekmek için ülke içindeki faiz oranlarının artırılması bulunmaktadır. 1999 ve 2000’lerden itibaren ise; sanayi sermayesinin yoğun olarak desteklenmesi, doğrudan yabancı sermayenin ülke içindeki yatırımlarını artıracak önlemler, ara ve sermaye mallarının üretim ve ihracatının desteklenmesi, ileri teknoloji içeren katma değeri yüksek mal ve hizmetlerin üretimi ve ihracatının desteklenmesi sağlanmaktadır (Ercan, 2004: 402–403; Kılıçbay, 1997: 49–56).

Dışa açık birikim süreci içindeki ülkelerde, sanayi içinde yer alan alt sektörlerin gelişimi, yerel ve uluslar arası ölçekte birbirine paralel ve dengeli gerçekleşmez. Dolayısıyla sektörler arasındaki bu dengesizlik ve eşitsiz gelişme sektörlerde “ani sıçramalar yaratabilmekte” dolayısıyla bu sıçramalar sektörleri olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir (Hirschman, 1958: 98-104). Albert O. Hirschman’ın ifadesinden hareketle Türkiye’de, yukarıda açıklanan dönemlendirmeye tekabül eden iç ve dış kaynaklı krizlerde, uluslararasılaşmanın farklı aşamalarında olan, birbirleri ile bağlantılı ya da etkileşimli sektörler her zaman eşit düzeyde etkilenmemiştir. Bu farklı etkilenmenin sonucunda, Türkiye’de, özellikle dışa açılma döneminden itibaren, yaşanan krizler bazı sektörlerin gerilemesine bazı sektörlerin ise büyümesi ve gelişmesine sebep olmuştur (Devlet Planlama Teşkilatı - DPT, 2007: 38–39; Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı- TEPAV, 2007: 3).

Sanayileşme politikaları krizler üzerinden değerlendirildiğinde; krizler anında ve sonrasında uygulanan kriz tedbirlerini içeren sanayileşme politikalarını dolaysız olarak sektörlerin gelişimindeki değişim ve dönüşümlere bağlamak doğru olmamakla birlikte, krizi yaşayan ya da yaşamaması muhtemel olan sektörler üzerinde, bu politikaların etkileri yadsınamaz bir gerçektir. Sanayileşme politikaları uzun vadede sektörlerin gelişiminde etkili olurken, kriz anlarında da yeniden düzenlenerek sektörlerin ihtiyaç duyduğu koşulları oluşturabilmektedir.

Türkiye’de sanayileşme politikaları ve krizlerin etkileriyle dönüşen sektörleri anlamak için yapılan bu çalışmada ele alınan kriz

yılları Türkiye'nin etkilendiği krizler çerçevesindeki son dört büyük kriz dönemini içermektedir.

Ele alınan ilk kriz dönemi olan 1994 krizi para sermayenin uluslararasılaştığı dönemde ortaya çıkmıştır. O dönemde 1994 krizini hazırlayan para piyasalarına yönelik gelişmeler şöyledir; 1989 sonrasındaki düzenlemelerin de etkileriyle, spekülasyon sermaye girişlerinin artması, kamu açıklarının artması, faiz oranlarının yükselmesi ve Türk parasının aşırı değerlenmesi sonucunu doğurmuştur. Aşırı değerli TL, dönemin ihracatçı sektörleri üzerinde uluslararası rekabeti engelleyici-olumsuz etkileri bulunmaktadır. 1994 yılının 5 Nisan günü alınan kararlar, kriz ortamının düzeltilmesine yönelik uygulamaları içermiştir. 5 Nisan 1994 tarihinde yapılan devalüasyon ile para sermayeyi doğrudan etkileyen müdahaleler gerçekleşmiştir. Bu müdahaleler ve düzenlemeler arasında Hazine'nin Merkez Bankası'ndan aldığı avanslara sınırlamalar getirilmiş, Merkez Bankası'nın özerkleştirilmesi hedeflenmiştir. Fiyat istikrarı için döviz kurlarının nominal çıpa olarak kullanılması öngörülmüş ve döviz kazandırıcı hizmetler teşvik edilmiş, yapısal düzenlemeler içinde özelleştirmeler hızlanmış ve diğer kamu gelirlerinin artırılması ile kamu giderlerinin kısılmasına yönelik önlemlere yer verilmiştir. 5 Nisan Kararları olarak tanımlanan düzenlemeler para politikaları açısından dönüm noktası sayılmakla beraber üretken sermaye açısından da önemli etkilere sahiptir. O dönemde uygulanmakta olan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) 1993 yılına kadar olan dört yıllık dönemden sonra kriz nedeniyle revize edilmiş ve 1994 yılında 5 Nisan Kararları uygulanmıştır. Bu kararlar çerçevesinde devletin ekonomi içerisindeki rolünün yeniden belirlenmesi amaçlanmış, üretken (sanayi) yatırımların da gelişimini sağlayacak şekilde para sermayenin uluslararasılaşmasını hızlandırıcı etkiler yaratmıştır. (Köse, 2002:123)

1998 yılında yaşanan uluslararası kriz Türkiye'de ekonominin küçülmesine neden olmuştur. 1998 yılında önce Rusya daha sonra da Uzakdoğu'da gelişen krizden Türkiye'de özellikle ihracatçı sektör-

ler etkilenmiştir. Dünyada yaşanan kriz, Türkiye'deki ihracatçı sektörler için dış talebin gerilemesine, GSMH'nın yavaşlamasına ve uluslararası piyasalardan borçlanma imkânlarının kısıtlanması nedeniyle cari açıklara neden olmuştur. 1998 Kriz döneminde uygulanan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2001), sonrasında uygulanan yıllık programlarla krizin olumsuz etkilerini giderecek şekilde revize edilmiştir.⁴

2001 krizi ise ülke içindeki sabit kur rejiminin yerini dalgalı kur rejimine bırakmasına neden olmuştur. Krizi tetikleyen unsur politik bir nedene bağlanmış olmasına rağmen, krizi yaratan tek bir neden değil sermaye birikim sürecinin ihtiyaçlarından kaynaklanan ve makro ekonomik gelişmelerle kendini gösteren faktörlerdir. Bu faktörler içinde sürecin temel etkenleri; para politikasındaki köklü değişimler, Merkez Bankasının bağımsızlaşması, enflasyon hedeflemesi sistemine geçiş, aynı zamanda verimlilik temelli bir sanayileşme için uygun olan parasal sistemin oluşturulması olarak ifade edilebilir. DPT sürecin gelişimini, bankacılık kesiminin kırılma yapısı, tüketimin yüksek boyutlara ulaşması ve döviz kurunun aşırı değerlenmesine bağlamaktadır⁵ (DPT, 2001). DPT ve diğer aktörler tarafından krizin temel nedeni bankacılık kesimindeki kırılma yapı olarak tanımlanınca 2001 krizi sonrasında, bankacılık sisteminde yeni düzenlemelere gidilmiştir. 2001 krizi sonrasında verimlilik esasına dayalı üretim yapısına geçen sanayi üretiminde genel olarak küçülme gerçekleşmiş, bazı sektörlerde sermaye yapısı zayıf firmalar yok olurken, bazılarında ise olumlu gelişme devam etmiştir.

Son büyük uluslararası kriz olan 2008 Krizinin Türkiye'ye etkisi; sektörlerde daralma, ekonomide küçülme ve işsizlik olarak görülmektedir. 2008 krizinden itibaren diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomide hızla küçülme yaşanmıştır. TEPAV'ın analizine göre kriz sonrasında; iç talep daralmış, işsizlik artmış, üretim seviyeleri gerilemiş, dış talepteki daralma sonucu Türkiye'nin ihracat pazarlarında küçülme gerçekleşmiştir. TEPAV'ın "Kriz Önlemleri" raporunda; Türkiye gibi ülkelere yönelik yabancı para akımlarının azalması, yabancı

Sanayileşme politikaları uzun vadede sektörlerin gelişiminde etkili olurken, kriz anlarında da yeniden düzenlenerek sektörlerin ihtiyaç duyduğu koşulları oluşturabilmektedir

Sermaye birikim süreci içinde Türkiye’de emek yoğun sektörlerden katma değer yaratan sektörlerle doğru bir gelişim olduğu görülmektedir

para cinsinden borçlanan kesimlerin risk altında olması kriz koşullarını devam ettiren faktörler olarak görülmektedir. Krizin getireceği sorunlar ise; firmaların fon ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kanalların kısıtlı olması nedeniyle ortaya çıkacak nakit sıkıntılarının ödeme güçlükleri doğuracağı olarak ifade edilmektedir (TEPAV, 2009: 3). 2008 krizini aşmak amacıyla uygulanacak politika hedefleri ağırlıklı olarak özel sektörün büyümesini hızlandıracak ve ihracatı artıracak tedbirler çerçevesinde, finansman imkânlarının genişlemesi, esnek istihdam politikalarının devamı, kamunun özel sektörün önünü açacak uygulamaları hayata geçirmesi yönündedir⁶(DPT, 2009). Türkiye’de son kriz dönemine ait veriler incelendiğinde, krizin ilk etkileri sanayi sektörlerinde verimlilik artışı ve reel ücretlerde düşüştür (Hazine, 2010: 25).

Kriz dönemlerinde gerçekleşenleri sermaye birikim süreci ile ilişkilendirdiğimizde, bu süreçte uygulanan sanayileşme politikalarını sektörlerdeki farklılaşma üzerinden, daha açık bir ifade ile sektörlerdeki gelişim ve dönüşümlerle değerlendirmek anlamlı olacaktır. Sermaye birikim süreci içinde Türkiye’de emek yoğun sektörlerden katma değer yaratan sektörlerle doğru bir gelişim olduğu görülmektedir. Ancak bu gelişimi her dönem ve her koşulda geçerli, tek yönlü bir süreç olarak ele almak doğru olmayacaktır. Birikim sürecinin krizlerle var olan bir süreç olduğu düşüncesinden hareketle, çalışmanın uygulama bölümünde kriz yıllarında sanayi sektörü içindeki alt sektörlerde kriz etkisinin aynı olup olmadığı analiz edilmeye çalışılmıştır.

3. Uygulama

3.1. Çalışmanın Kapsamı

Uygulamanın amacı; Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşunu sektörler bazında ele alarak belli finansal oranlar açısından kriz yılları arasında fark olup olmadığını test etmektir. Kriz yıllarına ait ortalamalar arasında fark olması; sektörlerle ait sıralamanın her kriz yılında ele alınan finansal oran açısından değiştiğini ve buna bağlı olarak her krizden etkilenme düzeyinin farklı olduğunu göstermektedir. Analizde kullanılan

veriler, İstanbul Sanayi Odası’ndan (İSO) alınarak, İSO tarafından her yıl yayınlanan Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu adlı kaynaktan yararlanılmıştır (İSO, 2009). Kriz yılları 1994, 1998, 2001 ve 2008 yılları olarak belirlenmiştir. İSO tarafından yapılan sınıflamaya göre firmalar 12 sektör halinde bulunmaktadır. Bununla birlikte, 1994 ve 1998 yıllarında “Diğer İmalat Sanayi” ayrımı olmadığı için, gruplardaki (yıllar) gözlem sayısı (sektör sayısı) birbirine eşit değildir.

3.2. Kullanılan Yöntem Ve Değişkenler

Kriz yılları arasında finansal oranlar açısından fark olup olmadığını test etmek amacı ile parametrik olmayan yöntem kullanılmıştır. Parametrik olmayan yöntemin tercih edilmesinin nedeni, çalışmada kullanılan örnek büyüklüğünün (n) çok küçük olmasıdır. Grup sayısı ikiden fazla olduğu için Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Kruskal-Wallis testi ikiden fazla anakütle ortalamasının eşit olup olmadığını test eden ANOVA’nın parametrik olmayan karşılığıdır (Gibbons, 1993:54).

Parametrik olmayan yöntemler, parametrik yöntemlerde olduğu gibi birimlerin büyüklüklerinden daha çok onların sıralarıyla ilgilendikleri için normal dağılım varsayımı gerektiren analizlerin uygulanmadığı birçok durumda kullanılmakta ya da örnek büyüklüğünün çok küçük olduğu durumlarda tercih edilmektedir. Bu yöntemlerin en önemli avantajları uygulanmalarının ve anlaşılmasının kolay olması ayrıca aykırı gözlemlerden daha az etkilenmeleridir. İlk bakışta parametrik olmayan yöntemlerde, örneklerdeki temel bilginin çoğu kaybediliyor gibi görünmesine rağmen bu tam anlamıyla doğru değildir. Genellikle bu yöntemler, normal dağılıma uyan parametrik karşılıklarına göre, daha az etkindirler (Wolfe ve Hollander, 1999:1).

Parametrik olmayan bir testin performansını değerlendirmede kullanılan en önemli kriterlerden biri “Asimptotik Göreceli Etkinlik” (Asymptotic Relative Efficiency)”. Herhangi bir A testinin, bir diğer B testine göre asimptotik göreceli etkinliği, n örnek büyüklüğü olmak üzere, n_B/n_A biçiminde hesaplanmaktadır. Belli bir dağılım için, parametrik olmayan bir testin, parametrik olan bir teste

göre asimptotik göreceli etkinliği 0.96 olarak hesaplanmışsa; bu durumda örneğin, 100 birimlik bir örneğe dayalı bu parametrik olmayan test, kendisine karşılık gelen 96 birimlik bir örneğe dayalı parametrik test kadar etkindir (Gibbons, 1993:3). Kruskal-Wallis testinin, parametrik F testine göre etkinliği 0,955 olarak hesaplanmıştır (Wayne, 1990:229).

Kruskal-Wallis testinde, bütün gözlemler küçükten büyüğe doğru sıralanarak her birine bir sıra numarası verilmekte, her bir gruptaki sıra sayıları toplanarak, ayrı ayrı rank toplamları (R_i) bulunmaktadır. Son aşamada ise, rank toplamlarının yeterince farklı olup olmadığı ve böylece grupların aynı dağılıma sahip olup olmadığı test edilmektedir (Wayne, 1990:227).

Buna göre; test edilecek hipotezler ve Kruskal-Wallis test istatistiği aşağıda belirtilmiştir.

H_0 : Grupların tamamı aynı medyan değerine sahiptir. (Dağılım fonksiyonları aynıdır.)

H_1 : Grupların tamamı aynı medyan değerine sahip değildir. (Dağılım fonksiyonları aynı değildir.)

R_i , i. gruptaki gözlemlere atanan rankların toplamını

n_i , i. gruptaki gözlem sayısını

k, grup sayısını

$$KW = \frac{12}{n(n+1)} \sum_{i=1}^k \left[R_i \frac{n_i(n+1)}{2} \right]^2$$

toplam gözlem sayısını

ifade etmektedir.

Kruskal-Wallis testi ile test edilen finansal oranlar Tablo 2'de belirtilmektedir. Tablo 3'te ise bu finansal oranlara ait tanımlayıcı istatistiklerin değerleri verilmektedir.

Finansal Oran	Açıklama
DK/SH	Dönem Karı/Satış Hâsılatı
DK/ÖZK	Dönem Karı/Özkaynaklar
BKD/ÇÖ	Brüt Katma Değer/Çalışan Ortalaması
TS/TV	Toplam Satış/Toplam Varlıklar
ÖZK/TB	Özkaynaklar/Toplam Borçlar
MDV/TV	Maddi Duran Varlık/Toplam Varlıklar
NA/SH	Net Aktif/Satış Hâsılatı

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Finansal Oranlar

Kruskal-Wallis testinde H_0 hipotezi ret edildiğinde diğer bir ifade ile grupların incelenen değişken açısından aynı medyan değerine sahip olmadığı anlaşıldığında, farklılığı yaratan grubun hangisi olduğunu belirlemek için "Çoklu Karşılaştırma (Multiple Comparison)" yapılabilir. Deneysel hata oranı kavramına dayanan çoklu karşılaştırma yönteminde k grup sayısı olmak üzere, her bir değişken için $k(k-1)/2$ tane karşılaştırma yapılmaktadır. (Wayne, 1990:241)

(1)

R_i , i. gruptaki gözlemlere atanan rankların ortalama değerini

R_j , j.gruptaki gözlemlere atanan rankların ortalama değerini

n_i , i.gruptaki gözlem sayısını

$$|\bar{R}_i - \bar{R}_j| \leq z_{(1-\alpha/2)(k-1)} \sqrt{\left(\frac{n(n+1)}{12} \right) \left(\frac{1}{n_i} + \frac{1}{n_j} \right)}$$

n_j , j. gruptaki gözlem sayısını

k, grup sayısını

n, toplam gözlem sayısını

x, deneysel hata oranını

z, standart normal dağılım değeri

ifade etmektedir. Herhangi bir i. ve j. grubu için (1) nolu eşitsizliğin sol tarafı sağ taraftan büyük ise, i ve j grupları arasındaki fark anlamlı olarak kabul edilmektedir.

Finansal Oran	Gözlem Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
DK/SH	46	0.0278	0.09836	-0.31	0.26
DK/ÖZK	46	0.1021	0.47441	-2.40	0.91
BKD/ÇÖ	46	227327.9751	403559.0641	-26166.6533	2172395.732
TS/TV	46	1.2704	0.66094	0.33	3.27
ÖZK/TB	46	0.6883	0.38340	-0.27	1.97
MDV/TV	46	0.5928	0.29794	0.03	1.25
NA/SH	46	1.0393	0.59266	0.31	3.03

Tablo 3: Kullanılan Finansal Oranlara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Finansal Oran	Toplam Gözlem Sayısı	Ki-kare Değeri	Serbestlik Derecesi (df)	p değeri
DK/SH	44	5,202	3	0,158
DK/ÖZK	44	11,668	3	0,009*
BKD/ÇO	44	36,698	3	0,000*
TS/TV	44	7,910	3	0,048*
ÖZK/TB	44	13,184	3	0,004*
MDV/TV	44	19,745	3	0,000*
NA/SH	44	3,493	3	0,322

Tablo 4: Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

* yüzde 1 düzeyinde istatistik olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

3.3. Analiz Sonuçları

Yapılan Kruskal-Wallis testinin sonuçları göre; Dönem Karı/ Satış Hâsılatı ve Net Aktif/Satış Hâsılatı dışında tüm finansal oranlar göz önüne alındığında, kriz yılları arasında ortalamalar bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile sektörler her krizden farklı oranda etkilenmişlerdir. Kruskal-Wallis testinin sonuçları aşağıda Tablo 4'te verilmiştir. H_0 hipotezinin reddedildiği DK/ÖZK, BKD/ÇO, TS/TV, ÖZK/TB, MDV/TV değişkenleri için çoklu karşılaştırma yapılarak farkın hangi yıllardan kaynaklandığı araştırılmıştır. Grup sayısı (k) 4 olduğu için $k(k-1)/2$ formülüne göre her bir değişken için 6 karşılaştırma yapılmıştır. Çoklu karşılaştırmanın sonuçları Tablo 5'te verilmektedir.

Yapılan çoklu karşılaştırmalara göre, Sektörlerin DK/ÖZK, BKD/ÇO, TS/TV oranları 1994 yılında diğer kriz yıllarından yüksektir.

ÖZK/TB oranı ise, 1994 yılında diğer yıllara

göre düşük, 2008 yılında ise diğer yıllara göre yüksektir.

MDV/TV oranı ise; 2008 yılında, diğer yıllara göre en düşük seviyesindedir.

3.4. Sektörlerdeki Değişimlerin Değerlendirilmesi

Bu çalışmanın konusu olan kriz dönemleri ekonomik veriler ve değişkenlerle açıkladığında; ele alınan kriz dönemlerinde İstanbul Sanayi Odası üyelerini temsil eden sektörler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmuştur. Yapılan çoklu karşılaştırmada 1994 krizinin diğer kriz yıllarına göre ayırıcı özellikleri bulunmaktadır.

Türkiye'de genel olarak imalat sanayi içindeki sektörlerin yapısına bakıldığında ağırlıklı paya tekstil, gıda işleme, demir-çelik ve kimya sektörleri sahiptir (Soyak, 2005: 64). İSO 500 Kuruluşu içinde ise Otomotiv, Metal Ana Sanayi, Metal Eşya Makine, Dokuma Giyim, Gıda İçki Tütün ve Kimya Petrol Ürünleri sektörleri ağırlıklı pay sahi-

Finansal Oran	Toplam Gözlem Sayısı	Yapılan Karşılaştırma Sayısı	Sonuç
DK/ÖZK	44	6	1994 yılının diğer yıllarla arasındaki fark anlamlıdır. Bu yılda DK/ÖZK oranı diğer yıllara göre daha yüksektir. 1994 yılının diğer yıllarla arasındaki fark anlamlıdır.
BKD/ÇO	44	6	Bu yılda BKD/ÇO oranı diğer yıllara göre daha yüksektir. Ayrıca 2008 yılında BKD/ÇO oranı, 1998 ve 2001 yıllarına göre daha yüksektir.
TS/TV	44	6	1994 yılının diğer yıllarla arasındaki fark anlamlıdır. Bu yılda TS/TV oranı diğer yıllara göre daha yüksektir.
ÖZK/TB	44	6	1994 ve 2008 yıllarının diğer yıllarla arasındaki fark anlamlıdır. 1994 yılında ÖZK/TB oranı diğer yıllardan düşük, 2008 yılında diğer yıllardan anlamlı biçimde yüksektir.
MDV/TV	44	6	2008 yılının diğer yıllarla arasındaki fark anlamlıdır. Bu yılda MDV/TV oranı diğer yıllara göre daha düşüktür.

Tablo 5: Çoklu Karşılaştırmanın Sonuçları

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	Artış Oranı
1992	6.300	-
1993	6.400	1,6
1994	8.300	29,6
1995	9.500	14,4
1996	10.300	8,4
1997	11.600	12,6
1998	11.700	0,9
1999	11.500	-0,7
2000	11.987	-4,3
2001	14.812	23,8
2002	17.376	17,3
2003	23.579	35,7
2004	33.316	41,3
2005	36.454	9,42
2006	43.955	20,58
2007	54.525	24,05
2008	67.715	24,19

Tablo 6: Yıllar İtibarıyla 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'nun İhracatında % Artış
Kaynak: İstanbul Sanayi Odası - 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'na ait veriler

bidir. Kriz dönemlerinde sektörler incelendiğinde her krizde sektörlerin tepkileri, o dönemdeki yapılarına göre etkilenmekte, değişmekte ve farklılaşmaktadır. Bu etkilenme emek-yoğun, sermaye-yoğun sek-

törler arasında da yapı değişimine sebep olmaktadır.

Kârlı firmaların gelişimi açısından İSO firmaları incelendiğinde her kriz yılında sektörlerdeki kârlı firma sayıları azalan bir seyir izlemiştir. İSO 500 firmaları arasında kriz yıllarında kârlı bilânçoya sahip firma sayıları; 1994'te 412, 1998'de 407, 2001'de 343 ve 2008 krizinde 371 olmuştur.

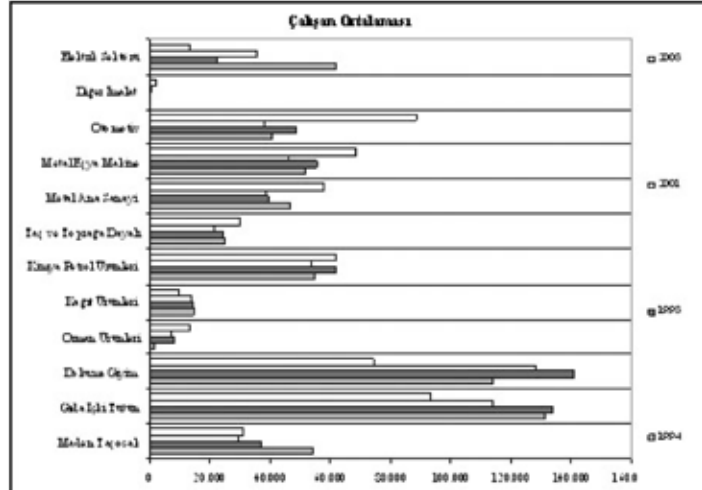
İhracatın gelişimine bakıldığında; genel olarak büyük sermayeyi temsil eden İSO 500 firmalarının ihracat performanslarının yerel krizlerin ilk yılında devalüasyondan dolayı yükselmekte, uluslararası krizlerde ise düşmekte olduğu görülmektedir. İSO 500 firmasının DTM'nin açıkladığı verilere göre, toplam ihracat içindeki payları 2000-2008 arasında yüzde 43'ten yüzde 51'e yükselmiştir. Kriz etkisi genellikle bir yıl sonraki gerçekleştirmelerde görülmektedir. İhracatta artış oranları incelendiğinde; 1994 krizinden sonraki üç yıl, daha sonra 1998 krizi ve devam eden yıllarda ihracatta gerileme yaşanmış, 2001 yılında artış ve 2002'de düşüş gerçekleşmiştir. 2003'ten 2008 yılına kadar olan süreçte ise ihracatta genel bir artış trendi olduğu görülmektedir.

İhracat performansı sektörel bazda incelendiğinde; son beş yılda emek yoğun sektörlerde gerileme, sermaye yoğun sektörlerde ihracatta artış eğilimi görülmektedir. Uluslararası kriz yılı olan 2008 sonrasında emek yoğun sektörlerde ihracat payı artmıştır.

Kriz dönemlerinde sektörler incelendiğinde her krizde sektörlerin tepkileri, o dönemdeki yapılarına göre etkilenmekte, değişmekte ve farklılaşmaktadır. Bu etkilenme emek-yoğun, sermaye-yoğun sektörler arasında da yapı değişimine sebep olmaktadır.

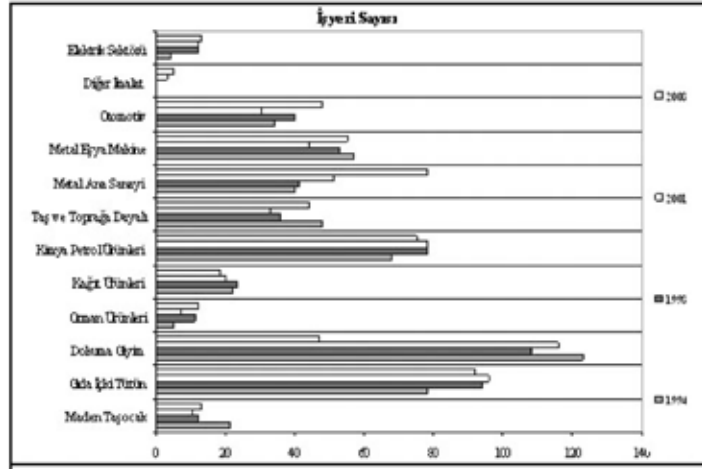
Sektör	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Maden Taşocak	0,8	1,0	1,1	1,4	1,8	1,4
Gıda İçki Tütün	6,7	7,5	5,5	4,9	4,5	6,7
Dokuma Giyim	12,9	10,9	8,9	7,7	5,5	6,2
Orman Ürünleri	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7
Kağıt Ürünleri	0,5	0,5	0,5	0,6	0,5	0,6
Kimya Petrol Ürünleri	10,9	13,3	14,7	13,9	15,6	16,6
Taş ve Toprağa Dayalı	3,6	3,5	2,9	2,5	3,1	4,2
Metal Ana Sanayi	19,5	17,3	19,6	20,8	26,5	17,8
Metal Eşya Makine	16,9	17,7	17,5	14,0	14,8	18,0
Otomotiv	26,9	26,9	28,1	31,0	26,5	27,5
Diğer İmalat	0,4	0,6	0,6	0,6	0,3	0,2
Elektrik Sektörü	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

Tablo 7: İSO 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'nun Sektör Bazında İhracat Payları (2004-2009)
Kaynak: İstanbul Sanayi Odası - 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'na ait veriler

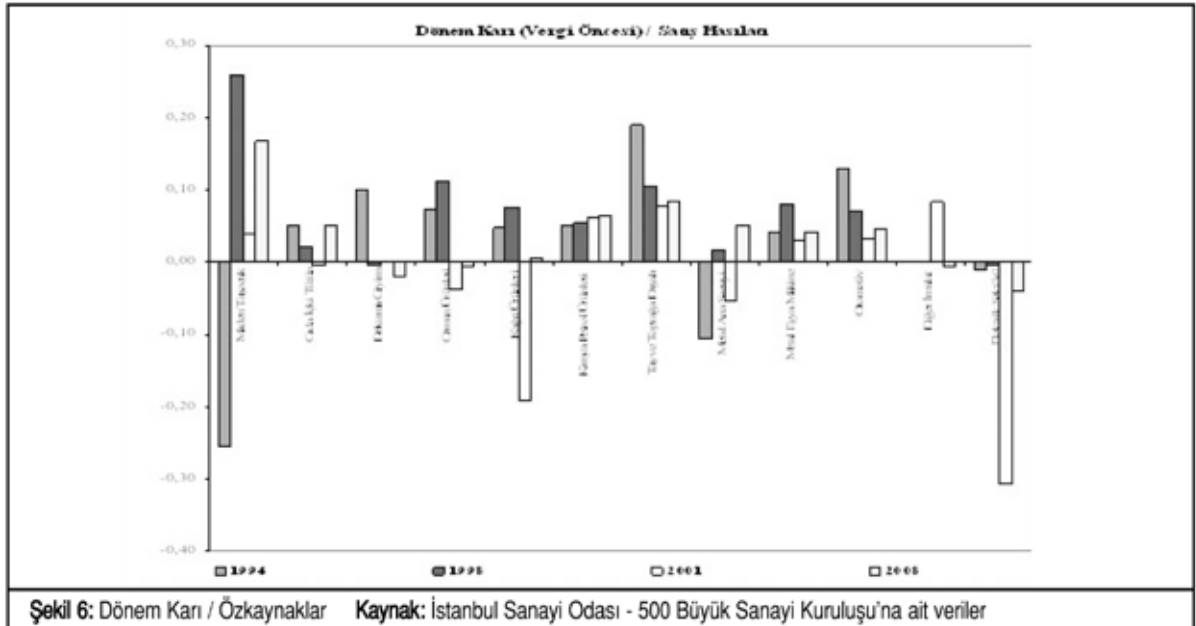
Şekil 3: Çalışan Ortalamaları

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası - 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'na ait veriler

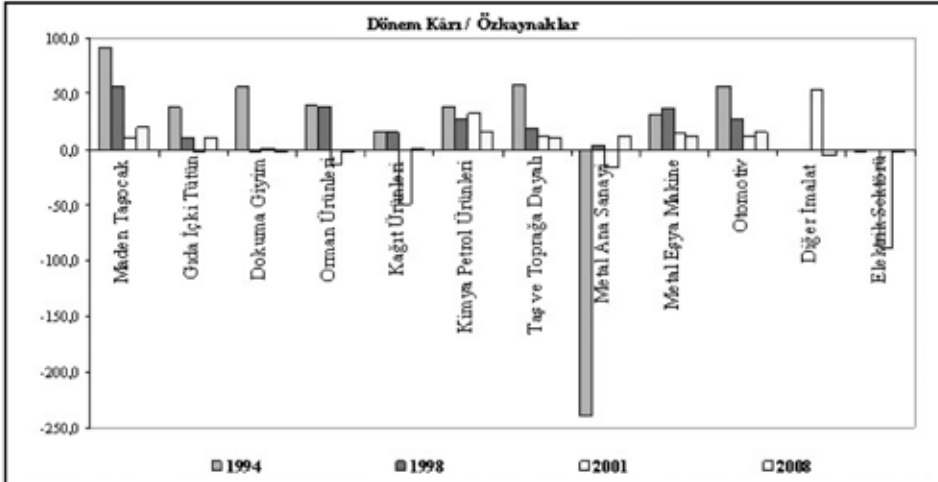
Şekil 4: İşyeri Sayısı

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası - 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'na ait veriler

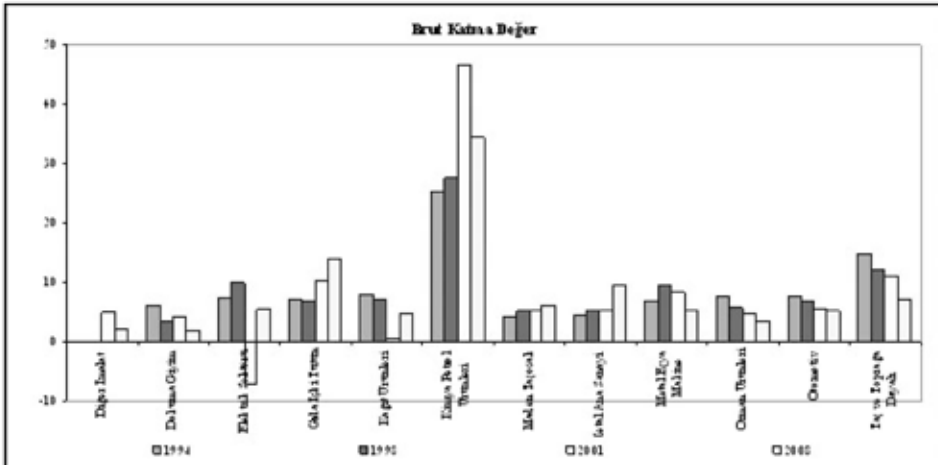
Şekil 6: Dönem Karı / Özkaynaklar

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası - 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'na ait veriler

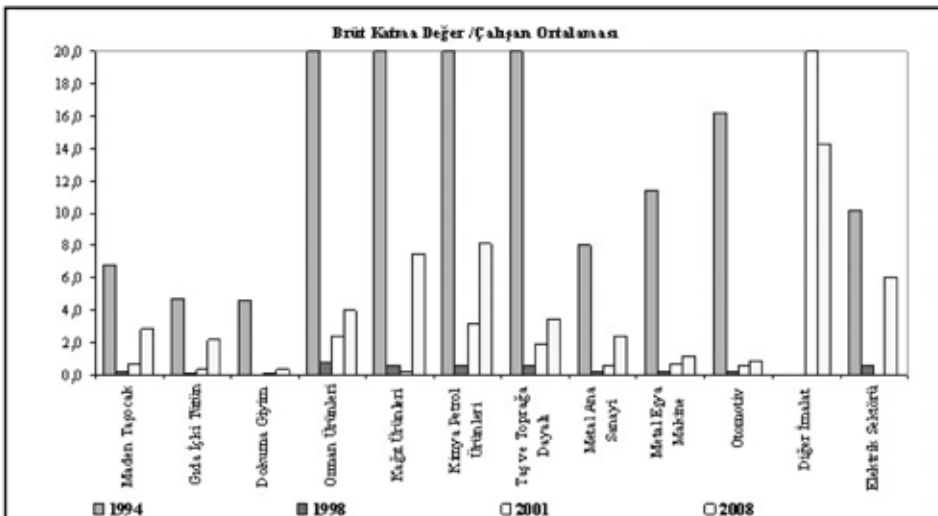
Şekil 6: Dönem Karı / Özkaynaklar

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası - 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'na ait veriler

Şekil 7: Brüt Katma Değer

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası - 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'na ait veriler

Şekil 8: Brüt Katma Değer / Çalışan Ortalaması

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası - 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'na ait veriler

Kriz yılları itibarıyla ele alınan 12 sektöre ait veriler aşağıdaki grafiklerle gösterilmiştir. ISO 500 Kuruluşunu kapsayan sektörlerin kriz yıllarındaki gelişmeleri yıllar itibarıyla değerlendirildiğinde ise;

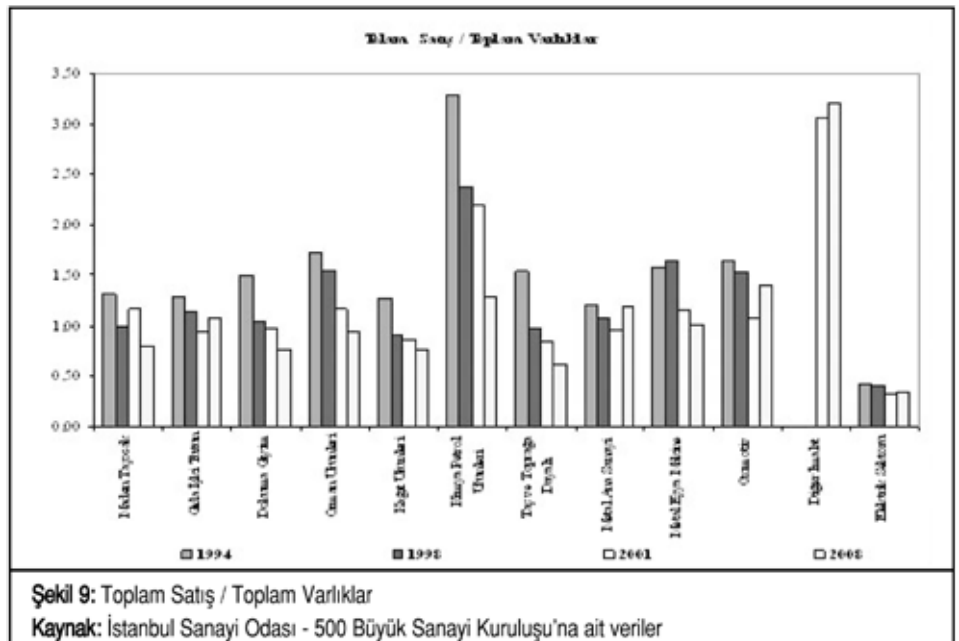
Çalışan Ortalamaları: Tüm sektörler için kriz yıllarında dikkat çeken nokta, sermaye yoğun sektörlerin çalışan sayılarında artışların, emek yoğun sektörlerin çalışan sayılarında ise azalışların görülmesidir.

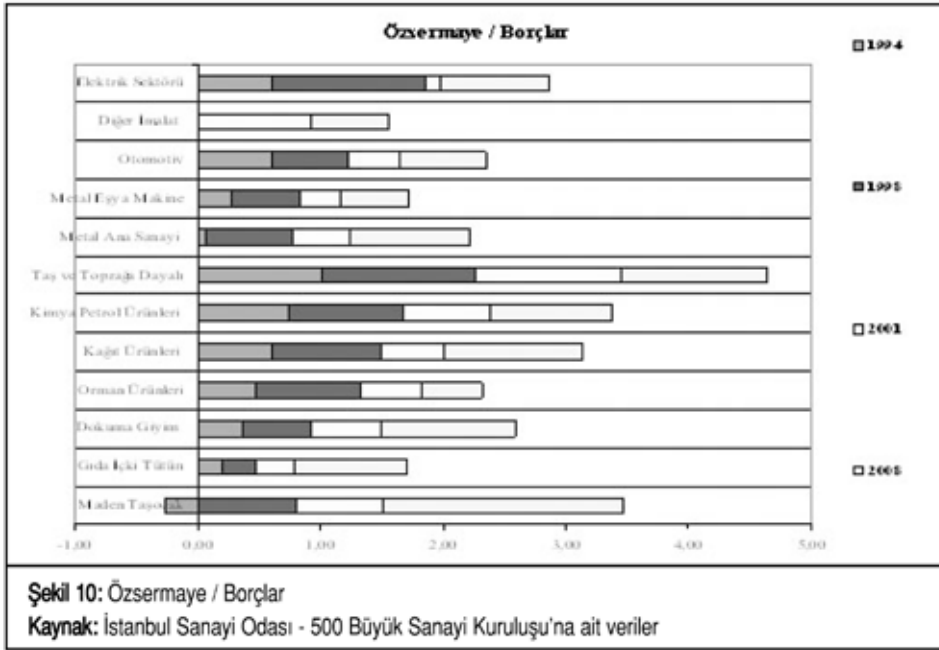
İşyeri Sayıları: İşyeri sayılarına kriz yıllarında bakıldığında; Maden ve Taş Ocakçılığı, Orman Ürünleri, Kâğıt Ürünleri, Gıda İçki Tütün, Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi ve Elektrik Sektörünün firma sayıları genel itibarıyla aynı seyretmektedir. Dokuma Giyim sektörünün firma sayılarında son krizde (2008) ciddi oranda azalma (% 50) meydana gelmiştir. Her kriz yılı için Kimya Petrol Ürünleri, Metal Ana Sanayi, Metal Eşya Makine, Otomotiv sektörlerinde firma sayıları artma eğilimindedir.

Dönem kârının satış hâsılatına oranını yansıtan Şekil 5'te; dönem karlılığında her krizde biraz daha gerileme görülmektedir. 1994 krizinde kârlılığı en düşük sektör Elektrik sektörü, 1998 krizinde ihracatçı sektörler arasında yer alan Kimya, Metal Eşya sanayi ve en düşük orana sahip Dokuma Giyim Sektörü, 2001 krizinde ise Gıda ve Dokuma Giyim sektörleri olmuştur. Son krizde kârlılığı en düşük olan sektörler

Dokuma Giyim, Orman Ürünleri ve Elektrik sektörleridir.Özkaynak kârlılığı açısından sektörler değerlendirildiğinde; 1994 krizinde diğer yıllara göre sektörlerin özkaynak kârlılığı diğer krizlere göre en yüksek seviyelerdedir. 1994'te en kötü etkilenen sektör Metal Ana Sanayi'dir. Bu krizde özkaynak karlılığı açısından iyi durumda olanlar Dokuma Giyim, Taşa Toprağa Dayalı sektör ve Otomotiv sektörleridir. 1998 krizinde tüm sektörlerde gerileme yaşanmakla birlikte özkaynakları eriyen sektör Dokuma Giyim olmuştur. 2001 krizinde en kötü etkilenen sektör Elektrik sektörü ve Kağıt Sektörü, en olumlu etkilenen Diğer İmalat ve Kimya sektörüdür. 2008 krizinde Elektrik, Diğer İmalat, Dokuma Giyim ve Orman ürünleri sektörleri olumsuz etkilenmiştir. Aynı krizde Maden, Kimya, Metal Ana ve Metal Eşya, Otomotiv sektörleri diğer sektörlerle göre olumlu durumdadır.

Brüt Katma Değer açısından son dört krizde sektörlerin durumuna bakıldığında, kriz dönemlerinin olumsuz etkilerine rağmen katma değer yaratan sektörlerin yıllar itibarıyla emek yoğun sektörlerden sermaye yoğun sektörlerle doğru değiştiğini söylemek mümkündür. Her kriz döneminde en çok katma değeri yaratan sektörlerin başında Kimya Petrol Ürünleri gelmektedir. Sermaye yoğun sektörler olan Metal Ana Sanayi, Metal Eşya Makine, Elektrik Sektörü 1994

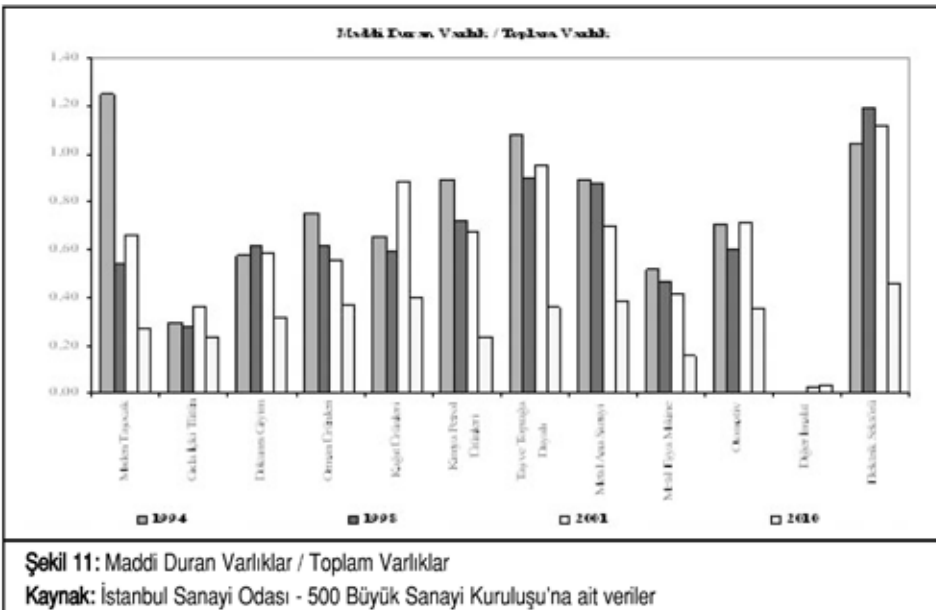

ve 1998 krizlerinde, 11 sektör arasında, son sıralarda iken 2001 ve 2008 krizlerinde üst sıralarda yer almışlardır.

Emek gücünün verimliliği açısından hesaplanan brüt katma değer çalışan ortalamasına oranı incelendiğinde; 1994 ve 2008 krizlerinde diğer kriz dönemlerine göre emek verimliliğinde yüksek oranlar dikkat çekmektedir. Verimlilik analizinde Diğer İmalat, Elektrik, Kimya, Kâğıt Metal Ana Sanayi sektörleri 2008 krizinde yüksek oranlara sahiptir.

Toplam satışların toplam varlıklara oranı satış kârlılığı hakkında fikir vermektedir. Kriz

yıllarında satış kârlılığı ortalama olarak 1,5 seviyesinin altındadır. Tüm kriz yılları için istisna teşkil eden sektör Kimya ve Petrol ürünleri sektörüdür. Son iki krizde verisi olan Diğer İmalat sektörlerinde kârlılık oranları diğer sektörlerle çok yüksek orandadır. 1994 krizinde tüm sektörler yüksek oranlara sahiptir. Satış kârlılığında 1994 krizinde en kârlı olan sektör Kimya'dır, kârlılığı en düşük olan sektör Metal Ana Sanayidir. 1998 ve 2001 krizlerinde kârlılığı en düşük olan sektör Taşa Toprağa Dayalı sektördür. 2008 krizinde Taşa Toprağa Dayalı sektör ve Dokuma sektörü en düşük değerlere sahip-

Özsermaye kullanımı açısından kriz yıllarında sektörler değerlendirildiğinde, 2008 krizinde özsermayenin borçlara oranında artma eğilimi görülmektedir

tir. Gıda sektörünün, Metal Ana Sanayi'nin kârlılık oranları 2008 krizinde 2001'e göre yüksek seviyededir.

Özsermaye kullanımı açısından kriz yıllarında sektörler değerlendirildiğinde, 2008 krizinde özsermayenin borçlara oranında sektörlerin tümünde yaygın olarak artma eğilimi görülmektedir. Özsermaye oranının yükselmesi, firmaların kredi imkânlarının da gerilemesinden kaynaklanabilir. Önceki krizlerde sektörlerin borç oranları daha yüksek iken 2008 krizinde sektörlerdeki borç seviyeleri düşmüştür. 1994 krizinde Doküman sektöründe özsermayenin borçlara oranı yüzde 36 seviyesindeyken, her kriz yılında bu oran diğer sektörlerden daha yüksek oranlarda artmıştır.

Maddi duran varlıkların toplam varlıklara oranı 1994 krizinde tüm sektörler itibarıyla yüksek oranlarda iken 2008 krizinde sektörlerdeki maddi duran varlık oranları 1994 krizine göre yarı yarıya gerilemiştir. 1994'te en yüksek maddi duran varlık oranına Maden Taşocağı, Metal Ana Sanayi sahip iken, 1998 krizinde sektörlerde aynı yapı daha düşük oranlarla devam etmiştir. 2001 krizinde Kağıt Ürünleri sektöründe maddi duran varlık oranı bir önceki krize göre yüksektir. 2008 krizinde maddi duran varlık oranı en yüksek sektör Elektrik sektörü olmuştur.

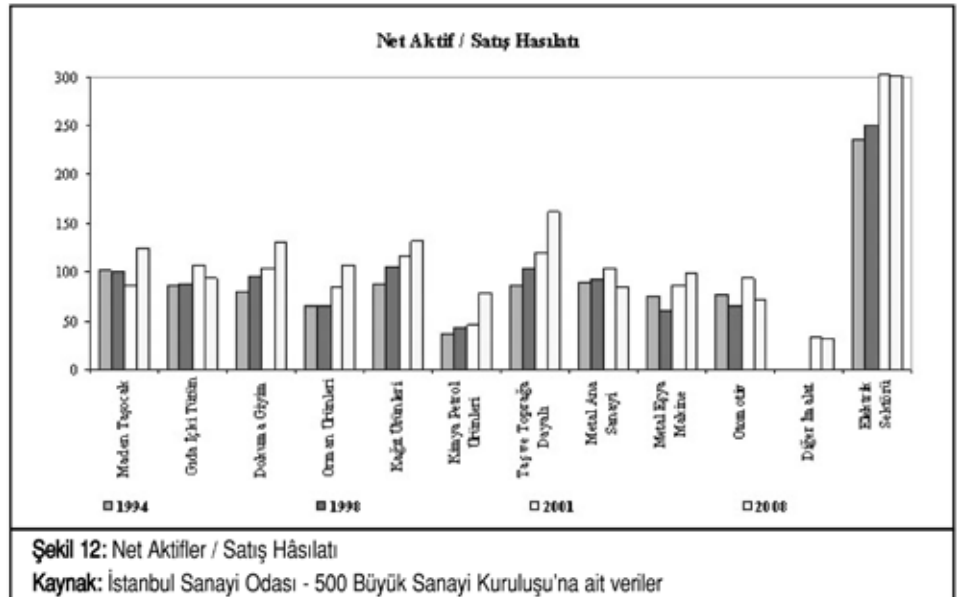
Net aktiflerin satış hâsılatına oranı, net aktiflerinin karlılığı hakkında fikir vermektedir. Finansal açıdan değerlendirildiğinde genel olarak sektörlerde satışların net aktif bü-

yüklüğünün altında olduğu görülmektedir. Elektrik sektörü her kriz dönemi için en yüksek oranlara sahiptir.

4. Değerlendirme

Çalışmada yapılan analiz sonuçlarına göre; ISO 500 Büyük Sanayi Kuruluşunu temsil eden sektörler ele alınan finansal oranlar itibarıyla her krizden farklı ölçüde etkilenmişlerdir. Bu sonuç, krizlerin ekonomiyi bir bütün olarak olumsuz etkilediği ve her krizde sektörlerin birbirlerine paralel etkilendiği şeklindeki yaygın söylem ile çelişmektedir. Sektörler, kriz anlarında üretim ve sermaye yapılarına göre tepkiler vermektedir. Bu tepkiler; sektörlerin küçülmesi, yok olması ya da büyümesi ve gelişimi yönünde olabilmektedir. Kriz süreçlerinde sektör temsilcilerinin taleplerine uygun devlet desteği alan sektörler ve yeni sanayileşme politikaları çerçevesinde öncelik verilen sektörler kriz sonrası "toparlanma" dönemlerini daha kolay atlatabilmektedirler.

Sermaye birikim süreci içinde uygulanan sanayileşme politikaları ve yaşanan krizlerdeki düzenlemelere yön veren sadece devlet değildir, politikaların oluşumunda sınıf içi ve sınıflar arası çatışma ve etkileşimler ve uluslar arası aktörlerin de etkileri bulunmaktadır. Krizler sonrası uygulanan kriz programları ya da kriz tedbirleri olarak tanımlanan müdahaleler, Koray R. Yılmaz'ın da ifade ettiği gibi "ne devletin özgür iradesinin bir sonucu, ne basit bir şekilde,

homojenleştirilmiş bir burjuvazinin talebi ne de dışarı olarak tanımlanan “şeyin” dayatması bağlamında okunmamalıdır”(2006: 276). Uygulanması öngörülen sanayileşme, kriz ve diğer ekonomiye ilişkin programlar, genellikle birikim koşulları içinde etkili olan aktörlerin (iç ve dış) desteği ile oluşmakta ve yürürlüğe girmektedir. Programlar temel dinamikleri bakımından yerel aktörlere rağmen uygulanamayacağından, yürürlüğe girmeden önce özel sektörün görüş ve destekleri dikkate alınmaktadır. Bu görüş ve destekler, hatta öneriler Özel İhtisas Komisyon raporlarında, sanayileşme-kalkınma programlarının hazırlık komisyonları ve toplantılarında ifade edilmektedir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi bu talepler; ne tamamen tüm sektörlerin temsilcilerine ait homojen görüşler, tamamen devlet, ne de diğer iç ve dış aktörlerin görüşleridir. Son dönemlerde Türkiye’de uygulanan kalkınma planları ve ekonomiye dair diğer düzenlemeler incelendiğinde; Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK), Dünya Bankası, diğer yabancı şirketler ve kuruluşlar ile Türkiye’deki özel sektör temsilcilerinin görüşlerinin dikkate alındığı net bir şekilde görülmektedir.

Aşağıda yerel sektör temsilcilerinin krizlere ilişkin talep ve önerilerini örneklemek için Türkiye’de devletin son iki krize dair beklenen düzenlemeyi gerçekleştirmesi üzerine görüşlere yer verilmiştir

Türkiye koşullarında gerçekleşen 2001 krizi sonrasında uygulanan politikalarla oluşan yeni ekonomik iklim sektörlerin daha hızlı toparlanmasına yol açmıştır.⁸ Bu uygulamalar sonucunda ekonomide 2001 krizi sonrasında büyüme yaşandığı ifade edilmiştir. TEPAV’a göre de Türkiye’de firmaların 2001 krizi sonrasında toparlanmaları ve sermaye birikiminin hızla artmaya başlamasının önemli etkenlerinden biri; kriz etkilerini hızla gidermek üzere etkin sanayi politikalarının uygulanmasıdır (2007: 10).

2008’deki son krizden sonra kriz tedbirlerinin alınması için sektör temsilcileri görüş bildirmiş ancak taleplerinin karşılık bulmadığını ifade etmişlerdir. Örneğin Türkiye’deki en güçlü sektör temsilcilerinden biri olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB),

2008 krizine dair görüşlerini bir basın açıklamasıyla duyurmuştur. TOBB Başkanı, “Krizi En Az Hasarla Atlamak İstiyoruz” isimli bildiriye kendilerine bağlı olan sanayi ve ticaret odaları üyelerinin hükümetten çözüm beklediklerini ifade etmiştir (TOBB, 2008). Yine krize dair görüşlerini dile getiren TOBB; “Küresel krizin çözümü için, ticaret ve sanayi odalarına kulak verilmesi” gerektiğini ve reel sektörün temsilcileri olan oda ve borsaların da görüşünün dikkate alınmasını talep etmiştir (TOBB, 2009a). TOBB Başkanı’nın yaşanan krize dair çözüm önerisi; ülke içindeki talebin canlanması yönündedir. Başkan konuşmasında “Rekabet içinde olduğumuz birçok ülke, küresel krizle mücadele önlemleri alırken, kendi iç pazarlarını canlandırma ve başka ülkelere kapı tırmama mücadelesi veriyor. Biz de bunu yapmalıyız” ifadesiyle taleplerini dile getirmiştir (TOBB, 2009b). Diğer güçlü bir sektör temsilcisi olan İstanbul Sanayi Odası, krizin etkilerinden kurtulmanın çözümünü şöyle ifade etmektedir;

...küresel ekonomi sırtımızı dönmeyeceğimiz bir gerçektir. Türkiye bu sistemin dışında kalamaz ama kendini koruyacak mekanizmaları da mutlaka geliştirebilmelidir. Ekonomimizi dışsal değişkenler karşısında kırılmalardan kurtarıp, daha güçlü ve dayanıklı hale getirmek için, yapısal değişikliklere, kalıcı ve köklü çözümlere gitmemiz gerekmektedir. ...Türkiye, için çıkış üretimdir, sanayisini daha da güçlü hale getirmektir. Türkiye ölçeğinde bir ülke güçlü bir sanayi olmaksızın sorunlarını çözemez... küresel rekabet koşullarında artık sadece üreten ülke olmak yetmiyor. Bilgi üretebilen, yaratan, yenilikçilik yapabilen bir ülke olmayı da hedeflememiz gerek....(İSO, 2010).

İstanbul Sanayi Odası, Türkiye’de krizlere karşı daha dayanıklı yapıyı sağlayacak tedbirlerin alınmasını ve bu yapının sağlanabilmesi için “üretim”in katma değer yaratacak şekilde gerçekleşmesini talep etmektedir.

Bu çalışmada kullanılan istatistiksel analiz ve sektörler itibarıyla finansal oranlara ait grafiklerde kriz yıllarında her sektördeki gelişmeler gösterilmiştir. Kriz koşullarında sektörlerin finansal oranlarının değişimi ve incelenen her kriz yılında sektörlerin

Kriz süreçlerinde sektör temsilcilerinin taleplerine uygun devlet desteği alan sektörler ve yeni sanayileşme politikaları çerçevesinde öncelik verilen sektörler kriz sonrası “toparlanma” dönemlerini daha kolay atlatabilmektedirler

**Kapitalist
gelişim süreci
içerisinde krizler,
bazı sektörleri
geriletmişti gibi,
bazı sektörlerin de
önünü açacaktır**

sıralamalarının değişmesi, krizin sektörler için aynı etkiye sahip olmadığı sonucunu desteklemektedir. Yapılan analizlere dışın da Türkiye’de sermaye birikim sürecinin ve bu süreç içinde sektörlerin gelişimi, krizin genelleştirilmesine getirilen eleştiri ve incelenen kriz yıllarına ilişkin bilgilerle analizin tutarlılığı anlaşılmalı çalışılmıştır.

Rekabetin kapitalizmin temel dinamiği olduğu düşüncesinden hareketle; Türkiye’de 1980 sonrası dönemden itibaren devam eden dışa açılma stratejileri ve uygulanmakta olan 9. Kalkınma Planı, 2010-2012 Orta Vadeli Plan çerçevesindeki yeni sanayileşme politikaları özel sektör tarafından da desteklenmiş ve uygulanan politikalar Türkiye’nin sanayi yapısının değişiminde etkili olmuştur. Bu politikalarla öne çıkan sektörler uluslararası rekabeti sağlayacak şekilde katma değeri yüksek, teknoloji yönelimli, nitelikli mal ve hizmet üreten ve ihraç eden sektörlerdir. Ancak yeni sanayileşme politikaları ve sektör temsilcilerinin talepleri doğrultusundaki tüm önerilerin değerlendirilmesine karşın, birikim süreci içinde bir tikanıklık olduğunda krizler ortaya çıkacaktır. Kapitalist gelişim süreci içerisinde krizler, bazı sektörleri geriletmişti gibi, bazı sektörlerin de önünü açacaktır.

Kaynakça

- Bina, C., Yaghamanian, B., (1991) “*Post-War Global Accumulation and the Transnationalisation of Capital*”, No: 43, Capital and Class
- Ercan, F. (1998) “Neo-Liberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Birikim Süreci ve Değişen Sermaye İçi Bileşenler: 1980 Sonrası İçin Çerçeve Denemesi”, *İktisat Dergisi*, Sayı 378
- Ercan, F. (2004) “*Türkiye’de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi, 1980–2004 (Bilgi-Kuramsal Bir Çerçeve Denemesi)*” *İktisat Dergisi*, Sayı: 452 (Ağustos 2004)
- Ercan, F., Karakas, D., Tanyılmaz K. (2008) “*Türkiye’de Sermaye Birikimi, Sanayileşme Politikaları ve Sektörel Değişimler*” 85. Yılında Türkiye Ekonomisi İçinde, Gülen Elmas Aslan (der), Gazi Üniversitesi, Ankara
- Ercan, F. (2009a) “*Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler*” *Praksis, Dergisi*, Sayı 19, Dipnot Kitapevi, Ankara
- Ercan, F. (2009b) “*Kriz: Tekrar ve Fark*” Sendika. Org., 20 Mayıs 2009, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=24257, indirilme tarihi: 17 Haziran 2010
- Gibbons J.D. (1993), *Nonparametric Statistics: An Introduction*, Sage University Paper Series on Quantitative Applications in the Social Sciences. Series No: 07-090, Newbury Park, CA: Sage, 54
- Gülalp, H. (1993) *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, Belge Yayınevi, İstanbul.
- Hazine (2010) “*Türkiye Ekonomisi - Hazine Müsteşarlığı Ekonomi Sunumu*”, <http://www.hazine.gov.tr/>
- Hirschman, A.O., (1958) *The Strategy of Economic Development*, Yale University, New Haven, CT
- İSO (2009) “*ISO 500 Büyük Sanayi Kuruluşu – 2008*” Özel Sayı, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Yıl:44, Sayı:521, ISSN 1307–6418, İstanbul
- İSO (2010) “*İstanbul Sanayi Odası Meclis Konuşması*” İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı, 28 Temmuz 2010, İstanbul
- Kılıçbay, A. (1997) *Türkiye’nin Ekonomi Politikaları 1930-1996 ve Sonrası*. Der, İstanbul
- Köse, S. (2002) “24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması” *Planlama Dergisi - DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı*, Ankara
- Rodrik, D. (2004) “*Growth Strategies*”, Harvard University
- Rodrik, D. (2009) “*The Turkish Economy After The Crisis*”, Discussion Paper 2009/9
- Soyak, A. (2005) “*Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Sanayi Politikası Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım*”, TMMOB, Ölçü Dergisi, 61-69
- TEPAV (2007) “*Türkiye’nin Rekabet Gücü için Rekabet Politikası Çerçevesi*”
- TEPAV (2009) “*Türkiye Ekonomisi için Kriz Önlemleri*” TEPAV Küresel Kriz Çalışma Grubu Raporu, TEPAV Küresel Kriz Çalışma Grubu Koordinatörü: Fatih Özatay
- TOBB (2008) “*Krizi En Az Hasarla Atlamak İstiyoruz*”, TOBB, Anadolu Ajansı, Adıyaman, 11.10.2008
- TOBB (2009a) “*G20 Odaları: “Küresel Krizin Çözümü İçin, Ticaret ve Sanayi Odalarına Kulak Verin*” TOBB, Ankara, 31.03.2009
- TOBB (2009b) “*Başkanın, Kriz Varsa Çare de Var Kampanyası Açılışı*”, 24 Mayıs 2009, Ankara
- Wayne W. Daniel (1990), *Applied Nonparametric Statistics*, Second Edition, 229
- Wolfe D., M. Hollander (1999), *Nonparametric Statistical Methods*, Second Edition, Wiley Series Probability and Statistics, 1
- Yılmaz, K.R. (2006) “*1978-1979 Krizi Üzerine Türkiye’de Yürütülen Tartışmalar ve Gelişme Stratejilerini Yeniden Düşünmek*”, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi İçinde*, Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, Koray R.Yılmaz, Tolga Tören, Ümit Akçay (der), Dipnot, Ankara, ISBN: 9759051192

Raporlar

- DPT (1995) *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* (1996-2001)
- DPT (1998) *1999 Yılı Programı, Bakanlar Kurulu Kararı Karar Sayısı: 98/11844*
- DPT (2000) *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* (2001-2005)
- DPT (2001) *2002 Yılı Programı, Bakanlar Kurulu Kararı Karar Sayısı: 2001/3150*
- DPT (2006) *Dokuzuncu Kalkınma Planı* (2007-2013)
- TBMM Kararı, Tarih 1 Temmuz 2006 - Mükerrer Resmî Gazete Sayı: 26215
- DPT (2007) *Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyon Raporu -Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013*, Yayın No: DPT 2731, ÖİK:683
- DPT (2009) *Orta Vadeli Program 2010-2012*

İnternet:

- DPT – Devlet Planlama Teşkilatı Portalı, <http://www.dpt.gov.tr/> (06.08.2010)
- Hazine - Hazine Müsteşarlığı Portalı, <http://www.hazine.gov.tr/> (06.08.2010)
- TCMB - Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası "İstatistik Veriler", <http://www.tcmb.gov.tr/> (06.08.2010)
- TÜİK - Türkiye İstatistik Kurumu Verileri, <http://www.tuik.gov.tr/> (03.08.2010)

dipnotlar

- 1 Sermaye biçimleri ifadesi üretken sermaye, para sermaye ve ticari sermayeyi işaret etmektedir. Sermaye biçimleri sermaye birikim süreci, bir kesit olarak ele alındığında sermayenin toplam sosyal döngüsü içinde yer alır (Ercan, 1998: 27).
- 2 Bu gereklilikler, Türkiye’de özellikle Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’nin kuruluşu ile “sermaye mekanizmasının oluşumu için gerekli olan, meta, emek ve para olguları ile üretken sermaye döngüsünün/işlevinin egemen kılınması” olarak tanımlanabilir (Ercan, 2009a: 30).
- 3 Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Orta Vadeli Program (2010-2012)
- 4 “1996-1999 döneminde bankalarla ilgili kriterler, bir yandan 1994 yılında Türkiye’de yaşanan mali krizin, diğer yandan 1997 yılında Uzak Doğu ülkelerinde başlayan küresel krizin etkisiyle şekillenmiş ve dönemin sonunda bu kriterlerin uygulanması hususunda ciddi adımlar atılmıştır” (DPT, 2000: 11).
- “1999 yılında uluslararası krizin yaygınlaşmasına bağlı olarak Türkiye’nin ihracat pazarlarındaki yavaşlamanın devam etmesi beklenmektedir. Nitekim OECD tahminlerine göre 1997 yılında yüzde 8,8 olan ihracat pazarlarımızdaki büyüme hızının, 1998 yılında yüzde 5,8, 1999 yılında ise yüzde 4,6 olması beklenmektedir. Diğer yandan, 1998 yılında önemli ölçüde gerileyen dolar cinsinden ihracat ve ithalat fiyatlarının, 1999 yılında bir miktar yükseleceği tahmin edilmektedir. Bu çerçevede, 1999 yılında ihracatın

yüzde 9,0 oranında artışla 30 milyar dolara, ithalatın ise yüzde 7,0 oranında artışla 53 milyar dolara ulaşması beklenmektedir” (DPT, 1998: 14).

5 “2001 yılının ilk yarısında ekonomideki daralma özellikle yurt içi talepteki gerilemeden kaynaklanmıştır. Toplam yurt içi talep, 2001 yılının ilk altı ayında yüzde 17,8 oranında düşüş kaydetmiştir. Söz konusu dönemde özel tüketim yüzde 7,5, sabit sermaye yatırımları ise yüzde 23,5 oranında azalmıştır. Şubat krizi sonrasında fiyatların tekrar artış eğilimine girmesi, mali piyasalardaki dalgalanma, bankacılık kesiminin sorunları nedeniyle özel sektöre açılan kredilerdeki reel düşüş ve yaşanan krizlerden sonra tüketici güveninin azalması yurt içi talepteki daralmada etkili olmuştur” (DPT, 2001:3).

6 “Küresel krizin oluşturduğu olumsuz etkilerin giderilmesini ve ekonominin yeniden sürdürülebilir büyüme dönemine girmesini sağlamak amacıyla özel sektör yatırımlarını, ihracatı ve istihdamı artırmaya yönelik politikalar uygulanacaktır.

Ekonominin toparlanma sürecini hızlandırmak ve krizlere karşı dayanıklılığını artırmak amacıyla uluslararası rekabet gücünü, verimliliği ve işgücünün niteliğini yükseltecek ve işgücü piyasasının esnekliğini artıracak kurumsal ve yapısal düzenlemelere devam edilecektir.

Kredi kanalının etkinleştirilmesine, KOBİ’lerin teminat ve finansman ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak kredi garanti fonuna hazine tarafından sağlanan teminat desteği etkin olarak kullanılacaktır. Kamu politikalarından kaynaklanabilecek belirsizlikler azaltılarak özel sektörün ileriye yönelik uzun dönemli plan yapabilmesi için elverişli bir ortam oluşturulacaktır” (DPT,2009: 2).

7 İstanbul Sanayi Odası’na üye olan 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Türkiye’de büyük sermaye gerektiren yatırımlara sahiptir ve sanayi üretimi içinde yaratılan katma değer % 40’ı ISO üyeleri tarafından gerçekleştirilmektedir.

8 2001 krizine dair DPT Sanayi İhtisas Raporundaki değerlendirmeye göre; “Dalgalı kur rejimi, sıkı para ve maliye politikaları, bankaların yeni davranış biçimi ve bu değişimlerin kurumsallaştırılması şirketlerin faaliyet gösterdikleri ekonomik iklimi değiştirmiştir (DPT, 2007: 8).

yaygınlaşan işsizlik ve sermaye birikimi bağlamında işgücü yetiştirme ve meslek edindirme kursları¹

Çağatay
Edgücan Şahin*

özet

İşsizlik olgusu, iktisadi düşüncenin gelişimi sürecinde pek çok farklı açıklamaya konu olmuştur. Kapitalist sistemde işsizlik probleminin “aşılmasına” yönelik çabalar ise, sermaye sınıfının sorunu algılayış şekline göre değişmekte ve yine aynı sınıfın çıkarına uygun biçimde düzenlenmektedir.

Her ülkenin içinde bulunduğu sermaye birikimi düzeyine bağlı olarak, hem uluslar arası işbölümü içerisinde ihtiyaç duydukları işgücü, hem de karşılaştıkları işsizliğin yapısı farklılaşmaktadır. Neo-liberal politikalar çerçevesinde işsizliğin tanımlanmasında ve bu tanımdan hareketle işsizliğe yönelik çözüm önerilerinin değerlendirilmesinde, sermaye birikimini hızlandırıcı devlet müdahaleleri kritikleşmektedir. Türkiye perspektifinden bakıldığında, Ulusal İstihdam Stratejisi, 9. Kalkınma Planı ve Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi önümüzdeki süreci belirleyecek olan temel metinler olarak göze çarpmaktadır.

Bu metinlerde işsizlik, üretim ve hizmet sürecinde ihtiyaç duyulan nitelikte ara eleman yetersizliğinden hareketle açıklanmaktadır. Nitelikli ara eleman tedarikinde örgün eğitimin üniversite-sanayi işbirliği ve Bologna süreci çerçevesinde revizyonu hız kazanmakta; yaşam boyu eğitim ve beşeri sermaye mantığının yansımaları olarak aktif istihdam politikalarından “işgücü yetiştirme”, “meslek edindirme” v.b. kurslar ise temel enstrümanlar olarak önümüze çıkmaktadır. Küresel ekonomik kriz sürecinde bu tip kursların yaygınlaştırılması, sermaye ve emek örgütlerinin ortaklaşan taleplerinden biri olması itibarıyla da önemlidir. Bu çalışmada, Türkiye'nin sermaye birikimi açısından ulaştığı nokta ve ihtiyaç duyulan işgücü ihtiyacı dikkate alınarak işgücü yetiştirme kurslarının işsizliği önleme potansiyeli ve sınırlılıkları tartışılacaktır.

anahtar kelimeler: İşgücü Yetiştirme Kursları, Beşeri Sermaye, İşsizlik, Türkiye İş Kurumu, Aktif İstihdam Politikaları.

abstract

In economic thought, the phenomenon of unemployment has interpreted in different contexts. As for the efforts which are spent for overcoming the unemployment, can change in accordance with the fact that how capitalist class percepts this matter and also the determination of these efforts depends on vested interests of the same class.

The level of capital accumulation at which every country has reached displays some differences in type of labor force needed, accordance with the international division of labor and in the type of unemployment. Therefore, in assessment of solutions for unemployment within neoliberal policies, the link between the process and the state interventions must be considered which accelerate the capital accumulation. In the case of Turkey, the National Employment Strategy, 9. Development Plan and the Turkey's Industrial Strategy Document are considered to be the most strategic papers in shaping the near future of unemployment in the country.

In these texts, explanation of unemployment is considered to be the deficiency of the certain quality of labor force needed in the process of production and services. In the

* Ordu Üniversitesi
Ünye İ.İ.B.F. Çalışma
Ekonomisi ve Endüstri
Bölümü
cedgucansahin@
odu.edu.tr

provision of trained staff, “workforce training courses” are planning to be activated. This paper, aims to reveal the limits of this courses capacity to prevent unemployment. During this discussion, Turkey’s labor demand in terms of the current level of capital accumulation will be assessed

keywords: Workforce Training Courses, Human Capital, Unemployment, Turkish Employment Organization, Active Labor Market Policies.

Kalkınma alanındaki birçok çalışmada, beşeri sermaye olgusu üzerinde önemle durulmaktadır. Japonya, Tayvan v.b. Uzak Asya ülkelerinin kalkınma süreçleri analiz edilirken de, bu ülkelerin sahip oldukları beşeri sermaye kapasitesinden hareketle çeşitli açıklamalara gidilmektedir. Dolayısıyla sürekli gelişen üretim sürecinde ihtiyaç duyulan nitelikli, eğitilmiş emek arzının yaratılmasında beşeri sermaye teorisi, çeşitli büyüme ve kalkınma modelleri ile yakından ilişkilidir. Beşeri sermaye teorisinde üretim süreciyle uyumlu eğitilmiş emek arzının oluşturulmasında sadece örgün eğitim değil, aynı zamanda genel ve spesifik nitelikte işbaşı eğitim de merkezi öneme sahip süreçlerdir. İşgücü yetiştirme ve meslek edindirme kursları da, hem bu teorinin pratiğe yönelik bir bileşeni olarak hem de işsizliği önlemede kullanılan bir araç olarak kabul edilebilir. İktisadi düşüncenin gelişimi sürecinde işsizlik olgusu, gerek nedenleri gerekse de çözüm stratejileri açısından pek çok farklı açıklamaya konu olmuştur. İşsizliğin açıklanması yönündeki çabalar arasında, işsizliği bireysel iradeye bağlayan, konjonktürel gören, teknolojik gelişme odaklı bakan, sisteme içkin bir kusur olarak açıklayan v.b. görüşler öne çıkmaktadır. Kapitalist sistemde işsizlik probleminin “önlenmesine” ya da “aşılmasına” yönelik çabaların ise, sürekli yenilenen üretim sürecinin değişen ihtiyaçlarından hareketle sermaye sınıfının sorunu algılayışına göre değiştiğini ve yine aynı sınıfın çıkarına uygun biçimde düzenlendiği öne sürülebilir.

Öte yandan tıpkı işçi sınıfında olduğu gibi sermaye sınıfının da homojen bir nitelik göstermemesi gerçeği, sermaye birikiminin niteliği ve düzeyini, emek piyasasını ilgilendiren konulara dair genel çerçevenin belir-

lenmesinde önemli kılmaktadır. Sermaye sınıfı içindeki farklılaşmanın temelinde emek yoğun ya da hem emek hem de sermaye yoğun üretim süreçlerine sahip olma, üretilen ürünün sunulduğu pazara bağlı olarak rekabetin keskinliği, sermaye çevriminin hızı, üretimde nitelikli emeğe duyulan ihtiyaç v.b. faktörler vardır. Üretim süreçlerine içkin olan bu faktörler, yatırım ortamının iyileştirilmesi, serbest bölgelerin genişletilmesi, çalışma yaşamını düzenleyen kanunların değiştirilmesi v.b. şekillerde devlet müdahalesine duyulan ihtiyacın boyutlarını farklılaştırır. İşgücü maliyetlerinin minimizasyonu noktasında ortaklaşan sermaye talepleri ise (BMİS, 2010) en başta sermaye birikimini doğrudan etkileyen yasal süreçlerin, TOBB, TİSK, TÜSİAD, MÜSİAD, ASKON, TUSKON v.b. sermaye fraksiyonlarından hangisine öncelik tanıyacağı noktasında farklılaşmaktadır.

Her ülkenin içinde bulunduğu sermaye birikiminin düzeyi farklılıklar göstermektedir ve bu çerçevede hem sermayenin uluslararası işbölümündeki konumlanışına göre ihtiyaç duyduğu işgücünün niteliği, hem de ülkelerin emek piyasalarında karşılaştıkları işsizliğin yapısı (konjonktürel, yapısal, mevsimsel, arızı, teknolojik v.b.) farklılaşmaktadır. Öte yandan neo-liberal iktisat politikalarının tüm dünyada hız kazanmasından hareketle nitelik farkı gözetmeksizin tüm işgücüne yönelik uygulanmakta olan esneklik, güvencesizlik gibi politikalarda benzerlikler de mevcuttur. Bu politikaların hayata geçmesinde, çalışma yaşamını düzenleyen iş kanunu v.b. yasal düzenlemelerde gerçekleştirilen değişiklikler kritik önem taşımaktadır. Dolayısıyla neo-liberal politikalar çerçevesinde işsizlik “sorununun” tanımlanmasında ve bu tanımdan hareketle işsizliğe yönelik

Kapitalist sistemde işsizlik probleminin “önlenmesine” ya da “aşılmasına” yönelik çabaların sermaye sınıfının sorunu algılayışına göre değiştiğini ve yine aynı sınıfın çıkarına uygun biçimde düzenlendiği öne sürülebilir.

Neo-liberal politikalar çerçevesinde işsizlik "sorununun" tanımlanmasında ve bu tanımdan hareketle işsizliğe yönelik çözüm önerilerinin değerlendirilmesinde, sürecin sermaye birikimini hızlandırıcı devlet müdahaleleri ile bağlantısının kurulması oldukça önemlidir.

çözüm önerilerinin değerlendirilmesinde, sürecin sermaye birikimini hızlandırıcı devlet müdahaleleri ile bağlantısının kurulması oldukça önemlidir.

Konu Türkiye bağlamında ele alındığında, "Ulusal İstihdam Stratejisi", "Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013" ve "2011-2014 Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi" yukarıda değindiğimiz nitelikteki devlet müdahalelerinin önümüzdeki süreci belirleyecek temel metinleri olarak öne çıkmaktadır. Bu metinler emek piyasasına yaklaşımları açısından belirli noktalarda ortaklaşmaktadır. Ortaklaşan noktalar arasında gerek kamuda gerekse de imalat sanayinde nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanması şeklinde de tezahür eden fakat genel olarak "her alanda nitelikli insan kaynaklarının yetiştirilmesi" yönündeki tespit ve talepler hemen öne çıkmaktadır. Nitelikli işgücünün yetiştirilmesiyle birlikte amaçlanan şey, ekonominin yüksek teknolojik kabiliyete sahip, değişen şartlara hızla uyum sağlayabilen, ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet gücüne sahip, istikrarlı ve verimlilik düzeyi yüksek bir yapıya kavuşturulmasıdır. Bu hedefe ulaşıldığı takdirde, son 10 yılda belirgin bir artış gösteren yüksek katma değerli ürün üretimindeki sınırlı kapasite sorununun aşılmasında mesafe kat edilecektir. Dolayısıyla bu üç temel metnin emek piyasalarındaki etkileri, işgücü piyasası ile eğitim arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi yönünde girişimlerin desteklenmesi, mevcut mesleki eğitim programlarının "ilgili tüm taraflarla işbirliği içinde güncellenmesi" isteğini barındırmaktadır (DPT, ÇSGB, TOBB, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı). Görüldüğü gibi bu istekler Türkiye'deki sermaye birikiminin gelişimine bağlı olarak emek piyasalarını şekillendirmeyi amaçlamaktadır.

Emek piyasasında istenilen nitelikte işgücünün oluşturulmasında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na (Ç.S.G.B.) bağlı bir kurum olan Türkiye İş Kurumu'nun (İŞKUR) yeri de oldukça önemlidir. İŞKUR'un kuruluşundaki yasal düzenleme olan 4904 Sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu'nun 3. maddesinde Kurum'un görevleri şöyle sıralan-

maktadır; "a) *Ulusal istihdam politikasının oluşturulmasına ve istihdamın korunmasına, geliştirilmesine ve işsizliğin önlenmesi faaliyetlerine yardımcı olmak*, işsizlik sigortası işlemlerini yürütmek, b) İşgücü piyasası verilerini, yerel ve ulusal bazda derlemek, analiz etmek, yorumlamak ve yayınlamak, İşgücü Piyasası Bilgi Danışma Kurulunu oluşturmak ve Kurul çalışmalarını koordine etmek, *işgücü arz ve talebinin belirlenmesine yönelik işgücü ihtiyaç analizlerini yapmak, yaptırmak*, c) İş ve meslek analizleri yapmak, yaptırmak, iş ve meslek danışmanlığı hizmetleri vermek, verdirmek, *işgücünün istihdam edilebilirliğini artırmaya yönelik işgücü yetiştirme, mesleki eğitim ve işgücü uyum programları geliştirmek ve uygulamak, istihdamdaki işgücüne eğitim seminerleri düzenlemek*, d) İşçi isteme ve iş aramanın düzene bağlanmasına ilişkin çalışmalar yapmak, işgücünün yurt içinde ve yurt dışında uygun oldukları işlere yerleştirilmelerine ve çeşitli işler için uygun işgücü bulunmasına ve yurt dışı hizmet akitlerinin yapılmasına aracılık etmek, istihdamında güçlük çekilen işgücü ile işyerlerinin yasal olarak çalıştırmak zorunda oldukları işgücünün istihdamlarına katkıda bulunmak, özel istihdam bürolarına ilişkin Kuruma verilen görevleri yerine getirmek, işverenlerin yurt dışında kendi iş ve faaliyetlerinde çalıştıracağı işçileri temin etmesi ile tarım işlerinde ücretli iş ve işçi bulma aracılığına izin verilmesi ve kaldırılmasına ilişkin işlemleri yapmak, e) Gerektiğinde Kurum faaliyet alanı ile ilgili ihalelere katılmak suretiyle, yurt içinde veya uluslararası düzeyde kurum ve kuruluşlara eğitim ve danışmanlık hizmeti vermek, f) Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşların işgücü, istihdam ve çalışma hayatına ilişkin olarak aldıkları kararları izlemek, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin taraf olduğu Kurumun görev alanına giren ikili ve çok taraflı anlaşma, sözleşme ve tavsiye kararlarını uygulamak" (İŞKUR, 2003). İŞKUR'un yukarıda sayılan görevleri incelendiğinde, bu görevlerin hem aktif hem de pasif istihdam politikalarından oluştuğu ancak ağırlıklı olarak aktif işgücü piyasası

politikalarına (A.İ.P.P.) yer verildiği görülebilir. Aktif işgücü piyasası programlarıyla, istihdamı arttırmayı amaçlayan, mesleki eğitimin kazandırıldığı, iş ve meslek danışmanlığının sunulduğu, yoğun iş arama stratejilerinin geliştirildiği programlar kastedilmektedir. Daha öz bir ifadeyle, aktif işgücü piyasası programları işsizliği azaltmayı, işsiz kalanların ise işsizlik süresini mümkün olduğunca kısa tutarak yeniden istihdama katılmalarını amaçlayan programlardır (Varçın, 2004: 2-3). Pasif işgücü piyasası politikalarının amacı ise, işsizleri maddi olarak destekleyerek işsizliğin yol açabileceği bireysel ve toplumsal zararları minimize etmektir (Biçerli, 2007: 483-484). Çalışmamızda odaklanacağımız İŞKUR'un istihdam garantili kursları da A.İ.P.P. çerçevesindedir.

Emek piyasasına neo-liberal müdahaleler çerçevesinde, ekonominin kısa ve uzun dönemde ihtiyaç duyduğu iş veya meslek dallarında, işsizler ya da halen çalışmakta olanlar için kamu ve özel sektör tarafından beceri kazandırma ve geliştirme kursları açılır. İlgili makamlar, bu kişilerin kurslar sayesinde aldıkları mesleki eğitime uygun işlere yerleştirileceğini ifade ederler. Bu politikaların uygulanmasını öne sürenler mal ve hizmetlerde ortaya çıkan ve gittikçe hızlanan küresel rekabete ve bunun sonucunda şirketlerin rekabet kabiliyetlerinin artırılmasına dikkat çekmektedirler. Böyle bir küreselleşme ve rekabet ise daha iyi motive edilmiş ve yüksek seviyede eğitilmiş işgücü talep etmektedir. DPT Dokuzuncu Kalkınma Planında da bu yönde açıklamalar (DPT, 2006: 37-40) mevcuttur.

Bu çerçevede çalışmamızın temel amacı, gerek Ulusal İstihdam Stratejisi gerekse de DPT Dokuzuncu Kalkınma Planı'ndaki hedeflerle uyumlu görevler üstlenmiş olan Türkiye İş Kurumu'nun pratikte izlediği politikaların etkinliğini tartışmaktır. Bu yapılırken çalışmanın temel odak noktasını, İŞKUR'un da benimsediği temel metinlerdeki hedeflerle İŞKUR'un uygulamalarının tutarlı olup olmadığının içkin bir bakışla sorgulanması oluşturmaktadır.

Gerek Dokuzuncu Kalkınma Planı gerekse de Ulusal İstihdam Stratejisi bütünüyle incelendiğinde işsizliğin açıklanmasındaki ve azaltılmasındaki temel vurgunun, üretim ve hizmet sürecinde ihtiyaç duyulan nitelikte personelin yetersizliği, bir başka deyişle "yetişmiş ara eleman açığı" üzerinde olduğu görülebilir. Bu tespitlerden hareketle nitelikli ara eleman tedarikinde bir yandan örgün eğitimin üniversite-sanayi işbirliği ve Bologna süreci dâhilinde revize edilmesi hız kazanırken; diğer yandan "yaşam boyu eğitim" ve beşeri sermaye mantığı çerçevesinde organize edilen, A.İ.P.P. çerçevesinde değerlendirebileceğimiz "işgücü yetiştirme kursları", "meslek edindirme kursları" v.b. kurslar sürecin temel enstrümanları olarak önümüze çıkmaktadır. Yaşanmakta olan kriz sürecinin özellikle başlarında, bu tip kursların yaygınlaştırılması yönündeki talep, sermaye ve emek örgütlerinin ortaklaşan taleplerinden biri olması itibarıyla da önemlidir. Dolayısıyla söz konusu uygulamaları, İŞKUR, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı gibi ilgili kurumları ile sürece dâhil olan devlet aygıtının yanı sıra, işçi ve işveren örgütlerinin yaklaşımları ve beklentileri yönüyle de ele almak önemlidir.

İŞKUR uygulamalarının hedeflerle tutarlılığının, bir başka deyişle son yıllarda hız kazanan "işgücü yetiştirme kursları" v.b. uygulamaların işsizliği önleme potansiyelinin sorgulanacağı bu çalışmanın belki de en önemli kısıtı, İŞKUR'un açmış olduğu tüm kursları değil, yalnızca 2010 yılı içinde açılmış olan istihdam garantili kursları odağına almış olmasıdır. Bu kısıtların konmasının öncelikli nedeni, Türkiye'deki sermaye birikiminin gelişimiyle birlikte emek piyasalarını halen etkilemekte olan ekonomik krizin etkilerini sürdürmekte olduğu bir ortamda açılan "istihdam garantili" kursların işsizlerin hangi alanlarda istihdam edileceklerini göstermesidir. Çalışmanın Eylül 2010 itibarıyla yayınlanmış verilerini esas almasının temel nedeni ise, Kurum'un hazırladığı raporlar, bültenler ya da internet sitesinde önceki yıllarda açılmış olan istihdam garantili kurslara ve bu kursların hangi kuruluşların istekleri

Gerek Dokuzuncu Kalkınma Planı gerekse de Ulusal İstihdam Stratejisi bütünüyle incelendiğinde işsizliğin açıklanmasındaki ve azaltılmasındaki temel vurgunun, "yetişmiş ara eleman açığı" üzerinde olduğu görülebilir.

Sermaye birikimindeki aşamanın anlaşılması açısından ihracatın kompozisyonunda son yıllarda gerçekleşmekte olan değişimi okuyabilmek önemlidir

üzerine açıldığına dair bütünlüklü verilerin sunulmamasıdır. Yine, İŞKUR kaynaklı verilere bakıldığında istihdam garantili olarak açılan kursların diğer kurslara nazaran oldukça sınırlı sayıda açıldığı görülmektedir. Başvuru-mülakat ve seçim aşamalarından oluşan istihdam garantili kurslara katılabilmek için örgün eğitimde öğrenci olmama şartının yanı sıra istenilen şartlar diğer kurslara göre önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bu noktada İŞKUR'un mevcut uygulamalarını tartışmaya açmadan önce sermaye birikiminin düzeyinden hareket etmek yerinde olacaktır. İşgücü piyasasını doğrudan etkileyen makro değişkenlere baktığımızda, nitelikli ara eleman tedarikinde örgün eğitimin, üniversite-sanayi işbirliği ve Bologna süreci dâhilinde revize edilme sürecinin hız kazandığı belirtilmişti. DPT 2007-2013 kalkınma planında da eğitimin işgücü talebine duyarlı hale getirilmesi üzerinde özellikle durulmaktadır. Bu noktada işsizlik ile niteliksizlik arasında doğrusal bir ilişkinin kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu temel metinlerde, işsizliğin açıklanmasındaki ve azaltılmasındaki temel vurgunun, üretim ve hizmet sürecinde ihtiyaç duyulan nitelikte personelin -yetişmiş ara eleman açığı- yetersizliği üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sermaye birikiminde ulaşılan aşamanın, gerek sermaye örgütlerinin taleplerini gerekse de bu taleplerin karşılanmasında devletin İŞKUR, ÇSGB gibi aygıtlarının rolünü etkilediği öne sürülebilir. Sermaye birikimindeki aşamanın anlaşılması açısından ihracatın kompozisyonunda son yıllarda gerçekleşmekte olan değişimi okuyabilmek önemlidir. OECD tarafından sektörlerdeki AR-GE harcamalarına dayanılarak yapılan sınıflandırmaya göre, sektörler yüksek, orta-yüksek, orta-düşük ve düşük teknoloji olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Son 15 yılda Türkiye'de yüksek ve orta-yüksek teknoloji gruplarının toplam ihracat içerisindeki payları yaklaşık iki kat artarken düşük teknoloji grubunun payında dikkate değer bir azalma yaşanmıştır. Ancak halen yüksek teknoloji grubunun payı yaklaşık yüzde 3.7 ile oldukça düşük

düzeydedir. Orta yüksek teknolojiyi oluşturan sektörler ise yaklaşık yüzde 40.5'lik pay ile ihracattaki en önemli sektörler olarak ön plana çıkmaktadır (Vakıfbank, 2007: 40-41; TÜİK, 2010).

İhracat yapısındaki bu değişim üretim yapısında görülen değişimle paraleldir. Türkiye'de 2002-2006 yıllarında ve sonraki yıllarda en yüksek ortalama üretim artışının görüldüğü ilk dört sektör olan büro makineleri ve radyo-tv cihazları yüksek, taşıt araçları ve makine ve teçhizat orta-yüksek teknoloji endüstriler grubuna girmektedir. Yine aynı dönemlerde imalat sanayi ortalama büyümesinin üzerinde büyüyen sektörlerden tıbbi aletler yüksek, kimyasal maddeler ve elektrikli makine cihazları da orta-yüksek teknoloji grubuna dâhil endüstrilerdir. Dahası 2002-2006 döneminde imalat sanayi ortalama büyümesinin üzerinde büyüme oranının görüldüğü 13 sektörden sadece ikisi düşük teknoloji endüstri grubuna girmektedir. 2002 yılından önceki dönemde teknoloji düzeyine göre endüstrilerin büyüme performansları çok net farklılıklar göstermese de, özellikle 2002 yılından sonraki dönemde bu farklılık dikkat çekmektedir (Vakıfbank, 2007).

Son beş yılın ihracat kompozisyonuna baktığımızda, 2009 ve 2010'un ilk 8 ayında küresel krizden dolayı belirgin bir düşüş yaşanmasına rağmen, orta-yüksek teknoloji endüstriler grubunda yer alan kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri, başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar, makine ve ulaştırma araçları ile çeşitli mamul eşya adı altında sınıflandırılan metallerin ağırlıklı olduğunu görmekteyiz (TÜİK, 2010). Fakat amaç-arac ilişkisi çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında İŞKUR tarafından açılmakta olan kurslara baktığımızda söz konusu metallerin üretim süreçleriyle bir ilişki kurmak oldukça güçtür.

Üretim ve ihracat yönüyle makro boyutun işleyişini kolaylaştıran mikro düzeyde yansımaların, yaşam boyu eğitim ve beşeri sermaye mantığı çerçevesinde organize edilen, başta işsizlik sigortası fonu olmak üzere Avrupa Birliği (AB) fonlarıyla da finan-

se edilen, A.İ.P.P. çerçevesinde değerlendirilebileceğimiz “işgücü yetiştirme kursları”, “meslek edindirme kursları” v.b. kursların temel enstrümanlar olarak ön plana çıktığını belirtmiştik. Bu çerçevede İŞKUR’un düzenlediği kursları ve bu kursların işsizliği önleme potansiyelini tartışmaya açabiliriz.

İŞKUR’un düzenlediği kurslar ve finansman kaynakları

İŞKUR başta istihdam garantili işgücü yetiştirme kursları olmak üzere, meslek geliştirme kursları, kendi işini kurmak isteyenlere yönelik meslek edindirme kursları, özürllülere yönelik mesleki eğitim ve rehabilitasyon faaliyetleri, hükümlülerin mesleki eğitimine yönelik çalışmalar yapmakta ve işsizlik sigortası kapsamında işsizlere eğitimler vermektedir. İŞKUR tarafından düzenlenen kurslar kurum kaynaklı kurslar ve ceza paraları kaynaklı kurslar olarak ikiye ayrılmaktadır (İŞKUR, 2010).

Kurum kaynaklı kurslarda kastedilen kaynak, işsizlik sigortası fonudur. 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu’nda yapılan değişiklik ve takip eden yasal düzenlemelerin ardından, işsizlik sigortası fonu tüm işgücü yetiştirme faaliyetlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Kurum kaynaklı kurslar, “İşgücü Yetiştirme Kursları” ve “Özürllü ve Hükümlü/Eski Hükümlü Mesleki Eğitimi ve Rehabilitasyonu” olarak iki ayrı koldan yürütülmektedir (İŞKUR, 2010).

İŞKUR, işgücü yetiştirme kurslarının düzenlenmesinde; Milli Eğitim Bakanlığı’na (MEB) bağlı eğitim ve öğretim kurumları, üniversiteler, öğretim kurumları, özel sektör işyerleri, eğitim veya rehabilitasyon amacıyla kurulmuş firmalar, eğitim için gerekli mekan ve donanımına sahip dernek, vakıf, işçi, işveren, esnaf ve meslek kuruluşları, meslek birlikleri ve benzeri kurum ve kuruluşlar, kamu kurum ve kuruluşları, döner sermayeli kuruluşlar, özel kanunla kurulan banka ve kuruluşlar ile bunlara bağlı işyerleri ile işbirliği yapmakta ve hizmet satın almaktadır. İstihdam garantili olarak da düzenlenen işgücü yetiştirme kurslarında hizmet alımları; ihale yöntemi ve doğrudan temin yoluyla sağlanmakta olup, bireysel gönderme ve işbirliğiyle gerçekleştirilmektedir.

Ayrıca işgücü yetiştirme kurslarına katılanlara, eğitimlere katıldıkları her bir fiili gün için 15 TL civarında “kursiyer cep harçlığı” verilmekte ve eğitim süresince iş kazası ve meslek hastalığı sigorta primleri ödenmektedir (İŞKUR, 2010).

Özürllü ve hükümlü/eski hükümlü mesleki eğitimi ve rehabilitasyonu çerçevesinde yürütülen programlarda ise İŞKUR, özürllülerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda özürllüler yararına kurulmuş bulunan dernek, vakıf ve mesleki rehabilitasyon merkezleriyle sürekli temaslar kurmakta, özürllülerin mesleklere göre niteliklerinin tespit edildiği ve “İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulları”nın görüş ve taleplerinin de dikkate alındığı özürllü gruplarına yönelik projeler uygulamaktadır.

Yine özürllü ve hükümlü/eski hükümlü mesleki eğitimi ve rehabilitasyonu kurslarına katılanlara, eğitimlere katıldıkları her bir fiili gün için 15 TL civarında “kursiyer cep harçlığı” verilmekte ve eğitim süresince iş kazası ve meslek hastalığı sigorta primleri ödenmektedir (İŞKUR, 2010).

Hükümlü/eski hükümlülere yönelik kurs düzenlenmesinde genel olarak işbirliği yapılabilecek kurum ve kuruluşların yanı sıra Adalet Bakanlığı’na bağlı ceza infaz kurumları ile işbirliği yapılarak hükümlü/eski hükümlülerin çalışabilecekleri meslekler tespit edilip kurs/programlar düzenlenmektedir (İŞKUR, 2010).

Ceza paraları kaynaklı kurslarda kastedilen kaynak ise, 4857 Sayılı İş Kanunu ile bu Kanuna dayanılarak çıkartılan “Özürllü ve Eski Hükümlü Çalıştırmayan İşverenlerden Ceza Olarak Kesilen Paraları Kullanmaya Yetkili Komisyonun Kuruluşu ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” hükümleri gereğince kurulan “Ceza Paralarını Kullandırmaya Yetkili Komisyon” tarafından, özürllülere, hükümlü/eski hükümlülere yönelik düzenlenmeleri uygun görülerek onaylanan “Projelerin” giderleri, özürllü/eski hükümlü çalıştırmayan işverenlerden ceza olarak kesilip İŞKUR’a aktarılan “ceza paraları”dır (İŞKUR, 2010). Öte yandan Ankara Sanayi Odası ve benzer sermaye örgütleri, son yıllarda yürürlüğe konulması

Orta vadede zorunlu istihdam içinde yer alan belirli sayının üzerinde çalışanın bulunduğu şirketlerin özürllü ve eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğünün gevşetilmesi ya da tamamen yürürlükten kaldırılması ihtimal dâhilindedir

Düşük döviz kuru politikası, ithal girdiyi ucuzlatarak şirketleri üretim sürecinde emekten tasarruf sağlamlarının önünü açan makineleşmeye yöneltmektedir

tartışılmakta olan “bölgesel asgari ücret” konusunu değerlendirirken, kıdem tazminatıyla birlikte “zorunlu istihdam gibi engellerin de” kaldırılması yönünde görüş bildirmektedirler (ASO, 2005, 3). Dolayısıyla orta vadede zorunlu istihdam içinde yer alan *belirli sayının üzerinde çalışanın bulunduğu şirketlerin özürülü ve eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğünün* gevşetilmesi ya da tamamen yürürlükten kaldırılması ihtimal dâhilindedir. Bu durumun gerçekleşmesi halinde yasadan yararlanan ilgili vatandaşların toplumsal yaşama katılmalarının zorlaşması gibi ağır sonuçların yanı sıra, İŞKUR kurslarının finansmanı noktasında ceza paraları kaynağı da daralacağından, hâlihazırda işsizlik sigortası fonu üzerindeki baskı daha da artacaktır.

Ekonomik ve hukuki altyapısı bu şekilde oluşturulmuş olan kurslar içinde istihdam garantili kurslara ve bu kursların etkinliğine ilişkin neler söylenebilir? Açılan kurslar gerçekten de Türkiye’deki sermaye birikimiyle uyumlu işgücü yetiştirmeye odaklanmış mıdır? Bu soruların yanıtlanmasında İŞKUR’un Türkiye genelinde 2010 yılı içinde aç(tır)mış olduğu istihdam garantili kursların hangi meslekler ve nitelik düzeyinde emekçi yetiştirmeyi hedeflediğine bakılması gereklidir.

mevcut emek piyasasında İŞKUR’un açtığı kursların işsizliği önlemede etkinliği sorunsalı

Şüphesiz, sermaye birikiminde ulaşılan noktada, üretim sürecinin ihtiyaçlarına uyumlu ve kendisini bu yönde geliştirebilecek işgücünün yaratılması konusunda gerek her tekil şirketin kendi çalışanlarına yönelik yürüttükleri eğitimler, gerekse de Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) v.b. meslek odalarının üyelerine yönelik gerçekleştirdikleri eğitimler merkezi önem taşımaktadır. Yine de, gerek işgücünün sektörel dağılımı, gerekse de sektörlerin verimlilikleri dikkate alındığında A.İ.P.P.’ndan olan istihdam garantili kursların, “nitelikli emek ve sermaye yoğun sanayi” ve ihracata yönelik hizmetlere yönelik olarak düzenlenmesi beklenebilir. Emek piyasasını çevreleyen hukuki ve fiili

şartların veri olduğu, emekçiler arasındaki mücadelenin gitgide yükseltildiği bir ortamda, İŞKUR’un verdiği mesleki eğitimlerle işsizliğin giderilmesi hedefi ne gibi sınırlılıklar taşımaktadır? Ya da çalışma yaşamının gitgide kuralsızlaştırılıp esnekleştirildiği, istihdam güvencesinin kaybolduğu bir ortamda alınan/verilen eğitimler istihdam edilmeyi garantiler mi? Bu soruların yanıtları, sermayenin ücret maliyetleri üzerinden giriştiği rekabette gizlidir.

Küresel kriz öncesinde Türkiye’de yüzde 10’da yerleşen resmi işsizlik oranı, kriz sonrasında yüzde 14’lere yerleşmiştir. Dolayısıyla Asyalaşma Modeli perspektifinde, sermaye çevrelerince 5.5 milyon işsiz emekçinin karşısına çıkarıldığı hali ile durum şudur; ya daha çok işsizliğe razı olma ya da sosyal korumasız, örgütsüz, güvencesiz çalışma. Öte yandan küresel krizin de etkisiyle 2009’da sanayideki reel ücretler yüzde 7 oranında geriletmesine rağmen, istihdamın yüzde 7 oranında azaldığı ve 311 bin emekçinin işsiz kaldığı görülmektedir. Uygulanmakta olan Asyalaşma modelinin düşük döviz kuru politikası, ithal girdiyi ucuzlatarak şirketleri üretim sürecinde emekten tasarruf sağlamlarının önünü açan makineleşmeye yöneltmektedir. Bu da istihdamı olumsuz etkilemektedir. Sanayi üretimindeki emekten tasarrufa yönelme durumu, inşaat ve hizmetler sektörlerinde de geçerlidir. Bu sektörlerdeki gelişmeler, hem inşaat sektöründe kullanılan teknolojinin ulaştığı nokta hem de kamuda çalışan 2.5 milyon civarındaki istihdamı azaltmayı amaçlayan 4/C olgusu üzerinden görülebilir (Sönmez, 2010: 89-92). Bu koşullarda iyimser bir bakışla işsizlere mesleki eğitim verilerek işsizliğin önüne geçilme çabalarının oldukça sınırlı etkide bulunacağı ifade edilebilir.

Dolayısıyla Türkiye’de son yıllarda sanayi, inşaat ve hizmetler sektörlerindeki istihdamın azalışıyla birlikte, mevcut istihdam koşullarının esnekleştirilmesinin bir arada olduğu bir süreç yaşanmaktadır. Öte yandan gerek üretim araçlarının gelişimi gerekse de emeğin nitelik düzeyindeki artış sonucu

verimlilik arttıkça daha az emekçi kullanımı hususu, iktisadi düşüncede James Mill, John Ramsay MacCulloch, Nassau Senior, John Stuart Mill gibi burjuva iktisatçılarla aynı iyimserliği paylaşmayan David Ricardo (2007: 335-343) tarafından da saptanan ve Karl Marx (2004: 359-482) ile birlikte çok daha detaylıca analiz edilip sistemin temel işleyiş mekanizmalarından biri olarak keşfedilen yasalarından biridir. Bu yasadaki hareketle, Türkiye'deki gibi kapitalist bir ekonomi için temel sorun, sermaye yoğun malların üretimine yoğunlaştığı zaman (ki mevcut ihracat bileşimi bu yönde veriler sunmaktadır) emek yoğun sektörler, sermaye birikimini hızlandırma yönünde sürecin işlevini sağlamaya yönelmiş devlet kurumları aracılığıyla elde ettikleri her türlü ekonomik destek açısından önemini kaybetmektedir. Bunun da doğrudan doğruya işsizliği artırıcı bir etki yaptığı görülmektedir. Diğer bir deyişle verili ekonomik yapıda işsizliği azaltma hedefiyle, katma değeri yüksek meta üretilmesi aynı anda söz konusu olamaz. Tekstil İşverenleri Sendikası'nın tekstil sektörünün giderek daha az ulaşabildiği destekler konusundaki feryatlarını da (TTSİS, 2005) bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Sermaye birikim sürecinin değişen doğasına uygun şekilde gerek üretim süreçlerinin reorganizasyonu sonucunda, gerekse de sisteme içkin nedenlerden kaynaklanan işsizliğin hem nitelikli hem de niteliksiz emekçiler açısından deneyimlenen bir gerçeklik olması çalışma yaşamını düzenleyen yasalardaki dönüşüm birlikte değerlendirildiğinde emek piyasasında Hobbes'un "herkesin herkesle savaşı" olarak tanımladığı türe yakın 4 tip mücadeleden söz edilebilir. Bunlar, niteliksiz ücretlilerin birbirleri arasında, niteliksiz ücretlilerle niteliksiz işsizler arasında, performans değerlendirme v.b. metotların kullanımıyla nitelikli ücretlilerin birbirleri arasında ve nitelikli ücretliler ile nitelikli işsizler arasındaki mücadelelerdir (Şahin, 2010, 878). Burada tümüyle başka bir çalışmanın konusu olmasına rağmen şu soruyu da sormak gereklidir. Böyle bir ortamda, mesleki eğitimle daha nitelikli hale gelmiş olan emekçi,

nam-ı diğer "beşeri sermaye" sahibi bireyler mi yoksa şirketler mi asıl faydayı sağlar? Emekçinin en azından yarattığı değeri eşit şekilde paylaşabilmesi için bile birkaç unsur gereklidir. Bunlar öncelikle mesleki eğitimin emekçiye oldukça spesifik nitelikler sağlaması, ilgili alanda emek arzının esnek olmaması ve halihazırda yaygınlaştırılan güvencesizliğin aksine hukuki alanda iş ilişkisinden doğan hakların güvence altında olmasıdır. Buradan hareketle, "İŞKUR'un "istihdam garantili" mesleki eğitim programlarını olası sonuçları ve Türkiye emek piyasasının güncel durumu üzerinden ana hatlarıyla değerlendirecek olursak nasıl bir tabloyla karşılaşırız?" sorusuna cevap vermeye çalışalım.

OECD'nin yapmış olduğu teknolojik sınıflandırmaya göre, Türkiye'nin imalat sanayi ihracatındaki mevcut kompozisyonuyla, İŞKUR'un son beş yılda açtığı istihdam garantili kursları karşılaştırılırsa, bir aktif istihdam stratejisi olarak istihdam garantili kursların işsizliği önleme hedefiyle uyumlu olup olmadığı tartışılabilir. Yapılacak bu karşılaştırma, sermaye birikimi ile uyumlu şekilde daha sermaye yoğun sektörler mi yoksa emek yoğun sektörler mi yönelik işgücü yetiştirildiğini göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu kurslar ile hedeflenen gerçekten de üretim sürecinin ihtiyaçlarına uygun, rekabetçi sektörlerin ihtiyaçlarına yönelik emekçi arzı yaratılması mıdır? Yoksa rekabet gücü görece düşük sektörlerde ve emekçilerin birbirleriyle ikamesinin daha kolay olduğu alanlara yönelik kurslar mı yoğunluktadır? Bu soruların yanıtı, 2010 yılında açılan istihdam garantili kurslar incelendiğinde görülebilir.

Özelleştirme Sosyal Destek Projesi (ÖSDP) kurslarının (1254 kurs) ve bu kurslara katılanların son yıllarda artarak 2002-2008 döneminde toplamda 34785 kişiye ulaştığını görmekteyiz (İŞKUR, 2010). Bunu aynı dönemde 196'si 2007'de ve 368'i 2008'de olmak üzere toplamda 897 kursa katılan 24648 kişi ile topluma "istihdam garantili" olarak lanse edilen kurslar izlemektedir. İstihdam garantili kurslar ile kastedilen,

Verili ekonomik yapıda işsizliği azaltma hedefiyle, katma değeri yüksek meta üretilmesi aynı anda söz konusu olamaz

İŞKUR'un düzenlediği istihdam garantili kursların çoğunlukla Taylorist işbölümü ilkelerine dayalı emek yoğun çalışmanın söz konusu olduğu mesleklerde istenilen nitelikte emekçi yetiştirme amacıyla olduğu söylenebilir.

hizmet sağlayıcının verdiği işbaşı eğitim ise toplam katılımcı sayısının en az yüzde 70'inin, istihdam garantili kurs ise toplam katılımcı sayısının en az yüzde 50'sinin istihdam edilmesi hedefidir.

Fakat istihdam garantili kurslarda hedeflenen nokta ile ulaşılan nokta farklıdır. AB'den alınan 16 milyon Euro'luk hibeyle 27 Ekim 2008'de resmen başlayan ve 18 ay süren "Aktif İstihdam Tedbirleri Projesi II" kapsamında toplam 101 yerel idare, kamu kurumu ve sivil toplum örgütü 25 ilde meslek edindirme kursları açmıştır. İŞKUR aracılığı ile düzenlenen kurslarda katılımcılara kişi başı günlük altı Euro yemek parası veya yol parası ödenmesi de öngörülmüştür. İŞKUR üzerinden dağıtılan AB hibelerinden yararlanarak istihdam garantili kursları açan 101 yerel idare, kamu kurumu ve sivil toplum örgütü İŞKUR'a sundukları proje tekliflerinin bütçelerine katılımcılara ödenek yemek ve yol paralarını da koymuştur. İŞKUR'a AB hibesinden yararlanarak kurs açmak için yapılan toplam başvuru sayısı 1129 olmuş, Ocak-Nisan 2008 döneminde yapılan değerlendirmelerle sayı 101 olarak belirlenmiştir.

Kurslara toplamda 10 bin 693 kişi katılmış, ancak istihdam sayısı 2 bin 362'de kalmıştır. Bu durumda yüzde 50'lik istihdam garantisi yüzde 22 oranında gerçekleşmiştir. Yüzde 22'lik orana dâhil kadın sayısının ise 900'lü rakamlarda sınırlı kaldığı görülmüştür (Habertürk, 2010; Işığışık ve Emirgil, 2009: 230-231). İş bulan yüzde 22'lik dilime dâhil olanların bu işlerinde ne kadar kaldığına yönelik bir veri ise oluşturulmamıştır. Bu da söz konusu kursların etkinliğinin değerlendirilmesini olanaksızlaştırmaktadır.

Eylül 2010 itibarıyla Türkiye geneline bakıldığında toplamda 897 adet açılan istihdam garantili kursun 212'sinin 2010 yılında açıldığı görülmektedir. 2010 yılında istihdam garantili olarak açılan 212 kursun alan ve içeriklerine baktığımızda, ihracat bileşimindeki sermaye ve teknoloji yoğun değişimle doğrudan ilgili olmayan, genellikle emek yoğun işlere yönelik kursların açılmış olduğunu görmekteyiz. Her biri tek sınıflık

olan bu kurslar içinde en çok öne çıkanlar ise açılma sırasıyla şöyledir; perakende ve benzeri türde satış elemanı yetiştiren 42, çağrı merkezi personeli/müşteri temsilcisi yetiştirmek için 34, konfeksiyon işçisi/dikiş makinesi operatörü, halı dokumacı v.b. yetiştirmek için 34, garson/sekreter/resepsiyonist v.b. hizmet elemanı yetiştirmek için 14, hasta bakım elemanı/danışmanı v.b. yardımcı personel yetiştirmeye yönelik ise 11 kursun açıldığını görmekteyiz. 212 kursun 135'inin mesleki dağılımı bu şekilde gerçekleşirken, bu kursları değişen sayılarda açılan bilgisayar işletmeni, muhasebe meslek elemanı ve manikür-pedikürücü yetiştirmeye yönelik kurslar izlemektedir. Bu çerçevede İŞKUR'un istihdam garantili kursları şirketler açısından "emekçilerin birbirleriyle ikamesinin kolay olduğu fakat yine de işin gerektirdiği minimum niteliklerin edinilmesinde şirketlerin eğitim yatırımı maliyetini azaltıcı bir faaliyet" ya da "işgücüne yapılacak yatırım açısından herhangi bir riske girilmeyen bir durum"u yaratan kurslardır. Yine pek çok çalışmanın gösterdiği gibi söz konusu alanlar işgücü devir hızının oldukça yüksek olduğu alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu tabloda imalat sanayi verileriyle uyumlu olan tek kurs türü, PETKİM Aliağa tesislerinde istihdam edilmek üzere "istihsal teknisyeni" yetiştirmek için yüzde 50 istihdam garantili olarak açılan ve katılım için üst yaş sınırının 32 olarak belirlendiği 10 kurstur.

Dikiş makinesi operatörü gibi ilanların içeriğine bakıldığında Hugo Boss v.b. çok uluslu şirketler için üretim yapan yerel şirketlerde çalıştırılmak üzere taşeron işçi yetiştirildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla, İŞKUR'un düzenlediği istihdam garantili kursların çoğunlukla Taylorist işbölümü ilkelerine dayalı emek yoğun çalışmanın söz konusu olduğu mesleklerde istenilen nitelikte emekçi yetiştirme amacıyla olduğu söylenebilir.

sonuç

Sonuç olarak mevcut durum amaç-araç ilişkisi perspektifinden değerlendirildiğinde İŞKUR'un organize ettiği istihdam garantili kursların sermaye birikim süreci ile ilişkisinin oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Zira

söz konusu kurslar, emek piyasasına dair politika üreten kurumların temel metinlerinde altı çizildiği gibi, orta-yüksek teknoloji grubunda ürünler üreten imalat sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücünün yetiştirilmesinden ziyade, hizmetler sektörünün Taylorist işbölümü ilke ve koşullarının uygulanmasına müsait çeşitli alanlarına yönelik, nitelikli fakat özellikle spesifik bir firmanın isteğiyle açılan kurslarda kendisi için eğitilen firmaya karşı güvencesiz ve ucuz emekçiler yetiştirmektedir. Çağrı merkezi personeli, müşteri temsilciliği, konfeksiyon işçiliği, garsonluk-resepsiyon görevliliği gibi genç emekçilerin daha yoğun çalıştığı işlerde, işgücü maliyetlerinin düşüklüğü işverenleri genç işgücüne yönelmektedir. İŞKUR'un açmış olduğu istihdam garantili kurslar içinde sermaye birikim süreci ile ilgili olanlarında kursa katılım üst yaş sınırının 30 yaş civarında belirlenmiş olması da dikkat çekmektedir.

İstihdam garantili olarak açılan kursların gerek mevcut sermaye birikimi süreciyle uyumsuzluğu gerekse de istihdam garantisi konusundaki başarısızlığı tespitlerinden hareketle, halen sürdürülmekte olan kursların yerine getirdiği başka işlevler var mıdır sorusuna verilebilecek iki yanıt vardır. İlk yanıt, söz konusu kursların yerine getirdiği kaynak aktarımı görevidir. AB hibe fonlarının yanı sıra özellikle işsizlik sigortası fonundan kursu açan belediyelere, sivil toplum kuruluşlarına, özel eğitim merkezlerine, üniversitelere, özel işletmeler v.b. kurum ve kuruluşlara belirli bir eğitim bedeli ödemesi yapılmaktadır. Kaynak aktarımı ile kurslara katılan işsizleri, kendilerine yapılan küçük ödemelerle 90 gün v.b. sürelerle "ayakta tutma ve oyalama" işlevinin yerine getirildiğini de ileri sürmek mümkündür. Diğer yanıt ise, istihdam garantili kursları açtıran şirketlerin, beşeri sermaye literatüründe "spesifik yatırım maliyeti" olarak adlandırılan hiçbir masrafa girmeksizin kendi iş süreçleri için gerekli eğitimin aday işçilerce alınmasını sağlamasıdır. Bu da şirketlerin emek maliyeti açısından risklerini minimize etmektedir.

Son olarak günümüz kapitalizminin geldiği noktayı anlamak açısından belki de hepsin-

den önemli tek sonuç, "iş arama sürecinin kendisinin metalaşmasıdır". İnsanlar artık kendilerini üretimin değişen yapısına uygun şekilde "yeniden imal" etmek zorundadırlar ve eğer işsizlikle karşılaşıyorlarsa buradaki yegâne suçlu, üretim sürecinin ihtiyaçlarıyla uyumlulaşamadıkları için yine kendileridir.

kaynakça

- ASO (Ankara Sanayi ve Ticaret Odası) (2005) İşsizlik ve Gelir Dağılımı Eşitsizliğiyle Mücadele İçin "Yerel Asgari Ücret" Uygulaması, <http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/yayinlarimiz/ASOAsgariUcretRaporu.pdf>, indirilme tarihi 10 Ağustos 2011.
- Biçerli, M. Kemal. (2007) Çalışma Ekonomisi, İstanbul: Beta Yayınları.
- BMİS (Birleşik Metal İş Sendikası), "Sermaye gem'i azya aldı! TOBB-TİSK-TÜSIAD birleşti! İşçi sınıfı hedefte!" <http://www.birlesikmetal.org/tis/?p=921> (8 Kasım 2010), indirilme tarihi 4 Şubat 2011.
- ÇSGB (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı) <http://www.cs.gb.gov.tr/cs.gb-Portal/ShowProperty?nodeId=/WLPRepository/10033>, indirilme tarihi: 7 Ağustos 2010.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2006) 9. Kalkınma Planı 2007-2013, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>, indirilme tarihi: 6 Ağustos 2009.
- Habertürk. "İş Garantili Kurslar Boş Çıktı", <http://ekonomi.haberturk.com/makro-ekonomi/haber/519184-is-garantili-kurslar-bos-cikti>, indirilme tarihi 15 Ağustos 2010.
- İşçiçok, Ö. ve B. Faik Emirgil. (2009) "Aktif İşgücü Piyasası Politikaları ve Mesleki Yetiştirme: İşgücü Yetiştirme Kursları'nın Etkinliğinin Bursa İli Örneğinde İncelenmesi", Özdemir, S. (ed.), Sosyal Siyaset Konferansları 57. Kitap içinde. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi, 213-233.
- İŞKUR. (Türkiye İş Kurumu) (2003). 4904 Sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu. Resmi Gazete Yayımlı: 05.07.2003 Sayı: 25159. <http://www.iskur.gov.tr/LoadExternalPage.aspx?uicode=statkanunlar>, indirilme tarihi: 9 Eylül 2009.
- İŞKUR (Türkiye İş Kurumu) (2010) Mesleki Eğitim Kursları ve İşgücü Uyum Hizmetleri. <http://www.iskur.gov.tr/LoadExternalPage.aspx?uicode=satisgucuyetistirmekurslari>, indirilme tarihi 01 Ağustos 2010.
- Marx, K. (2004) Kapital Cilt I, çev. S. Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Ricardo, D. (2007) Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri, çev. Tayfun Ertan, İstanbul: Belge Yayınları.

İstihdam garantili kursları açtıran şirketler, hiçbir masrafa girmeksizin kendi iş süreçleri için gerekli eğitimin aday işçilerce alınmasını sağlamaktadırlar

- Sönmez, M. (2010) 'Teğet'in Yıkımı... Dünyada ve Türkiye'de Küresel Krizin 2009 Enkazı ve Gelecek, İstanbul: Yordam Kitap.
- Şahin, Ç. Edgücan. (2010) "Çalışma Yaşamını Düzenleyen Yasalardaki Dönüşümün Dayanağı Olarak Neo-Liberalizm; Devlet-Toplum İlişkisinde Leviathan'ın Yükselişi mi?", 1. Uluslararası Felsefe Kongresi Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik, içinde. İsmail, S. (edt.) Bursa: Asa Kitabevi Yayınları.
- T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. (2010) 2011-2014 Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi. Resmi Gazete Yayımlı: 07.12.2010 Sayı: 27828. <http://www.resmigazete.gov.tr/mukerrer/20110127M1-1.htm>, indirilme tarihi: 10 Şubat 2011.
- TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) "EKK Ulusal İstihdam Stratejisi Gündemiyle Toplandı", <http://www.tobb.org.tr/haber2.php?haberid=2982&sy=1>, indirilme tarihi: 8 Ağustos 2010.
- TTSİS. (Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası) (2005) "Fabrikalar Kapanıyor Acil Önlem Şart", <http://www.tekstilveren.org.tr/turkce/duyurular/seminerler.htm>, indirilme tarihi 1 Ağustos 2010.
- TÜİK. (Türkiye İstatistik Kurumu) (2010) 1996-2010 İhracat Verileri. http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=632, [Erişim Tarihi 01.09.2010]
- Vakıfbank (T.C. Vakıflar Bankası) (2007) Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme, İstanbul: Vakıfbank Yayınları.
- Varçın, R. (2004) İstihdam ve İşgücü Piyasası Politikaları, Ankara: Siyasal Kitabevi.

dipnotlar

- 1 Bu çalışma 16-18 Eylül 2010 tarihinde Kocaeli Üniversitesi'nde gerçekleştirilen "Kriz ve Kalkınma" başlıklı 2. Uluslararası Ekonomi Politik Konferansı'nda sunulmuştur.

ALBA deneyiminde kalkınmaya bakış¹

özet:

Bu çalışma alternatif bir entegrasyon deneyimi olarak ortaya çıkan ALBA'da tanımlanan kalkınma politikalarının içeriğine odaklanıyor. Washington uzlaşısı ve sonrasında kalkınma politikalarındaki değişimin Latin Amerika'ya yansımaları veri alınırken, ALBA örneğine bu değişimin ne şekilde yansıdığı yanıtlanacaktır. ALBA bünyesinde neoliberalizme alternatif oluşturduğu iddia edilen politikaların içeriği, ALBA'nın temelleri ve ilkeleri dikkate alınarak analiz edilirken, ALBA'da tanımlanan içsel kalkınma kavramı aracılığıyla ne türden alternatif politikalar geliştirildiğine yanıtlar üretilecektir. ALBA'nın alternatif kalkınma politikaları üretilmesi noktasında ne türden bir yaklaşım sergilediği ele alınırken, Latin Amerika'da ECLAC bünyesinde tanımlanan yeni kalkınmacı anlayışlar ile neoliberalizmden kopuşu temsil eden Venezuela'da Bolivarcı Devrim süreci ile birlikte uygulanan kalkınma politikalarından ne tür sonuçlar çıkarılabileceği de dikkate alınacak, günümüz koşullarında neoliberalizme alternatif politikalar oluşturmanın sınırları ile birlikte 21. yüzyılda alternatif kalkınma politikaların oluşturulmasında ALBA'nın özgün koşulları tanımlanacaktır.

Emine Tahsin*

anahtar kelimeler: ekonomik entegrasyon, içsel kalkınma, ALBA, Latin Amerika ekonomileri, kalkınma iktisadi.

JEL sınıflandırması: O1, O19, O54, F16, F59

139

abstract:

This article aims to focus on economic development policies defined by ALBA process that have emerged as an alternative integration. Considering the reflections of Washington Consensus and Post Washington Consensus to the Latin America region, how these changes have influenced the ALBA process would tried to be answered. Looking to the main principles and theoretical foundations of ALBA, the paper will try to give answers whether the extent of discontinuity from neoliberal policies. Addition to these neodevelopmentalist approaches developed by ECLAC and the applied economic development policies under ALBA and Bolivarian Revolution process in Venezuela will tried to be analyzed. For this analysis the roots of endogenous development concept will be defined. Under the given circumstances and constraints of today's economic and political climate, it is clearly seen and tried to be analyzed that ALBA owns specific conditions in the formation of economic development policies in the 21st century.

keywords: economic integration, endogenous development, ALBA, Latin America economies, Economic development

Bugün, Latin Amerika'da alternatif politikalar ele alındığında ALBA (2004, Amerika Halkları için Bolivarcı İttifak) ilk aklı gelen girişimlerden biri olarak değerlendirilmektedir. ALBA bünyesinde tanımlanan ilkeler ve uygulanan politikalara bakıldığında, alternatif entegrasyon

ya da alternatif kalkınma deneyimlerine ilişkin farklı sonuçlara ulaşmanın mümkün olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleşen entegrasyon deneyimlerini veri olarak ALBA'nın nasıl bir entegrasyon modeli olduğunu tanımlamak ve tartış-

* Ar. Gör. Dr.
İstanbul Üniversitesi,
İktisat Fakültesi

Latin Amerika'da az gelişmişliğin ve sömürgeciliğin sorgulanması alternatif kalkınma politikalarının odak noktasında yer almaktadır.

mak yerine, ALBA'nın çıkış noktası ve ilkelerini dikkate alarak nasıl bir kalkınma anlayışının geliştirildiğini yanıtlamaya çalışacağız.

Latin Amerika'da alternatif kalkınma politikalarına yönelik tartışmalar tarihsel olarak köklü bir geleneğe sahiptir.² Latin Amerika halklarının bağımsızlık mücadelesinin anti-empyalist ve anti-kapitalist temelleri, kalkınmacılık, modernleşme tartışmalarına odaklanan politikalar hep gündemde olmuştur. Latin Amerika'da alternatif politikaları tartışmak kalkınmanın nasıl gerçekleşeceği ile halkların, ezilenlerin nasıl temsil edileceğini ele almak anlamına da gelmektedir. Az gelişmişliğin ve sömürgeciliğin sorgulanması ile halkçı politikaların desteklenmesi alternatif kalkınma politikalarının odak noktasında yer almaktadır.

Şili, Allende iktidarına yönelik Pinochet liderliğinde gerçekleştirilen darbenin (1973) ardından monetarizmin ilk uygulama alanı olurken, John Williamson'un (2004:1) Washington uzlaşısının Latin Amerika'da 1950'lerden bu yana uygulanan politikaların analizini yapan çalışmalara dayandığını belirtmesi, Latin Amerika'nın neoliberal politikaların uygulandığı başlıca coğrafya olarak özel bir konuma sahip olduğunun göstergeleridir.

Washington uzlaşısı ve neoliberalizmle bağlantılı gündeme gelen politikalar, devletin etkin olmadığı, piyasanın etkin olduğu bunun sonucu olarak devletin kalkınma sorunlarıyla ilgilenmesi yerine piyasanın ilgilenmesi gerektiğini öne çıkaran, yoksulluğun nedenlerini devlet müdahalesi ve yolsuzluk, hatalı saptanmış teşviklere bağlayan, yurt içi tüketim yerine uluslararası ticaret ile finansın büyümenin motoru haline gelmesini savunan bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir (Saad-Filho,2007: 192). Neoliberalizm ve Washington uzlaşısı, mikro düzeyde piyasa devlet ilişkisinin yeniden tanımlandığı, makro düzeyde ise küreselleşmenin amansız ilerleyişi ile sermaye hareketliliğinin dünya ekonomisinin ayırt edici özellikleri olduğunu kabul etmektedir.

Latin Amerika'da neoliberal dönem sosyal kutuplaşmayı tekrarlayan, eşitsiz gelişimi derinleştiren ve buna bağlı olarak ekonomik ve sosyal kutuplaşmayı artıran, ekonomik ve sosyal krizlerle yüzleşilen bir dönem olarak da tanımlanmaktadır (Saad-Filho, 2007b). Latin Amerika ve Karayipler'de yok-

sulluk oranı verilerindeki artış eşitsizliklerin ne ölçüde derinleştiğinin bir göstergesidir; ECLAC (BM Latin Amerika Ülkeleri Ekonomik Komisyonu, CEPAL, 2010) verilerine göre Latin Amerika'da yoksulluk oranı 1980'de yüzde 40.5 iken 1990'da yüzde 48.3'e ulaşmış, 2007'de ise yüzde 34,1'e düşmüştür. Kayıp on yılın ardından (1980'ler), 1990'lar ile birlikte neoliberalizmin uygulanabilirliği sorgulanmakta, neoliberalizme alternatif politikalar gündeme gelmektedir.

Özellikle 1990'ların sonlarından itibaren Amerika kıtasının halkları neoliberal politikaların olumsuz sonuçlarına tepki olarak, gerçekleştirilen seçimlerde sol partilere desteği artırırken, Latin Amerika'nın en büyük ülkesi Brezilya'da İşçi Partisi'nin (2002) iktidara gelmesi, Venezuela'da Chavez liderliğinde gerçekleştirilen Bolivarcı Devrim kıtada neoliberalizm karşıtlığının (içeriğinden bağımsız olarak) temellerini güçlendiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Azzi and Harris, 2006:5). Neoliberalizm karşıtlığı, Latin Amerika ülkelerinde gerçekleşen seçimlerle birlikte siyasi alana taşınırken, sol hükümetlerin iktidara gelmesi Latin Amerika'da neoliberalizm karşıtlığının siyasi iktidarların değişimine yol açacak kadar güçlü bir zemin oluşturduğunun göstergesi olarak da tanımlanmaktadır.³ Yukarıda da belirtildiği üzere, 1980'li yıllar kayıp on yıl şeklinde tanımlanırken, 2000'li yıllar ile birlikte farklı arayışların siyasi anlamda temsil edildiği bir sürecin yaşanmasını beraberinde getirmiştir.⁴ Porto Allegro Dünya Sosyal Forumu'nda (2005) küreselleşme karşıtı yükselen sesler, FTTA (Amerika Serbest Ticaret Bölgesi) Zirvesi Mar De Plata'da (2005) Serbest Ticaret Anlaşması'na karşı gerçekleştirilen gösteriler, Latin Amerika'nın belli başlı ekonomik büyüklüğe sahip ülkelerinin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması'na karşı aldıkları tutum 2000'li yılları Latin Amerika için farklı kılan önemli unsurların başında gelmektedir. Neoliberalizme karşı duruşun uluslararası platforma taşınması anlamına gelen bu süreç, Amerika Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması'nın da rafa kaldırılması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Ximene De la Barra'ya göre (2010:649) değişime engel olan, başarısızlığa uğrayan liberal devletleri dönüştürmek için, egemenlik

ve siyasi demokratikleşmeyi savunan halkçı bir gündem ortaya çıkmaktadır. Halkçı gündemin başlıkları şu şekilde sıralanmaktadır; egemenliğin derinleştirilmesi, katılımcı ve liderlik eden demokrasi, katılımcı süreçleri genişletmek ve sürekliliğini sağlamak, sosyal dışlanmanın engellenmesi, doğal kaynakların korunması, kamu sektörü ve varlıklarının korunması, Latin Amerika kimliğini pekiştirmek, halkların çıkarlarını gözetken kalkınmanın yönlendirilmesi, ABD hegemonyasının sonlandırılması ve çok kutuplu küresel bir düzenin oluşturulması.

Bu koşullar altında, yeni (neo) kalkınmacı anlayışlar (FGV, 2010) ile sosyalizm tercihi (Katz, 2009) arasında yürüyen bir tartışma da karşımıza çıkmaktadır. ECLAC bünyesinde önerilen neoyapısalcı politikalar ve diğer yandan neoliberalizmden anti-kapitalist kopuşu temsil ettiği savunulan Bolivarcı Devrim ile ALBA bünyesindeki uygulamalar örnek verilmektedir.

Bu çalışmada da ECLAC bünyesinde önerilen neoyapısalcı politikalar ile ALBA bünyesinde ele alınan kalkınmacı anlayışların analizi yapılmaya çalışılacaktır.

neoyapısalcı politikaların temel çerçevesi

ECLAC bünyesindeki iktisatçılar tarafından geliştirilen neoyapısalcı yaklaşım bugün birçok Latin Amerika ülkesi tarafından benimsenen politikaların da temelini oluşturmaktadır (özellikle Şili ve Brezilya özelinde bunu görmekteyiz). ECLAC'ın "*Changing Production with Social Equity*" (1990) adlı çalışması ile temelleri atılan bu yaklaşım, 21. yüzyıl koşullarına uyarlanabilen Latin Amerika ekonomileri yaratma hedefi taşımaktadır. ECLAC, eşitlikçi büyüme hedefini oraya atmakta, sistematik rekabet edilebilirlik koşullarını yaratmayı önemsemektedir. Neoyapısalcı okul, piyasa güçlerinin işleyişini önemseyen ancak toplumun geniş kesimlerine yayılabilecek sistematik rekabet edilebilirlik için devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmaktadır. İktisadi kalkınma anlayışında piyasa güçlerini merkeze alan bir anlayış yerine daha kurumsal, kültürel ve siyasi boyutun katıldığı görülmekte, Latin Amerika'yı 21. yüzyıl koşullarına hazırlayacak dönüşümü gerçekleştirme hedeflenmektedir. Ekonomik büyümeye sosyal eşitliğin eşlik etmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır (Leiva,

2008:xx).

Neoyapısalcılık Keynesci devlet anlayışı ile Schumpeterci anlayıştan etkilenen, tarihsel olarak arka planda Prebisch tezlerini benimseyen bir yaklaşıma sahiptir (Goma, 1993:283). Neoyapısalcı kalkınma anlayışı, gelişmiş kapitalist ülkelerde tanımlanan neo-Keynesciliğe eşit bir anlam ifade etmekte, neoliberalizmin makroekonomik kısıtları dikkate alınarak sosyal demokrasiye ulaşmak için tanımlanan üçüncü bir yolu temsil etmektedir (Leiva, 2008 aktaran Webber, 2010:24). Bu veriler altında neo-yapısalcı okulun kapitalizme içkin koşulların sürekliliğini sağlayan neoliberalizm eleştirisinin belli sınırları olduğu görülmektedir.

Neo-yapısalcı okul devlet müdahalesinin gerekliliği üzerinde dururken, içeriden ve aşağıdan kalkınma yaklaşımını benimsemektedir. Neoyapısalcı okul sivil toplum ve devlet ittifakı ile ihracatın teşvik edilmesini, piyasaların tamamlayıcısı olarak özel-kamu sektör ittifakının sağlanmasını, ulusal düzeyde ihracatların artırılması için sosyal ve siyasi uzlaşmayı sağlayan unsurları önemseyen bir çizgiye sahiptir (Leiva, 2008: 9). Geniş bir toplumsal mutakabat sağlanması, makro-mikro ve mezo düzeyde bütünleşmiş yaklaşımların sergilenmesi üzerinde durulurken, teknolojik ilerlemenin içselleştirilmesi (içsel teknolojilerin teşviki) önemsenmektedir. Burada, Keynesci yaklaşımdan modifiye edilmiş yeni bir işadamları sınıfı tanımlanmaktadır; küçük ölçekli ve ileri düzeyde teknoloji kullanan bir yapı savunulmakta, inovasyon kapasitesi yüksek, yeni üretim teknikleri üretebilecek kapasiteye sahip bir yapıdan bahsedilmektedir (Goma:280). Neoyapısalcı okulun Washington sonrası uzlaşısı ile paralellik gösteren bir anlayışa sahip olduğu, neoliberalizmin piyasalara yüklediği işlev yerine sosyal koordinasyon için yeni şekiller tanımlama ihtiyacını savunduğu da görülmektedir. Bu nedenle, neoyapısalcı okulun neoliberalizmden kopuşu temsil etmediği sorgulanmaktadır. Washington sonrası uzlaşısı önermelerine yönelik yapılan eleştirileri neoyapısalcı okul bünyesinde ele almak, tartışmak gerekmektedir.

Ben Fine (2006a:17) Washington sonrası uzlaşısının önermeleri dikkate alındığında bu önermelerin Washington uzlaşısının reforme

Neo-yapısalcı okulun neoliberalizm eleştirisinin belli sınırları olduğu görülmektedir.

ALBA bir bakıma küreselleşme süreci ile birlikte yaygınlaşan serbest ticaret modeline karşı sosyalist Küba ve Bolivarcı Venezuela'nın geliştirdiği bir tepki olarak da tanımlanmaktadır.

edilmesinden başka bir anlam taşımadığı, küreselleşme sürecinde kapitalist üretim ilişkileri anlamaya yönelik olarak sistem içinde devletin rolü, çatışma ve güç ilişkilerini anlamaya çalışıldığını bir bakıma Washington uzlaşısı öncesinde eski kalkınma iktisadına geri dönüşü çağırıldığını belirtmektedir.

Saad-Filho'ya göre (2007:199) Washington sonrası uzlaşma kalkınma sürecinin tam merkezinde toplumsal ilişkilerde gerçekleşen köklü bir kaymanın yattığı gerçeğini yerinde bir biçimde tespit etmekle birlikte toplulaştırılmış makro iktisadi verilere dayanılarak yapılacak bir çözümlenme hem yetersizdir hem de potansiyel olarak yanıltıcıdır. Bununla birlikte Washington sonrası uzlaşma da indirgemecilik, bireycilik, faydacılık ve mübadelenin toplumun bir yönü olmaktan ziyade insan doğasının bir parçası olduğu biçimindeki dogmatik varsayım dahil olmak üzere aynı yönetsel temelleri paylaşmaktadır. Piyasa toplumsal olarak yaratılmış bir kurum olmayıp doğal bir kurumdur. İkisi arasındaki fark önerilen reformların hızı, derinliği ve yöntemi ile ilgilidir. Nitekim Washington sonrası uzlaşma belirli başarısızlıkların düzenlenmesinde sınırlandırılmış devlet müdahalesinin potansiyel yararı olduğunu kabul etmektedir.

ALBA'nın temelleri⁵

ALBA bölgesel entegrasyonu ile kalkınma, hükümetlerin konusu olmayıp halkların konusu olurken, (de la Barra, 2010: 653) alternatif kalkınma arayışları çerçevesinde aynı zamanda neoliberalizmden tam anlamı ile kopuş anlamına gelmediği düşünülen yeni kalkınmacı anlayışlara alternatif bir odak olarak da tartışılmaktadır.

ALBA'nın çıkış noktası ise 19. yüzyılda kıtanın bağımsızlığını ve birliğini savunan José Martí ve Simon Bolívar'ın düşüncelerine referans vererek açıklanmaktadır. José Martí'nin (1891) "Bizim Amerikamız" düşüncesi ve Simon Bolívar'ın özellikle Jamaika Mektubu'nda (1815) da ortaya koyduğu sömürgecilik karşıtı fikirleri ile kıtanın birliğini savunması, ALBA deklarasyonunun çıkış noktasını oluşturmaktadır. ALBA, kurucular açısından "Bizim Amerikamız"ın yaratılmasının bir aracıdır. 19. yüzyılda Monroe Doktrinine (1823) ⁶, karşı geliştirilen fikirler bugün de ABD'nin FTTA projesine karşı ALBA ile ortaya atılırken, geçmiş ile benzerlik kurulmaktadır.

ALBA Bildirgesi'nde (2004), ALBA'nın merkantilist fikirler ve iş dünyasının karlılık gibi düşüncelerinin karşısında bir gerçekliği ifade ettiği, ALBA'nın Bolívar'ın, Amerika'nın oluşturulması düşüncesinin büyüklük ve zenginliğe değil, özgürlük ve şerefe bağlı olduğu düşüncesi ile Martí'nin "Bizim Amerika" düşüncesine dayanıldığını vurgulanmaktadır.

ALBA bir bakıma küreselleşme süreci ile birlikte yaygınlaşan serbest ticaret modeline karşı sosyalist Küba ve Bolivarcı Venezuela'nın geliştirdiği bir tepki olarak da tanımlanmaktadır. Hugo Chavez ve Fidel Castro'nun konuşmalarında, ALBA'yı ABD'nin FTTA projesine karşı geliştirdikleri bir proje olarak değerlendirdikleri görülmektedir (Becker and Molina,2009:117). Sosyalist Küba'nın deneyimleri ile Venezuela'da Bolivarcı Devrim sürecini ALBA'nın motor gücü olarak değerlendirmek mümkündür. ALBA bir bakıma Küba ve Venezuela'nın deneyimlerinin derinleştirilmesi anlamına da gelmekte diğer üye ülkelerin de neoliberalizme alternatif bir çizgiye yakınlaşmasını teşvik eden bir araca dönüşebilmektedir.

ALBA FTTA'ya karşı sembolik ve bağımsız bir kopuşu temsil etmekte, özelleştirme, serbestleşme ve deregülasyon öngören diğer entegrasyon girişimlerinden farklı bir noktada durmaktadır (Meltzer,2009: 101).

Bu verilerden yola çıkarak da ALBA'nın her şeyden önce ideolojik bir karşı duruşu temsil ettiğini ileri sürmek de mümkündür. ALBA'nın kurucuları da bu görüşü doğrulayan açıklamalarda bulunmakta, ALBA'nın FTTA'ya karşı ideolojik duruşu temsil ettiğini belirtmektedir (Becker and Molina,2009:121). Buna ek olarak Bossi Fernando Ramon (2005), ALBA kurucularının AB modelinin kapitalist temele dayanmasına yönelik bir eleştiriden dolayı AB modelini benimsemek istemediğine de dikkat çekmektedir.

2001 yılında Küba ile Venezuela arasında imzalanan ikili anlaşmanın ardından, iki ülke arasındaki işbirliği 2004 yılında ALBA olarak adlandırılırken, ilk ortak deklarasyon 2004 yılında gerçekleşti. ALBA deklarasyon (2004) metninin 3. Maddesine göre

"her iki ülkenin de rasyonellik temeline en çok fayda sağlayan üretken tamamlayıcılığı garanti eden, kaynakların kullanımı ve tasarrufunda, istihdamın artırılmasında, piyasalara ulaşmada her iki ülkenin güçlü

yönlerini teşvik eden, gerçek dayanışmacı, birbirinin avantajlı durumunu kullanan”

bir plandan bahsedilmektedir.

Mayıs 2006’da Bolivya, ardından 2007’de Nikaragua, 2008’de Dominika ve Karayip ülkelerinden, Antigua ve Barbuda ile Saint Vincent ve Grenadinler 2009’da ALBA’ya dahil olurken, Haiti, Jamaika ve diğer Karayip ülkeleri ile belli başlıklarda ikili anlaşmalar, Karayip ülkeleri ile enerji anlaşması (Petrocaribe, 2005) gerçekleştirilmiştir. Kuruluşundan bu yana geçen sürede Honduras (2008) ve Ekvador’un (2009) da ALBA’ya dahil olması ile ALBA’nın sürekliliğine ve içeriğine dair endişeler geri plana itilirken, Honduras’taki (2009) darbe girişimi aynı zamanda ALBA sürecine yönelik bir müdahale olarak değerlendirilmiştir. Yine ALBA III.(2006). Zirvesi’nde imzalanan Halkların Ticareti Anlaşması (TCP, 2006) ile ALBA’da ticaret boyutu öne çıkarken, IV. Zirve’de (2007) *gradnacionales* (büyük uluslar) ⁷ protokolü, V. Başkanlar Zirvesinde (2007) ALBA’nın yapısı (ekonomi, sosyal ve enerji başlıklarında üç temel komisyon kurulması) tanımlandı. VI. Zirve’de ALBA Bankası’nın (BALBA, 2008) ⁸ kurulması kararlaştırılırken, aynı zirvede ALBA ülkelerinin kendi aralarında gerçekleştirecekleri ticarete kullanacakları SUCRE(2009) ⁹ adında ayrı bir para biriminin kullanılması ile ticaret ve finansman başlıklarında işbirliğini derinleştiren bir süreç başlamıştır.

ALBA Anlaşması’nda 19 temel alanda işbirliği tanımlanmaktadır;

1. Petrol ve Enerji
2. İletişim ve Ulaştırma
3. Askeri
4. Dış Borç
5. Ekonomi ve Finans
6. Hafif ve temel sanayi
7. Doğal kaynaklar
8. Toprak, Gıda Egemenliği ve Toprak Reformu;
9. Eğitim
10. Üniversite
11. Bilimsel ve teknolojik kalkınma
12. Medya
13. Sağlık
14. Cinsiyet
15. Göç-Kimlik
16. Yerleşim
17. Katılımcı Demokrasi ve Liderlik
18. Yerli Hareketi;
19. İşçi Hareketi.

ALBA ülkelerinin yapısına bakıldığında yukarıda temel alınan başlıkların ülkelerin sosyo-ekonomik kalkınması açısından ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.(*). Dominika ile ilgili veriler 2002 yılına ait olup, Küba’nın beşeri kalkınma verileri bir yana bırakıldığında, diğer ülkelerin yoksulluk, eşitsizlik gibi kavramlar ile mücadele etme noktasında belli araçlar geliştirmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu ülkeler doğal kaynaklar bakımından zengin olmalarına rağmen, sanayileşme düzeyi geri, gıda ürünlerinin yarısından fazlasını ithal eden bir yapıya sahiptirler. Örneğin tarımda yaşanan liberalleşme süreci dikkate alındığında, ALBA bünyesinde gıda güvenliği başlığında alınan kararlar daha anlaşılır olacaktır. Yine ALBA bünyesinde uygulanan sosyo-ekonomik programlar (burada Küba’nın beşeri kalkınma alanında elde ettiği ilerleme önemli bir rol oynamaktadır) yoksulluk ve eşitsizlikler ile mücadele etme noktasında oldukça önemlidir.

ALBA’nın her şeyden önce ideolojik bir karşı duruşu temsil ettiğini ileri sürmek mümkündür

ALBA Üyeleri	Alan (km ²)	Nüfus	Beşeri Kalkınma Endeksi (sıra ve oran)	Yaşam Süresi (yıl)	Okuma yazma oranı (% , 15 yaş ve üstü)	İlk, orta ve öğretime katılım oranı (%)	Kişi Başına GSYİH (PPP USS)
Ekvador	283,600	13,774,90	77. (0.695)	(75,4)	(91.0)	(70.2)	(8,170)
Venezuela	916,445	27,000,00	61. (0.826)	(73,4)	(93.0)	(79.7)	(11,115)
Nikaragua	129,494	5,470,000	120.(0.699)	(72, 3)	(80.1)	(72.1)	(2,441)
Bolivya	1,098,545	9,630,000	111. (.723)	(65,1)	(89.8)	(86.0)	(3,989)
Küba	110,860	11,400,00	48. (0.855)	(77, 9)	(99.8)	(94.8)	(6,876)
Dominika.	750	66500	0.738 (*)	66.7(*)	88	78.5	8967
Honduras **	112,090	6,823,568	115.(0.700)	(69,4)	(80.0)	(71.2)	(3,430)

Tablo 1: ALBA ülkelerinin sosyo-ekonomik verileri(UNDP,2009 ve UNDP, 2010)

* Dominika ile ilgili veriler 2002 yılına ait olup, UNDP(2005), Informe Nacional de Desarrollo Humano República Dominicana adlı rapordan alınmıştır.

** Honduras’ta Zelaya Hükümetine karşı yapılan darbenin ardından ALBA üyeliği de askıya alınmıştır.

ALBA bünyesinde uygulanan sosyo-ekonomik programlar yoksulluk ve eşitsizlikler ile mücadele etme noktasında oldukça önemlidir

Bu koşullar altında uygulanan politikaların neoliberalizmden bağımsız bir şekilde geliştirilmesi noktasında ALBA'nın önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Chavez'in ALBA V. Başkanlar Zirvesinde (2007) dillendirdiği üzere ALBA yoksulluğa karşı mücadele etmenin bir aracıdır. Bundan dolayı kapitalizme alternatif bir sistem geliştirilmesinin gerekli olduğu açıktır. ALBA V. Olağanüstü Zirvesi (2009) deklarasyonuna göre geliştirilmesi gereken sistem;

Rekabet yerine tamamlayıcılık ve dayanışmayı hedeflemeli, beşeri kaynaklara zarar vermeyen ana toprak ile uyum içinde olmalı, kültürel farklılıkları, kültürel değerlerin empoze edildiği ve kültürel yıkıma yol açacak şekilde geliştirmeyen bir anlayış sahiplenilmelidir. Sosyal adalet üzerine kurulu olan emperyalist projelere dayanmayan, özet olarak toplumların ve de bireylerin beşeri koşulları iyileştiren, bireyleri ve toplumları sadece tüketici ve ticarete konu olan unsurlara indirgemeyen bir yapı olmalı.

ALBA'nın olağanüstü VII. Zirvesinde (Nisan, 2009) açıklanan Cumana Deklarasyonu'nda, Latin Amerika ve Karayip ülkelerinin kendi kurumsal anlaşmalarını oluşturmaya başladığı ve bunun da kıtanın yeni gerçekliği olduğu ifade edilmektedir. Bu düzenlemelerin arka planında kıtanın ortak tarihi ve de bağımsızlık için gerçekleştirilen devrimin olduğu, ülkelerin kendi egemenliklerini için gerekli sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşüm için gerekli araçların Latin Amerika halklarının kendi elinde olduğu belirtilmektedir. ALBA da bu araçlardan biri olarak tanımlanmakta, bu girişimlerin halkların özgürlüğünü amaçlayan çabalar için gerçekleştirildiği vurgulanmaktadır. Yine bu deklarasyonda kapitalist sistemin olumsuz yönlerine ilişkin eleştirileri daha açık bir şekilde ifade edilmektedir.

ALBA ilkeleri ile uygulamalara bakış

James Petras'a göre (2006) alternatif Latin Amerika entegrasyon modeli olarak ALBA ilkeleri üyelerinin lehine düzenlemeleri gündeme getirmektedir. Buna göre ALBA a) İktisadi tamamlayıcılık, karşılıklı faydaya göre üretimin bölüşümü b) yerli piyasaların genişlemesi ve derinleşmesi ve de rekabet koşullarının eşitliği c) yaşam standartının artmasına yol açacak olan kitle tüketimine sahip olan ürünlerin tüketim ve üretimde artışa yol açıl-

ması d) ABD'ye karşı toplu bir karşı savunma ve Latin Amerika var olan ticari ortaklıkların tersi koşulların oluşturulması e) Güçlü bir toplu pazarlık bloku yaratılarak dış borç kredi veren bankaların azaltılması, yeniden müzakerelere edilmesi, kabul edilmemesi ya da araştırılması f) ALBA'nın gelecekte birleşik Latin Amerika devletleri yaratılmasına yönelik bir çerçeve sunması g) AB, NAFTA, ASEAN'dan farklı olarak, eşitlikçi temeller üzerinde müzakerelere olanaklarını yaratma çabasında olan bir bölgesel blok oluşturulması bakımından alternatif bir entegrasyon modelidir.

ALBA öncelikle FTFTA'ya karşı bir alternatif olarak kendini tanımlarken, serbestleşme ve özelleştirme sürecine karşı ülkelerin egemenliklerini pekiştirmesi ve sosyal ilişkileri güçlendirmesi anlayışını temel almaktadır (Bendana, 2008).

ALBA'nın ticari işbirliğini, mutlak üstünlükler teorisi üzerine kurmamakla birlikte daha çok bölgesel işbirliğini dayanışmacı ve eşitlik ilkeleri üzerine kurması temel farklılıklarından birini oluşturmaktadır. ALBA ülkeler arasındaki eşitsizlikleri giderme noktasında bölgesel dayanışmayı bir avantaja dönüştürme girişimi olarak da algılanmaktadır. ALBA bir bakıma uluslararası güçlere karşı bölgesel blokları öne çıkarma eğiliminin bir parçasıdır.

ALBA, FTFTA anlaşmasının aksine bölgedeki üretimin ayrıştırılmasına karşı çıkarken, iktisadi büyümenin uyum içinde olması yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve toplumun refahı üzerinde durmakta, ticaret ve yatırımlara bu kapsamda yönelmeyi öngörmektedir.

Yine ALBA Halkların Ticaret Anlaşması (2006) kapsamında, FTFTA'dan farklı bir ticaret anlayışının savunulması hedeflenmektedir. Uluslararası ticarete temel alınan ticari anlaşmaların serbest rekabet ilkesi, mutlak üstünlükler göre uzmanlaşma gibi başlıkları yerine tamamlayıcılık, dayanışma ve işbirliği, karşılıklık ilkesi, refah ve ülkelerinin egemenliğine saygı temel alınmalıdır. Neoliberal yasalara karşı deregulasyon, özelleştirme ve de piyasalara açılmada yaşanan ayrımcılığın giderilmesi hedeflenmekte, iç piyasalarda toplum için gerekli olan hassas sektörler için sanayileşmeyi teşvik edecek olan mekanizmalar ya da korumacılığın uygulanabilirliğini dikkate almaktadır. Halkların Ticaret Anlaşması piyasaya teslim edilemeyecek olan temel hizmetler ve kamu mallarının

devlet tarafından düzenlenmesini öngörürken, özelleştirilmeye karşı sosyal mülkiyeti savunmakta, ulusal şirketlere öncelik tanınması gerektiğini dillendirmektedir.

Açık bir şekilde sosyalist olmayan, ancak anti-kapitalist, anti-kolonyel ilkeleri bünyesinde barındıran ALBA, yoksulluk, sosyal dışlama, ülkeler arasında oluşan asimetri ve eşitsizliklerin giderilmesi, uluslararası ilişkilerde oluşan eşitsiz mübadele koşullarına, IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum politikalarına karşı DTÖ tarafından önerilen ticari kuralların sosyal ve politik desteği zayıflattığı gerçeğine karşı duruşu temsil etme hedefi taşımaktadır. ALBA Anlaşması'nın(2004) 11. Maddesinde;

"Bu anlaşma tanzim edilirken iki ülke arasındaki siyasal toplumsal, ekonomik ve hukuki uyumsuzluklar göz önünde bulundurulmuştur"

denilmekte, ALBA Anlaşmasının(2004) 2. Maddesine göre ise

"ülkeler halklar arasında gerçek bir dayanışmayı, karşılıklı fayda ilkesine bağlı olarak tamamlayıcı malların kullanımı garanti eden bir strateji izlemeli, istihdam artırılmalı, piyasaya giriş ve diğer yönler halkların gerçek dayanışması için kullanılmalı"

ifadelerine yer verilmektedir.

Bu maddeden yola çıkarak ülkeler kendi olanaklarını diğerinin yararına kullanırken, avantajlı oldukları alanları diğerlerinin eşitsizliklerini gidermekte kullandıkları stratejileri geliştirmektedir. Anlaşmanın diğer maddelerinde de kaynakların, teknolojinin ve yatırımların kullanımı noktasında tamamlayıcılık ilkesinin veri alındığını göstermektedir.

Buna bağlı olarak ALBA ülkeler kendi kaynaklarını diğer ülkelerin yararına açmayı, kendi avantajlı konumlarını eşitlik, dayanışma ve tamamlayıcılık ilkeleri çerçevesinde paylaşmayı temel almaktadır. Örneğin Venezuela'nın ALBA ülkelerine ucuz petrol temin etmesi¹⁰ ya da Küba'nın sağlık ve eğitim alanında ortaya çıkan avantajlı konumunu diğer ülkelerin sosyo-ekonomik programları çerçevesinde kullandırması buna örnek verilebilir. Yine petrol şirketlerinin enerjide kendi kendine yeterlilik, altyapı yatırımları ya da yatay bütünleşmeler ile yan sektörlerde canlanmaya yol açtıkları görülmektedir (örneğin petrol yan sanayinde üretilen plastik ürünlerinin Küba'da konut inşasında kullanılması).

Yine ALBA'nın ilkeleri dikkate alındığında "uluslararasılaşma" sürecinin, birey ve özel

piyasalar yerine devlet müdahalesi ve kamusal eylem üzerine kurulduğu görülmektedir (Becker and Molina, 2009: 104).

ALBA'da devlet müdahalesi ve kontrolünün merkezi bir rol oynadığını ileri sürmek mümkündür. *Grandnacionale* (büyük uluslar, 2007) protokolleri buna örnek olarak gösterilebilir. Örneğin gıda güvenliği başlığında, soya fasulyesi üretimini gerçekleştirecek olan ALBA üyesi devletleri temsil eden bir şirketin (*grandnacionales*) kurulması gündeme gelmiştir. Burada "büyük uluslar" ile birçok ulusu temsil eden bir kamu şirketi kurulması hedeflenmektedir. Büyük uluslar anlaşmalarının, bilim ve teknoloji merkezi kurulmasında, suya erişim, ormanların korunması, ALBA üniversitesinin kurulması, okuma yazma projeleri ile ulaştırma alanını kapsadığı görülmektedir. ALBA bünyesinde yürütülen projelerin finansmanının ALBA Bankası tarafından gerçekleştirilmesi hedeflenirken, projelerin enerji, elektrik, eczacılık, telekomünikasyon, ulaştırma, gıda üretimi ve ticareti, turizm, çimento ve türevleri alanlarında faaliyet yürütmesi öngörülmektedir. ALBA ilkeleri çerçevesinde uygulanan politikalara bakarken aynı zamanda nasıl bir kalkınma anlayışının temel alındığını yanıtlamak mümkün olabilmektedir. Bu soruyu yanıtlarken ALBA bünyesinde kullanılan içsel kalkınma kavramının temellerini analiz etmek gerekmektedir.

içsel kalkınma kavramı ve ALBA

ALBA metinlerinde içsel kalkınma hedefi açık bir şekilde ifade edilmekte, yoksulluk ve sosyal dışlamanın aşılması noktasında yürütülecek olan kalkınma merkezli politikaların temel dayanağı tanımlanmaktadır.

Sosyo-ekonomik programların özellikle Bolivarcı Devrimin ilk yıllarında misyonların yürürlüğe girmesi aşamasında önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Küba'daki deneyimlerin de veri alınması, Küba'nın beşeri olanaklarının misyonların uygulanması aşamasında kilit bir rol üstlenmiştir. Venezuela'da doktor sayısı ile diğer beşeri veriler dikkate alındığında yoksullara yönelik sosyo-ekonomik programların yürütülmesinde Küba'nın bu süreci belirlemedeki rolü daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Burada, içsel kalkınma kavramına bakarken sosyo-ekonomik programların ötesinde kalkınma anlayışının ne anlam ifade ettiğine yanıtlar üretmek gerekmektedir.

ALBA bir bakıma uluslararası güçlere karşı bölgesel blokları öne çıkarma eğiliminin bir parçasıdır.

Anti-kapitalist, anti-kolonyel unsurları barındıran ALBA'da içsel kalkınma kavramı bir bakıma IMF ve Dünya Bankası kalkınma projelerinden kopuşu temsil etmek amacı ile de kullanılmaktadır.

ALBA'da kendi kendine yeterlilik, içsel kalkınma kavramları aynı zamanda eşitlikçi mübadele ve sosyal dayanışmayı içermektedir. Yine, FTFTA'ya karşı duruşun temellerinin oluşturulmaya çalışıldığı görülürken, ALBA bu görüşleri ile sosyalist girişimlerin gelişme şansı elde edebileceği bir süreç olarak da görülmektedir (Raby, 2007).

İçeriden kalkınma anlamında da kullanılan içsel kalkınma kavramı aynı zamanda aşağıdan yukarıya kalkınma anlayışı üzerine kuruludur. Anti-kapitalist, anti-kolonyel unsurları barındıran ALBA'da içsel kalkınma kavramı bir bakıma IMF ve Dünya Bankası kalkınma projelerinden kopuşu temsil etmek amacı ile de kullanılmaktadır. Washington uzlaşısı, IMF'nin yapısal uyum politikaları ve özellikle ECLAC'ın "açık bölgeselcilik"¹¹ anlayışına dayalı kalkınma stratejisinin eşitsizlikleri artırdığı dikkate alınmakta (Salazar, 2006), ALBA ülkelerinin kendi dinamikleri ile ortaya çıkarabilecekleri, kendi kendine yeterlilik ilkesini temel alan ve de halkların çıkarını önemseyen bir kalkınma anlayışını tanımlama çabasında içsel kalkınma kavramı karşımıza çıkmaktadır.

Yatırım ve ihracat başlığında; ucuz emeğe dayalı endüstri kullanımı ve de işgücünün sömürülmesi durumunda diğer sektörlerde çarpan etkisi yaratılmayacağı savunulmaktadır. Örneğin IMF, Dünya Bankası'nın önerdiği politikalar ile tarım alanında ve sanayi sektörlerinde karşılıklı bir çarpan etkisi yaratılmamaktadır. Sonuç olarak, istihdamın kalitesinin artırılması yoksulluk ile sosyal dışlanmanın aşılması hedeflenmelidir. ALBA'da içsel kalkınma ucuz emeğe dayalı istihdamın ortadan kaldırılması için de desteklenmektedir.

ALBA tarımda kendi kendine yeterliliği savunurken, tarım sektörünün serbestleşmesine, gelişmiş ülkelerin milyonlarca dolar sübvansiyon ve yüksek ithalat tarifeleri ile kendi pazarını korumasını eleştirmektedir. Çiftçiler ve yerli hakların bu süreçten olumsuz etkilenmesi karşısında tarım politikalarının yeniden belirlenmesini savunmaktadır (Arreaza, 2004).

ALBA, FTFTA tarafından da sahiplenilen en çok kayırlan ülke ve ulusal iyileştirme ilkelerine karşı dururken bunların yabancı şirketlere ve de ÇUŞ'ların faaliyet alanına göre düzenlendiğini ve küçük işletmelerin kooperatiflerin korunmadığını, bunlara öncelikler tanınması gerekliliği üzerinde durmaktadır (Arreaza,2004). İçsel

kalkınma kavramından yola çıkarak ulusal ölçekte tüketim maddeleri üretilmesinin teşvik edilmesi ve bu bağlamda kooperatiflerin desteklenmesi gündeme gelmektedir.

ALBA fikri mülkiyet hakları konusunda da, bilimsel ve teknolojik bilginin üretildiği zeminin tümüyle gelişmiş ülkelerin kontrolüne alınmaya çalışıldığına dikkat çekerken, buna muhalif bir görüş üretmektedir (Arreaza, 2004). Ülkelerin kendi aralarında teknolojik işbirliğini önemserken, teknolojik bilginin paylaşımının eşitlik ve dayanışma ilkelerine göre yapılmasını tanımlamaktadır.

Bu verilerden yola çıkarak dayanışmaya dayalı bir programın gerekliliği üzerinde duran ALBA, bunun içinde halklar ile hükümetler arasında asimetrisi düzelterek dayanışmanın önemini dikkate alan bir kalkınma anlayışının gerekliliği üzerinde durmaktadır.

ALBA, anlaşma dahilinde olan ortak projelerin ölçek etkisi yaratılmasına önem verildiğini ifade ederken, bu projeleri kendi kendine yeterlilik ve uzun vadeli kalkınma projeleri olarak değerlendirmektedir.

Bu projelerin desteklenmesi noktasında alternatif finansman olanaklarının yaratılması, devletin düzenleyici rolü koordinatörlüğü önemsenmektedir (Salazar, 2006).

ALBA bünyesindeki anlaşmaların karşılıklı fayda esasına bağlı olarak içsel kalkınma strateji çerçevesinde şekillendiğini belirtmektedir. Burada üretim, tüketim ve bölüşümün de dikkate alındığı soyo-ekonomik bir yapı öngörülmektedir (Cole,2008:7).

Sosyal dışlanma ve eşitsizlikler başlığına odaklanan ALBA'da yerellik, yerel altyapı koşullarının iyileştirilmesi daha da önemlidir. Yeni üretim biçimleri yaratılması noktasında, mikro işletmeler, kooperatiflere ve teknolojik alanda alternatiflere önem verilmektedir. Bu işletmeler, bir bakıma ulusal ve bölgesel politikaların oluşturulmasında yerelliklere işaret eden, yerellikleri temsil eden ve aşağıdan yukarıya kalkınmayı öngörürken kullanılan araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2009 verilerine göre Küba ve Venezuela'da dokuz tane içsel kalkınma projesi yürürlüktedir. Her iki ülkede dokuz tane içsel kalkınma (içeriden kalkınma) projesi söz konusu, ağırlıklı olarak turizm ve tarım alanına yoğunlaşmaktadır. Havana Tarım Enstitüsü Küba ve

Venezuelalı tarım alanında uzmanlaşan profesyonel kadrolar yetiştirilmesi, ortak çiftlikler kurulması ile tarımsal üretimin teşvik edilmesi diğer yandan Turizm okulunun eğitime önem verilmesi gibi başlıklar bu kapsamda tanımlanmaktadır (ALBA, 2005).

Venezuela ile Bolivya arasında imzalanan anlaşma kapsamında, içsel kalkınma sürecine katılım noktasında Bolivya'nın destekleneceği, istihdamı artırmaya yönelik geliştirilen Yüzleri Çevir Misyonu (Mision Vuelvan Caras) deneyiminin Bolivya'ya aktarılacağı belirtilmektedir (ALBA Halkların Ticaret Anlaşması, 2006).

içsel kalkınmanın teorik temelleri

ALBA bünyesinde tanımlanan içsel kalkınma kavramının tanımı ve kullanımına bakıldığında, içeriden, aşağıdan yukarıya, demokratik katılım ve planlamayı öngören, devletin rolünü önemseyen, kendi kendine yeterlilik ve kendi kaynaklarının adil kullanımını hedefleyen bir çerçeve ortaya çıkmaktadır.

ALBA aynı zamanda içsel kalkınma kavramının kullanılmasına "ulusötesi" bir boyut katmaktadır. İçsel kalkınma kavramının kullanımında, Samir Amin'in otomerkezli birikim modelinden esinlendiği öne sürülmekle birlikte ALBA kaynaklarında böyle bir referansa rastlanmamaktadır. Özmerkezli birikim hedefi uyarınca yürütülecek ticaretle ilgili faaliyetlerin yanı sıra yerel ve ulusal kaynaklara dayanacak, özörgütlenmeli toplulukların yürütülecekleri yerleşmiş, içe dönük ve bütünleştirici iktisadi faaliyetleri içeren iktisadi bir stratejiyle atıfta bulunmaktadır. William I. Robinson (2008), ALBA'nın topluluk odaklı, bütünleştirici ve kendi kendini idame ettirebilen, ulusötesi alternatif bir kalkınma modeli geliştirdiğini ileri sürmektedir. Robinson, ALBA tartışmalarının uluslararası alanda ticaret yapabilecek bir halk ekonomisinin nasıl kurulabileceği sorusu etrafında döndüğüne de işaret etmektedir.

Robinson'a göre (2008:164-165) ALBA zayıf ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri "ulusötesi" bir müdahale olarak da tanımlanabilir. ALBA'da tanımlanan içsel kalkınma kavramının, Bolivarçı Devrimin Venezuela'da uygulanan pratik deneyimlerden yola çıkılarak kullanıldığı görülmektedir. ALBA anlaşma maddelerinde Venezuela'daki içsel kalkınma deneyimlerinden diğer ülkelerin de yararlanılması gibi ifadelerle rastlanması da bunu

göstermektedir. Marta Harneceker (2004), Venezuela'nın içsel kalkınma kavramının kendi potansiyel koşullarını tamamlamasının, Latin Amerika'nın kendi ekonomik entegrasyonu ile birlikte olacağını ileri sürmektedir, ALBA'nın oluşturulması bu noktada daha da önem kazanmaktadır.

Bolivarçı Devrim kapsamında nasıl bir kalkınma anlayışının öngörüldüğü sorusu Bolivarçı devrimin temelleri ile uygulanan politikaların sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Chavez'in içeriden ve bağımsızlıkçı kalkınma anlayışı anti-kapitalist, anti-kolonyel unsurlar içermekle birlikte bugün Venezuela'da nasıl bir dönüşüm sağlayacağına dair kesin yargılara ulaşmak mümkün görünmüyor. Bolivarçı Devrim, teorik açıklamaların pratikle birlikte ilerlediği, hatta pratik deneyimlerin teoriyi belirlediği bir geçiş sürecinden geçmektedir.

Chavez'in içsel kalkınma kavramını kullanarak, Osvaldo Sunkel'in "*Development from within: toward a neostructuralist approach for Latin America*" (1993), adlı çalışmasından etkilendiği bilinmektedir (Harneceker Pineiro, 2005). Neoyapısalcı yaklaşımın öncü isimlerinden biri olan Sunkel, ithal ikameci politikaların yerel kalkınmaya uyarlanması, eşitlik ve beşeri kalkınma önceliklerinin temel alınması ve istihdamın önemsenmesi üzerinde durmaktadır. Sunkel, söz konusu çalışmasında, ulusal çabalara dayalı bir kalkınma anlayışına dikkat çekmekte, kalkınma politikalarının her ülkenin kendi karakteristik yapısı ve büyüklüğüne göre belirlenmesi gerektiğine de işaret etmektedir (Sunkel, 1993:56).

Bolivarçı Devrimde esas alınan içsel kalkınma kavramının bir bakıma neoyapısalcı okulun belli unsurlarını dikkate aldığı veri almak mümkündür. Neoyapısalcı okulun önermeleri, yeni (neo) kalkınmacılık bünyesinde yapılan saptamalarla örtüşmektedir. Ancak bu anlayışa ek ve aynı zamanda farklı olarak, neoliberalizmden ideolojik ve siyasi bir kopuşun dilendirildiği ve bu yönde çabaların sergilendiği görülmektedir. Michael A. Lebowitz, Chavez'in Sunkel'in kitabının okunmasını tavsiye etmesi nedenini, neoliberalizmden radikal bir kırılmaya işaret ettiği düşüncesine bağlarken (2006:93), neoyapısalcı önermelerin kapitalizmin sürekliliğini sağladığına da dikkat çekmektedir.

Lebowitz (2004) sermayeye bağımlılık noktasının kırılması için ideolojik ve siyasi kopuşun gerçekleşmesi gerektiğini belirtirken, neoliberalizme gerçekten karşı duran bir kalkınma anlayışının içsel kalkınma ile tanımlanması üzerinde durmaktadır. Bundan

ALBA'da tanımlanan içsel kalkınma kavramının, Bolivarçı Devrimin Venezuela'da uygulanan pratik deneyimlerden yola çıkılarak kullanıldığı görülmektedir

İçsel gelişme kavramı, kamu şirketleri ile işbirliği halindeki halk kooperatifleri ve diğer toplumsal girişimler eliyle ulusal ve yerel kaynakların kullanımına dayalı bir gelişme stratejisi önermektedir

dolayı Lebowitz, Venezuela'daki deneyimi "radikal içsel kalkınma" olarak tanımlama yoluna gitmektedir. Buna göre öncelikle beşeri kalkınma hedeflenmeli, yatırımlar ve beşeri kapasitelerin geliştirilmesine odaklanılmalıdır. Topluluk temelli çıkarların veri alındığı, beşeri kalkınmanın gerçekleşmesi noktasında hükümetlere daha fazla rol düştüğü bir modelden bahsedilmektedir. Bu yaklaşımda topluluk temelli kalkınma, yeni üretim süreçlerinin yaratılması ile bireylerin istihdam sürecine dahil olmaları ve yeni beşeri kapasiteler yaratılması anlamında kullanılmaktadır.

İçeriden elde edilecek beşeri kalkınma ile elde edilecek olan yeni üretim ilişkilerinde radikal bir dönüşüm sağlaması hedeflenmelidir. Yeni üretim ilişkileri, dayanışma, işbirliği, katılımcı demokrasi, ortak mülkiyet ve yoksullukla mücadele üzerine kurulu olmalıdır. Lebowitz (2006:101) burada Chavez'in "Yoksulları iktidara taşımadan, yoksulluğun giderilemeyeceğini" ifadelerini hatırlatmakta yeni üretim ilişkilerinin radikal yönüne işaret etmektedir.

Harneceker'in (2010:37) ise ezici çoğunluğa fayda sağlayacak bir iktisadi kalkınma modeli üzerinde durduğu görülmektedir. Bu görüşe göre kar mantığı yerine hümanist ve dayanışma temelli alternatif bir kalkınma modelinin geliştirilmesi hedefi ile yola çıkılmaktadır.

Chavez hedeflerini, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, işçiler tarafından örgütlenen toplumsal üretim, komünal ihtiyaçların giderilmesi (Harneceker, 2010:82) olarak tanımlarken, Chavez'in Dünya Sosyal Formunda (2005) ortaya attığı 21. Sosyalizm kavramı (Wilpert,2006) Bolivarcı Devrim ile birlikte geçiş süreci tartışmalarını da gündeme getirmektedir

Ortaya çıkan deneyimlerin sonucunda, Bolivarcı içsel kalkınma modelinin eski Sovyet blokunun merkezi ve bürokratik bir biçimde denetlenen ekonomilerinden çok farklı olduğu düşüncesi ortaya çıkmakta, içsel kalkınma bu kapsamda 21. yüzyıl sosyalizmi ile yeni bir model arayışı noktasında ele alınan kavramlardan biri olarak da kullanılmaktadır (Raby,2007:246-247).

2005 ve 2006 yıllarında Chavez hükümeti sosyal ekonomi boyutunu daha da genişletmeye yönelik ek önlemler alırken, toprak reformu ve sosyal politikalar aracılığıyla servetin yeniden dağılımı, kooperatiflerin teşviki, bölgesel kalkınma merkezleri (NUDES) oluşturulması, sanayinin öz yönetimi ve sosyal üretim işletmelerinin oluşturulmasını gündemine almıştır (Wilpert, 2007 aktaran Weber, 2010:30).

İçsel gelişme kavramı, kamu şirketleri (ve bazı

durumlarda Venezuela özel şirketleri) ile işbirliği halindeki halk kooperatifleri ve diğer toplumsal girişimler eliyle ulusal ve yerel kaynakların kullanımına dayalı bir gelişme stratejisi önermektedir. Kooperatifler ile küçük ve orta boy işletmeler içsel gelişmenin bir yanını oluştururken, devletin aktif müdahalesini içeren büyük çaplı sanayi ve altyapı projeleri de diğer yanını oluşturmaktadır. (Raby, 2006:252)

PDVSA (Venezuela Petrolleri Şirketi) metinlerinde(2005) içsel kalkınma, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, yoksulluğun giderilmesi, yeni bir ekonomik ve sosyal modelin inşasında petrol kaynaklarının demokratikleşmesi, adil bir toplum yaratılması ve de tarihsel olarak geri plana itilen toplulukların yaşam standartlarının yükseltilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu süreçte, petrole dayalı sektörler sanayi politikalarının da çerçevesini belirlerken petrole bağımlı yapının (Albo, 2006:56) ne ölçüde kırıldığı sorusu tartışılmaya devam etmektedir. Bununla birlikte petrol dışında kalan sektörlerde sanayileşme sürecinin, kamulaştırma ve diğer yandan işçilerin üretim sürecine demokratik katılımı, özyönetim, demokratik planlama başlıkları ile birlikte ilerlediği görülmektedir.

Kooperatifler ile küçük ve orta boy işletmelerin içsel kalkınmanın odağında yer aldığı görülürken, büyük ölçekli sanayi sektörleri dışında kalan diğer sektörler için sosyal ekonomiyi inşa etme noktasında karşımıza çıkmaktadır. Bu aşağıdan yukarıya yerel topluluklara dayalı gelişme stratejisi mantıksal olarak kooperatifleri temel araçlardan biri olarak tercih etmektedir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin güçlendirilmesi ile enformel sektörün küçültülmesine yönelik geniş çaplı bir çabanın parçası olarak mal ya da hizmet üreten kooperatiflerin etkinlik alanı merkezi ve yerel yönetimlerin desteği ile genişletilmiştir (Albo, 2006: 57). 1998 yılında 877 olan kooperatif sayısının (Harneceker Pineiro, 2005) bugün, 30 bin-60 bin arasında değiştiği belirtilmektedir (Harneceker Pineiro, 2009:309). Kooperatifler Venezuela'da istihdamın yüzde 14'ünü, GSYİH'sinin yüzde 8'ini temsil etmektedir.

Venezuela'da Yüzleri Çevir (Vuelvan Caras) misyonu ile içsel kalkınma kavramının teorisyenlerinden biri olan Carlos Lanz'a (2007) göre kooperatiflerin teşviki neoliberalizme alternatif bir modelin bir parçası olarak gerçekleştirilmektedir. Lanz (aktaran Harneceker Pineiro, 2007, Howard, 2008), içsel kalkınmayı kendi kendine yeterlilik ilkesi üzerine kurarken, doğal kaynaklarını ihraç eden bir yapının yerine farklı bir model inşa etme amacını güden, içsel bir

strateji olarak da tanımlanmaktadır.

Bolivarcı Devrim kapsamında geliştirilen bir strateji olarak oluşturulan içe dönük ekonomi bölgelerinde (NUDEs) de kooperatifler, fiziksel ve toplumsal altyapılarının geliştirilmesi kredi ve teknik yardıma kolaylıkla ulaşmaları konusunda desteklemektedir (Albo, 2006:57). İçe dönük ekonomi bölgelerinde, tarım, sanayi ve turizm başlıklarında topluluk temelleri yerel üretimler hedeflenirken, devletin altyapı olanaklarını sunması öngörülmektedir. 130'u aşkın içe dönük ekonomi bölgesinde yerel kalkınma ve örgütlü bir topluluğun ortak mallar üretmesi, işbirliği ve demokratik katılım ilkeleri benimsenmektedir (Howard, 2008). İçe dönük ekonomi bölgelerinde içsel kalkınma ve Yüzleri Çevir misyonu eşanlı olarak kullanılan politikalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzleri Çevir misyonu salt istihdam sağlamanın ötesinde eğitim ve istihdam devletin bürokratikleşmesinin engellenmesi ve demokratik planlama temelinde sosyoekonomik politik kültürel modeli değiştirmeyi hedefleyen her türlü alternatif projeye destek verilmesi anlamına gelmektedir.

İçsel kalkınmanın finansmanında, mikro girişimler, kooperatifler ve enformel ekonomiye nüfus edebilecek diğer inisiyatifleri geliştirme amacı ile kurulan Halk Ekonomi Bankası tarafından yönlendirilmektedir (Albo,2006:57). Yine kadınlara yönelik mikro kredi uygulamalarını finanse eden Venezuela Kadın Gelişme Bankası (BanMujer) toplu projeler sunan kadın gruplarına kolektif temelde kredi sağlama yoluna da gitmektedir.

İçsel kalkınma tartışmaları kar güdüsünü kolektif ihtiyaçların tatmini ile yer değiştireceği yeni bir üretim yapısının yaratılmasına yönelik çabanın parçası olurken, geçiş aşamasında, fiyat ve kambiyo denetimleri başlığında oligarşik grupların ekonomik gücüyle çatışmayı getirmesi nedeniyle, toplumsal devrimci bir bloğun oluşturulması ile birlikte ele alınmalıdır (Raby,2007:248). Devlet teşebbüsleri, ortaklaşa ekonomi, ulusal sermayenin tekeli olmayan kesimi kırsal ve kentsel küçük ve orta boy işletmeler arasında kurulacak stratejik bir ittifaktan bahsedilmektedir.

İçsel kalkınma yaklaşımına yönelik eleştiriler, neoliberalizmden kopuş ile kapitalizme yönelik alınan mesafenin içeriğine yöneliktir. İçsel kalkınma stratejisi, bazı Marksist iktisatçılar açısından ulusal sermaye ile ittifak kavramı nedeni ile eleştirilmekte, içinde yaşadığımız emperyalizm çağında ütopyacı ve geçersiz bulunmaktadır (Raby:249). Gonzales, bu uygulamaların modernleşmenin derinleşmesi ya

da kontrollü kapitalizm olarak tanımlanmaya çağını iddia ederken, uzun erimli bakıldığında geçiş aşaması olarak kabul edilen bu süreç başarısız olursa, mülkiyet ilişkilerinin daha da derinleşerek güçlendiği bir toplumsal gerçeklik açığa çıkacaktır (Ercan, 2006:101).

Diğer yandan bu ittifakın devrimci halk hükümeti tarafından konulmuş koşullar çerçevesinde, Bolivarcı süreç ile işbirliği yapılması durumunda işlevsel olacağına da dikkat çekilmektedir (Raby:249). Kooperatiflerin kapitalist çıkarlara tabi hale gelmemek için devlet tarafından sürekli desteklenmeleri ve geliştirilmeleri gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Bolivarcı Devrim ile birlikte yoksulluk oranlarında azalma gözlemlenirken, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi noktasında daha kalıcı önlemlerin alınması zorunluluğu, servetin yeniden dağılımı noktasında Bolivarcı devletin gerçekleştireceği olası müdahaleler (gelir vergisi uygulamaları),toplumsal sınıflar arasında nasıl bir denge kurulacağı sorunu gündeme getirmektedir (Weber, 2010 , Touissant, 2010).

Sosyal harcama oranı yükselirken özel sektörün kamu sektörüne göre daha hızlı büyüdüğü, finansman başlığında petrol gelirlerine bağımlılık dışında, iç ve dış borçlanma oranlarının arttığı gözlemlenmektedir.

Bolivarcı Devrim yoksulları iktidara taşıma hedefi ile ilerlerken, geçiş sürecinin dünya ekonomisinin kriz koşullarında nasıl gelişeceği, geleceği belirleyecek önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

sonuç yerine

ALBA ve Venezuela'da içsel kalkınma yolu ile gerçekleştirdiği ilerlemeyi dikkate alarak şu görüşleri ileri sürmek mümkündür. Venezuela'daki geçiş aşaması "alternatifleri" ve neoliberalizmden kopuşu tartışmamıza yol açarken, ALBA ile "güney-güney" ülkeleri arasında gerçekleşen işbirliğinin boyutlarına dair belli dersler çıkartmak mümkündür.

Küba'nın ALBA bünyesinde yer alması söz konusu işbirliğinin anti-kapitalist ilkeler üzerinden ilerlediği görüşünü kuvvetlendirirken, günümüz koşullarında az gelişmiş ülkelerin alternatif kalkınma politikaları oluşturmaları noktasında dayanışma temelli entegrasyon ve kalkınma politikalarının önemi daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

ALBA çatısı altında ele alınan kalkınma politikaları, temel ihtiyaçların sağlanması, kendi kendine yeterlilik ilkesi ve beşeri kalkınmaya önem veren politikaların merkeze alınması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Daha eşitlik-

İçsel kalkınma yaklaşımına yönelik eleştiriler, neoliberalizmden kopuş ile kapitalizme yönelik alınan mesafenin içeriğine yöneliktir.

**Bölüşüm sürecinde
devletin nasıl
bir rol üstlendiği
aynı zamanda
kalkınmanın
içeriğini
belirlemektedir.**

çi ve adil bir yapıya geçiş noktasında devletin rolü önem kazanmaktadır.

ALBA önceleri sosyo-ekonomik kalkınmaya önem veren bir süreç olarak görünmekle birlikte altyapı yatırımları, teknoloji paylaşımı noktasında yatay ve dikey bütünleşmeleri de dikkate almaktadır. Ancak bu kapsamda yürütülen projelerin, sınırlı finansman olanakları dahilinde gerçekleştirildiği düşünüldüğünde kalkınmanın finansmanının önemi daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bir başka önemli başlık kalkınma anlayışı ile nasıl bir sermaye birikimi elde edileceğidir. Günlük ihtiyaçların üretimine yönelik bir yapının teşvikini hızlandırırken, ağır sanayi ya da büyük ölçekli üretimin ne şekilde düzenleneceği daha geri planda kalabilmektedir. Ancak dünya ekonomisindeki kriz koşulları, uluslararası işbölümü ve mali sermayenin gelişkinlik düzeyi ele alındığında, sermaye birikiminin içsel kaynaklarla nasıl elde edileceği geçmiş dönem kalkınma politikaları ve deneyimlerinin veri alınmasını güçleştirmektedir.

Sermaye birikim sürecine yönelik devlet müdahalesinin öne çıktığı ve bu müdahalenin topluluk temelli, halkların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik gerçekleştirildiği görülmektedir. İçsel kaynakların yaratılmasından, kalkınmanın finansmanı başlığına kadar, birçok başlıkta devlet müdahalesinin içeriğinin ne şekilde olacağı daha da önemlidir. Bölüşüm sürecinde devletin nasıl bir rol üstlendiği aynı zamanda kalkınmanın içeriğini belirlemektedir.

Bu da Ben Fine'nin (2006b) kalkınmacı devlet anlayışının içeriğini tanımlarken temel aldığı belli başlıkların güncelliğini koruduğunu göstermektedir. Kalkınma politikalarında devlet müdahalesinin etkin olup olmadığını tartışmasının yanı sıra devletin rolü, sınıflar ve iktidar arasındaki ilişkiler ile aralarındaki çatışmanın iktisadi ve siyasi bakımdan ele alınması gereklidir.

Tüm bu başlıklar 21. yüzyılda kalkınma anlayışının gözden geçirilmesinde de karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme koşullarında, mali sermayenin nüfuz ettiği yapılar dikkate alındığında, sanayileşme, finansman başlıklarında alternatifler üretmenin sınırlı koşulları ortaya çıkabilmektedir.

21. yy'da kalkınmaya yönelik hazır reçeteler bulunmamaktadır. Salt karşıt duruşun ötesinde pratik deneyimleri ile şekillenecek bir sürece işaret etmek mümkün olurken az gelişmiş ülkelerin kendi aralarında geliştirdikleri dayanışma ile ilerleyebilmelerinin mümkün olduğuna dair somut çıkarsamalar yapmak mümkündür ki bu kalkınma teorileri bakımın-

dan son 20 yıl düşünüldüğünde daha ileri bir noktaya işaret etmektedir.

Kaynakça:

- Greg, A. (2006), "Beklenmedik Devrim: Venezuela Neoliberalizme Karşı Çıkıyor", *Praksis*, 14: 47-67.
- Teresa, A. (2004), "ALBA: Bolivarian Alternative for Latin America and the Caribbean", <http://www.venezuelanalysis.com/docs.php?dno=1010>, indirilme tarihi: 10 Mayıs 2007.
- Diego, A. ve H. David (2006), "ALBA: Venezuela's Answer to Free Trade", (Çevrimiçi) <http://www.focusweb.org/sites/www.focusweb.org/files/occ3.pdf>, indirilme tarihi: 12 Şubat 2011.
- Catá, B.L. ve M. Augusto (2009), "Cuba and the Construction of Alternative Global Trade Systems: ALBA and Free Trade in the Americas", *Pennsylvania Journal Of International Law*, 31:3:101-169
- Bendaña, A. (2008) "From Development Assistance to Development Solidarity: the Role of Venezuela and ALBA" http://www.networkideas.org/alt/feb2008/Venezuela_ALBA.pdf, indirilme tarihi: 2 Eylül 2009.
- Bossi, F. R. (2009) "10 points to understand the ALBA Constructing the ALBA From Within the Peoples", <http://www.alianzabolivariana.org/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=1980>, indirilme tarihi: 12 Kasım 2010.
- Christobal, K. (1989), *Latin America Theories of Development and Underdevelopment*, London, Routledge.
- Cristoba, K. ve Gwynne, R. N. (1999), *Latin America Transformed: Changing Paradigms, Debates and Alternatives*, London, Arnold.
- Claudio, K. (2009), "Socialismo o neodesarrollismo", La Haine, <http://www.buscalegis.ufsc.br/revistas/index.php/buscalegis/article/viewArticle/33095>, indirilme tarihi: 2 Eylül 2010.
- Cole, K. "ALBA: a process of concientización", *The International Journal of Cuban Studies*, Issue 2 December 2008, http://www.cubastudiesjournal.org/londonmet/library/e51027_3.pdf, indirilme tarihi: 10. Ocak 2009.
- De la Barra Ximena (2010), " Sacrificing neoliberalism to save capitalism, Latin America Resists and Offers Answers to Crisis", *Critical Sociology*, 36(5): 635-666.
- ECLAC (2010), "Latin America Poverty and Extreme Poverty", http://www.eclac.cl/prensa/noticias/comunicados/4/41804/LATIN_AMERICA_POVERTY_AND_EXTREME_POVERTY.pdf, indirilme tarihi: 12 Şubat 2011.
- ECLAC (1990), "Changing Production Patterns With Social Equity" <http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/8/4708/lcg1601i.html>, indirilme tarihi: 3 Ağustos 2010.
- Ercan, F. (2006), "Suskun Adamın Balladı Latin Amerika Üzerinden Venezuela'ya Dair Düşünceler", *Praksis*, 14: 67-109.
- FGV, Escola de Economia de Sao Paulo (2010), *Ten Theses on new Developmentalism*, http://www.ideaswebsite.org/alt/oct2010/Ten_Theses.pdf,

- indirilme tarihi: 20 Ekim 2010.
- Fine B.(2006a) "The New Development Economics", Fine B, Jomo KS (der), The New Economics After Washington Consensus, India, Zed Books: 1-21.
- Fine B.(2006b) "The Developmental State and the Political Economy of Development", Fine B, Jomo KS (der), The New Economics After Washington Consensus, India, Zed Books: 101-123.
- Harneceker, M. (2010), Yirmi Birinci Sosyalizmi ve Latin Amerika, İstanbul, Kalkedon.
- Harneceker, M. (2004), "After the Referendum: Venezuela Faces New Challenges", <http://www.monthlyreview.org/1104harnecer.html>, indirilme tarihi: 12 Ekim 2010.
- Harneceker, P.C. (2009), "Workplace and Social Consciousness: A Study of Venezuelan Cooperatives", *Science and Society*, 73(3):309-339
- Harnecker, P. C. (2007) "Workplace Democracy and Collective Consciousness: An Empirical Study of Venezuelan Cooperatives", <http://www.monthlyreview.org/1107harnecer.html>, indirilme tarihi: 2 Ekim 2010.
- Harneceker, P.C. (2005), "The New Cooperative Movement in Venezuela's Bolivarian Process", <http://mrzine.monthlyreview.org/2005/harnecer051205.html>, indirilme tarihi: 5 Ağustos 2010.
- Howard, A. (2008), "Creating an Endogenous Development Culture in Venezuela", <http://venezuelanalysis.com/analysis/3778>, indirilme tarihi: 2 Ekim 2010.
- Leiva, F.I. (2008), *Latin American Neostructuralism: the Contradictions of Post-Neoliberal Development*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Lebowitz, M.A.(2006), *Build it Now: Socialism for the Twenty-First Century*, Monthly Review Press.
- Lebowitz, M.A. (2004), "Ideology and Economic Development" <http://www.monthlyreview.org/0504lebowitz.htm>, indirilme tarihi: 12 Ağustos 2010
- Marti José (1891), "The Diplomat, Our America", <http://www.cubaminrex.cu/josemarti/jose%20marti%20vers%20ingles/marti-our%20america-ing.htm>, indirilme tarihi: 27 Mayıs 2007.
- Munoz, G. O. (1993), "The Process of Industrialization: Theories, Experiences and Policies", Osvaldo Sunkel(der), *Development from Within: Toward a Neostructuralist Approach for Latin America*, Lynne Rienner:257-285.
- Meltzer, J. (2009), "Hugo Chavez and the Search for Post-Neoliberal Alternatives in Venezuela," Laura Macdonald, Arne Ruckert(der.) *Post Neoliberalism in the Americas*, Palgrave, Macmillan: 89-104.
- PDVSA(2005), "What is endogenous development", http://www.pdvs.com/index.php?tpl=interface.en/design/readmenu.tpl.html&newsid_obj_id=1947&newsid_temas=92, indirilme tarihi: 2 Ağustos 2010.
- Petras, J. (2006), "ALBA: Social Debt and Human Rights. Proposals for the New Social, Economic and Cultural Order", <http://petras.lahaine.org/articulo.php?p=1691>, indirilme tarihi: 2 Ekim 2010.
- Raby, D.L. (2006), "Latin America's Pink Tide", <http://venezuelanalysis.com/analysis/2207>, indirilme tarihi, 12 Kasım 2010.
- Raby, D.L.(2007), *Günümüzde Latin Amerika ve Sosyalizm*, İstanbul, Yordam.
- Robinson, W.I.(2008), "Latin Amerika'da Dönüşüm Olanakları", Leo Panitch, Colin Leys(der.), *Küresel Parlama Noktaları Emperyalizm ve Neoliberalizme Karşı Tepkiler*, İstanbul, Yordam: 147-167.
- Saad –Filho, A. (2007) "Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler" Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston(der.), *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*, İstanbul, Yordam, ss: 91-202.
- Saad –Filho, A. (2007b), "Latin Amerika'da Neoliberalizmin Ekonomi Politikası", Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston(der.), *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*, İstanbul Yordam: 361-374.
- Salazar, L. S. (2006), *Küba'nın Dış Politikası ve ALBA*, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=4660, indirilme tarihi: 12 Şubat 2011.
- Simon, B. (1815), "The Jaimaca Letter", Matthew Brown (der), *Hugo Chavez Presents Simon Bolivar The Bolivarian Revolution*, London,Verso,2009.
- Sunkel, O. (1993),"From Inward –Looking Development to Development from Within", Osvaldo Sunkel(der), *Development from Within: Toward a Neostructuralist Approach for Latin America*, Lynne Rienner: 23-59.
- Tahsin, E. (2007), *Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması*, Basılmamış doktora tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tahsin, E. (2009), "Looking to the Future Examining the Dynamics of ALBA", <http://www.networkideas.org/alt/dec2009/ALBA.pdf>, indirilme tarihi: 12 Ocak 2010.
- Touissant, E. (2010),"The Venezuelan economy: in transition towards socialism?", <http://www.cadtm.org/The-Venezuelan-economy-in>, indirilme tarihi: 10 Ekim 2010.
- UNDP(2005),_Informe Nacional de Desarrollo Humano República Dominicana 2005, http://hdr.undp.org/en/reports/national/latinamericathecaribbean/dominicanrep/dominican_republic_2005_sp.pdf indirilme tarihi 6 Haziran 2011.
- UNDP International Human Development Indicators (2009), "Country Profiles and International Human Development Indicators", <http://hdr.undp.org/en/data/profiles> indirilme tarihi: 4 Mayıs 2010.
- UNDP International Human Development Indicators(2010), "Ecuador ", <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/ECU.html>, indirilme tarihi: 5 Ekim 2010.
- Webber Jeffery R.(2010), "Venezuela under Chávez The Prospects and Limitations of Twenty-First Century Socialism, 1999-2009", *Socialist Studies: the Journal of the Society for Socialist Studies*, 6(1) Spring 2010: 11-44.
- Williamson John(2004), "A Short History of Washington Consensus", <http://www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf>, indirilme tarihi: 1 Ağustos 2010.

Wilpert Gregory(2006), "The Meaning of 21st century socialism for Venezuela", <http://venezuelanalysis.com/analysis/1834>, indirilme tarihi: 8 Ağustos 2009

ALBA Dokümanları:

Amerika İçin Bolivarcı İttifak Dokümanları, "Alianza Bolivariana Para Los Pueblos de Nuestra America",<http://www.alianzabolivariana.org/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=2097>,indirilme tarihi:12 Şubat 2011.

ALBA Anlaşması(2004), "Agreement between the President of the Bolivarian Republic of Venezuela and The President of the Bolivarian Republic of Venezuela and the President of the Council of State of Cuba, For the Application of the Bolivarian Alternative for the Americas", <http://www.alianzabolivariana.org/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=2079>,indir ilme tarihi: 12 Şubat 2011.

ALBA Halkların Ticaret Anlaşması(2006),"Agreement for the Application of the Bolivarian Alternative For the Peoples of America and the Peoples' Trade Agreement", <http://www.alianzabolivariana.org/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=2076>, indirilme tarihi: 10 Ekim 2010.

ALBA VI. Zirve Dökümanları(2009),"Conceptualization de proyecto y empresa grannacional en el marco del ALBA" (2009),<http://www.alianzabolivariana.org/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=2074>,(Çevirimiçi), 10.10.2010

Fifth ALBA Summit(2007) "5th ALBA Summit in Venezuela Strengthens Regional Integration", <http://venezuelanalysis.com/news/2360>, indirilme tarihi: 2 Ağustos 2010.

Fifth Extraordinary Summit(2009) "Fifth Extraordinary Summit of the ALBA, Final Declaration Cumana",<http://www.alternativabolivariana.org/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=1982>, indirilme tarihi: 29 Nisan 2009.

Final Declaration from the First Cuba-Venezuela Meeting for the Application of the ALBA(2005),<http://www.venezuelanalysis.com/analysis/1097>, indirilme tarihi: 1 Mayıs 2009.

First Meeting of ALBA Ministers(2007) "First Meeting of ALBA Ministers Concludes in Venezuela", <http://venezuelanalysis.com/news/2434>,indirilme tarihi: 10 Ekim 2010.

The Declaration of Cumana(2009), <http://venezuelanalysis.com/analysis/4390>, (çevirimiçi), 10.10.2010.

dipnotlar

1 Bu çalışma, Londra Metropolitan Üniversitesi'nde 29 Ocak 2011'de düzenlenen uluslararası konferans," ALBA and the future of regional integration", için hazırlanmıştır.

2 Latin Amerika'da kalkınma teorileri için bkz. Kay(1989).

3 Paraguay'da Ricardo Lagos (2000), Şili'de Michele Bachelet (2006) Brezilya'da Luiz Inácio Lula da Silva (2002), Arjantin'de Néstor Kirchner (2003) ve sonrasında Cristina Fernández de Kirchner (2007), Uruguay'da Tabaré Vázquez (2005) neoliberalizm karşıtı söylemlerle seçimleri kazanmıştır. Evo Morales Boliviya'da iktidara gelen (2005) ilk yerli olurken, eski Dünya Bankası iktisatçılarından Rafeal

Correa da Ekvador'da (2006) neoliberalizmi eleştiren politikalar ile seçimlerin galibi olmuştur.

4 Boliviya'da su özelleştirilmesine karşı çıkan yerliler, Peru'da Amerikan Serbest Ticaret Bölgesi'nin oluşturulması kapsamında imzalanan ikili anlaşmalara karşı çıkan tarım üreticileri, Meksika'da Zapatista Hareketi, Brezilya'da Topraksız Hareketi, Arjantin'de ekonomik kriz karşısında işsizlerin ayaklanmaları, Latin Amerika'da 1980'li yıllar ile birlikte uygulanan politikalara karşı ortaya çıkan tepkilerin başında geliyor.

5 İlgili bölüm Emine Tahsin (2007) yayınlanmamış doktora tezi ile Emine Tahsin (2009) çalışmasında yer alan ALBA ilkeleri bölümünden yola çıkarak, söz konusu çalışma kapsamında yeniden gözden geçirilmiş, güncel veriler ve ek kaynaklar kullanılarak yeniden hazırlanmıştır.

6 Monroe Doktrini; ABD'nin o dönemde Avrupa ülkelerine karşı bağımsızlığını elde eden Amerika ülkelerini aynı çatı altında toplama girişimi, Amerika kıtasına bağlı ülkelere ait bir sistemin oluşturulması düşüncesi olarak özetlenebilir.

7 Büyük ulusal şirketler olarak da tanımlamak mümkündür. Çok uluslu şirketler yerine devletlerin kurduğu ortak şirket anlamına gelmektedir.

8 ALBA Bankası 1 milyar dolar değerinde sermaye ile kurulmuştur. ALBA Bankası'nın petrol gelirlerine bağlı olan yapısı petrole bağımlılıklarını beraberinde getirirken, diğer yandan Venezuela'da yıllardır uygulanan politikaların sonucunda petrole bağımlı bir yapının ortaya çıktığı gerçeğinin geri plana itilmesi gerekmektedir.

9 SUCRE ilk kez Temmuz 2010'da Ekvador ile Venezuela arasında yapılan ticarete kullanılmaya başlandı. <http://venezuela-us.org/2010/07/08/venezuela-and-ecuador-conduct-first-transaction-in-sucres>,indirilme tarihi: 05 Eylül 2010.

10 Dünya da varil başına ortalama petrol fiyatı 50 doların üzerinde iken, Venezuela Küba'ya ihraç ettiği petrolün fiyatını varil başına 27 doların altına düşürmeyecek bir fiyata garantisini vermiştir. PDVSA ile CUBANET arasında yapılan anlaşma ile 1989 yılında Küba, petrol ihtiyacının yalnızca yüzde beşini kendi topraklarından çıkarırken, bugün Küba, tüketiminin yarısını kendi kuyularından karşılayabilmektedir. İki petrol şirketi arasında gerçekleştirilen yatay bütünleşmeler yolu ile yan sanayilerin geliştirilmesi de hedeflenmektedir.

11 Açık bölgeselcilik, piyasaları veri alan , ticari serbestleşmeyi oluşturulan entegrasyon lehine düzenlemeyi amaçlayan bir entegrasyon deneyimi olarak da tanımlanabilir. MERCOSUR açık bölgeselciliği benimsemektedir.

Enerjinizi harcamadan giderlerinizi azaltan güçlü ortağınız.

Yıllık elektrik harcamanız 10.000 TL'den fazla ise,
İÇDAŞ'ın indirimli tarifeleri ile elektrik giderlerinizi
azaltabilir, bu sayede artan enerjinizi işletmenizin
gelişimi için kullanabilirsiniz!

Elektrik giderlerinizi şimdi azaltmak için

444 9 423

enerji@icdas.com.tr / www.icdas.com.tr

 İÇDAŞ®

İÇDAŞ ELEKTRİK ENERJİ YÜKLENME VE İZLEME VE İZLEME A.Ş.

SAĞLIĞINIZI GÜVENCEYE ALIN

HAYATI KESİNTİSİZ YAŞAYIN

Sağlık sorunlarının ne zaman, nerede karşınıza çıkacağını bilemezsiniz. MAPFRE GENEL SİGORTA, beklenmedik durumlara karşı sizi ve sevdiklerinizi güvence altına alan Sağlık Sigortaları ile hep yanınızda.

MAPFRE | GENEL SİGORTA

Hayatı kesintisiz yaşayın